

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2016 • Sayı: 46

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2016 - Sayı: 46 Çift-Kör Hakemli Dergidir.
TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) ve Index Copernicus International tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651
ISSN: 1011-7474

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü
Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Adnan TÜZEN

Yayın Yönetmeni
Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editör

Miyase KOYUNCU KAYA

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Emekli Öğretim Üyesi
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Pamukkale Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hakkı ACUN	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mahmut AK	Istanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ	Amsterdam Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Suraiya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	Istanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aysel TÜKEL YAVUZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof.Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Vefa ÇOBANOĞLU	Istanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Emekli Öğretim Üyesi
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000- Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com- web: www.vgm.gov.tr

Yapım

Semih Ofset S.E.K. Yayıncılık

Kapak ve Sayfa Tasarımı

M. Edip ERDOĞAN

Baskı

www.semihofset.com.tr- 0312 341 40 75

TAKDİM

1938 yılından bu yana yayın hayatını istikrarlı bir şekilde sürdüren Vakıflar Dergisi'nin ilim dünyasında önemli ve ağırlıklı bir yeri olduğu hepimizce malumdur. Dergimiz, bu ağırlığını Türk düşünce ve kültür hayatına damga vuran ilim adamlarına sayfelerinde yer vermiş olmasından ve 78 yıl gibi uzun bir süredir bu alanda önemli bir boşluğu doldurmuş olmasından almaktadır. Derginin akademik dünyadaki ağırlığının bize yüklediği sorumlulukla, Vakıflar Dergisini, bulunduğu noktadan daha ileriye götürmenin çabası içindeyiz. Bu bağlamda ilk olarak derginin yayın kurulunun oluşturularak hakemli olması ve istikrarlı bir şekilde yılda iki kez yayınlanması bu çabalarımızın bir sonucudur.

Derginin içeriği yanında yayın kalitesine de önem verilmiş ve her sayının dağıtımına, ilgililere ulaştırılması bağlamında, hassasiyet gösterilmiştir. Özellikle son yıllarda derginin hakemli olması, yurt içi ve yurt dışı indekslerde takip edilmesi, hem matbu hem de dijital ortamda istikrarlı bir şekilde yayınlanması dergimize olan ilgiyi daha da arttırmıştır. Dergiye yayımlanmak üzere gelen makale sayısındaki artış ve dergimizin yurt içi ve yurt dışındaki yayınlarda aldığı atıflar bu ilginin ne denli arttığının birer ipuçları gibi aslında. Ayrıca bu sayımızdan itibaren dergimizde yayınlanan makalelerin yüzde yirmisi oranında yabancı dilde kaleme alınmış makalelere yer verilecek olması da bir diğer önemli yenilik.

Tüm bu çabalarımız sürerken; birbirinden kıymetli makalelerin yanında, UNESCO tarafından 2016 yılının "Ahmet Yesevi ve M. Fuat Köprülü Yılı" ilan edilmesi dolayısıyla, dergimizin ilk sayılarında makaleleri yer alan rahmetli Prof. Dr. M. Fuat Köprülü'yu anlatan bir makale ile yine bu yıl içinde kaybettiğimiz "Tarihçilerin Kutbu" Prof. Dr. Halil İnalcık'ı anlatan bir yazıya da yer verdiğimiz 46. Sayımız ile karşınızdayız. Bu vesile ile her iki ilim adamını rahmetle ve minnetle anıyor ve onları sizlerle buluşturuyor olmanın haklı gururunu yaşıyoruz.

Dergimizi her sayısı ile daha kaliteli ve daha zengin içeriğe kavuşturan ve adeta kendisiyle yarışır bir hale getiren değerli yayın kurulu üyelerimize, hakemlik yapan hocalarımıza ve makaleleriyle bizi destekleyen siz araştırmacılarımıza teşekkür ederim.

Bir sonraki sayıda buluşmak temennisi ve hayırlı bir yıl olması dileğimle.

Dr. Adnan ERTEM
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Vakıflar Dergisi ailesi olarak 46. Sayı ile birlikte bir yılı daha geride bırakmanın kıvancı içindeyiz. Dergimizin bu sayısında yine farklı içerikte dokuz makale, iki anma yazısı ve iki kitap tanıtımı daha okuyucunun beğenisine sunulmaktadır.

Bu bağlamda bahsedeceğimiz ilk makale, O. Güvemli ve B. Güvemli'nin birlikte yazdıkları *Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi* konulu çalışmadır. Makalede, Osmanlı Devleti'nde vakıfların iki dayanağından birinin hukuk, diğersinin de muhasebe kontrolü olduğu görüşüne yer verilmekte ve devlet-vakıf-muhasebe ilişkisine vurgu yapılmaktadır.

Osmanlı Para Vakıfları ve Çağdaş Faizsiz Finans Kurumlarının Karşılaştırılması başlıklı İngilizce makale, M. Bulut ve C. Korkut tarafından kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı döneminde nakit ihtiyacı olanların borçlanması vakıflar aracılığı ile de gerçekleşebiliyordu. Günümüzde ise bu işlevi faizsiz katılım kurumları olarak tanınan katılım bankalarının yerine getirdiği kabul edilmektedir. Ancak belirli yönlerden para vakıflardan ayrılan hususlar söz konusudur ki makalenin teması da farklılıkları gündeme getirmektedir.

Araştırmacı Y. Sağır'ın çalışması ise *Fatih ve II. Bayezid Ümerasından Yakup Bey ve Vakıfları* dır. Kaynaklara göre Yakup Bey, özellikle Fatih döneminde, İstanbul'un fethi öncesi ve sonrasında Çanakkale Boğazı'nın kontrolü ile görevlendirilmiş bir komutandır. Yakup Bey, bu görevi esnasında Gelibolu-Çardak kasabasına bir külliye ile bölgenin çeşitli yerlerine de farklı vakıf eserleri inşa ettirmiştir. Vakfiyesinde bahsi geçen yapı sayısı otuz beştir. Vakıf ayrıca, planı ile özellik yansıtan Eceabad Kıldü'l-Bahr Kalesinin/müzesinin yapımından da sorumlu kişidir.

H. Kazancıoğlu'nun *Cevri Usta'ya Ait Bir Vakfiye* konulu çalışmasında ise Sultan II. Mahmut'un henüz şehzade iken Cevri Usta ile olan ilişkisine değinilmekte ve dolayısıyla zaman içinde padişahın taltifiyle Hazinedar Ustalık görevine atandığından söz edilmektedir. Vakfiyesine göre Cevri Usta, Tophane'de bir çeşme ile su yollarına banilik yapmıştır.

İ. Kıvrım, *Osmanlı Döneminde (1859-1913) Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları* başlıklı çalışmada, incelemiş olduğu bölgede kurulan 130 para vakfını, bölgenin ve dönemin sosyal şartları ve vakıf kurucularının amaçları çerçevesinde incelemektedir. Çalışmada, bölgenin eğitim, bayındırlık, sağlık hizmetlerinin geneli ile ekonomik sıkıntılar yaşayan esnaf ve halkın nakit para ihtiyacının genel olarak para vakıfları aracılığı ile sağlandığı belirtilmiştir.

Hem geçmiş dönemlerde hem de günümüzde Ortadoğu'nun önemli şehirlerinden Lübnan'ın başkenti Beyrut'taki *H. Ömer Camisi Vakfı* (1840-98)'ni tema olarak irdeleyen K. Çelik, Haçlılar zamanında inşa edilen St. John Baptista Kilise'sinin önce Memlûklüler tarafından Hz. Ömer adıyla camiye dönüşümünden söz etmekte, ardından da Osmanlı döneminde düzenlenen vakıf belgelerine göre gelir-gider kalemleri ile vakfın diğer özelliklerini tanıtmaya çalışmaktadır.

S. Bayraktaroğlu'nun kaleminden hazırlanan *Kıbrıs Vakıflar İdaresinde Bulunan İki Osmanlı Kilimi* konulu inceleme, Lefkoşa'daki vakıf camilerinden toplanan halı ve kilimler arasında farklılaşan iki kilimi tanıtmayı amaçlamaktadır. Yazarına göre, Osmanlı çadır kilimleri tarzındaki kilimler hem boyut hem de tek parça olmaları nedeniyle dikkati çekmekte ve bu bağlamda, Osmanlı saray atölyeleri ile bağlantısına işaret edilmektedir.

G. Güler "*Urfa Mevlid-i Halil Camii Haziresindeki Mezartaşları*" adını taşıyan çalışmasında söz konusu haziredeki mezar taşlarının mezar taşı tipleri, malzemesi, süslemesi, yazı tipleri, başlıkları ve tarihleri incelenmiş ve Urfa'daki diğer tarihi mezarlıklardaki mezar taşları ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

S. Bayram, Türkiye’de özellikle sanat tarihçileri tarafından Anadolu-Türk mimarisine ve Bursa, Amasya, Tokat, Diyarbakır vb. şehirlere yaptığı hizmetlerle tanınan ve aynı zamanda yayınlattığı ve hala her biri kaynak eser konumundaki kitaplarıyla ünlenen büyük üstat Fransız kökenli araştırmacı Albert Gabriel’i bize farklı yönleriyle de anlatmayı amaçlamaktadır. S. Bayram her şeyden önce konuşma diliyle, samimi ortamda Gabriel’i kişilik, yayınlar ve dönemindeki kişilerden de söz etmekte ve kendisiyle ilgili bazı önemli arşiv belgelere yer vermekte hatta Mimar Sinan’ı da kapsama alanına almaktadır.

UNESCO tarafından 2016 yılının “Ahmet Yesevi ve M. Fuat Köprülü Yılı” ilan edilmesi dolayısıyla, dergimizin ilk sayılarında makaleleri yer alan rahmetli Prof. Dr. M. Fuat Köprülü’nün vefatının 50. yıldönümü münasebetiyle A. Y. Ocak tarafından kaleme alınan *Bugünün Dünya Ve Türkiye Tarihçisinde Fuat Köprülü Ne İfade Ediyor* başlıklı makalede, Köprülü’nün Türk ve Dünya tarihçiliğine katkıları yazar tarafından eleştirel bir dille ortaya konulmaktadır.

Yine bu yıl içinde kaybettiğimiz ve yaşarken “Tarihçilerin Kutbu” unvanına mazhar olmuş rahmetli Prof. Dr. Halil İnalıcık’ı anlatan bir makale de Y. Kurt tarafından kaleme alınmıştır. *Tarihçilerin Kutbu Halil İnalıcık’ın Gözüyle Vakıf Kurumu* adlı makalesinde yazar, Osmanlı ekonomisinin önemli bir ayağını oluşturması sebebiyle İnalıcık’ın Osmanlı vakıf teşkilatı ile ilgili çalışmaları hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

Mukaddime-i İbn-i Haldun Tercümesi, İndeksli Tıpkıbasım adlı çalışma, 2016 da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmıştır. Bu eser, M. Öz tarafından, okuyucuya anlaşılabilir bir üslupla tanıtılmaktadır. Gerek İslam coğrafyasında gerek Batılı ülkeler tarafından en tanınmış birkaç İslam düşünürü arasında gösterilen İbn-i Haldun’un Mukaddime adlı yazma eseri, Pîrîzâde Mehmed Sahib’in çabalarıyla tercümesi yapılarak, 1730’da, dönemin padişahı I. Mahmud’a sunulmuştur. Söz konusu yayında Y. Turan Günaydın tarafından hazırlanan Latin harflerine göre karma bir indekse de yer verilmiştir. Eserin orijinali Tire Necip Paşa Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ölümünün 80. Yılında ünlü şairimiz ve İstiklal marşımızın yazarı Mehmet Akif, M. Kurtoğlu’nun kalemin-den *Taceddin Dergâhı’nda İstiklâl Şâiri Mehmet Âkif* adlı çalışmayla bir kez daha yâd edilmektedir. El kitabı şeklinde hazırlanan tanıtım kitabında, Akif’in, ana hatlarıyla özgeçmişinden, ailesinden ve özellikle mesleki yaşamından, Ankara günleri ve Taceddin Dergâhı’ndaki evinden bahsedilmekle birlikte şiirlerine de vurgu yapılmaktadır.

Dergimizin 2017 yılının Haziran ayında yayınlanacak 47. sayısında buluşmak dileğiyle...

Editörler

İÇİNDEKİLER

Takdim	3
Önsöz	5
İçindekiler/Contents	7
Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi Waqfs and State Accounting Systems in the Ottoman Administration Oktay Güvemli - Batuhan Güvemli	9
A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions Osmanlı Para Vakıfları ve Çağdaş Faizsiz Finans Kurumlarının Karşılaştırılması Mehmet Bulut - Cem Korkut	23
Fatih ve II. Bayezid Ümerâsından Yakup Bey ve Vakıfları Yakup Bey, one of the Commanders of the Reigns of Mehmed II and Bayezid II, and His Waqf Yusuf Sağır	47
Cevrî Usta'ya Ait Bir Vakfiye A Waqfiyya that Belongs to Cevrî Usta Habibe Kazancıoğlu	83
Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913) The Cash Waqf Founded in Rize And Its Surroundings in the Ottoman Period of 1859-1903 İsmail Kıvrım	97
Beyrut Hz. Ömer Camii Vakfı (1840-1898) Hz. Ömer Mosque Waqf in Beirut (1840-1898) Kürşat Çelik	117
Kıbrıs Vakıflar İdaresinde Bulunan İki Osmanlı Kilimi <i>Two Ottoman Kilims in the Administration of Cyprus Waqfs</i> Suzan Bayraktaroğlu	135
Urfa Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki Mezartaşları <i>Gravestones of Mevlid-i Halil Mosque Cemetery in Urfa</i> Gül Güler	145
Prof.Dr.Albert Gabriel'e Ait Bazı Belgeler <i>Certain Documents of Prof. Dr. Albert Gabriel</i> Sadi Bayram	163
Bugünün Dünya ve Türkiye Tarihçiliğinde Fuat Köprülü Ne İfade Ediyor? <i>What Does Fuat Köprülü Mean About Today's Historiography of World and Turkey?</i> Ahmet Yaşar Ocak	181
Tarihçilerin Kutbu Halil İnalçık'ın Gözüyle Vakıf Kurumu <i>Waqf Institution With The Perspective of Halil İnalçık The Authority of Historians</i> Yılmaz Kurt	189
Kitâbiyât / Book Review	193
Mukaddime-i İbn-i Haldun Tercümesi, İndeksli Tıpkıbasım (2016). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Mehmet Öz	197
Kurtoğlu, Mehmet (2016). Taceddin Dergâhı'nda İstiklâl Şâiri Mehmet Âkif. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Fatih Müderrisoğlu	201

Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi

Oktay Güvemli*
Batuhan Güvemli**

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların iki önemli dayanağı vardır. Bunlardan ilki hukuk düzenidir. İkincisi de muhasebe kontrolüdür. Muhasebe kontrolü, vakfın bulunduğu yerde tutulan muhasebenin yıllık gelir ve gider kayıtlarının, kadı kontrolünden geçtikten sonra merkez muhasebesine gelmesi ve orada gelir gider defterinin yeniden düzenlenmesi şeklinde olmaktadır. Devlet muhasebesinde kullanılan merdiven yönteminin vakıf muhasebesinde kullanılması bir istisna teşkil eder.

Merkezî vakıf muhasebesinin içinde bulunduğu Osmanlı'nın merkezî devlet muhasebesi büyük bir örgüttür ve bu örgüt, devlet muhasebesinde yıllık kesin gelir ve gider hesabını düzenlemek, devlet hazinesini yönetmek ve sürekli denetleme yapmak sureti ile görevini sürdürür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, devlet muhasebesi, vakıf muhasebesi.

Jel kodu: M41, M19

Waqfs and State Accounting Systems in the Ottoman Administration

Abstract

Waqfs in the Ottoman Empire are established on two baselines. The first one is the legal order and the second is the governance of accountancy. Accounting is controlled by sending the annual revenue and expenditure records of the waqfs to central accountancy after audited by the *kadı*. Afterwards, revenue and expenditure journals are rearranged according to the outcome of the auditing activities. The usage of the state accounting method titled *merdivan* in waqf accountancy is an exceptional situation. Central accountancy organization of the Ottoman Empire is a great structure that embodies central waqf accountancy. This central accountancy records the exact annual revenues and expenditures of the state, administrates state treasury, and continuously performs auditing activities.

Keywords: Ottoman Empire, state accountancy, accounting of waqfs.

Jel Classification: M41, M19

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi; bguveli@yahoo.com

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar ve devlet muhasebesinin müşterek tarafı her ikisinde de merdiven yöntemi denilen devlet muhasebe yönteminin kullanılıyor olmasıdır. Merdiven yöntemi, Abbasilerde (770-1258) doğan, İlhanlılarda (1256-1353) gelişen ve Osmanlılarda (1299-1922) mükemmelleşen bir yöntemdir. İlhanlılar döneminde bu yöntemi tanıtan dört kitap yazılmıştır. Bunların en ünlüsü 1363 yılında yazılmış olan *Risale-i Felekiyye*'dir (Güvemli ve Toraman, 2013: 15). Ana tutarın başa yazılması ve onu oluşturan tutarların alt alta merdiven basamağı gibi sıralanması bu adı almaya neden olmuştur. Farsçası *merdibân-ı pâye*'dir. Devlet muhasebesinde *siyakat* harf ve rakamları kullanılır. Siyakat, Osmanlı'da devlet muhasebesinde ve dış yazışmalarda kullanılan bir yazı türüdür. Merdiven yöntemi, yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı'da iki yerde kullanılmıştır. Bunlardan birisi devlet muhasebesi, öteki de vakıf muhasebesidir.

Merdiven yöntemi, 1879 yılında yerini bugün yararlanılan çift yanlı kayıt yöntemine bırakarak tarihteki görkemli yerini almıştır. Buna göre yöntem 770-1879 yılları arasında yaklaşık 1100 yıl boyunca bu topraklarda kullanılmıştır. Abbasilerde uygulanması ile ilgili Alman kaynaklarında örnekleri bulunmaktadır (Güvemli ve Güvemli, 2007:9).

Arşivlerde, hem devlet muhasebesinde ve hem de vakıflarda merdiven yöntemi ile tutulan ve bu günlere kadar gelen binlerce muhasebe defteri vardır.

2. Vakıf Muhasebesi

Osmanlı'da vakıfların uzun ömürlü olmalarının iki nedeni vardır. Birisi sağlam bir hukukî yapıya sahip olmaları, ikincisi de sürekli muhasebe denetimi içinde olmalarıdır. Muhasebe düzenleri öyle kurulmuştur ki, bu düzen onların sürekli muhasebe denetimi altında tutulmalarını mümkün kılmıştır. Asırlar boyu, imparatorluğun sosyo-ekonomik yapısında önemli bir rol oynamışlardır. Ömer Lütfü Barkan'ın 1530-1540 yılları arasındaki tahrirlere dayanarak yaptığı hesaplamalarda, Anadolu'da

kamu gelirlerinin %17'sinin; Rumeli'de de, büyük sultan vakıflarının da içinde bulunduğu, İstanbul civarı ile doğu ve batı Trakya, güney Bulgaristan ve Makedonya bölgesinin oluşturduğu alanda %32 oranındaki kamu gelirlerinin vakıflar tarafından kontrol edildiği belirtilmektedir (Barkan, 1962: 1-2). Vakıfların bu ekonomik gücünün uzun süre devam ettiği, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de sosyal gereksinimleri karşılayan vakıf konularının devlet bütçesi içine alınması ile bu gücün kaybolduğu bilinmektedir. Vakıflar yine var olmuşlar, ama ağırlıklı olarak kültürel alanda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Şensoy, 2016: 43).

Osmanlı'da iktisadî açıdan devletçi bir yapı olduğu için, özel kesimde yaygın bir sermaye birikimi olmamıştır. Özel kesim olsun, devletin yöneticileri olsun vakıflar kanalı ile bir ekonomik güce sahip duruma gelmişlerdir. Sultanların ve devlet yöneticilerinin vakıf kültürüne yakınlık duyup, vakıflar kurmalarının da etkisi ile merkezi devlet muhasebesindeki muhasebeciler vakıfların muhasebe denetimlerine sürekli ilgi göstermişlerdir. Hatta Osmanlı merkez muhasebesinde her zaman vakıflar ile ilgili olarak bir departman bulunmuştur (Güvemli, Toraman ve Güvemli, 2014: 371-400). Yüzer yıl ara ile Osmanlı merkez muhasebesinde bu departmanların adları ve özet olarak görevleri aşağıda ele alınmıştır.

2.1. Küçük Evkaf Muhasebesi Kalemi: 1560, 1670 ve 1787 Yılları

Ahmet Akgündüz'ün Osmanlı Kanunnameleri (1992: 594 vs.) adlı eserinde bu kalem, 1560'lı (H. 973) yıllarda bazı vakıfların ve Sadrazamlığa bağlı, yoksullara yardım kurumlarının yöneticilerinin berat belgelerinin düzenlendiği ve bu kuruluşların muhasebelerinin tutulduğu departman olarak anlatılmaktadır. Topkapı Sarayı'nda bulunan 1670 (H.1081) yılına ait 3208/1 numaralı (Bkz. Ek.1) belgede merkezi muhasebe departmanındaki kalemler sıralanmıştır. Bu doküman içerisinde de Küçük Evkaf Muhasebesi Kalemi ile ilgili bilgiler verilmektedir (Bkz. Güvemli, Toraman ve Güvemli, 2014: 375). Kalemin görevleri Akgündüz'ün 1560'lı yıllara dayandırdığı açıklamalar ile benzerlik göstermektedir. Kalem, ayrıca D'ohsson'un 1787 yılına ait *Tableau General de L'Empire Otho-*

man adlı eserinde de anlatılmakta ancak kalemin görevlerinde herhangi bir değişikten bahsedilmemektedir.

2.2. Haremeyn Muhasebesi Kalemi: 1560, 1670 ve 1787 Yılları

Ahmet Akgündüz'ün Osmanlı Kanunnameleri (1992: 594 vs.) adlı eserinde bu kalem, 1560'lı (H. 973) yıllarda Saraya ait gelir yerlerin (mukataa) muhasebesi ile saray mensuplarının vakıflarının muhasebelerinin tutulduğu departman olarak anlatılmaktadır. Topkapı Sarayı'nda bulunan 1670 (H.1081) yılına ait 3208/1 numaralı (Bkz. Ek.1) belgede merkezi muhasebe departmanındaki kalemler sıralanmıştır. Bu doküman içerisinde de Haremeyn Muhasebesi Kalemi ile ilgili bilgiler verilmektedir (Bkz. Güvemli, Toraman ve Güvemli, 2014: 373). Kalemin görevleri Akgündüz'ün 1560'lı yıllara dayandırdığı açıklamalar ile benzerlik göstermektedir. Kalem, ayrıca D'ohsson'un 1787 yılına ait *Tableau General de L'Empire Othoman* adlı eserinde, İstanbul ve Rumeli'deki camilerin donanım masraflarının hesaplarının, Mekke ve Medine'ye giden alayların hesaplarının tutulduğu departman olarak anlatılmaktadır. 1761'de devlet kesin hesabında bu departmanın gelirlerinden söz edildiğine göre, yine saraya ait vakıfların muhasebesi ile meşgul olması da muhtemeldir.

Yukarıdaki bilgilere göre, Osmanlı'nın merkez muhasebesinde vakıflar ile ilgilenen iki departman vardır. Bunlardan Haremeyn Muhasebesi'nin saray mensuplarının vakıfları ile meşgul olmak üzere, Hürrem Sultan zamanında (1559'ler) kurulduğu ve vakıflar ile ilgilenmeye başladığı bilinmektedir. Saray mensuplarına ait vakıflarda ortaya çıkacak bir usulsüzlüğün skandala yol açması kaçınılmaz olduğu için, başdeftardarın muvafakati alınarak, saray mensuplarının vakıfları için ayrı bir muhasebeci grubunun görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Bilgilerin akışından, muhasebe ve denetim düzeninin şu şekilde yürütüldüğü ortaya çıkmaktadır: Vakfın bulunduğu yerde muhasebesi vardır, muhasebecisi vardır. Vakıf senedine göre, gelir ve giderler buradaki muhasebeciler tarafından muhasebe defterlerine kayıt edilmektedir. Vakfın bulunduğu yerin kadısı bu kayıtları kontrol eden

ve vakıf senedine uygunluğunu denetleyen ilk kişidir. Birçok vakfın muhasebesindeki kadıya verilen ücret bunu gösteriyor. Saray mensuplarına ait vakıfların defterleri *Haremeyn Muhasebesi'ne*, öteki vakıfların defterleri *Küçük Evkaf Muhasebesi Kalemi'ne* geliyor.

Merkez muhasebeye gelen belgeler üzerinde iki işlem yapılmaktadır. Bunlardan ilki, vakıf senedi ve önceki yıl ile karşılaştırılarak vakıf faaliyetlerinin uygunluğunun kontrolüdür. İkinci işlem ise, muhasebe tekniği ile ilgilidir. Merdiven yöntemini taşıradaki muhasebeciler gereğince bilemedikleri için, bu muhasebe usulüne (merdiven yöntemi) göre muhasebe defterinin yeniden düzenlenmesidir.

Vakıf muhasebesinde, vakfın bulunduğu yerde tutulan ve merkezde yeniden düzenlenen muhasebe defterleri örneği üzerinde aşağıda durulmuştur (Bkz. Belge 1).

3- Taşra ve merkez muhasebe bilgilerinin kıyaslanması

Rumeli'deki Güvemli Bey Vakfı'nın H. 1127 – M. 1715 yılının Mart ayında sona eren yıllık gelir ve gideri, vakfın bulunduğu yerde aşağıdaki gibi kayıtlara geçirilmiştir (Bk. Belge 1 ve çevirisi).

Belge 1 ile ilgili aşağıdaki bilgileri vermek gerekmektedir:

Yıllık muhasebe defteri bir muhasebecinin sorumluluğunda düzenlenmiştir.

Kayıtlar merdiven yönteminin gerektirdiği bilgi ile değil muhasebecinin olgunlaşmamış genel muhasebe bilgisine dayalı olarak yapılmıştır. Bu durum, taşra muhasebecisinin merdiven yöntemi (Osmanlı *usul-ü muhasebe* demektedir) bilgisinin sınırlık olduğunu göstermektedir.

Gelirlerde zamanın para birimi *Akçe* sözcüğü kullanılmamıştır. Sadece tutar denilmiştir. Hububat ağırlık ölçüsü olarak *keyl* kullanılmıştır.

Gider, gelirlerden fazladır, ama farkın nereden ve nasıl karşılandığı açıklanmamıştır.

Tablo 1. *Güvemli Bey Vakfı'nın H. 1127 / M. 1715 yılı muhasebesi, kapak ve 1. sayfa çevirisi.*

<i>Eski Zağra'da merhum Güvemli Bey Vakfının Gelir ve Gider Muhasebesi. Mütevelli Ali Bey.</i>			
<i>Mahsul</i>		<i>Dükkan kira gelirleri</i>	<i>Vakfa tahsis olunan vergi geliri</i>
<i>Buğday:</i> <i>Keyl: 200</i> <i>Birim: 50</i> <i>Tutar: 10.000</i>	<i>Mercimek</i> <i>Keyl: 468</i> <i>Birim: 30</i> <i>Tutar: 14.040</i>	<i>Adet: 6</i> <i>Birim: 10</i> <i>Tutar: 720</i>	<i>Tutar: 1.880</i>
<i>Toplam: 24.040</i>			
<i>Genel Toplam: 26.640</i>			
<i>Düşülen Görevli Ücretleri ve Masraflar</i>			
<i>Vakıf görevlileri ücreti</i> <i>Günlük bedel: 62</i> <i>Yıllık akçe: 22.320</i>	<i>İmaret Masrafı</i> <i>Yıllık: 3.000 akçe</i>	<i>Mescidler için yağ kandili adet: 3</i> <i>Yıllık: 1.080 akçe</i>	<i>Muhasebeci harcı</i> <i>Yıllık: 300 akçe</i>
<i>Genel Toplam: 26.700</i>			

Belge 2. Güvemli Bey Vakfı'nın Merkez muhasebecileri tarafından tutulan H. 1127 / M. 1715 yılı muhasebesi (BOA, Ev. HMH. d. 02051)

İkinci sayfa

İlk sayfa

Bu belgedeki kayıtlar ile ilgili kısa açıklamalar aşağıdadır.
- Kayıtların H. 1127 (M. 1715) yılında yazıldığı görülmektedir. Aynı zamanda 1715 yılına ait diğer belgelerle karşılaştırıldığında, bu belgeye ait kayıtların yazıldığı zamanın muhasebe sistemi hakkında bilgi vermektedir. Bu belge, muhasebe sisteminin gelişimini ve devlet muhasebesi ile vakıf muhasebesi arasındaki ilişkileri göstermektedir. Belge, muhasebe sisteminin devletin diğer kurumları ile ilişkilerini de göstermektedir. Bu belge, muhasebe sisteminin devletin diğer kurumları ile ilişkilerini de göstermektedir. Bu belge, muhasebe sisteminin devletin diğer kurumları ile ilişkilerini de göstermektedir.

Tablo 2. Güvemli Bey Vakfı'nın Merkez Muhasebecileri tarafından tutulan H. 1127 / M. 1715 yılı muhasebesinin sadeleştirilmiş çevirisi.

<i>Eski Zağra'da merhum Güvemli Bey Vakfının Gelir ve Gider Muhasebesi</i>					
<i>Vakıf kurucusu tarafından konulan şart gereğince mütevellî olan oğlu Ali Bey sorumluluğunda, önceki yılın Şubat ayından 1127 yılının Mart ayı başına kadar tüm yılı kapsayan gelirler: 26.640 Akçe</i>					
<i>Yıllık Gelirler</i>					
<i>Kasabadaki dükkanların kira gelirleri. 1127 yılı Mart ayına kadar kiracısının ödediği</i>			<i>Vakfa ait tımarın, vakfın mütevellisi, katibi ve tahsil-darı tarafından tahsil edilen</i>		
<i>Adet: 6 Aylık: 120 Yıllık: 720 Akçe</i>			<i>Yıllık: 1.880 Akçe</i>		
<i>Geliri vakfa verilmiş tarımsal alanın öşür vergileri mütevellî, katip ve tahsilat görevlisi tarafından 1127 Mart öncesi tahsil edilen gelir</i>					
<i>Buğday Keyl: 200 Birim: 50 Yıllık: 10.000 Akçe</i>			<i>Mercimek Keyl: 468 Birim: 30 Yıllık: 14.040 Akçe</i>		
<i>Toplam 26.640 Akçe</i>					
<i>Önceki yılın Şubat sonundan 1127 yılının Mart başına kadar bir yıllık Düşülen vakıf çalışanları giderleri</i>					
<i>Günlük: 61 Akçe Yıllık: 21.960 Akçe</i>					
<i>Çalışanların günlükleri</i>					
<i>Ali Bey Mütevellî</i>	<i>Ahmed halife katip</i>	<i>Mehmed halife tahsildar</i>	<i>Mustafa halife şeyh</i>	<i>Mustafa mescid imamı</i>	<i>Ali mescid müezzini</i>
<i>Günlük 7</i>	<i>Günlük 2</i>	<i>Günlük 2</i>	<i>Günlük 3</i>	<i>Günlük 3</i>	<i>Günlük 2</i>
<i>Eczane görevlisi</i>	<i>Mehmed ekmekçi</i>	<i>Ahmed aşçı</i>	<i>Mehmed Güvemli Bey oğlu</i>	<i>Hasan mescid müezzini</i>	<i>Mustafa halife mescid hademesi</i>
			<i>Günlük 3</i>	<i>Günlük 2</i>	<i>Günlük 2</i>
<i>Mehmed Edirne mescidi imamı</i>	<i>Ebubekir Edirne mescidi müezzini</i>	<i>Mehmed duacı</i>	<i>Halil yardımcı yönetici</i>		
<i>Günlük 7</i>	<i>Günlük 4</i>	<i>Günlük 5</i>	<i>Günlük 5</i>		
<i>Masraflar... 4.680</i>					
<i>İmaret masrafı: Alışılabilen masraflar 3.000 Akçe</i>		<i>Mescidlere yağ kandili 2 adet</i>		<i>Vakıf muhasebesi; Muhasebe- ci ücreti ve muhasebe kalemi masrafları 300 Akçe</i>	
<i>Aylık: 90 Akçe</i>					
<i>Yıllık: 1.080 Akçe</i>					
<i>Çeşitli harcamalar</i>					
<i>Mütevellî sorumluluğunda yıllık alışılabilen giderler: 300 Akçe</i>					

Belge 2 ile ilgili açıklamalar aşağıdadır:

- Bu defter kaydı, Osmanlı'nın genel muhasebe kültürünün vakıf muhasebesine yansıması şeklindedir. Girişteki genel ifadeler, tarihlere açıklık getirilmesi ve tüm kayıt düzeni bir acıcılık göstermektedir.
- Her iki defter kaydı arasında farklar vardır. Merkezde tutulan defterin daha ayrıntılı bilgileri kapsadığı görülmektedir. Vakfın bulunduğu yerdeki muhasebesinden gelen bilgilerin, sadece defter kayıtlarından oluşmadığı, bir dosya halinde merkeze bütün bilgilerin gönderildiği ve bu bilgilerden yararlanılarak defterin yeniden düzenlendiği anlaşılmaktadır.
- Merkezdeki bilgili muhasebeciler, gelen defter kaydını ve gelen öteki bilgileri incelemişler ve Güvemli Bey Vakfı'nın H. 1127 / M. 1715 yılı Mart ayı başına kadar olan bir yıllık muhasebesini, önce gelirler ve sonra giderler olarak ayrıntılı, anlaşılır ve açık bir şekilde ortaya koymuşlardır.
- Bu kayıtlarda yıllık gelir ve gider tutarlarının eşit olduğu görülmektedir. İlk defter kaydındaki gider fazlası, ikinci defter kaydında yoktur. Çünkü merkezdeki muhasebeciler, taşradaki muhasebecilerden daha bilgilidir ve daha dikkatle bilgileri inceleyip, kayıtları yapmışlardır.
- Bütün bu kayıtlar, merkezî muhasebenin sadece vakıfların gelir ve giderlerini kontrolle yetinmediklerini, taşra muhasebecilerinin muhasebe bilgisi eksiklerini de tamamlamak durumunda kaldıklarını göstermektedir.

Belirtmek gerekir ki, vakıf muhasebesinin kontrolünü yapan ve mahallindeki kayıtların eksiklerini gidermeye çalışan bu muhasebecilerin asıl görevleri Osmanlı devlet muhasebesini yürütmektir. Vakıf muhasebesi, bu büyük örgütün içinde, yukarıda belirtilen iki departmanında (Küçük evkaf muhasebesi kalemi, Haremeyn muhasebesi kalemi) yürütülmektedir. Bu iki departman, büyük Osmanlı muhasebesi örgütünün bir parçasıdır. Bu durumda sözü edilen örgütün yaptığı işlerden söz etmek uygun olacaktır.

4. Vakıf Muhasebesinin İçinde Bulunduğu Devlet Muhasebe Sistemi

a) Devlet Muhasebe Sistemi İçinde Vakıflara Sağlanan Ayrıcalıklı Hizmetler

İmparatorluğun yıllık gelir ve gider hesapları bir defter sistemi içinde yürütülür. Bu defter sisteminin iki temel amacı vardır. Bunlardan birincisi yıllık kesin gelir ve gider hesabının düzenlenmesi ve devletin kasası olan hazinenin yönetimidir. İkinci temel amaç ise, muhasebenin birinci temel amacın gereği gibi yerine getirilebilmesi için kontrol fonksiyonunu yerine getirir. Bu iki temel amaca yönelik devlet muhasebesi sistemi içinde vakıfların muhasebesi ve bu muhasebenin amacı istisna teşkil eder. Bu istisnaları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

Asıl görevleri olmadığı halde merkezî muhasebe örgütü vakıfların muhasebe düzeni ile de uğraşırlar. Hem de bütün kayıtları yeniden yapacak kadar çok uğraşırlar.

Merkezî muhasebe çalışanları bu hizmetleri karşılığında vakıfların gelirlerinden pay almazlar. Çünkü muhasebede çalışanların ücretleri, verdikleri berat (izin) belgeleri gibi hizmetlerden aldıkları paylardan karşılanır. Bu hizmetler, yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, mahallinde tutulan defterlerin yeniden düzenlenmesine kadar uzanan meşakkatli bir iştir. Vakıf defterlerinde görülen muhasebeci (katip) ücreti, vakfın bulunduğu yerde muhasebesini yürütmeye çalışan muhasebeciye (katip) verilen ücrettir. Taşradaki bu muhasebeciler, bugün çeşitli kentlerde büroları olan, bağımsız çalışan muhasebeciler gibidir.

Devlet kimi vakıflardan hazinesine koymak üzere gelir sağlar, bu departmanlar bu gelirleri tespit eder ve devletin yıllık gelirlerine eklemek üzere tahsil eder. Ama yıllık gelirlerinden devletin hazinesine koymak üzere pay aldığı vakıflar azdır. Çoğu vakıf, devlete gelirinden pay vermez. Vakfın sosyal amaca dönük hizmet vermesi, gelirinden devlete pay vermesini önler. Devlet muhasebesi, bu sosyal amaç nedeni ile ayırım yapmadan bütün vakıflara hizmet verir. Bu, merkezî muhasebenin sosyal amaçlara yönelik hizmetlere bir katkısıdır. Kontrol amaçlı bir katkıdır. Yani vakfın gelir ve giderinin vakıf senedine ve genel vakıf kullarına uygunluğunun tespitine dönüktür.

Muhasebe bu hizmeti ile, kamu yararına geleneksel kontrol fonksiyonunu yerine getirirken, dolaylı olarak muhasebe mesleğinin kalitesinin yükselmesine de katkıda bulunmuş olur. Çünkü yeniden düzenlenmiş vakıf defterlerini gören vakfın mahallindeki muhasebeci, eksiklerini görecektir ve mesleki bilgisini tamamlamaya çalışacaktır.

Burada son olarak belirtilmesi gereken husus, devlet muhasebesinde kullanılan merdiven yönteminin, vakıflardaki kullanımının tek istisnası olmasıdır. Çünkü merdiven yöntemi kâr hesaplama elverişli olmadığı için işletmelerde kullanılmamıştır.

b) Osmanlı'da Devlet Muhasebe Sisteminin Ana Yapısı

Vakıflara istisnai bir şekilde hizmet veren devlet muhasebe sistemi üzerinde az da olsa durmak gerekmektedir. Böylece vakıf muhasebesinin nasıl bir örgüt içinde yürütüldüğü ortaya konulabilecektir.

b1. Yıllık Gelir-Gider Hesabının Düzenlenmesine ve Hazinesin Yönetimine Dönük Defter Sistemi

Bu kümede yer alan defterler, iki ana gruba ayrılır. İlk grubu, günlük defter (ruzname), ikinci grubu ise, büyük defter hesabı niteliği taşıyan yardımcı defterler oluşturur (Güvemli ve Güvemli, 2015: 27). Büyük defter demek, her konu için açılan hesapları ayrı ayrı gösteren defter demektir. Bu hesaplar devlet muhasebesinde fazla hacimli olduğundan, her hesap için ayrı defter tutulması söz konusu olmuştur.

Osmanlı devlet muhasebesinde günlük defterin (ruzname) üç fonksiyonu vardır. Bu fonksiyonların ilki, günlük gelir ve giderlerin izlenmesine olanak sağlamasıdır. İkinci fonksiyonu merkezî hazinenin yönetimine yönelik kayıt düzenine sahip olmasıdır. Yani hazineye girişlerin ve hazineye çıkışların günlük defter kayıtlarına bağlı olarak yapılması söz konusudur. Bu merkezî hazinenin, başka bir deyişle devlet kasasının yönetimi demektir. Üçüncü fonksiyon ise, yardımcı defterler olarak adlandırılabilir (büyük defter hesabı niteliğinde) ikinci grupta yer alan defterlerin kayıtlarının kontrollünü sağlamaktır. Örneğin, bir cizye geliri geldiğinde, önce cizye departmanında o bölgenin

cizye defterine kayıt yapılır. Bu defter, sözü edilen yardımcı defterlere bir örnektir. Yardımcı deftere yapılan bu kayıt, bilgi aktarma belgesine yazılır (*tahvil*), bu bilgi aktarma belgesi ve para günlük defterin bulunduğu yere gelir. *Tahvil* belgesindeki bilgiler günlük deftere geçirilir. Para hazineciye teslim edilir (*sergi departmanı*). Günlük deftere yapılan kayda ait tarih ve madde numarası da aynı tahvil belgesine işlenir. Sonra tahvil belgesi cizye bölümüne gönderilir ve orada hıfzedilir. Böylece, yardımcı defter ile hazine arasındaki bağı günlük defter kurmuş olur. Daha sonra bir sorun, bir anlaşmazlık çıkarsa, *tahvil* belgesinde yazılı olan her iki bölümün defterlerindeki kayıt tarih ve numaraları izlenerek soruna yanıt aranır. Osmanlı muhasebesinde genellikle gelirler için ayrı, giderler için ayrı günlük defter tutulduğunu da bu arada belirtmek gerekir. Gelir ve giderler için ayrı günlük defterin tutulması hazinenin yönetiminde kolaylık sağlar.

Bu bölümde ikinci grubu oluşturan defterler (yardımcı defterler, büyük defter hesabı niteliğinde olan defterler) ikiye ayrılır. İlk alt grubu oluşturan defterler, devletin gelirlerinin (cizye defterleri, mukataa defterleri, adet-i ağnam defterleri, harç-ı hasa defterleri gibi) kayıt edildiği defterlerdir. İkinci alt grubu oluşturan defterler de devletin giderlerinin (süvari kalemi, yeniçeri kalemi, silahdar kalemi, masraf-ı şehriyari, büyük kale kalemi, küçük kale kalemi gibi) kayıt edildiği defterlerdir.

Bu noktada aşağıdaki dört hususun açıklanmasında yarar vardır:

- Yukarıda yardımcı defterler olarak adlandırılan gelir ve gider defterlerinin gelir tutarları ve gider tutarları, yılsonunda toplanarak türlerine göre sıralanır ve böylece devletin yıllık kesin gelir ve gider hesabı düzenlenmiş olur. Yıllık olarak düzenlenen bu hesap bütçe değildir. Bütçe demek tahmin demektir. Oysa bu hesap yardımcı defterlerin adları itibarı ile (cizye gelirleri, mukataa gelirleri, silahdar ücret giderleri, yeniçeri ücret giderleri gibi) gerçekleşen gelir ve giderleri gösterir.
- Osmanlı'da tahakkuk muhasebesi uygulanır. Yani yılbaşında vergi yükümlüsüne, ödeyece-

ği vergi bildirilir. Ve yıl içinde taksitle tahsilat yapılır. Giderler için de aynı yol izlenir. Bu nedenle önceki yıla ait yıllık kesin hesabın sonraki yılın başlarında (Muharrem ayı gibi) sadrazamlığa teslim edilmesi gerekir. Bunun için özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında önlem alındığı ve dokuz aylık fiili gerçekleştirmelere üç aylık tahminlerin, sonra düzeltilmesi kaydı ile eklendiği görülmektedir.

- Devlet muhasebesinin başında başdefterdar vardır. Başdefterdara bağlı olarak da defterdarlar görev yaparlar. Departmanlar bu defterdarlara bağlıdır. Aşağıdan yukarı doğru muhasebede çalışanların unvanları *şakirt* (çırak), *kalfa*, *halife*, *baş halife* şeklinde sıralanır. Çocuk yaşta işe alınırlar ve iş başında eğitilirler.
- Osmanlı devlet muhasebesi örgüt yapısı, yukarıda belirtildiği üzere, XVII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında düzenlenmiştir. 1665-66 Yıllarında yapılan bu değişikliğe göre (Güvemli, 2000: 374-398) daha önce bölgeler itibarı ile tutulan defter sistemi, bu tarihten sonra konulara göre kümelenmiştir. Yani daha önce mukataa departmanları, cizye departmanları, imparatorluğun bölgelerine göre ayrılan departmanlarda tutulurken, bu tarihten sonra bütün mukataa departmanlarının, bütün cizye departmanlarının birleştirilmesine ve tek departman haline getirilmesine çalışılmıştır. Öteki gelir ve gider departmanları için de aynı yol izlenmiştir. Bu yeniden yapılanma sonrası iki yarar sağlanmıştır. Bilgilerin toplanması kolaylaşmış ve bir de iş bazında ihtisaslaşma olanağı artmıştır. Daha önce defterdarlara bölgeler bağlı iken, bu değişiklikten sonra konularına göre kümelenen departmanlar bağlı hale gelmiştir. Bu nedenle devlet muhasebesi üzerinde çalışanların bilgi toplamada bu duruma (1666 öncesi ve sonrasına) dikkat etmeleri gerekmektedir.

b2. Kontrol Amaçlı Rapor Defterleri

Bu gruptaki defterler, ilk grubu oluşturan muhasebe sisteminin düzgün yürümesine ve devlet gelir ve giderlerinin kontrolüne yönelik bir nitelik taşır. Belirli bir konuda düzenlenmiş kontrol ve denetim raporları şeklindedirler.

Osmanlı devlet muhasebesinin özelliği, defter deyiminin, günlük defter ve yardımcı defterler yanında, muhasebe kontrol raporları için de kullanılmasıdır. Oysa muhasebede defter düzeni, zamana bağlı sürekliliği ifade eder. Ama kontrol raporları ihtiyaç duyulduğunda hazırlanır. Osmanlı muhasebe sisteminde bu raporların yazıldığı, yer aldığı belgelere de defter denilir. Bu nedenle, bu bölümün açıklanmasında da defter sözcüğü kullanılmıştır.

Bu gruptaki defterleri üç alt grupta toplamak olanağı vardır. İlk alt grubu oluşturan defterler, devlet gelirlerinin kontrolü ile ilgili raporları içerir. Örneğin belirli bir mukataa ile ilgili işler, sözleşmesine uygun olarak yürümüyorsa, nedenini araştırmak ve düzene sokmak için bir rapor düzenlenir (Güvemli ve Şensoy, 2013: 1139). Ya da bir bölgeden alınan cizye gelirlerinde düşme olursa bu raporlar düzenlenir. Bunlar Osmanlı devlet arşivlerinde mukataa ve cizye defterleri arasında yer alırlar, ama ilk bölümdeki defterlerden farklı fonksiyonları vardır. Bunlar müfettiş raporları niteliğindedir.

İkinci alt grubu oluşturan defterler ise, devlet giderlerinin kontrolüne yönelik defterlerdir. Örneğin, *Galata Tersanesi*'nin bir yıllık gelir ve giderlerinin hesaplanmasına yönelik raporun ayrıntısı, tersaneye yıllık olarak gönderilen para ve malzemenin kullanım yerlerinin saptanmasına yönelik amaç taşıyabilir. Bu tür raporlar, *Matbah-ı âmire*, *Istabl-ı âmire*, *Darphâne* için de hazırlanabilir. Genellikle amaçları, hem kontrol ve hem de o yerin harcamalarının ve varsa gelirlerinin izlenmesi ihtiyacının karşılanmasıdır.

Üçüncü alt grubu oluşturan raporlar, gelirler ya da harcamalarda yolsuzluk ihbarı üzerine ve vadesi geçmiş devlet alacağının tahsil olanağının araştırılması gibi konulara yönelik olarak hazırlanmışlardır. Bu tür raporlar daha çok *bâki kulları* (Emecen, 1994: 34) tarafından düzenlenmiştir.

Kontrol ve denetim amaçlı raporları içeren muhasebe defterleri çok sayıda olduğu için burada yer verilmiştir.

Bu araştırma iki amaç için hazırlanmıştır. İlk amaç, Osmanlı vakıflarının uzun ömürlü olmalarının iki nedeninden birisinin vakıf muhasebe düzeni olduğunu ortaya koymaktır (öteki neden hukuki düzendir). Çünkü vakıf demek para hareketi demektir ve yolsuzluk genellikle, vakıf da olsa, para hareketlerinde ortaya çıkar. Bunun da çaresi sağlam bir muhasebe kontrolüne sahip olmaktır.

Bu araştırmanın hazırlanmasının ikinci nedeni, Osmanlı muhasebesinden sağlanan bilgileri kullananlara yardımcı olmaktır. Bilindiği gibi, maliye tarihi, iktisat tarihi gibi tarihî konuların bilgileri çoğu zaman Osmanlı devlet muhasebesinden derlenmektedir. Bu araştırmaları yapanlar, genellikle asgari de olsa, muhasebe tekniği bilgisine sahip olmayabilirler. Bu yazı ile onlara birazcık da olsa, yardımcı olmak ve aldıkları bilginin muhasebe sisteminin neresine ait olduğunu bilmelerine yardım etmektir. Birazcık da olsa denilmesinin nedeni, bu araştırmada sadece ana çizgilere değinilmiş olmasıdır.

Kaynaklar

1- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *EV HMH.d.* 02051.

Topkapı Sarayı Arşivi, *3208/1.*

2- Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgündüz, Ahmet (1992). *Osmanlı Kanunnameleri*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları. (4.Kitap). İstanbul.

Barkan, Ömer Lütfi (1962-63). "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi Tarzına Dair Araştırmalar". *İktisat Fakültesi Mecmuası*. (23). İstanbul. s. 1-2.

D' Ohsson, I.M. (1787-1820). *Tableau General de L'Empire Othoman*. (3. Kitap). s. 342-379.

Güvemli, Oktay ve Fatma Şensoy (2013). "The Accounting Records at Mukataas and the Example of Bursa Mukataa from 16th Century". *3rd Balkans and Middle East Countries Conference on Auditing and Accounting History (3BMAC)*. İstanbul. s. 1139.

Güvemli, Oktay (2000). *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat'a Kadar*. (2). 2. Baskı. İstanbul. s. 374- 398.

Güvemli, Oktay ve Cengiz Toraman (2013). *Risale-i Felekiyye-Kitab-us Siyakat*. İstanbul. s.15.

Güvemli, Oktay ve Batuhan Güvemli (2007). "The Birth and Development of an Accounting Method in the Middle East". *The Fifth Accounting History International Conference*. Banf – Kanada. s. 9-11.

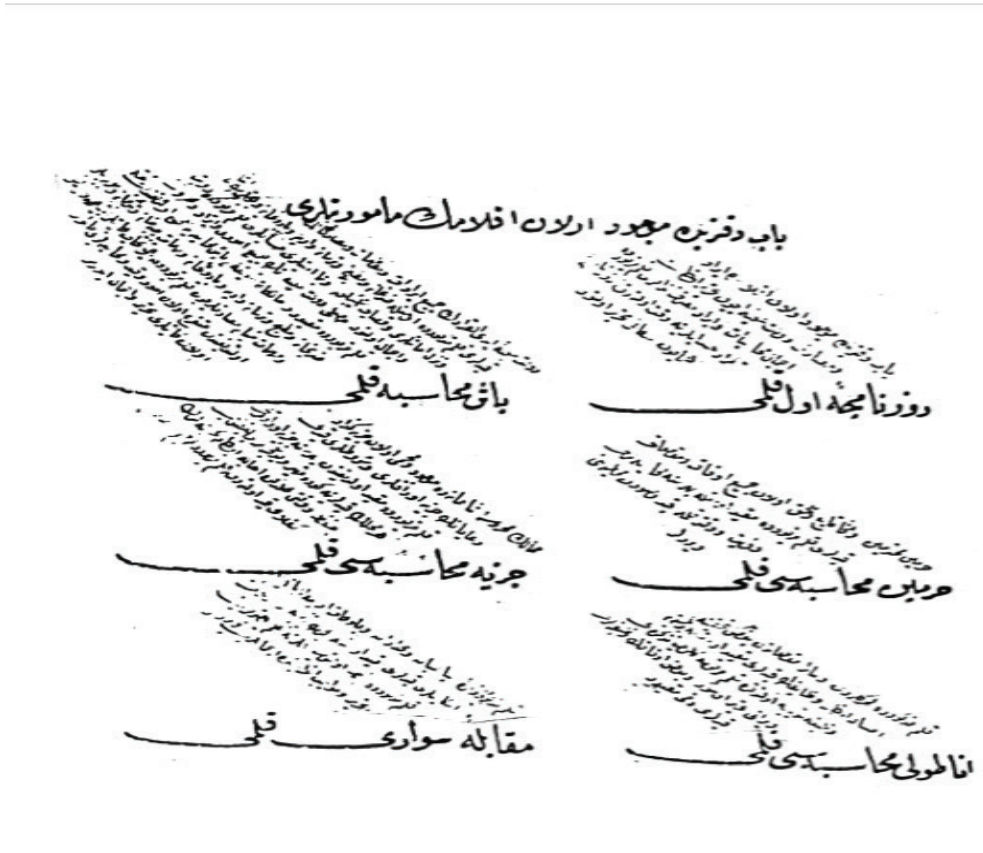
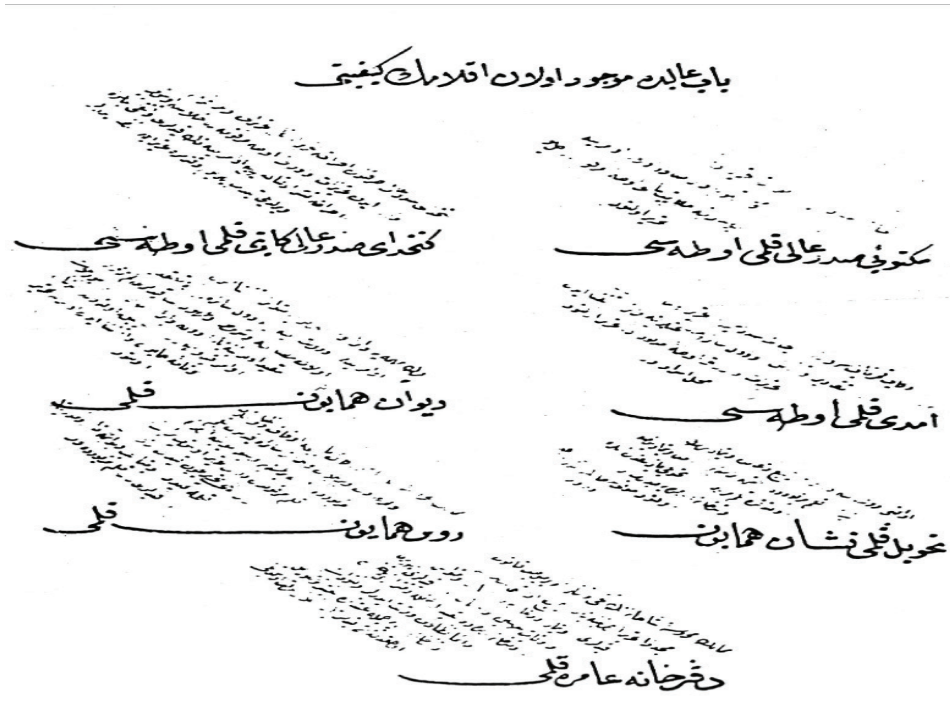
Güvemli, Oktay ve Güvemli, B. (2015). "Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. (9). s.27.

Güvemli, Oktay, Cengiz Toraman ve Batuhan Güvemli (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Muhasebesi" Anadolu Kayıt Kültürü*. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu Yayınları. Ankara. s. 371-400.

Şensoy, Fatma (2016). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Vakıfların Ekonomik Boyutları". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. (10). s. 43.

Emecen, Feridun (1994). "Başbâki Kulu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (3). s. 34.

Ek 1: 1670 (H.1081) Yılında Bab-ı Ali'de mevcut kalemlerin durumu (Topkapı Sarayı Arşivi, 3208/1: 1-2)

A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions

Mehmet Bulut* - Cem Korkut**

Abstract

The Ottoman State is accepted as the civilization of waqfs so that the borrowing by people who needed cash was provided by waqfs that had cash as capital. These waqfs operated their capitals within the limits that were drawn by Ottoman *ulemas* under the effects of interest ban in Islamic states. These waqfs can be thought of as the pioneers of modern Islamic financial institutions. The cash waqfs (CWs) became the factor of stability in the Ottoman financial system with controlling high usury rates and determining the market interest rate.

Today, the participation banks as fulfill the function of interest-free financial institutions. The participation banks that bring together the people who want to borrow money without interest and the people who want to operate his capital in accordance with Islamic rules (with *halal* ways) differ from cash waqfs in some respects. Even though they follow similar financial methods, the difference in their purposes and other characteristics as interest-free financial institutions and the pioneering role of CWs will be examined in this study.

Keywords: Ottoman State, cash waqfs, interest-free financial institutions, participation banks, Islamic finance

Osmanlı Para Vakıfları ve Çağdaş Faizsiz Finans Kurumlarının Karşılaştırılması

Öz

Vakıf medeniyeti olarak tanımlanan Osmanlı Devleti'nde nakit ihtiyacı olanların borçlanması da sermayesi nakit paradan oluşan vakıflar ile karşılanmıştır. İslam devletlerinde olan faiz yasağının etkisiyle bu vakıflar Osmanlı ulemasının çizmiş olduğu sınırlar çerçevesinde sermayelerini işletmiştir. Bu vakıfları günümüz faizsiz finans kurumlarının öncüleri olarak düşünebiliriz. Dönemlerinde piyasa dışı yüksek borçlanma oranlarını kontrol eden ve bir nevi piyasa faizini belirleyen bir işlev gören para vakıfları aynı zamanda uzun yıllar Osmanlı finans sisteminde istikrar unsuru olmuşlardır.

Günümüzde ise bu işlevi faizsiz finans kurumları olarak tanımlayabileceğimiz Katılım bankaları yerine getirmektedir. Faizden kaçınarak borçlanmak isteyen kişiler ile olan sermayesini helâl yollar ile değerlendirmeyi düşünen kişileri bir araya getiren katılım bankaları belirli yönlerden para vakıflarından ayrılmaktadır. Bu çalışmada, her ne kadar benzer finansal metotlar izleseler de, faizsiz finans kurumları ile onların öncüsü para vakıflarının amaçları ve diğer özellikleri arasındaki farklılıklar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, para vakıfları, faizsiz finans kurumları, Katılım Bankaları, İslami finans

* Professor, Istanbul Sabahattin Zaim University, Department of Economics; mehmet.bulut@izu.edu.tr

** Research Assistant, PhD Candidate, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Department of Economics; cemkorkut44@gmail.com

Introduction

Waqfs have a function of not only cooperation and solidarity in society but also of economic and financial terms. Waqfs ensure solidarity within the frame of an institutional body. Islam pays particular attention to the establishment of waqf. Muslims who want to obey the commandment of Allah¹ have established a lot of waqfs for this purpose. A Waqf is the allocation of a private property or an economic entity to a particular social need in the community. The goods that are donated, lose their feature of private ownership. Thereafter, they are allocated to the benefit and service of humanity (Özcan, 2008:144). It is possible to take the waqf applications to the Prophet's period in Islamic history. The hadith quoted in the collection of Sahih Muslim (1631) "when someone dies, his deeds come to an end except for three: ongoing charity², beneficial knowledge, or a righteous child who prays for him" can be the main motivation for establishing a waqf. The term *ongoing charity* can be thought of as the source of waqfs in Islam (Furat, 2012:66). The first meaning of waqf and its plural form *awqaf* means to stop something or stand still in Arabic, which derived from the verb *waqafa*. The other well-known meanings of waqf are pious and charity institutions (Çizakça, 1998: 43).

The institutionalized fully in the Ottoman period, Ottoman State can be defined as the civilization of waqfs. Waqfs were generally organized by public and they were the organizations that were kept outside the state mechanism. Especially, these civil society organizations lightened the state's burden on the educational, religious and infrastructure services. Although they were civil institutions, the organization, the functioning and the management of waqfs depended on religious factors such as views of *mujtahid*³ imams, *ulema*⁴, *qadi*⁵s etc. and written regulations of waqfs (*Evkaf Nizamnamesi*).

1 Surah Ali İmran, 3: 92 - Never will you attain the good [reward] until you spend [in the way of Allah] from that which you love. And whatever you spend - indeed, Allah is Knowing of it.

2 *Sadaka-i cariye* in the Hadith.

3 A *mujtahid* is a scholar who is qualified and authorized to make *ijtihad*.

4 *Ulema* is the plural form of *âlim* who can be defined as a scholar in Islamic aspects.

5 *Qadi* is a judge who applies the Islamic law in court.

Waqfs had many missions in the Ottoman society. They prevented the powerful state from interfering with the right to property. They were able to protect Islamic architectural heritage and other constructions such as mosques, *masjid*⁶s, waterways, fountains, sidewalks etc. by way of financing them. They also helped people by functioning as an insurance system and paying their taxes during depression times. In addition, due to the provision of waqf irrevocability, they prevented the disintegration of fertile agricultural lands that would otherwise be permissible in accordance with the Islamic inheritance law. Furthermore, they functioned as a kind of social security system by giving pensions to the elderly or disabled people. They provided financial support to artisans etc. for damages due to fire, disaster etc. Activities such as these show that waqfs formed a primitive social security system within the society (Korkut, 2014).

In this study, cash waqfs (CWs) being just one particular type of many different waqfs, will be examined especially in the economic context. It is thought that some of the methods used in CWs are the pioneering applications for modern Islamic (interest-free) financial instruments. In the first part, CWs will be discussed with regard to establishment process, operations and their effects on the economic and social life of the society. Moreover, three CWs will be investigated in detail from the primary sources, *waqfiyah*⁷s. A short comparison between these three CWs will also be made. Modern interest-free financial institutions will be the focus of the second part of the study. The history of these institutions and modern interest-free financial instruments will also be summarized in this part. In addition, the social and economic effects of these institutions are examined and summarized in a figure. Various comparisons will be made considering 26 issues in the third part of the study. In the final section, the requirements for both of these institutions will be questioned. Moreover, the contributions and effects of CWs to the financial system will be highlighted, whether there are any legal barriers, especially in Turkey, for the establishment of CWs today.

6 *Masjid* can be defined as a small mosque.

7 Charter of endowment.

I. Cash Waqfs (CWs)

CWs are the waqfs that their entire capital or a portion of it consisted of cash money. The cash money was operated under the Islamic rules and the income that came from the capital was used for the purposes of waqf, like the rent of real estate waqfs. The methods of operating the cash money in CWs are the basis for the applications implemented by contemporary interest-free financial institutions. The methods of *istirbah*, *istiğlal*, *irbah* etc. in waqfiyahs and *mudarabah*, *murabahah*, *bida'a* etc. –the definitions of them will be explained later- are mentioned in jurisprudence registers and have been adapted to present conditions by Islamic financial institutions.

Döndüren (1998: 64) said that the CWs had started to develop in the 13th century. On the other hand, in registers, we can see that the first CW was founded by Yağcı Hacı Muslihiddin in 1423 in Edirne Province (Mandaville, 1979: 290). He donated some shops and 10.000 *akçe*(akche)⁸s for the expenditures of a mosque. The lending rate was 10 percent annually because the expected income from cash capital was equal to 1.000 *akçes* for one year. Again, one of the first examples of CW was Balaban Pasha Waqf founded in 1442 in Edirne Province. This waqf was relatively big and established for the purpose of constructing a school. He donated four shops, a *hammam*⁹ and 30.000 *akçes* for the wages of *muderris*/lecturers and other expenditures of school and its lending rate was determined as 10 percent annually (Mandaville, 1979: 290). Ottoman Sultans also founded CWs. One of them was established by Sultan Mehmed II the Conqueror in 1481. He devoted 24.000 gold *Sultâni*¹⁰ for meeting the meat needs of Janissaries. The second example was founded by Suleiman the Magnificent in 1566. He donated some amount of money and combined the CWs that are founded for the same purpose. This CW had 698.000 *akçes* capital for the meat needs of butchers in Istanbul (Döndüren, 1998: 64).

8 One of the main monetary unit of the Ottoman State.

9 *Hamam* can be defined as Turkish bath.

10 This classical Ottoman gold currency was first issued in Fatih Sultan Mehmed period and had a 3,45 g weight.

These institutions are indicative of the pragmatism of Ottoman economic mentality. The CWs were able to stay unaffected by the financial and economic developments in Europe for long years (Pamuk, 2004: 233). Thus, they represented the Ottoman economic mentality against the European mercantilist economic view. The CWs are so unique that they both made charities and responded to the economic needs of society are so unique. Despite all the benefits and conveniences provided by CWs, Ottoman scholars did not hesitate to criticize these institutions. The following chapter will examine the discussions on CWs.

I.I Discussions on CWs

Ottomans gave the CWs to Islamic civilization, in this respect these are unique institutions. Because, the Ottomans were Hanafi, the views of major Hanafi scholars must be examined well to understand the religious grounds of CWs. Thus, the opinions of Imam Abu Hanifa, his students Imam Muhammad al-Shaybani, Imam Abu Yusuf and Imam Zufer had been the basic premise of the Ottoman scholars.

Since the founder of Hanafi sect, Imam Abu Hanifa was a merchant, there is a huge literature of economic affairs in the Hanafi sources. According to Abu Hanifa, the movable assets cannot be used as capital for establishment of waqf. However, he had views on fair trade and other Islamic trade methods like *mudarabah*, forward sale etc. (Siddiki, 1982:5-6). These had been some of the main operations of CWs. Imam Abu Yusuf and Imam Muhammed al-Shaybani known as *Imameyn*, the two *imams*, in the Islamic literature were the students of Imam Abu Hanifa. The views of *Imameyn* are important, because if there is a difference of opinion between them and Imam Abu Hanifa, the opinion of *Imameyn* is valid. Abu Yusuf opposed to the donation of movable property as waqf. The horses, weapons etc. could be the property of waqfs only in case of necessity. On the other hand, the views of Imam Abu Yusuf about the binding situation of waqfs were used for the adoption and allowance issues related to CWs. However, Imam Muhammed al-Shaybani thought that the movable assets and properties could be used as a capital for establishing a waqf, because, according to the Hanafi thought, the tradition and custom institution had

become a known and legal injunction for society if there was no conflict with the basic precepts of Islam. All two imams had concerns about the donation of movable assets and therefore suggested solutions for that. One of them was to donate both movable and immovable goods together at the same time. On the other hand, Imam Zufer gave permission to using not only movable assets but also cash money as a capital for a waqf. Thus, the legal ground for establishing CWs in Ottomans was based on this opinion of Imam Zufer.

Ottoman scholars were found themselves to enter an inevitable debate on CWs, despite the differences in the opinions of Hanafi mujtahid imams. The first scholar who wrote a short treatise about CWs was Shayk al-Islam Ibn Kemal. Ibn Kemal supported the establishment of CWs. He claimed that the destruction and dispersal of real estate waqfs were easier than that of the CWs (Özcan, 2000: 34). Ibn Kemal was one of the pioneers of ulema who were supporting the CWs. On the other hand, some scholars who strongly opposed to CWs. A former *Şeyhülislam* and Rumelia Province *Kazasker* Çivizade Muhittin Efendi played a role in forbidding CWs by Sultan between the years 1545-1548 (Gel, 2010: 185). He claimed that the objection of over a hundred scholars about CWs were obvious and therefore it was not permissible (Özcan, 2003: 37). Perhaps the most famous of all Ottoman *Şeyhülislams* was Ebussuud Efendi. He undertook this post for nearly thirty years. He had provided a good consonance between Islamic law and the traditional law for Ottoman society (Okur, 2005:40). He thought the operations of cash money in CWs should be under the Islamic rules and far from the doubt of interest. He also claimed that the lending rate of CWs cannot be more than the legal *rihb*¹¹ rate. This posture of Ebussuud Efendi and his influence in administration provided a financial market that was easy to control and prevented usury (Akdağ, 1979: 256). Contrary to Ebussuud Efendi, Imam Birgivi, another important Ottoman scholar, thought that there was a serious risk of interest in operations of CWs. He also claimed that the people who believed to fulfill their *zakat* worship by means of CWs were at risk because the CWs were

not *sahih*¹². He also thought that the transactions were also problematic from an Islamic perspective (Önder, 2006). A Khalwati Sheikh Bali Effendi was another scholar who believed in the benefits of CWs. He sent letters to Sultan and Çivizade Muhittin Efendi when the CWs was banned (Şimşek, 1985: 211). He emphasized the need for and importance of CWs in a society. He also reported the negative effects of the ban on social and economic life (Özcan, 1999).

The views of mujtahid imams and Ottoman ulema are important in understanding the place and importance of CWs for the Muslim society. Because, without the approval of respected prominent *imams* and ulema, despite the conflicting views of some, CWs could not be so widespread.

I.II. The Establishment Process of CWs

The process of founding a CW was took place under the regulations of Islamic *fiqh*¹³. The Ulema had developed some methods for making CWs legal. The conditions of occurrence, validity, gaining force and cohesiveness have to be essential for the validity of acts (Kudat, 2015: 63). Because of that, the waqfs were founded by going through some stages.

The process had begun with the donation of cash as capital according to the views of Imam Zufer. Otherwise, the process was corrupted because the conditions of validity and cohesiveness did not hold. Then, the founder of waqf gave up to establish the CW and the trustee¹⁴ opposed to founder and the case was taken to the court. The trustee defended himself as follows; the Imameyn said that the conditions of validity and cohesiveness cannot be dissociated. Moreover, Imam Zufer also gave permission to CWs. The qadi accepted the arguments of the trustee and found the establishment of CW convenient (Kudat, 2015: 67).

The Ottoman scholars and judges ruled by giving importance to public interest. So, the Ottoman law system was very flexible and pragmatist to take fast and efficient results. In this case, they knew

¹¹ *Ribh* means profit.

¹² *Sahih* means trustworthy and authentic in Islam

¹³ *Fiqh* means Islamic jurisprudence.

¹⁴ Trustee refers to the *mütevelli* in documents.

that the CWs were quite widespread even to the farthest villages and regions. The social and economic aspects of CWs also affected the decisions of judges.

I.III. Operations of CWs

The interest was prohibited in major world religions such as Buddhism, Hinduism etc. In Islam, *riba* and interest are used for same meanings. The *riba* is defined as one of the worst sins. On the other hand, there are some scholars who claim that interest can be used if and only if there is a serious obligation (Rahman, 2010: 53-54). However, the ban on interest is obvious in Qur'an¹⁵. Thus, one of the main discussions about CWs had been the interest issue.

The trustees of CWs operated the cash capital in many methods by trying to avoid the interest risk. In waqfiyahs, these efforts can be seen in the terms of *istirbah*, *istiglal*, *irbah*, *idane* etc. Moreover, the lending rates are also written on some waqfiyahs. Çam (2014: 40) extracted eight methods used for money operations at CWs in his study: (1) Qard, (2) Mudarabah, (3) Bida'a, (4) Murabahah, (5) Bey'i istiglal, (6) Buy for renting, (7) Operations at Awqaf Ministry, (8) Istirbah at Military Court.

The lending rate of CWs was generally between 10-15 percent¹⁶. It is obvious that this rate dec-

reased in the last decades of the 20th century¹⁷. This decrease in lending rate could be explained by the increase in accessibility of credit by banks. The common methods were murabahah and bey'i istiglal.

In qard (or *karz*), people who used the loan from CW should only give the same amount of money on due date. Mudarabah is the classical labor-capital partnership. The entrepreneur puts his labor and the CW gives the capital. The profit is shared with the rates that they have determined beforehand. The artisan, farmer, merchant or entrepreneur, gave the waqf the borrowed money and all the profit in the method of bida'a. The entrepreneur could find the chance to improve the volume of his works with the money that was borrowed from the CW. He put his labor and he also contributed to the charity work in this way. The waqf buys the goods or services that are needed by the entrepreneurs and sells it to them with profit in murabahah. The process of mudarabah is indicated in several waqfiyahs¹⁸. Istiglal was the other common method for CWs. The entrepreneur who needs cash sells his property such as his house to the CW. The CW buys it in cash and sells it again to the entrepreneur with a maturity date or the entrepreneur can be the tenant in this house until he will buy it again. A discussion of interest can arise from this method (Çizakça, 2004:10). The trustee sometimes bought real estate with the capital of CW and the rental income was used for the purposes of CW. However, the cash provided flexibility to the CWs. In addition, the income from the operations of money with the methods of CWs was generally higher than the rental income.

These methods can be divided into three parts. The first method provided gain for both the waqf and the borrower. These methods were mudarabah, bida'a, murabahah and bey'i istiglal. The second method was qard (*karz*). In qard (*karz*), the borrower was the only recipient of the benefit. The last method was used for the benefits of waqf only. These methods can be described as buying

15 *Surah Al-Baqarah*, 2:216- Those who consume interest cannot stand [on the Day of Resurrection] except as one stands who is being beaten by Satan into insanity. That is because they say, *Trade is [just] like interest. But Allah has permitted trade and has forbidden interest.* So whoever has received an admonition from his Lord and desists may have what is past, and his affair rests with Allah. But whoever returns to [dealing in interest or usury]- those are the companions of the Fire; they will abide eternally therein.

Surah Ali İmran, 3:130- O you who have believed, do not consume usury, doubled and multiplied, but fear Allah that you may be successful.

Surah An-Nisa, 4:160-161 - For wrongdoing on the part of the Jews, We made unlawful for them [certain] good foods which had been lawful to them, and for their averting from the way of Allah many [people]. And [for] their taking of usury while they had been forbidden from it, and their consuming of the people's wealth unjustly. And we have prepared for the disbelievers among them a painful punishment.

16 These rates are taken from almost 800 waqf documents that are investigated in the Project of Inspection and Analysis of Rumelia Cash Waqf, supported by the Central Bank of the Republic of Turkey and Yunus Emre Foundation conducted by Ankara Center of Thought and Research (ADAM).

17 The rates are taken from The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations. The main cause of this decrease is the Murabaha Law issued in 1887 G./1303H. which restricted the maximum profit rate with 9%.

18 Rodoscuk Sharia Court Registers: 08454.00051 v. 59/b

for renting, operations at Awqaf Ministry and *istirbah* at Military Court.

I.IV The Effects of CWs on Economy and Society

The CWs played a crucial role in social life like other types of waqfs. Moreover, their economic impacts could be observed better. These waqfs had become financing sources of the Ottoman entrepreneurs, merchants and craftsmen for a long period. The borrowing cost of CW was determined by the waqfiyah. Thus, they determined the cost of borrowing with their applied profit and operation rates in the financial system. They also reduced negative effects of usurers in the market for the people who needed cash. In addition, CWs also provided financial stability with their predetermined operation rates and due to the spread of them throughout the whole state.

The CWs also provided participation of people who have the smallest savings into the charity services¹⁹. Moreover, according to Islam²⁰ and other social and economic factors, the collection of the wealth in certain persons was prevented by the state in Ottomans as in the previous Islamic civilizations (IA, v32: 65-68). Thus, large amount of capitals were collected in waqfs²¹. However, the fundamental purpose of these waqfs was charity, they did not have an aim about taking more profit from borrowers or other material benefits. The economic mentality of CWs is Islamic and can be

summarized as *the task of the economy is to improve the welfare of the people, not human is for the economy* as in the view of capitalist economic system. (Tabakoğlu, 2012: 192).

It is observed that the CWs ensured most of the public services that are currently funded by the state. The madrasas²², schools²³ etc. as the educational services, the mosques²⁴, masjids²⁵, lodges²⁶, *zawiya*^{27,28} etc. as religious services, the caravanserais²⁹, inns³⁰ as security and trade services, the sidewalks³¹, fountains³² waterways³³ etc. as infrastructure services, hospices, hospitals³⁴, almshouses, soup houses³⁵ etc. as social services were funded by the waqf system.

19 Waqf of Hadji Ahmed Effendi b. Hüseyin Effendi and His Companions- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 987, Page No: 101-102, Serial No: 35-1
 20 Surah Al-Hashr, 59:7- And what Allah restored to His Messenger from the people of the towns- it is for Allah and for the Messenger and for [his] near relatives and orphans and the [stranded] traveler- so that it will not be a perpetual distribution among the rich from among you. And whatever the Messenger has given you- take; and what he has forbidden you- refrain from. And fear Allah; indeed, Allah is severe in penalty.
 21 Waqf of Gazanfer Bey b. Abdullah- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 2105, Page No: 230-235, Serial No: 148
 Waqf of Ahmed Bey Effendi b. Abdullah Bey- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 988, Page No: 5, Serial No: 6
 Waqf of Mehmed Pasha- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 633, Page No: 21, Serial No:11

22 Waqf of Abdalbaki Pasha b. Ebulvefa - The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 632, Page No: 102-108, Serial No: 43
 23 Waqf of Hadji Ali Effendi b. Mustafa- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 632, Page No: 82-83, Serial No: 36
 24 Waqf of Hadji Mehmed Effendi b. Ebubekir Effendi- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 627, Page No: 21, Serial No: 7
 25 Waqf of Kara Ahmed Agha b. Hadji Hasan- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 629, Page No: 270-271, Serial No:245
 26 Waqf of Rufai Sheikh Mustafa Kabuli b. Ömer – Edirne Sharia Court Registers, Register No: 4955 Page: 147 (74)
 27 *Zawiya* can be defined as the religious school in Islam. It also can be thought as monastery.
 28 Waqf of Fatma Hatun bt. Memi Bey- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 580, Page No: 384, Serial No: 213
 29 Waqf of Hüseyin Çelebi b. Hasan- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 570, Page No: 40-42, Serial No: 17
 30 Waqf of Zülfikar Agha- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 623, Page No: 183, Serial No: 189
 31 Waqf of Mehmed Agha b. Hüseyin Effendi - The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 627, Page No: 266, Serial No: 146
 32 Waqf of Ismail Pasha b. Mahmud Pasha- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 738, Page No: 25-28, Serial No: 18
 33 Waqf of Mustafa Effendi b. Hadji Kasım Effendi b. Ali - The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 623, Page No: 338, Serial No: 339
 34 Waqf of Sinan Pasha b. Ahmed Agha - The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 734, Page No: 111-116, Serial No: 66
 35 Waqf of Yahya Pasha b. Abdulhay- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 629, Page No: 422-429, Serial No: 332

I.V Samples of CW

In this study, we will look at the several examples of CWs from The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations. Waqfiyahs are important documents to analyze the economic situation of that era. It can be learned from a sample CW waqfiyah that (1) the aims of the CWs, (2) name, title, gender and family of the founder, (3) the place of the waqf or the region of institution that will be funded, (4) the name, title, gender and family of trustee, (5) the amount of money that was donated and the goods if they existed, (6) the methods of donated money, (7) the operation rate of money (the borrowing cost for the users), (8) revenues that came from operations and the expenditures of relevant institutions, (9) heirs of waqf and management, (10) the views of Hanafi mujtahid imams, (11) The 181st verse³⁶ of Surah Al-Baqarah, (12) the date of registration, (13) the names of the jury.

The social and economic life of the society could be understood from the waqfiyahs. Because, the wages of various occupations, the price of some products, the operation rate etc. are recorded in the waqfiyahs. Moreover, the establishment process and the legal basis of the waqf are also learned from these documents. So, some samples of waqfiyahs are examined from its primary sources.

The region of waqfs examined are the Balkans (Rumelia) in the Ottoman period. The Albania-Belgrade region includes whole territories between Belgrade and Albania. The other waqf was founded in Misivri (Nesebar), a city located in Black Sea coast of Bulgaria.

All the samples of waqfs show that CWs had provided credits for merchants and entrepreneurs with a low profit-rate. The first sample of CWs supports the Faroqhi's (2004) findings about the role of CWs in funding the entrepreneurs in Bosnia. Thus, the solution to be drawn is that there were CWs that supported the entrepreneurs in the other parts of the Balkans. Thus, there are two types of CWs with the results of Çizakça (2000). Çizakça claims in his study that the CWs preferred to give

consumption credits rather than supporting the entrepreneurs or merchants in Bursa. The first one can be defined as risk-lover waqfs that provided the low profit-rate credit for merchants. The second type, on the other hand, is more risk-averse and generally tried to give consumption credits to the rich. It is another issue to investigate on which motivations caused different purposes for the CWs founded in different parts of Ottomans?

I.V.I. The Waqf of Ayşe Kadın bt. Mahmud Pasha³⁷

This waqf was founded in Albania-Belgrade, Murad Çelebi Neighborhood at 13 August 1679 Gregorian and 6 Rajab 1090 Hijri³⁸. She donated 100.000 *akçes* and this amount was equal to 833,33 *kuruş* (*qurush*) 1 *kuruş* was equal to 120 *akçes*. Ayşe Kadın founded this waqf by proxy of her husband, Salih Bey b. Hasan Pasha. The operation rate of the money also can be called as the borrowing cost rate is 15%³⁹. The method of operation is called as Islamic transactions⁴⁰. There are also some conditions about giving and using money as a loan. These conditions can be listed as follows; (1) the transactions must be *halal*, (2) the borrower must be an honest and honorable merchant⁴¹, (3) the money should not be given to insolvent or bankrupt person who are not able to pay his debt⁴², (4) a strong guarantor⁴³, (5) a valuable mortgage⁴⁴. The income of waqf was reserved for the staff wages and other expenses of a school which were built by Ayşe Kadın and her husband in the same neighborhood. The school had ten rooms, a classroom, and a Qur'an learning course. She appointed her hus-

36 Surah Al-Baqarah (The Cow) 3:181- Then whoever alters the bequest after he has heard it- the sin is only upon those who have altered it. Indeed, Allah is Hearing and Knowing.

37 Waqf of Ayşe Kadın bt. Mahmud Pasha - The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 623, Page No: 272, Serial No:292

38 *Hijri* calendar is the Islamic calendar and depends on the movements and phases of the Moon. It is also described as the lunar calendar. The start of the calendar is emigration of the Prophet from Mecca to Medina. This journey is defined as *Hijra*.

39 *onu on bir buçuk* in the waqfiyah

40 *Mu'âmele-i şer'iyye* in the waqfiyah

41 "*istinmâlarından asâr-ı emânet zâhir-i lehçelerinde envâr-ı istikâmet-i bâhire olan tüccar-ı kaviy ve'l-iktidâr*" in the waqfiyah.

42 *asâr-ı sivâdan hazer olunub* in waqfiyah.

43 *kefil-i melî* in the waqfiyah.

44 *rehn-i kavî* in the waqfiyah.

Map 1. The Political Map of Balkans in 1877, Ottoman Period

band as a trustee for the management of the waqf. In the last part of the waqfiyah, the 181st verse of Surah Al-Baqarah, the registration date, and the name of the jury are written.

This waqf was founded in the 17th century. The founder and her husband were the children of the military class. This class is the ruling class of Ottomans. The intention of basing the monetary transactions to *halal* ways is obvious. The continuity purpose of waqf is also evident. Moreover, this waqf was established to fund some educational services.

I.V.II. The Waqf of Salih Bey b. Hasan Pasha⁴⁵

This waqf was founded by the husband of the founder of previous waqf, Salih Bey b. Hasan Pasha. This CW also was founded in Albania-Belgrade, Murad Çelebi Neighborhood at 13 August 1679 Gregorian

and 6 Rajab 1090 Hijri. He donated 80.000 *akçes* and this amount was equal to 666,66.⁴⁶ The operation rate was the same, 15%, and methods are written as *istirbah* and *istiglal*. The other conditions of the loan are almost the same. But, there is an extra condition; the loan could not be used by state officials such as Qadis, *müderris* etc. The purpose of this CW and the previous one overlaps. This purpose can be shown as an example of supply side capital pooling (Çizakça, 2000: 35). This means both CWs were funding the same madrasah for the expenses of madrasah and wages. The last part carries also similarities with the previous one.

This waqf is important because the borrower is restricted with traders. We can define these traders as entrepreneurs. The state officials were not able to take loans from this CW. Thus, the secondary aim of this waqf was to help to revive the economy by financing initiatives.

⁴⁵ Waqf of Salih Bey b. Hasan Pasha- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 623, Page No: 272-273, Serial No:293

⁴⁶ 1 *kuruş* was equal to 120 *akçes*.

Table 1. A Comparison between Features of Samples of CW

	1st CW	2nd CW	3rd CW
The founder	Ayşe Kadın bt. Mahmud Pasha	Salih Bey b. Hasan Pasha	Haseki Mustafa Agha b. Mehmed Agha b. Hadji Ahmed Agha
Gender of founder	female	male	male
date of establishment	13 August 1679	13 August 1679	1 May 1720
Location	Albania-Belgrade, Murad Çelebi Neighborhood	Albania-Belgrade, Murad Çelebi Neighborhood	Bulgaria, Misivri Town
Capital	100.000 akches equal to 833,33 qurushes	80.000 akches equal to 666,66 qurushes	55.000 qurushes, 2 houses, 4 mills, 1 warehouse and some other real estates
Rate of borrowing cost	15%	15%	15%
Maturity of loan	1 year	1 year	1 year
lending region	local	local	local + İstanbul and Bursa
Methods of money transactions	mu'âmele-i şer'iyeye	istirbah and istiglal	Istirbah and istiglal
Purpose	funding educational services	funding educational and religious services	funding various kind of services.

I.V.III. The Waqf of Haseki Mustafa Agha b. Mehmed Agha b. Hadji Ahmed Agha⁴⁷

This waqf was founded in Misivri Town at 1 May 1720 Gregorian and 22 Jumada II 1132. The founder donated 55.000 *kuruş*, 2 houses, 4 mills, 1 warehouse and some other real estates. The main purpose of this CW was also to fund a madrasa that was built by the founder of CW containing ten rooms for scholars, one classroom, one kitchen, one guestroom and one bathroom. The income of waqf was formed by the rental incomes from real estates and the profit from the cash capital. The operation rate of this CW is also 15%. The methods of the operation are ordered as *istirbah*

and *istiglal*. There are also some conditions of the loan in the waqfiyah. The first one is that the borrower must be from the same town or neighboring towns. The borrower can also be from İstanbul and Bursa. Moreover, the insolvent and bankrupt persons, the state officials were not able to use the loan from this CW⁴⁸. The risk of interest and insolvency is especially emphasized in the waqfiyah⁴⁹. The purposes of the waqf are as follows; religious services, educational services, trade funding services and other social services for the society. The heirs of waqf were written in detail in waqfiyah. The establishment process of CW is based on *Imameyn*⁵⁰.

47 Waqf of Haseki Mustafa Agha b. Mehmed Agha b. Hadji Ahmed Agha - The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 623, Page No: 321-325, Serial No:328

48 *âmil ve mîrî mültezimîne ve medyûn müflise virilmeye* in the waqfiyah

49 *ziyâ' ve tevâdan ve muhâlata-i ribâdan hazer oluna* in the waqfiyah

50 *îmâmeyn-i Hümâmeyn mezhepleri üzere amel olunub hilâfından ihtirâz ideler* in the waqfiyah

Table 2. *Development Process of Modern Interest-Free Financial Institutions* (Kalaycı, 2013:54)

	1960-1970	1970-1980	1980-1990	1990-2000	2000-
Institutions	Saving Banks	and Trade and Investment Banks	and Special Finance Institutions, Insurance Companies	and Asset Management Companies, Intermediaries	and E-Banking
Products	Qard-ı Hassan (Beautiful Loan), Mudarabah, Musharakah	and Salam	and Commercial Banking Products, Participation Accounts, Islamic Insurance	and Mutual Funds, Islamic Bonds, Stocks	and Structured Financial Products
Regions	Gulf and Arab countries	and Middle East	and Asia and the Pacific countries, Turkey	Same regions, no change	and Europe, USA

This CW was funding a lot of charity works. Moreover, it was able to give loans to the artisans, farmers and traders as entrepreneurs. It was restricted to give loan to the state officers. The operation methods are also mentioned in the waqfiyah. The condition about region gave the benefit to the waqf to follow its loans. Moreover, this condition has also a positive effect on regional development.

II. Modern Interest-Free Financial Institutions and Their Developments

The modern interest-free financial institutions can be considered as heir of CWs. Their operations look similar to CWs. However, there is a huge time between the expiration of CWs and the establishment of first Islamic financial institutions. The number of Islamic banks and financial institutions has started to increase since the 1970s and 1980s. These developments could be seen as a *back to religion* movements. These institutions were different from the institutions of both capitalist and socialist economies. Firstly, there were no interest-based operations in these institutions (Ahmad, 1989: 23-24). Moreover, the Islamic economic perspective did not have a confrontational approach. It depended on parallel interests of people, the private sector, and the government.

The development process of modern interest-free institutions is evolutionary. The new products / instruments were discovered in time. Despite all these developments, Islamic concerns have always been at the forefront of operations, such as the ban on interest etc. The zero-sum games are also forbidden in Islamic financial system. In these games, one party takes all the gains and the other has nothing, as in the case of gambling. Moreover, taking profit from the uncertainty, gharar is also forbidden (Rethel, 2011: 79). We can examine the principles of interest-free financial system under six headlines (Tabash and Dhankar, 2014: 51-52): (1) the interest ban, (2) the profit-loss (risk) sharing system, (3) the avoidance of uncertainty (gharar), (4) operations based on Shariah & Islamic rules, (5) the respect to contracts, (6) the money using as unit of account, (7) Zakat.

Turkey, the heir of Ottomans and of course CWs, was too late to participate in the interest-free financial sector. In this study, the modern interest-free financial institutions are generally referred to *participation banks*, because they are called with this name in Turkey. The participation banks may also be referred to Islamic banks, starting their activities to value savings of people who cannot otherwise deposit money because of interest in Turkey during 1985. At first, they were established under the title of private financial institutions. They changed their name as participation banks

because of identity and recognition problems in the world market and began to operate in the same market of other traditional bank market (Aras and Öztürk, 2011:170).

The development process of participation banking in Turkey can be divided into three periods. These institutions had the task of introducing Islamic banking in the first period. They gave discarded funds by collecting the deposits that were not evaluated in the market because of interest from people who have Islamic concerns. The participation banks had realized a rapid growth in this period. The second period started with the establishment of Special Finance Institutions Association in 2001. The good administration of 2001 crisis caused the rise of the participation banking in Turkey. The system took the name of *the participation banking* and the participation banks emphasized that this system is not an alternative to traditional banking, but it is complementary to the system in the third period. This means that the balance sheets of participation banks and deposit banks are asymmetric to each other (Bilir, 2010). However, the current financial developments are the indication of being a serious alternative to the interest-based financial system.

The first Islamic Finance Institutions in Turkey are Albaraka Türk Special Finance Institution (established in 1985), Faysal Finance Institution (established in 1985), Kuveyt Türk Awqaf Finance Institution (established in 1989), Anadolu Finans Finance Institution (established in 1991), İhlas Finance Institution (established in 1995) and Asya Finance Institution (established in 1996).

Now, there are five participation banks in Turkey. They are (1) Albaraka Türk, (2) Kuveyt Türk, (3) Türkiye Finans Participation Bank, (4), Ziraat Participation Bank and (5) Vakıf Participation Bank (tkbb.org.tr). Here, Vakıf Participation Bank, established in 2016, is important, because the capital, 805.000.000 TL, of this bank formed by T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Waqf of Bayezid II, Waqf of Mahmut I, Waqf of Mahmut II and Waqf of Murat Pasha (vakifkatilim.com.tr). Thus, the expectation of social benefits is high from Vakıf Participation Banks.

II.I. The Operations and Products of Modern Interest-Free Financial Institutions

Modern interest-free financial institutions regulate and arrange the banking operations and transactions in accordance with the views of Islamic scholars, *fuqaha*. The main methods that are generally used by interest-free institutions can be the followings; mudarabah, musharakah, murabahah, ijarah. These methods do not generate profit or loss over the nominal operations. Thus, modern interest-free financial institutions, participation banks, finance the real economic activities such as production and trade or perform these activities directly. Then, they share the profit or loss with their costumers as a result of these activities (Tunç, 2010:113).

Mudarabah is a labor-capital partnership. In this method, the Islamic finance institutions give the cash money as capital for an investment and the customer gives labor. The profit is shared between the institution and client based on the rate that they agreed initially. The capital owner meets all cost if a loss occurs. This system is usually adopted in financing trade. In the musharakah method, the Islamic finance institutions cover required capital for a project. The client also contributes to this capital. The institution and the client share the profit based on the initially agreed rates. This rate does not have to be equal to the capital share. Because the client does not contribute the capital only but also labor. Hence, the client can take more share from the profit. If a loss occurs, the partners share this according to the shareholding rates. The client can also make additional payments periodically for taking the entire project. Musharakah is generally used for funding industry sector. Murabahah is another Islamic finance method that is the most frequently used. This method involves a spot contract sale and calculation by *cost plus profit margin* formula. The Islamic finance institution buys the goods that are demanded by the client and sell it to the client by adding a maturity rate. In this system, the costumers has knowledge about the cash price of goods and the profit share that will be paid to the bank. Murabahah plays an important role in financing micro and small-sized enterprises by giving the ability to use short-term and medium-term commercial loans to households and

businesses. This is also well-known in history, because the application of murabahah is very easy. Ijara can be defined as leasing. The Islamic finance institutions provide capital to real estate, real assets (machinery etc.) for the customer with a hire-purchase method. The institution buys the real estate or real assets and gives permission to the customer using it for an agreed period and rent.

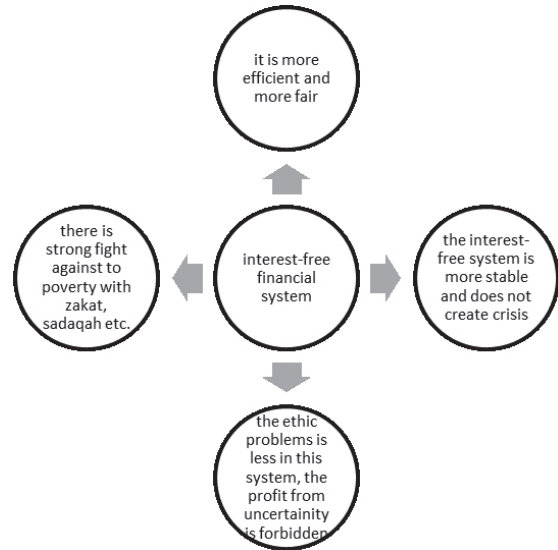
II.II. The Effects of Modern Interest-Free Financial Institutions on Economy and Society

These interest-free institutions had the opportunity to collect the deposits of people who have high Islamic sensitivities and avoid from interest risk. Thanks to these institutions, the deposits that belong to Muslims that are not used in the market, could be operated under the Islamic rules. However, there was not any Islamic financial institution to collect and operate. The Western countries took benefits of these revenues more than Muslims (Kalaycı, 2013: 61). Thus, interest-free financial institutions ensured to keep the oil revenues inside their countries. In addition, high accumulation of revenues also provided economic development in these countries.

Interest-free financial institutions reduced the negative effects of the conventional financial system. For example, it changes all the relationship between borrower and lender. The risk is shared asymmetrically in the conventional system and the lender always enlarges its capital. In Islamic finance, if the money is given directly, the lender wants it back without interest, *Qard-ı Hassan (Karz-ı hassan)* (Rethel, 2011: 80). Therefore, Islamic finance does not allow the unfair capital accumulation of the capital owners. Thus, it tries to equalize the distribution of the income.

The Islamic financial system will also prevent the large gap between the bank assets and liabilities. The kind of a gap cause financial instability. In the interest-free system, there is no free money that causes such crisis. The nominal value of liabilities is equal to the assets in Islamic financial system. Thus, the banks and financial institutions must be more selective to fund the people or investments (Chapra, 1988: 6-7). The self-control of the banks means a healthy financial system.

Figure 1. The Effects of Modern Interest-free Institutions on Economy

III. A Comparison Between CWs and Modern Interest-Free Financial Institutions

The fundamental principle of participation banks depends on profit-loss sharing without interest. According to Islamic economic view, money should not be used for accumulation⁵¹. It can be used for a medium of exchange and unit of account. In this regard, participation banks should operate with the aims of profit-loss sharing, financing production and trade activities and taking profit from them without interest-based operation. They do not only aim the economic development but also social development (Eskici, 2007: 5). The aim of social development makes CWs and participation banks partner institutions.

The modern sale-and-lease back application is one of the most preferred methods due to the low transaction costs in both CWs and modern interest-free financial institutions. It was referred to as *istiglal* in CWs⁵².

51 Surah Al-Humazah, 104:1-4- Woe to every scorners and mocker. Who collects wealth and [continuously] counts it. He thinks that his wealth will make him immortal. No! He will surely be thrown into the Crusher [fire of Allah].

52 "... Zikr olunan mâl-ı mevsûf-ı mezkûr ve meblağ-ı mevkûf-ı mezbûr senede onu on bir buçuk ziyâde olmak üzere reyb ve riyâdan ârî ve sıhhat ve şerâiti cârî alâ-vechî'l-helâl ve **târîki'l-istiğlâl** yed-i mütevellî-i vakf ile rehn-i kavî ve kefil-i melî veya ikisinden biriyle i'mâl ve istirbâhında ..." Waqf of Shoemaker Hadji Mehmed Effendi b. Ebubekir Effendi- The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, Register No: 627, Page No: 21, Serial No:7

The 26 basic features of CWs and modern interest-free institutions will be compared in the following table.

Table 3. Differences and Similarities between CWs and Modern Interest-free Institutions

	Cash Waqfs	Modern Interest-free Financial Institutions (for Turkey)
Guide	religious factors, Quran	religious and economic factors
Emergence and spread	Ottoman State	Gulf and Arab Countries, Asia and the Pacific Countries
Religious and legal basics	(1) Quran, Sunnah, Ijma, Qiyas, (2) Regulations of Waqfs (<i>Evkaf Nizamnamesi</i>)	(1) Islam, (2) The Banking rules
Founder	natural persons	natural or legal persons
Founding document	Waqfiyah	company main agreement
The principle of operations	located in waqfiyah and the operations do not go beyond the waqfiyah	operations are regulated by the rules of banking and company main agreement
Competition	there is no competition between CWs	there is competition with both participation banks and the conventional banks
Most common operations	(1) Qard (karz), (2) Mudarabah, (3) Bidaa, (4) Murabahah, (5) Bey'i istiglal, (6) Buy for renting, (7) Operations at Awqaf Ministry, (8) Istirbah at Military Court.	(1) Murabahah (42.4%), (2) Commodity Murabahah / Tawwaruq (15.6%), (3) Ijarah / Ijarah Muntahia Bittamlik (14.8%), (4) Bay' Bithaman Ajil (13.6%), (5) Salam (7.9%) (IFSB, 2016)
Aim	generally for financing mosques, masjids, madrasas, lodges and other charity works	taking profit from operations
Profit distribution	according to the purpose of the waqf (1) expenses of mosques, madrasas etc. (2) giving salaries the staff of mosques, madrasas etc. (3) giving salaries the staff of waqf (4) helping poor	according to the company main agreement (1) investors (2) personnel (3) sometimes charity works

Priorities (in order)	(1) social development (2) economic development	(1) economic development (2) social development ⁵³
Capital and its amount	cash money from direct or bequest, even the smallest savings	minimum 30.000.000 TL
Approval authority	approval of Qadi based on religious principles	approval of Banking Regulation and Supervision Agency
Ways of minimizing the risks	Islamic ethic, reliable guarantor or strong mortgage	Islamic ethic, mortgage for real estates, insurance, bail
The yield of capital	defined in waqfiyahs and generally between 10%-15%	determined by the operation of the bank and economic developments
Impact on development	generally regional	generally national
Audit	the internal audit by the <i>nazir</i> (observers) declared in waqfiyah the external audit by Qadi	the internal audit by bank examiners the external audit by Banking Regulation and Supervision Agency, independent audit firms, The Central Bank of the Republic of Turkey and other institutions
Management	(1) usually all the powers are concentrated in trustee for Mülhak and Müstesna waqfs, (2) Ministry of Waqfs / Foundations for Mazbut waqfs	(1) board of directors, (2) supreme councils, (3) audit committee, (4) advisory board
Liabilities	donation or bequest (Islamic-based)	external funds, savings of clients
Assets	Islamic financial Instruments	Islamic financial Instruments
Funds transfer	cash and sometimes good	generally cash given
Debt maturity	generally one year	the maturity varies according to the agreement with the borrowers
Loan size	small amounts and depended on capital	can be varied by the status of the borrower and the assets of the bank
Use of volunteers	Varied	only salaried staff
Government subsidies	None	actively, determined by regulations, the government also established 2 participation banks in 2015 and 2016
Limit of profit	located in waqfiyah and also determined by the Qadi or other scholars, there are no excessive profits	The profit from murabahah, tawarruq and ijarah is determined by the regulations.

53 Social Responsibility Projects of Kuveyt Türk Participation Bank: http://www.kuveytturk.com.tr/social_responsibility_projects.aspx
Ethical Principles of Albaraka Türk Participation Bank: http://en.albarakaturk.com.tr/investor_relations/detail.aspx?SectionID=3yxZnyldt7BhdmdvQL%2bLDg%3d%3d&ContentID=Gq550BfHYdLNp9Facz%2bB5w%3d%3d

Conclusion

CWs and modern interest-free financial institutions are generally similar to each other in terms of operating the cash money. But, the purposes are absolutely different. Because the intention of the founders of CWs is to take benefits of this action at Hereafter⁵⁴. However, the main motivation of interest-free financial institutions is profit.

CWs fulfilled the task of modern states such as religious, educational, infrastructural and municipal services by financing them. They were established for the needs of the region. In this context, they had become one of key factors of regional development. Their secondary objective, providing cash, helped to finance the investments of artisans, entrepreneurs, farmers, merchants etc. Moreover, this secondary objective also protected them from usurious borrowing and loan sharks. Thanks to CWs, the lending rates was not very volatile and their effect on financial stability was obvious, because the operation rate were generally between 10%-15% in Rumelia Province from the first known CW in 1423 until the end of the Ottomans in 1922. Furthermore, they have been pioneers of the modern interest-free financial institutions.

The modern interest-free financial institutions, especially participation banks, were founded to respond to the needs of Muslims who did not want to participate in the current interest-based financial system. These institutions are against to the making money from money, as well as interest-based borrowing. In this way, they prevent unjust wealth accumulation and provide real-sector based growth in the economy by financing production and trade activities. The instruments of interest-free financial institutions have varied in accordance with the requirements of the era. But, if we explain it with a compass metaphor, the key pillar of this compass stands on the *sine qua non* (essentials) of Islam as the prohibition of interest, staying away from *harams* etc. These institutions should be assessed by considering the conditions of their periods. They are similar in terms of operations, but they differ from CWs in terms of purpose.

Interest-free financial institutions emerge to meet the needs of the modern era as the CWs responded to the needs of society in their period. This situation actually is an indicator of the flexibility and pragmatism of Islamic economic, social and legal institutions. Common Muslim mind has always found Islamic solutions to the problems of the era from the past to present.

In conclusion, it can be said that, the modern interest-free financial institutions are a serious alternative and opponent of the interest-based financial system which aims capital accumulation and limitless profit. The CWs, if they are allowed to be established, will be solution for problems created by the interest-based financial system. They will become a complement of modern interest-free institutions. They will also contribute more to the institutionalization of charity works. Due to the participation banks that have already technical infrastructure, the transaction costs will also be low. Although the collected money is held in the separated funds, the share of participation banks in the whole sector will increase, hence the volume of transactions becomes larger. Furthermore, the spread of CWs will increase the flexibility. The establishment of Vakif Participation Bank is a great opportunity to start these activities. The conjuncture and current developments refer to the bright future of the Islamic finance industry.

⁵⁴ Hereafter (Aakhirah) means *Ahiret* in Turkish and refers to afterlife.

References

1-Archive Sources

1.a. The Archive of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations (VGMA); Register No: 570, Page No: 40-42, Serial No: 17; Register No: 580, Page No: 384, Serial No: 213; Register No: 623, Page No: 183, Serial No: 189; Register No: 623, Page No: 272, Serial No:292; Register No: 623, Page No: 272-273, Serial No: 293; Register No: 623, Page No: 321-325, Serial No: 328; Register No: 623, Page No: 338, Serial No: 339; Register No: 627, Page No: 21, Serial No: 7; Register No: 627, Page No: 266, Serial No: 146; Register No: 629, Page No: 270-271, Serial No: 245; Register No: 629, Page No: 422-429, Serial No: 332; Register No: 632, Page No: 82-83, Serial No: 36; Register No: 632, Page No: 102-108, Serial No: 43; Register No: 633, Page No: 21, Serial No:11; Register No: 734, Page No: 111-116, Serial No: 66; Register No: 738, Page No: 25-28, Serial No: 18; Register No: 987, Page No: 101-102, Serial No: 35-1; Register No: 988, Page No: 5, Serial No: 6; Register No: 2105, Page No: 230-235, Serial No: 148

1.b. Edirne Sharia Court Registers; Register No: 4955 Page: 147 (74)

1.b. Rodoscuk Sharia Court Registers

1.c. Register No: 08454.00051 v. 59/b

2. Internet Sources

www.quran.com- The Noble Qur'an

www.tkbb.org.tr- Participation Banks Association of Turkey

www.vakifkatilim.com.tr/hakimizda/index.html- Vakif Participation Bank

www.kuveytturk.com.tr/social_responsibility_projects.aspx- Kuveyt Turk Participation Bank

en.albarakaturk.com.tr/investor_relations/detail.aspx?SectionID=3yxZnyldt7Bhdmd-vQL%2bLDg%3d%3d&ContentID=Gq550BfHYdLNp9Facz%2bB5w%3d%3d – Albaraka Turk Participation

IFSB Report on the Dissemination of Two Years Quarterly Data on Islamic Banking Soundness and Growth from 17 Countries, 1 July 2016. http://www.ifsb.org/preess_full.php?id=356&submit=more

3. Published Sources

Abdul-Rahman, Yahia (2010). *The Art of Islamic Banking and Finance*. New Jersey. John Wiley & Sons Inc.

Ahmad, Ziauddin (1989). "Islamic Banking at the Crossroads". *Journal of Islamic Economics*. 2(1). s. 23-43.

Aras, Osman Nuri ve Mustafa Öztürk (2011). "Reel Ekonomiye Katkıları Bakımından Katılım Bankalarının Kullandığı Fonların Analizi". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*. 3(2).

Akdağ, Mustafa. (1979). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*. (2). İstanbul: Tekin Yayınları.

Bilir, Aybegüm. (2010). *Katılım Bankalarında Müşteri Memnuniyetinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*. Unpublished MA Thesis. T.C. Çukurova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Chapra, Muhammed Umer. (1988). "Toward an Islamic Financial System". *Journal of Islamic Economics*,

1(2). s. 1-30.

Çam, Mevlüt (2014). "Vakıf Müessesesi ve Para Vakıfları". *Lira – Bülten*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Ankara. s. 35-41.

Çizakça, Murat (1998). "Awqaf in History and Its Implications for Modern Islamic Economies". *Islamic Economic Studies*. 6(1). s. 43-70.

Çizakça, Murat (2000). *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World from the Seventh Century to the Present*. Istanbul. Boğaziçi University Press.

Çizakça, Murat (2004). "Ottoman Cash Waqfs Revisited: The Case of Bursa 1555-1823". *Foundation for Science Technology and Civilisation. Publication Id, 4062*.

Döndüren, Hamdi (1998). "16. Yüzyıl Kültürümüzde Finansman ve İstihdam Politikası". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7(7). s. 59-76.

Eskici, Mustafa Mürsel (2007). *Türkiye’de Katılım Bankacılığı Uygulaması ve Katılım Bankaları’nın Müşteri Özellikleri*. Unpublished MA Thesis. Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Faroqhi, Suraiya. (2004). "Bosnian Merchants in the Adriatic". *International Journal of Turkish Studies*. 10(1-2). s. 225-239

Furat, Ahmet Hamdi (2012). "İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (27). s. 61-84.

Gel, Mehmet (2010). "Kanûnî’nin Para Vakfı Yasağını Kaldıran 1548 Tarihli Hükm-i Şerîfinin Yeni Bir Nüshası". *Gazi Akademik Bakış*. 4(7).

Kalaycı, İ. (2013). "Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 9(19). s. 51-74.

Korkut, Cem (2014). *Cash Waqfs as Financial Institutions: Analysis of Cash Waqfs in Western Thrace at the Ottoman Period*. Unpublished MA Thesis. Ankara Yıldırım Beyazıt University. Institute of Social Sciences.

Kudat, Aydın (2015). "Bir Finans Enstrümanı Olarak Nukûd Vakfı ve İn’ikâd Formülasyonu". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*. 1(2). s. 1-22.

Mandaville, Jon E. (1979). "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire". *International Journal of Middle East Studies*. 10(03). s. 289-308.

Okur, Kaşif Hamdi (2005). "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7-8). s. 33-58.

Öğün, Tuncay (2006). "Müsadere". *The Encyclopaedia of Islam* 32. 67-68. Date of access: 25.05.2016.

Önder, Şule (2006). *İslam ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgîvî ve Ebussuud Efendinin Para Vakfı Tartışmaları*. Konya: Unpublished MA Thesis Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

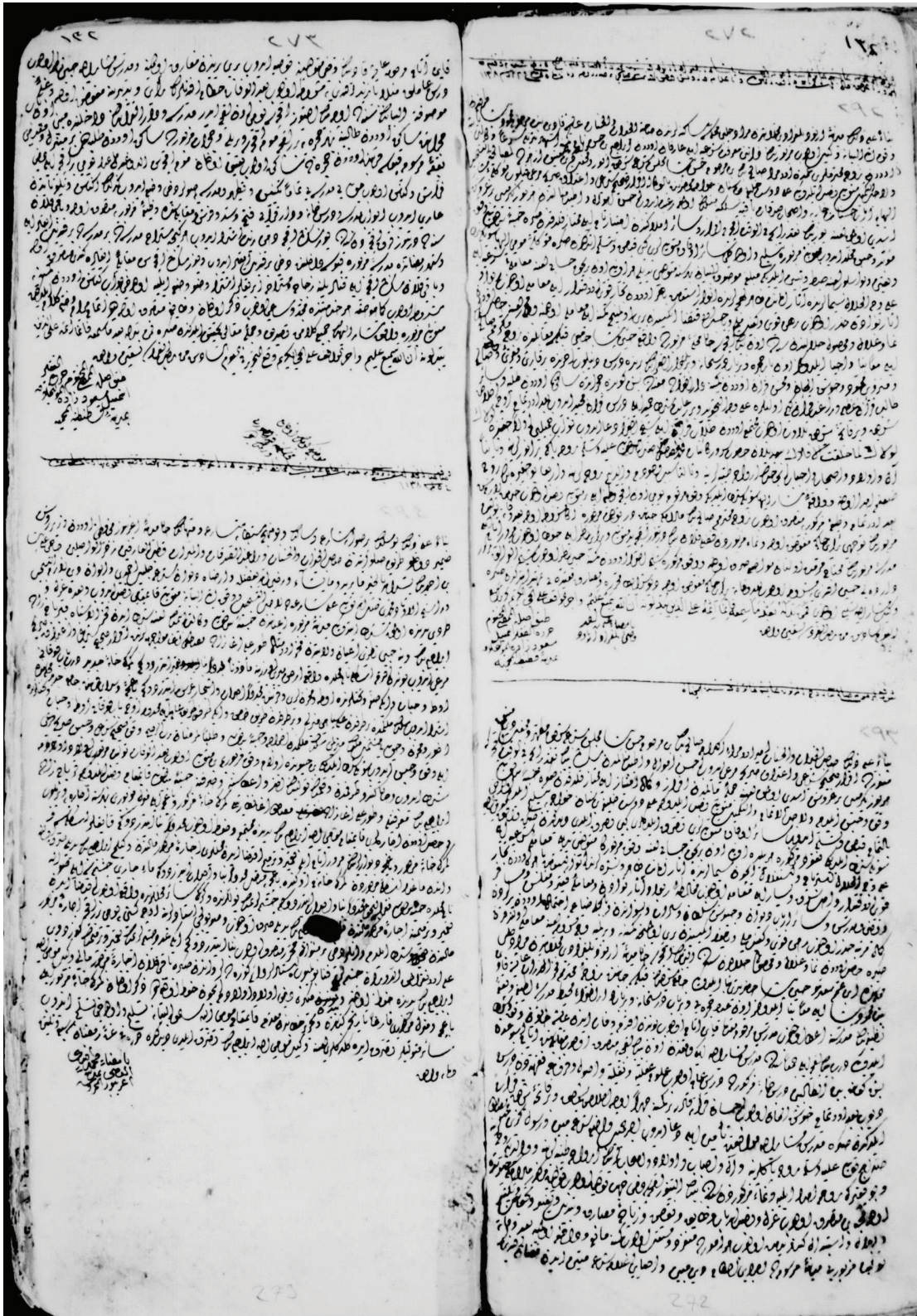
Özcan, Tahsin (2000). "Sofyalı Bâlî Efendi’nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları". *İslâm Araştırmaları Dergisi*. (3). s. 125-155.

Özcan, Tahsin (2000). "İbn Kemal’in Para Vakıflarına Dair Risâlesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (4). s. 31-41.

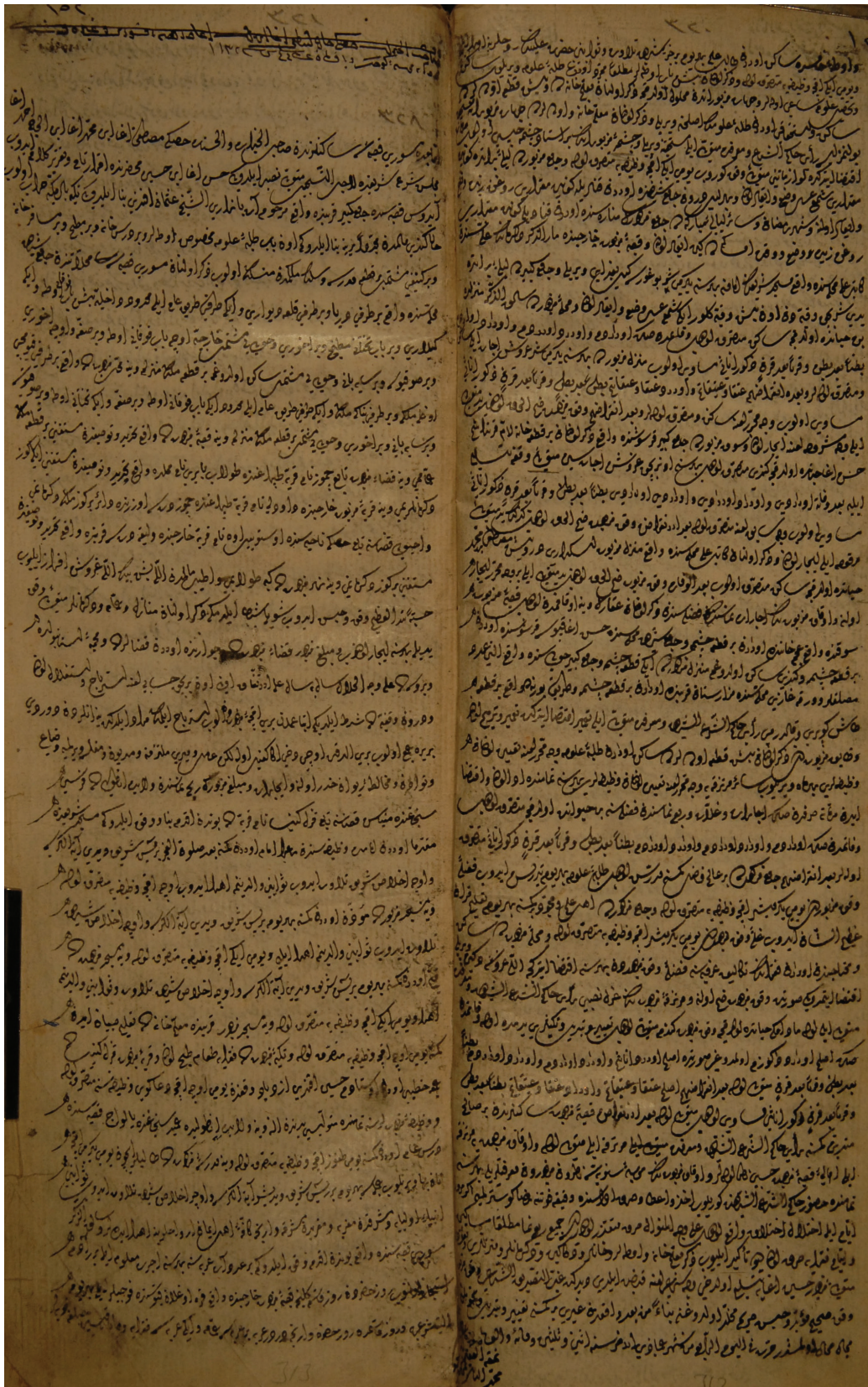
- Özcan, Tahsin (2003). *Osmanlı Para Vakıfları: Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği* (Vol. 199). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özcan, Tahsin (2008) "Ekonomik Kalkınma ve Vakıflar". *Ekonomik Kalkınma ve Değerler*, ed. Recep Şentürk. Uluslararası Teknolojik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı. İstanbul. s. 143-156.
- Pamuk, Şevket (2004). "Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800". *The Journal of Interdisciplinary History*. 35(2). 225-247.
- Rethel, Lena. (2011). "Whose legitimacy? Islamic Finance and the Global Financial Order". *Review of international political economy*. 18(1). 75-98.
- Siddiki, Muhammad Nejatullah (1982). *Recent Works on History of Economic Thought in Islam: A Survey*. International Center for Research in Islamic Economics, Research Series in English No.12. Jeddah.
- Şimşek, Mehmet (1985). "Osmanlı cemiyetinde para vakıfları üzerinde münakaşalar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 27(1). s. 207-220.
- Tabakoğlu, Ahmet (2012). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul. Dergâh Yayınları.
- Tabash, Mosab I.; Dhankar, Raj. S. (2014). "The Relevance of Islamic Finance Principles in Economic Growth". *International Journal of Emerging Research in Management & Technology*. 3(2). s. 49-54.
- Tomar, Cengiz (2006). "Müsadere". *The Encyclopaedia of Islam*. (32). 65-67. Date of access: 25.05.2016.
- Tunç, Hüseyin (2010). *Katılım Bankacılığı Felsefesi, Teorisi Ve Türkiye Uygulaması*. Ankara. Nesil Yayınları.

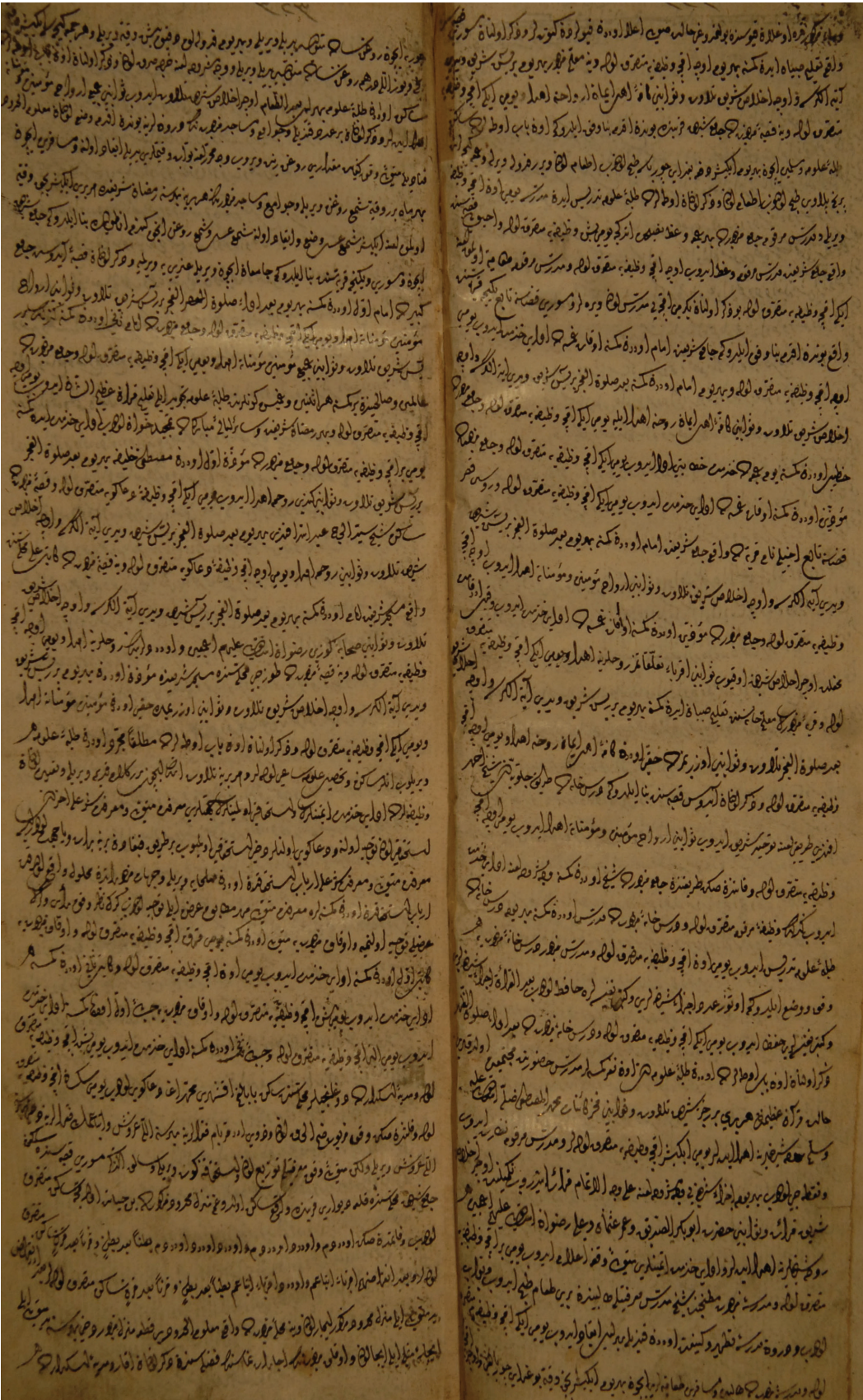
Appendix

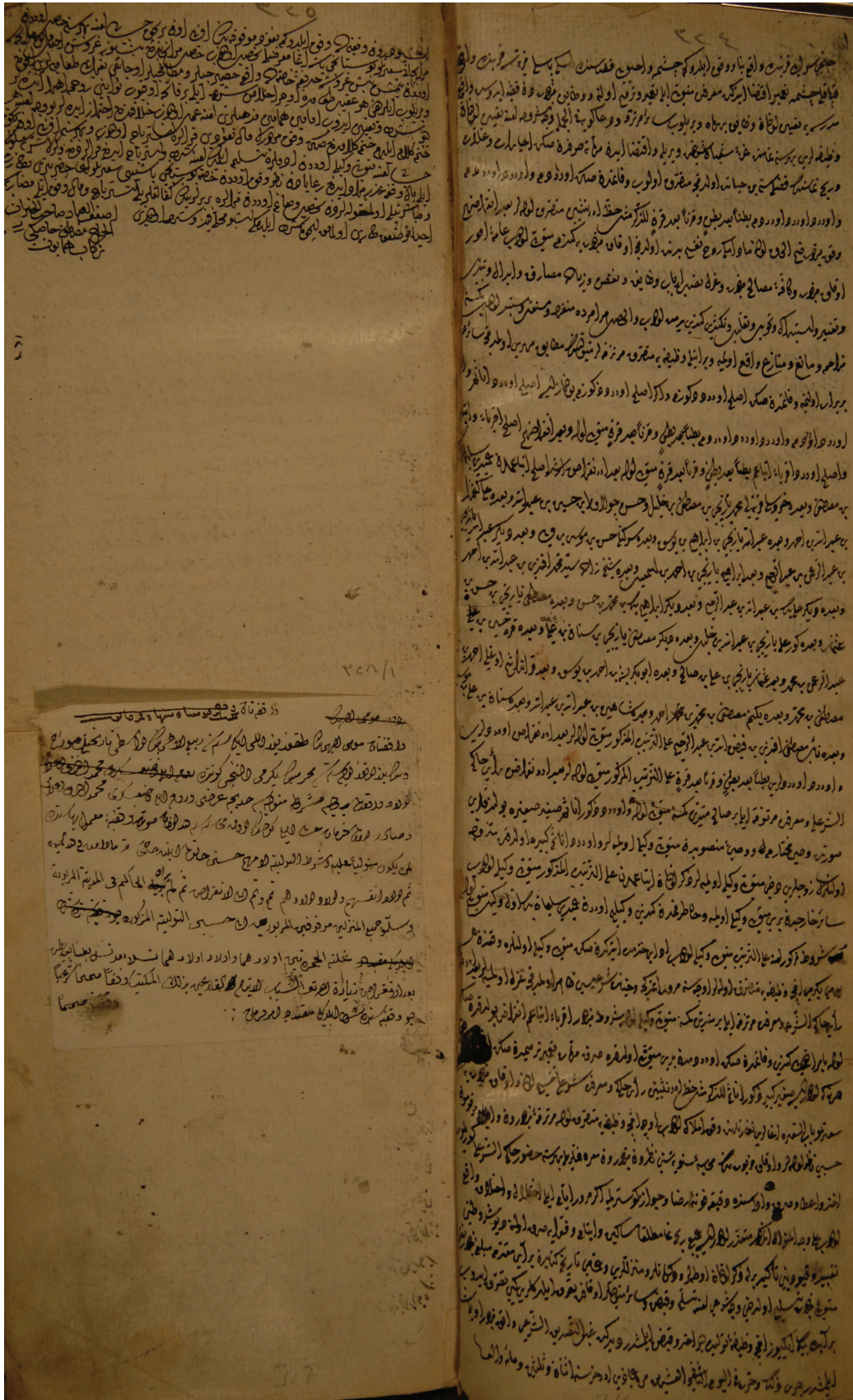
1- Waqf of Ayşe Kadın bt. Mahmud Pasha and Waqf of Salih Bey b. Hasan Pasha

2- Waqf of Haseki Mustafa Agha b. Mehmed Agha b. Hadji Ahmed Agha

Fatih ve II. Bayezid Ümerâsından Yakup Bey ve Vakıfları

Yusuf Sağır*

Öz

Yakup Bey, Fatih (1451-1481) ve II. Bayezid (1481-1512) dönemi derya ve sahil beylerinden biridir. Kısa bir süre Gelibolu sancak beyliği yaparak donanmaya nezâret etmiştir. Baba adının Abdullah olması, onun devşirme olduğuna bir işaret olabilir. Vefat tarihi bilinmemektedir.

Görevi sırasında Kilitbahir Kalesi'nin inşaatını bizzat yüklenmiştir. 889/1484 yılında, Gelibolu, Kilitbahir, Malkara ve Lapseki/Çardak gibi farklı yerlerde bulunan bir câmi, bir mescit, bir medrese, bir mektep, bir imaret, iki han, bir türbe, dört hamam, dört mahzen, dört oda, altı menzil, altı su kuyusu, bir su yolu ve iki çeşmeden oluşan vakfını kurmuştur. Arapça vakfiyesi Fatih ve II. Bayezid devrinin önemli kaynaklarından biridir.

Bu makalede, vakfın kuruluşundan Cumhuriyet dönemine kadar geçen süreçte vakıf belgeleri inceleyerek, vakfın yaklaşık 450 yıllık geçmişi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Klasik dönem tahrir defterleri taranarak vakfın muhasebeleri çıkarılmış; daha sonra da bunların, vakıf belgelerinden takibi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yakup Bey, Vakıf, Çardak, Kilitbahir, Gelibolu

Yakup Bey, one of the Commanders of the Reigns of Mehmed II and Bayezid II, and His Waqf

Abstract

Yakup Bey was one of the naval and coastal commanders of the Ottoman Empire during the reigns of Mehmed II and Bayezid II. He served as the Bey (Governor) of Sancak of Gelibolu (Gallipoli) for a short time and he supervised the navy while serving at this position. His father carried the name of Abdullah, which might be an indication of his devshirme origins. The date of his death is unknown.

During his service, he personally undertook the construction of the Kilitbahir Fortress. In the regions of Gelibolu, Kilitbahir, Malkara and Lapseki/Çardak, Yakup Bey constructed or bought two mosques, one madrasa, one school, one imaret (charity meal center), one türbe (mausoleum), two caravanserais, four bath houses, four depots, four chambers, six dwellings, six water wells, one waterway and two fountains. In the year 889/1484, he consecrated these buildings into his waqf. The waqfiyya (vakfiye) of this waqf was written in Arabic and it is one of the important sources of 15th century Ottoman history.

In this essay, the 450-year long history of the Waqf of Yakup Bey, from its foundation until the Republican Period, has been analyzed by using documents related with this waqf. Cadastral record books of the Ottoman Classical Period have been searched through and the accounting of the waqf has been put forth; afterwards, these records were compared and traced with the records from the documents of the waqf.

Keywords: Governor Yakup, Waqf, Çardak, Kilitbahir, Gelibolu

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: yusufsagirtarihci@gmail.com

Giriş

Türk devlet adamları, her daim halkını gözetmiş, onların ihtiyaçlarını gidermiş ve onlara hâmilik yapmışlardır. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle mal varlığını bir başkasıyla paylaşma anlayışı, hukuksal bir çerçeveye oturmuş ve daha kurumsal hâle gelmiştir. Müslüman Türk devlet erkânında iyilik düşüncesi, hem devlet adamlığının hem de Müslüman olmanın bir gereği olarak "vakıf" kavramı etrafında topluma yansıtılmıştır. Osmanlı devlet ricâli de bundan hareketle birçok vakıf eser vücuda getirmiştir. II. Mehmet (1451-1481) ve II. Bayezid (1481-1512) devri beylerinden Yakup Bey bunlardan biridir. Bu çalışmada öncelikle onun hayatından bahsedilip sonra da tesis ettiği vakıflar incelenecektir.

1. Yakup Bey'in Hayatı

Yakup Bey hakkında en kayda değer bilgiyi, kendi tanzim ettirdiği 889/1484 tarihli vakfiye verir.¹ Ne zaman ve nerede doğduğu bilinmemekle birlikte mezar taşında baba adının Abdullah² olması, onun devşirme³ olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca vakfının nezâret görevinin Enderûn-ı Hümâyûn Hazînesince yürütülmesi de kendisinin saraydan çıkma olduğuna işaret etmektedir.⁴ Öte yandan, bahsedilen vakfiye şahitleri arasında Yakup Bey'in iki Müslüman kardeşi Ahmet ve Bali Beyler vardır. Şu halde, diğer bir ihtimal babasının "Abdullah" adlı bir Müslüman olduğudur. Fakat ihtiyaten şu ifade edilmelidir: Vâkîf, vakfiyesinde anasından

babasından hiçbir şekilde bahsetmemiş, ruhları için bir dua talep etmemiştir. Bu da atasının gayrimüslim olabileceği fikrini kuvvetlendirmektedir. Vâkîf aracılığıyla kardeşleri daha sonra İslam dinini benimsemiş olabilirler.

Yakup Bey'in Çanakkale'nin Lapseki ilçesine bağlı Çardak⁵ kasabasındaki mezarının ayaktaşının ön yüzündeki kimliği ise şöyledir: "*Hâcî Ya'kûb bin 'Abdullah*".⁶ Onun hac vazifesini yerine getirdiğini vakfiyesi de teyit etmektedir; nitekim vakfiyede Safa ve Merve'yi ziyaret ettiği ve "hacı" olduğu belirtilmiştir (VGMA, 583: 12). Vefat tarihi mezar taşına her ne kadar yazılmamış olsa da onun, vakfiyesinin tertip tarihi 889/1484'ten sonra vefat ettiği söylenebilir.

Hacı Yakup bin Abdullah'a atfedilen "*bey*" unvanı vakfiyede kullanılmakta ve kendisinin "*emîr*" olduğuna unvan kısmında dikkat çekilmektedir: "... *büyük emîr, izzet ve şeref sahibi, emirlerin önde geleni, büyüklerin ve şerefli kimselerin kendisine müracaat ettiği, izzet ve azamet kaynağı, dinin ve devletin şerefi...*". Vakfiyedeki elkâb kısmı vezirliği olmayan beylerbeyi elkâbıyla uyumaktadır (Akgündüz, 2006: 331; Kütükoğlu, 1988: 102). Vâkîfa atfedilen "*gazi*" unvanı vakfiyede ve tahrirlerde yoktur. Buna karşın, 18. yüzyıl sonlarından itibaren vakıfla ilgili kayıtlarda bu unvan çokça geçmektedir (Örnek için bkz. TSMA, D. 7600). Belgelerde nadiren de olsa "*paşa*" rütbesi kullanılmıştır (BOA, C.EV. 32536). Vakfiyesinde ise Yakup Bey'in görevlerine değinilmemiştir.

Vakfiyede Yakup Bey'in yukarıda bahsedilen kardeşlerinden başka, mütevellî oğlu Mehmet, eşi Tûtî/Dudu binti Abdullah ile azatlı köleleri el-Hâc Sinan, el-Hâc Karagöz, el-Hâc Rüstem, el-Hâc Mahmut ve Nâzir Yunus'un isimleri geçmektedir (VGMA, 583: 13-17).

Devrin kroniklerinde ise, Yakup Bey hakkında en ayrıntılı bilgiyi Kritovulos verir. Yazara göre II. Mehmet, Trabzon seferine çıkmadan önce Gelibolu

1 Vakfiye sûreti, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'nde 583 numaralı defterin 9'uncu sırasında 12-17 sayfaları arasına kayıtlıdır. Bundan sonra VGMA, 583 (defter numarası): 12-17 (sayfa numarası) şeklinde gösterilecektir.

2 İslam toplumunda dinini değiştiren kimseler –devşirmeler de buna dahil-, baba adları için "Abdullah" adını, 1480'li yıllardan itibaren yüksek rütbeli kişiler ise "Abd" kelimesinden sonra Allah'ın güzel isimlerinden birinin ilave edildiği; Abdül-latif, Abdülhay, Abdülmennan vb. isimlerini kullanmışlardır. Fakat baba adı "Abdullah" olan herkes, "muhtedî" kabul edilemez. Ayrıntılı bilgi için bkz. (V. Menage, 1965: 112-118; Kurt, 1991: 184; Bostan, 2002:319-337).

3 Önceki İslam devletlerinde görülmeven bu usûlün, Çelebi Mehmet'ten (1413-1421) itibaren uygulandığı II. Murat (1421-1451) devrinde de kanunlaştırıldığı görülmektedir (Özcan, 1994: 254).

4 Devşirilenlerin bir kısmı devletin idarî kademelerinde istihdam edilmek üzere Enderûn'a alınıp eğitime tabi tutulmaktaydılar (Engin, 2002: 247).

5 Osmanlı'nın son dönemlerinde Biga Sancağı Lapseki Kazası'na bağlı on beş köylü bir nahiyeye merkezidir (Ali Cevad, 1313: 270-271). 1928 yılında Lapseki merkez nahiyesi köylerinden biridir (Köylerimiz, 1928: 551). 1968'de aynı şekilde köy statüsündedir (Köylerimiz, 1968: 131). Günümüzde Lapseki'ye bağlı bir beldedir.

6 Bu ibare, Ayverdi tarafından "*Abdullah bin Hâcî Ya'kûb*" biçiminde yanlış okunmuştur (Ayverdi, 1961: 27).

Sancak Beyi Kasım Bey ile denizlerde tecrübeli Yakup Bey'i görevlendirmiştir. Kasım Bey, Trabzon'un fethinden sonra buraya "sancak beyi" olarak atanınca yerine, Yakup Bey tayin edilmiştir. Bu önemli görev, Yakup Bey'in Sinop'un ve Trabzon'un alınmasında etkin bir rol üstlendiğini göstermektedir (Kritovulos, 2007: 179-183, 189).

Dönemin bir başka tanığı, Sinop Seferi'nde divan kâtipliği yapan Tursun Bey, donanmanın Sinop ve Trabzon'u denizden kuşattığını belirtmesine karşın Yakup Bey'in adına değinmez (Tursun Bey, 1977: 106-108, 110). Neşrî ise Mahmut Paşa'nın yüz parça gemi ile Sinop ve Trabzon seferine çıktığından bahsetmekle birlikte Yakup Bey'in ismini zikretmez (1995: 741).

Trabzon Seferi'nden sonra yapılan deniz seferleri incelendiğinde de Yakup Bey ismine tesadüf edilmez. Nitekim Midilli Seferi'nde Yakup Bey'in ismi hiçbir şekilde konu edilmez. Bu sıralarda donanmaya Mahmut Paşa serdarlık etmektedir (Neşrî, 1995: 769; Dukas, 2013: 232; Kritovulos, 2007: 200; Kıvamî 2007: 298). Eğriboz'un fethinde de 874/1469-1470 Gelibolu Sancakbeyi Mahmut Paşa donanma komutanıdır (Aşıkpaşazade, 1970: 193-195). Öte yandan Neşrî, isim vermeden Eğriboz'un fethinden sonra Fatih'in buraya bir kulunu atadığını belirtir (1995:787). 879/1475 tarihli tahrir defterinde ise Yakup Bey'in Eğriboz sancakbeyi olduğu görülmektedir (AK, 79: 28a-b). Muhtemelen, Mahmut Paşa'nın komutasında Eğriboz fethine katılan Yakup Bey, fethin ardından buraya sancakbeyi olarak tayin edilmiştir.

Kritovulos, Yakup Bey'in ismine ikinci kez, Çanakale Boğazı'nı koruma altına almak amacıyla inşa edilen yapılardan bahsederken temas eder. Yazar, kalelerin yapımı esnasında Yakup Bey'in hem Gelibolu ve Bolayır Valisi hem de donanma ve sahil komutanı olduğunu belirtir. Kritovulos'a göre o, boğazın en dar yerinin Dardania/Çanakale ile Maydos/Eceabat arası olduğunu tespit ettikten sonra, Kilidülbahr/Kilitbahir ve Sultanıye/Çimenlik kalelerini inşa ettirir (2007: 200-201, 211). Tursun Bey ise kalelerin Fatih tarafından bina ettirildiğine dikkat çekerken Yakup Bey'e değinmez (1977: 75). Kaleler hakkında ayrıntılı bilgi veren Pîrî Reis (v.

1553) de kalelerin bânisinin Fatih Sultan Mehmet olduğunu kaydeder.⁷

Bunlardan başka, Yakup Bey'in adı, Kırım Hanı Giray'ın 874/1469 tarihinde Fatih'e yazdığı bir mektupta geçmektedir. Orada Yakup nâmında bir Osmanlı derya beyinin Kırım'a gelerek iki şehri yaktığından ve esirler aldığından bahsedilirken, esirlerden birinin Giray'ın önemli adamı olduğuna işaretler, derya beyinden şikâyet edilir. İncalcık, ismi geçen Yakup'un Kritovulos'un zikrettiği Yakup Bey olduğunu belirtir (1944: 203).

Netice itibarıyla Yakup Bey'in sahil/derya ve sancak beylerinden biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bilgiyi, bahsi geçen vakfiye de doğrulamaktadır. Ayrıca Çardak'ta inşa edilen hanın kitabesinde Yakup Bey'in, Fatih'in divanındaki seçkin beylerden biri olduğu vurgulanmaktadır. Diğer taraftan, Sultan II. Bayezid, Yakup Bey'e Çardak'ta içine alan iki köy temlik etmiştir. Muhtemelen onun deniz savaşlarındaki üstün başarıları temlikte etkin olmuştur.⁸

Yakup Bey'in Kilitbahir'de inşa ettirdiği vakıf eserler, onun Kilitbahir Kalesi'nin yapımını da üstlendiği göstermektedir. Zira, o dönemde bina edildiği anlaşılan Çardak'taki vakıf eserlerin yapım tarihi 868/1463-1464 ile kalenin inşa tarihi birbiriyle örtüşmektedir. Yine Gelibolu'da Yakup Bey'e ait mülklerinin çokluğu, ev ve vakıf eserler, onun Gelibolu Sancakbeyliği görevine işaret eder. Yakup Bey'in Gelibolu Tarihi'nde önemli bir isim olduğunu gösteren bir başka kaynak 879/1475 tarihli tahrir defteridir. Bu defterde, Gelibolu'daki mahallelerden ikisinin Yakup Bey'in adını taşıdığı görülmektedir (AK, 79: 8a, 12b).

Evliya Çelebi, Çardak hakkında ayrıntılı bilgi verirken, Süleyman Paşa'nın arkadaşı Ece Yakup Bey ile sözünü ettiğimiz Yakup Bey'i⁹ birbirine karıştırmıştır. Şöyle ki; yazar, Çardak'taki on yedi mihraptan

7 <http://art.thewalters.org/detail/19195> Erişim Tarihi (ET):10.12.2012. Evliya Çelebi, kroniklerin aksine Fatih'in kaleleri İstanbul'un fethinden önce fethi kolaylaştırmak amacıyla yaptırdığını ileri sürer ve tarih olarak 856/1452-1453 senesini verdikten sonra, Kilitbahir Kalesi'nin fethi müteakiben genişletildiğini belirtir (2001: 150-156).

8 Temliknâmeye vakfiyede ve belgelerde işaret edilmektedir (VGMA, 583: 12; KKA, TD 550: 32b-33b arasındaki evrak). Bahsedilen temliknameyi arşiv kayıtlarında bulamadık.

9 Yakup Bey Vakfı'yla ilgili incelenen belgelerin sadece birinde Yakup Bey'in isminin başında "Ece" kelimesi ile karşılaşılmıştır (KKA, TD 550: vr. 32b-33b arasındaki evrak).

birisi olarak Ece Yakup Bey Câmîi'ni kaydettikten sonra, Ece Yakup'un kendi atası olduğunu iddia eder.¹⁰ Buna ilaveten, Ece Yakup Vakfı nezâretinin uhdesinde olduğunu belirtir. Hatta câminin minaresinin yıldırım sebebiyle yıkıldığını belirtip bunu kendisinin, kısa bir sürede tamir ettireceğini ifade eder (2001: 149-150). Hâlbuki şimdilerde, Ece Yakup Bey'in mezarının Gelibolu'nun Karainbeyli Köyü sınırları dâhilinde olduğu bilinmektedir.¹¹ Çardak'taki mezar da makalemizin konusunu teşkil eden Yakup Bey'e aittir. Öte yandan Evliya Çelebi'nin iddia ettiği gibi, Çardak'taki Yakup Bey'in İznik ve Bursa'da eserleri yoktur.¹²

Yakup Bey'in Molla Fenarî ailesiyle bir akrabalık bağı kurduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Yakup

Bey'in mütevellî oğlu Mehmet, Evâil-i Rebiülevvel 894/Şubat 1489 tarihinde vefat ettikten sonra, yerine kimin geçtiğiyle ilgili bir kayda belgelerde rastlanmamıştır. Ancak 925/1519 tarihli tahrir göre Yakup Bey Vakfı mütevellisi Manisa kadısı Ubeydullah Çelebi'dir (BOA, TD 75: 455). Taşköprülüzâde (v. 1561), Ubeydullah Çelebi'nin baba adının Yakup, annesinin de Fenarîlerden olduğunu belirtir. Ubeydullah Çelebi, farklı yerlerde kadılık yaptıktan sonra Halep kadısı iken 936/1529-1530'da vefat etmiştir (2007: 337; Mecdî Mehmet; 463-464).¹³ Mütevellî, vakfiye şartları gereğince sadece Yakup Bey'in soyundan birisi tayin edildiğine göre Ubeydullah Çelebi, Yakup Bey'in oğludur. Bundan hareketle Yakup Bey'in Dudu Hatun binti Abdullah'tan başka Fenarî ailesine mensup bir eşinin daha olduğu söylenebilir. Fenarîler, bir ulemâ ailesi olması hasebiyle "çelebi" unvanı taşımaktadır.

Yakup Bey'in Fenarî ailesiyle akrabalığına işaret eden bir başka husus ise şudur: Vakfiyenin şahitleri arasında Molla Fenarî'nin oğlu Mehmetşah Fenarî'nin oğlu Mehmet Çelebi'nin çocukları; Mehmet Çelebi, İbrahim Çelebi, Pîrî Çelebi ve Yusuf Çelebi bulunmaktadır. Ayrıca II. Bayezid'in nişancısı Fenarî'nin¹⁴ azatlı köleleri; el-Hâc Yusuf, el-Hâc Murad, el-Hâc Rûşen, el-Hâc Behrâm, el-Hâc Hürmüz, Reşid, Boyacı Kasım ve Hemdem de vakfiyenin şâhitlerindedir (VGMA, 583: 17).

Diğer taraftan, Çardak'taki Yakup Bey Aile Mezarlığı'nda (Resim 4), zannımızca Fenarî ailesinden olması hasebiyle "çelebi" unvanı alan Süleyman Çelebi'nin iki kızının mezarı vardır. Bunlardan biri; Ayşe Hatun (v. Evâil-i Zilkâde 899/Ağustos 1494) diğeri Fatıma Hatun'dur (v. Evâil-i Receb 902/Mart 1497). İki hanımın Yakup Bey'in torunları ve Süleyman Çelebi'nin de onun bir başka oğlu ol-

10 M. İlgürel, Evliya Çelebi'nin, ailesi hakkında karışık bilgiler verdiğini söyler (1995: 529-533). Elyiya, sülâlesini Germiyanogullarına bağlayıp oradan Hoca Ahmet Yesevî'ye ve nihayetinde İmam Hüseyin'e kadar götürür (2001: 150). Y. Taştan, Evliya'nın, soyunu bu şekilde manevî kabulü yüksek kişilere dayandırmasını Osmanlı padişahları nezdinde kendi nüfuzunu artırma çabası olarak değerlendirir (2011: 241).

11 Bu mezarın "Ece Bey"e ait olduğu söylenmektedir. Mezar, Eceovası'na hâkim bir tepededir; 2014 yılı Mayıs ayında onarılmış ve törenle ziyarete açılmıştır. Bu "Ece Bey" in, "Yakup Ece" olduğu ve mezarının da o bölgede bulunduğu Aşıkpaşazade Tarih'inde ifade edilmektedir (1970: 50-55). Gelibolu'da yaptığımız saha çalışmaları sırasında Ece Bey'e dayandırılan, biri Eceabat ilçesine bağlı Yolağzı Köyü'nde, diğeri ise Beşyol Köyü'nde bulunan başkaca iki mezarla daha karşılaştık. Bunlar halk tarafından "Ece Baba" olarak isimlendirilmektedir. Ancak kaydedilen son iki köyedeki mezarların, makam kabri olduğu 1943'te mezarların açılması ile görülmüştür. Z. Günel ise Evliya'nın bahsettiği kişinin Ece Halil'in oğlu olma ihtimali üzerinde durur (1994: 379-380). Fakat bu mümkün görünmemektedir; zira Çardak'ta medfûn Yakup Bey'in, Fatih dönemi beylerinden Yakup Bey olduğu hususunda kuşku yoktur. Ayrıca külliye içerisinde yer alan mezarlıkta Yakup Bey'in oğlu Mehmet de medfûndur; mezartaşı da açıkça kimliğini göstermektedir.

12 Evliya Çelebi, her ne kadar nâzir sıfatıyla vakıftan maaş alsada, sürekli seyahat halinde olması hasebiyle, nezâretini yürüttüğü vakıf hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmayabilir. Muhtemelen kendi akrabası bir başka Ece Yakup ile hem Çardak'taki Yakup Bey'i hem de Süleyman Paşa'nın arkadaşı Ece Yakup'u karıştırmıştır. Evliya, akrabası Ece Yakup'a Manisa'yı yazarken yine değinir. Orada, Ece Yakup'un hummadan vefat ederek Çaybaşı Mezarlığı'na gömüldüğünü belirtir. Aynı şekilde, Çardak'ta nezâretinin kendi üzerinde olduğunu iddia ettiği Ece Yakup Vakıflarının bu kez, mütevellisi olduğunu ileri sürer (2005: 44). Şu halde, akrabası Ece Yakup'un iki yerde Manisa ve Çardak'ta medfûn olduğunu kabul eden Evliya'nın çelişkisi ifadelerine yansımıştır; Öte yandan, Mecdî Efendi, Manisa'da Sultan Medresesi'nde müderris iken 929/1522-1523 tarihinde vefat eden "Ece Halife" denilen "Yakub-ı Hamîdî" adlı birisinden bahsetmektedir (Mecdî Mehmet Efendi, 460-461). Evliya'nın Manisa'da medfûn dediği Yakup'un bu kişi olması muhtemeldir.

13 Taşköprülüzâde, Ubeydullah Çelebi'nin çok zengin ve makam sahibi olmasına karşın, sürekli borçlu kaldığını kaydeder; buna sebep olarak da onun cömertliğini gösterir. Hafzası oldukça kuvvetlidir. (2007: 337). Mecdî Efendi de Ubeydullah Çelebi'nin mezarının İstanbul'da Tabîb Kutbüddin Mektebi'nin ardında olduğunu bildirir (Mecdî Mehmet Efendi, 463-464).

14 Vakfiyenin tescil edildiği tarihte II. Bayezid'in nişancısı Ahmet Paşa el-Fenarî'dir. Muhtemelen azatlı köleler ona aittir. Şahsın, Mehmetşah Fenarî'nin mi yoksa bunun kardeşi Yusuf Balî'nin mi oğlu olduğu hususu tartışmalıdır (Bkz. Saraçoğlu, 2009: 35-36; Öztuna, 1989: 648).

ması muhtemeldir. “Çelebi”¹⁵ unvanının, özellikle okumuş kimseler için kullanıldığı dikkate alınır, Süleyman Çelebi’nin de ilmiyeye mensup olduğu düşünülebilir.¹⁶

2. Yakup Bey’in Vakıfları

2.1. Vakfiyesi

Yakup Bey Vakfiyesi’nin sûreti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde 583 numaralı defterin dokuzuncu sırasında sayfa on ikiye kayıtlıdır (Resim 1). Bu sûret, vakıf defterine 19 Zilkâde 1216/23 Mart 1802’de Lapseki Nâibi’nin arzıyla ve meclis mazbatasıyla kaydedilmiştir. 1 Zilhicce 889/20 Aralık 1484 tarihinde tanzim edilen Arapça vakfiye altı sahifeden oluşmaktadır (VGMA, 583: 12-17). Bilindiği üzere vakfiyelerin asılları mütevellî elinde muhafaza edilirdi. Mezkûr vâkıfın, bundan önce düzenlenmiş 888/1483-1484 tarihli bir vakfiyesinden daha bahsedilmektedir (KKA, TD 550: vr. 32b-33b arasındaki evrak); bunu arşivlerde bulamadık. Ancak üzerinde çalışmış olduğumuz vakfiye daha sonra tertip edildiği için, bir önceki vakfiyenin hükümlerini aynen veya kısmen ihtiva edebilir.

Vakfiyenin tercümesi 1941’de Vakıflar Genel Müdürlüğü mütercimi Refik Şallı tarafından yapılmıştır (VGMA, 1767: 316-327). Ancak tercüme sırasında vakfiyenin mukaddime kısmı atlanmış; Arapça ve Farsça kelimelerin büyük bir kısmı aynen muhafaza edilmiştir. Bu da metnin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Ayrıca tercümedeki bazı eksiklikleri dikkate alarak R. Şallı’nın tercümesinden de istifade etmek sûretiyle, yeni bir tercüme yapıp onun üzerinde çalışmamızı yürüttük.

15 Çelebi kelimesinin menşei hakkında kesin bir bilgi olmamasına karşın, bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan biri “çelebi” kavramının “Allah’a ait” manasında “Çalabî”den dönüşmüş olduğudur. “Beyzâde”ler içinde kullanılan bu tabir, Osmanlılarda özellikle 14. asırdan 18. yüzyıla kadar ilmiye ricâli, divan şairleri, kalem erbâbı, Divân-ı Hümayûn kâtipleri için ve genellikle “okumuş kimse” anlamında kullanılmıştır. O dönemde Osmanlı şehzâdeleri için de bu unvan kullanılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. İpşirli, 1993: 259).

16 Fenarîzâdelere sülâlesi hakkında yapılan bir çalışmada sadece Ubeydullah Çelebi’nin ismi zikredilmiş; bunun Yakup Bey ailesiyle bir ilişkisinin olup olmadığından bahsedilmemiştir (Saraçoğlu, 2009: 47). Aynı şekilde Öztuna da Fenarîlerin başka ailelerle kurduğu akrabalığa dikkat çekerken, Yakup Bey ailesine değinmemiştir (1989: 648).

2.2. Vakfiyeye Göre Vakfedilen Eserler ve Mülkler

Vakfiyesine göre Yakup Bey; Çardak, Gelibolu ve Kilitbahir’de vakıf eserler inşa ettirmiş ve birtakım mülk eserler vakfetmiştir. Bunlar aşağıdaki şekilde tablolaraştırılabilir (VGMA, 583.9: 12-13):

Tablo 1: Vakfedilen Eserler

	Câmi Mescit	Medrese	Mektep	Türbe	Zaviye- İmaret	Han	Mahzen	Hamam	Su Kuyusu	Su yolu	Çeşme
Çardak	1	1	1	1	1	1	1	1	5	-	-
Kilitbahir	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1	2
Gelibolu	1	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Toplam	2	1	1	1	1	2	1	3	6	1	2

Sonraki vakıf muhasebe kayıtlarından Yakup Bey’in Gelibolu’da birer câmi ve hamam daha inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Malkara’da vakfetmiş olduğu çifte hamam ve dükkânları da muhtemelen satın alarak vakfetmiştir.

Tablo 2: Vakfedilen Mülkler

	Çifte Hamam	Dükkân	Bozahâne	Başhâne	Mahzen	Yel Değirmeni	Bostan	Bağ	Oda	Menzil
Gelibolu	-	28	-	1	3	-	-	-	2	1
Çardak	-	11	-	-	-	1	1	1	-	5
Kilitbahir	-	14	-	-	-	-	1	-	-	-
Malkara	1	4	1	-	-	-	-	-	2	-
Toplam	1	57	1	1	3	1	2	1	4	6

Vakfiye ve diğer belgelere göre, Yakup Bey’in Çardak, Gelibolu, Kilitbahir ve Malkara’da vakfettiği eserler toplamda şu kadardır: Üç câmi/mescit, bir medrese, bir mektep, bir imâret, bir türbe, iki han, beş hamam, elli yedi dükkân, dört mahzen, dört oda, iki bostan/bahçe, bir bağ, altı ev, altı su kuyusu, bir su yolu ve iki çeşme.

Ayrıca, vakfiyeye göre Yakup Bey, imâreti/va-

kıf eserleri için Kalfadız,¹⁷ Akpınar¹⁸ ve Kara Ali¹⁹ köyleri ile Melik Bey ve Kara Ali mevrâlarının gelirlerini vakfetmiştir. Kalfadız ve Akpınar Köyü, Sultan II. Bayezid tarafından Yakup Bey'e temlik edilmiştir. Kara Ali Köyü ve aynı adlı bir mevrâ ile Melik Bey Mevrâsı da Ahmet Paşa²⁰ tarafından kendisine hibe edilmiştir (VGMA, 583: 13-14).

Çardak, 1480'li yıllarda Kalfadız Köyü sınırları dâhilindeydi. Vâkıf, Çardak'ta oturduğu halde çifti ve ekin ekecek yeri olmayanlardan örfî vergi alınmamasını istemiştir. Bunlar, vâkıf ve diğer Müslümanlar için dua ettikleri sürece, diledikleri zamana kadar Çardak'ta oturabileceklerdir. Bu şartla, sözü edilen halk bir nevi duâgûyân olmaktadır; yani dua okumaları karşılığında vakıftan bir maaş almasalar da vergi vermeyerek bir kazanç elde etmektedirler (VGMA, 583: 16).

Şimdi, bahse konu eserlerin kuruluşundan günümüze kadarki durumlarını arşiv belgelerini dikkate alarak değerlendirmeye çalışacağız.

2.2.1. Çardak'taki Vakıf Eserler

Medrese, Mektep

Vakfiyesine göre Yakup Bey, Çardak'taki câmîsinin yanında "cennet köşklerine benzer" dokuz odalı bir medrese; onun yakınında Kur'ân öğretilen bir mektep yaptırmıştır. Vakfiye şartları gereğince, medresede şer'î ilimler öğretilen ancak felsefî ilimlere girilmeyecektir. Müderris, aklî ve şer'î ilimleri bilecek; eğitime tatil günleri dışında devam edecektir (VGMA, 583.9: 15).

Medresenin altı odasında tek başına kalan yatılı her bir öğrenciye günlük bir dirhem (4 akçe)²¹ verilirken diğer üç odada kalanlara herhangi bir tahsisât yapılmamıştır. Ayrıca imarette pişen bir tas çorba ve bir ekmek burslu her bir öğrenciye verilecektir (VGMA, 583: 15-16). Medresenin kapısını sabah açıp akşam kapamak ve temizliğini yapmak üzere bir kapıcı/bevvâb görevlendirilmiştir.

Mektepte arzulayan herkese şartsız ve ücretsiz bir şekilde Kur'ân öğretilen (VGMA, 583: 15-16). Tayin edilen muallim "sâlih" bir kişi olacak ve görevi karşılığı üç dirhem olacaktır; bunun karşılığında yirmi şahsa kadar Kur'ân öğrenmek isteyenleri geri çevirmeyecektir (VGMA, 583: 15-16).

Medresenin 1914 yılında; mektebin de 1925'te faaliyette olduğu belgelerden anlaşılmaktadır (VGMA, 4540: 145; BCA, 30.10.132.947.17). Bu yapıları 1950'li yıllarda yerinde inceleyen E. Ayverdi, medreseden bir iz kalmadığını; mektebin de yakın bir zaman önce yıkıldığını ve yerine şimdiki Çardak belediye binasının yapıldığını belirtmektedir (1961: 22).

Câmî

Vakfiyede, Çardak'taki mabede hem "mescit" hem de "câmî" denilmiştir. Câmide "ilim sahibi sâlih" bir kişi imam-hatip olacak, beş vakit namazın yanı

17 Kalfadız Köyü, 1928 Köylerimiz adlı eserde yer almamasına mukabil, günümüzde yeri bilinmektedir. Buranın önceki sâkinleri Çardak'a taşınmışlardır. Hâlen, Çardaklılar, Kalfadız Köyü arazisinde tarımsal faaliyette bulunmaktadır. Köy hakkında bilgi veren Mehmet Ören (1944 doğumlu), dedelerinden kalan eski evlerin taşlarını hayvan arabalarıyla Çardak'a taşıyarak kendi yapılarında kullandıklarını söylemektedir. Yerinde yaptığımız tespite göre, köyün enlemi 40°21'12.59" boylamı 26°43'15.01"dir. Köyün meydanında "Yunus Dede" olarak bilinen bir yatır vardır. Önceleri burada zaman zaman mevlit okuma etkinliği yapılmış. Köyün mezarlığı tamamen çalı ve ağaçlarla kaplı olması sebebiyle, güçlükle içine girebildik; görülebilen alanda yazısız mezar taşları tespit edilmiştir.

18 Bu yer 1928'de "Akpınar Çiftliği" adıyla Lapseki merkez nahiyesine bağlı bir köydür (Köylerimiz 1928: 550). Ancak 1968 kayıtlarında Lapseki'ye bağlı böyle bir köy yazılmamıştır (Köylerimiz, 1968: 367). Günümüzde Lapseki'ye bağlı "Kocaveli Köyü"nü eski adının "Akpınar" olduğu yerel kaynaklarca ifade edilmektedir. Buraya "Kocaveli Çiftliği" de denilmektedir.

19 Burası, daha sonra belgelerde "Yanıç" ismiyle kaydedilmiştir. 1928'de Biga nahiyesi merkez köylerinden biridir (Köylerimiz, 1928: 544). 1968'de ise Biga Kazası Bakacak Bucağı'na bağlıdır (Köylerimiz, 1968: 545). Günümüzde aynı adla Biga'nın bir köyüdür.

20 Bahsedilen Ahmet Paşa, "Gedik Ahmet Paşa v. 887/1482" veya "Hersekzâde Ahmed Paşa v.923/1517" olabilir. Bunlardan biri, muhtemelen donanma seferlerinde göstermiş olduğu gayretler sebebiyle kendi mülklerini Yakup Bey'e hibe etmiştir.

21 Arap para sisteminde gümüş sikkeye verilen addır; Osmanlı'nın klasik döneminde kullanılmıştır. Araplarda 1 dirhem 2,97 gramlık sikkedir (Pakalın, 1983-1: 456-457). Osmanlılar 17. yüzyıl sonlarına kadar gümüş sikkede basarken ilhanlıların kullandığı 3,072 gramlık Tebriz dirhemini esas almışlardır. 1481 yılında 100 dirhem gümüşten 410 akçe kesilmiştir. Dolayısıyla 1 dirhem 4,1 akçeye tekabül etmektedir. O dönemde 1 akçenin içindeki gümüş oranı ise 0,75 gr. idi (Pamuk, 1999: 36, 68). Çalışmamızda dirhemler akçeye çevrilirken bu ölçü esas alınmıştır.

sıra nafîle ibadetlerde cemaate imamlık ve Cuma günlerinde de hatiplik yapacaktır. Müezzin ise her ezanı minarede okuyacaktır. Buna ilaveten, câmiyi açıp kapayacak, süpürecek ve kandillerini yakacaktır. Ayrıca hatim esnasında hâfızlara cüz dağıtacaktır (VGMA, 583: 15).

Vakfiyeye göre, altı hâfız her sabah câmide hazır bulunacak, hatim tamamlanincaya kadar cüzleri okuyacak ve sonunda Yakup Bey'e ve tüm Müslümanlara dua edecektir. Cüz okuyucu/cüzhânlardan biri imam-hatip, biri müezzin, biri de nâzir olacaktır; kalan üç kişi de Çardak sâkinleri arasından, vâkıf tarafından seçilecektir. Bunların başkanlığını da imam-hatip yapacaktır. Vakfın gelirlerinin artması durumunda da günlük hatim sayısı ona çıkarılacaktır (VGMA, 583: 15-16).

Çalışanlarda aranan niteliklerin, sonraki yıllarda da dikkate alındığı görülmektedir. Meselâ, câminin imam-hatibi ve devirhânı Hâfız Seyyid İbrahim vefat etmiştir. Onun yerine Lapseki Kadısı tarafından güzel sesli, Kur'ân için gayret eden, dürüst, dindar ve ahlâklı Hâfız Ahmet'in atanması kararlaştırılmıştır 13 Rebiülevvel 1268/6 Ocak 1852 (BOA, C.EV. 32536).

20. yüzyıl başlarında Çardak ahâlisi, 24 Kanûn-ı Sâni 1322/6 Şubat 1907 tarihli mazbatada, pa-dışahtan bereket kaynağı bir parça lihye/sakal-ı şerifin,²² Gazi Yakup Bey Câmii'ne gönderilmesini talep etmiştir. Konunun muhatabı Evkaf Nezâreti, Evkaf-ı Hümâyûn Hazînesi'nde lihye/sakal-ı şerif bulunmaması nedeniyle 27 Teşrîn-i Sâni 1323/10 Aralık 1907'de, Gazi Yakup Bey Câmii'nden başka beş câminin daha aynı arzularını Sadâret'e iletip sakal-ı şeriflerin Evkâf-ı Hümâyûn Hazînesi'ne hediye edilmesini istemiştir (BOA, EV.MKT. 3204.21-23, 29).

24 Kanûn-ı Evvel 1329/6 Ocak 1914 tarihinde Yakup Bey Câmii'nde bulunan iki kandil ve süs amaçlı kullanılan üç top (kürevî bir cins eşya) korunmak amacıyla Evkaf-ı İslâmiye Müzesi'ne²³ nakledilmiştir (VGMA, 2213: 8).

22 Hz. Muhammed'in (sav) saç ve sakalından günümüze ulaşanlara verilen bir addir. Bunlara sakal deniliyorsa da büyük bölümü saç telidir. Hz. Peygamber tıraş olurken, bazı sahabiler saç ve sakal tellerini alarak saklamışlardır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın verilerine göre Türkiye'de 1.818 sakal-ı şerif bulunmaktadır (Bozkurt, 2009: 2-3).

23 1330/1912 tarihli Evkaf Nezâreti Nizâmnamesi'ne göre burası, nadir ve güzel eski İslam eserlerinin bir araya getirilip korunmasına tahsis edilmiştir (Kahraman, 2006: 20).

Zâviye/İmâret

Vakfiye'de "imâret"²⁴ tabiriyle tüm vakıf eserler, "zâviye" ile de "aşevi" kastedilmiştir. Yaygın olarak "zâviye" daha çok "tekke" anlamında kullanılıyor olsa da, XV. yüzyıl sonlarında, gelip geçen yolcuları ücret almadan doyuran ve misafir eden yapılara "zaviye" deniyordu (Ocak 1986: 48). Bu bağlamda, çalışmamızda "zaviye"den "tekke" anlaşılabilir düşüncesiyle, "zaviye"nin karşılığı olarak "imâret"i, tüm vakıf eserler için de "külliye" tabirini tercih ettik. Zira burada Yakup Bey'in farklı yerlerdeki tüm eserleri konu edinilmiştir. Şayet, sadece Çardak'taki eserler çalışılmış olsaydı o dönemin kavramıyla "külliye" yerine "imâret" in konulması daha doğru olabilirdi. Yakup Bey İmâreti, biri büyük diğeri küçük iki evin yanı sıra; içerisinde fırın, mutfak ve ambarın bulunduğu üç odalı bir başka evden oluşmaktadır. Ayrıca imâretin ambarı olmak üzere hanın arka tarafında bir mahzen inşa edilmiştir (VGMA, 583.9: 13,15). İmârette ekmeççi, aşçı ve kilerci görev yapmaktadır. Ayrıca bir kişi hem imâretin süpürmekte (ferrâş) hem buğdayı ekmek olmaya hazır hâle getirmekte (gendûm-kûb) hem de tabakları yıkamaktadır. Ekmeççi "emniyetli", aşçı "hünerli" ve kilerci "güvenilir" kişilerden seçilecektir (VGMA, 583: 16).

Vakfiye şartları gereğince imâret ekmeği, her gün bir kile²⁵ (50 kg) en iyi buğday unundan yapılacaktır. Her ekmeç için belirlenen hamur ağırlığı seksen dirhemdir²⁶ (256 gr). 1/8 kile (6,25 kg) pirincin kullanıldığı sabah çorbası, et suyu ile pişirilecektir; akşamki aş ise 1/4 kile (12,5 kg) buğday unundan hazırlanacaktır. Kilede ölçü Lapseki müddün²⁷ yirmide birlik miktardır (VGMA, 583: 16).

Etin taban fiyatının iki yüz elli dirhem olduğu günlerde, on iki dirhemlik (48 akçe) et; bunun aşıll-

24 Osmanlılarda imâret kavramıyla hem "vakıf yapılar manzûmesi" hem de "aşevleri" ifade edilmek istenmiştir (Pakalın, 1983-II:61-63). Tahrirlerde ise Yakup Bey'in Çardak'ta yaptırmış olduğu külliye "imâret" denilmiştir.

25 İstanbul kilesi 25 kg'dır. Ancak her yörede bu yekûn farklılık arz etmesi hasebiyle, Abdülaziz devrinde hazırlanan ölçü parametresine göre Lapseki'ye en yakın Gelibolu kilesi iki İstanbul kilesidir. Bu da bir kileyi 50 kg'a çıkarmaktadır (Pakalın, 1983-II: 281; Kallek, 2002: 569).

26 1 dirhem 3,2 gr'dır. Dirhem ağırlık ölçütüdür; Osmanlı'nın son zamanlarına kadar kullanılmıştır (Pakalın, 1983-I: 454).

27 Müdderde de bölgeler arasında farklılık vardır (Kallek, 2006: 458; Hinz, 1990: 57-58). Lapseki'ye en yakın Gelibolu'nun bir müddü 16 kileye karşılık gelmektedir (Taşkın, 2005: 92.)

diği günlerde de on dirhemlik (40 akçe) et satın alınacaktır. Buradan anlaşılan 800 gr etin 1 akçe karşılık geldiğidir.²⁸ Yani etin fiyatı iki yüz elli dirhem ise 38 kilo 400 gr; daha yüksek ise 32 kg et satın alınmaktadır. Vakfiyede etin cinsinin ne olacağı açıklanmamasına karşın, tazeliği şart koşulmuştur. Etin yarısı sabah aşında, diğer yarısı da akşam aşında kullanılacaktır. Hem mutfak hem ekme fırını için her gün üç dirhemlik odun (12 akçe); ekme ve yemek için de bir dirhemlik (4 akçe) tuz satın alınacaktır. İmârette pişen yemekler öğrencilere, vakif personeline, zaviyeye/imârete gelen misafirlere ve fakirlere dağıtılacaktır. Artan yemekler de Çardak'ta ikamet eden fakirlere paylaştırılacaktır (VGMA, 583: 16).

Han

Vakfiyeye göre vâkıf, Çardak'ta ve Kilitbahir'de yolcuların gecelemleri için birer han inşa etmiştir. Çardak'taki handa bir görevli hanı temizleyecek ve çıkan hayvan gübrelerini de vakif bostanına taşıyacaktır (VGMA, 583: 16).

Yolculara tahsis edilen bu han, zamanla işlevini yitirince; 19. yüzyıl ikinci yarısında askerî birliğin hizmetine verilmiştir. Şöyle ki, Gelibolu Fırkası'ndaki topçu süvarilerin ve yük taşıyıcı hayvanların Gelibolu'da bazı köylere yerleştirilmeleri sıkıntılara neden olmuş; bunun üzerine askerın, Gazi Yakup Bey Hanı'na taşınması istenmiştir. Bunun için de hanın tamiri gerekmektedir. 17 Ağustos 1295/29 Ağustos 1879 tarihinde valilik emriyle Binbaşı Hüseyin Efendi ve mütevellinin de içinde yer aldığı bir heyet tamiratın nasıl yapılacağını tespit eder. Komisyon, gerekli malzemenin yalnız Gelibolu'dan temin edilebileceğini, tamir bedelinin ise 48.352 kuruş tutacağını ifade eden raporunu Biga Valisi'ne arz eder. Ancak işe bir türlü başlanamadığından, Seraskerlik'ten 7 Zilkâde 1296/23 Ekim 1879 tarihinde Evkaf Muhasebeciliği'ne yazı gönderilip bahsedilen onarımın vakif tarafından yaptırılıp yaptırılmayacağı sorulur (BOA, EV. MKT. 981.208, 211).

Askerî erkân, vakfın 1293/1877-1878 senesi 14.926,5 kuruş ve 1294/1878-1879 senesi 7.105 kuruşluk bütçe fazlasının onarıma sarfı için ısrar edince 27 Zilkâde 1296/12 Kasım 1879'da buna

izin verilir. Tamiratın gecikmesi üzerine de, konunun aciliyetine dikkat çekilip gereğinin bir an önce yapılması istenmiştir (BOA, EV. MKT. 981.215, 216).

Hana askerlerin yerleştirilmesiyle Evkaf Nezâreti, Harbiye Nezâreti'nden bir ücret istemişse de Harbiye Nezâreti, askerın yerleşiminden evvel handa yapılan tamiratın vakfın kendi gelirlerinden rahatlıkla karşılanabildiğini belirterek askerın konaklamasına karşın bir bedelin talep edilemeyeceğine karar vermiştir. Bunun üzerine iki kurum arasındaki anlaşmazlık, 5 Mayıs 1296/17 Mayıs 1880 tarihinde Encümen'e taşınmıştır (BOA, EV. MH. 2031.130).

II. Dünya savaşı yıllarında Çardak'ta bir alay konuşturılması nedeniyle, han da askerî birliğe tahsis edilmiştir.²⁹ Sonraki dönemde han değişik maksatlarla kullanılmış olmalı ki 1967 yılında yine tamir edilmiştir.³⁰

Hamam ve Değirmen

Hamamlar külliyelerin vazgeçilmez birer parçasıdır. Nitekim Yakup Bey, eserlerini bina ettirdiği her yerde mutlaka bir hamam vücuda getirmiştir. Vakfiyeye göre onun Çardak'ta vakfettiği hamamda su tulumbası vardır. Ayrıca aynı yerde sahilde rüzgâr ile çalışan bir değirmen de vakfedilmiştir (VGMA, 583: 14).

Kuyular

Yakup Bey, Çardak'ta beş su kuyusu açtırmıştır. Kuyuların ikisi iskelede/sahilde, o dönemde "makambaşı" olarak bilinen yerde, biri vâkıfın çocukları için vakfettiği evde, biri medresenin içinde, diğeri ise câmi ile han arasındadır. Kuyu sularından herkesin bedelsiz istifade edebileceği vakfiyede kayıt altına alınmıştır (VGMA, 583: 13).

Yakup Bey'e ait Çardak'ta bir çeşmenin olup olmadığı bilinmemektedir. Zira 21 Muharrem 1281/26 Haziran 1864 tarihinde Evkaf Nezâreti'nden Biga Mutasarrıfı'na ve Evkaf Müdürü'ne gönderilen yazıda, Çardak'ta sekiz çeşmenin suyolunun harap olduğu halkın su sıkıntısı çektiği, çeşmelerin vakıflarının ve bânilerinin bilinmediği; halkta tamirat için yeterli paranın olmadığı bildirilmiştir. Bu

28 Fatih döneminde İstanbul'da 1 akçe ile 960 gr koyun eti veya 1,28 kg kuzu eti satın alınabiliyordu. (Akgündüz, 2006: 378-379).

29 Kaynak: Yusuf Acar (1938 doğumlu). 29.08.2015

30 14/12/1966 tarih ve 12477 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 1967 yılı programı projeleri.

aşamada Evkaf Müdürü'nden çeşme vakıflarının tespit edilmesi, tamire muhtaçlarsa masrafın ne olacağını keşif defteriyle beraber Evkaf Nezâreti'ne gönderilmesi istenmiştir (BOA, *EV. MKT.252.2*).

Türbe

Vakfiyeye göre Yakup Bey, mektebin yakınında kendisi için türbe olmak üzere mübarek bir ev yaptırmaya karşın, sonradan eşi Dudu Hatun binti Abdullah'ın buraya defnedilmiştir. Diğer aile üyelerinin de bu türbeye gömülmesi şart koşulmuştur (VGMA, 583.9: 13).³¹ Burası için bir görevli tayin edilmemiştir.

Vakfiyeden türbenin kapalı bir oda biçiminde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, onun şekli yapısına dâir 1247/1832 tarihli muhasebe kaydı bir ipucu vermektedir. Buna göre türbenin parmaklıkları ve kubbesi tamir edilmiştir (BOA, *EV.d. 40555*). Türbeden bir parça günümüze erişmemiştir. Muhtemelen türbe, günümüzde "Gazi Yakup Bey Ailesi Mezarlığı" denilen yerdedir. Nitekim Yakup Bey'in oğlu Mehmet Bey'in mezarının içinde yer aldığı büyük pafta buradadır. Alan üzerinde, bahsi geçen şahsın baş ve ayak taşından başka, toprağa gömülü yazısız bir taş vardır.

Evler

Yakup Bey, Çardak'taki bahçeli evini, hayattayken kendisi tasarruf etmek üzere vakfetmiştir. Vefatından sonra erkek çocuklarına, onların soylarının tükenmesi halinde de kız çocuklarına bırakmıştır. Bunların da soyu kesilince, ev diğer gelir getirici mülkler arasına katılarak kiraya verilecektir. Evin tamir masrafı da evi kullanan tarafından karşılanacaktır (VGMA, 583: 15).

Çardak'ta ayrıca vakıf görevlilerine işlerini rahat yapmalarını gayesiyle birer konut/lojman tahsis edilmiştir. Özellikle öğrenciye sürekli yakın durması gereken müderris ve muallim ile beş vakit câmiye gitmesi zorunlu olan imam ve müezzine birer konut verilmiştir. İmam ve müezzinin evleri câmiye bitişiktir ve bunlara ait bir üzüm bağı vardır (VGMA, 583: 15-16).

Vakıf Eserlerin Tamiri

Vakfiyeye göre, vakıf gelirlerden her gün beş dirhem (20,5 akçe) tamirat için ayrılacaktır. Bütçe fazlasından, vakıf için uygun gelir getirici mülkler alınarak vakıf akarâtına ilave edilecektir (VGMA, 583: 16). Evkaf Nezâreti kurulmadan önce vakıf eserlerin tamirâtı, mütevellî tarafından yaptırılır; harcamalar da muhasebeye yansıtılırdı. Ancak 1850'lerden sonra, vakıflarla ilgili çıkarılan kanunlar neticesinde durum değişmiş, büyük onarımlarda merkezin bilgilendirmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bir yerde tamirat bedeli 500 kuruşun altındaysa mütevellî; 2500 kuruşa kadarsa il idare Meclisleri; bundan daha yüksek bedellilerde ise Evkaf Nezâreti karar verirdi (BOA, *EV. MKT.981.209*). Dolayısıyla Evkaf Nezâreti'nin kuruluşundan sonradır ki, vakıf eserlerin onarımıyla ilgili merkezle taşra arasında birçok yazışma ortaya çıkmıştır. Bu da vakıf eserlerin tamiratının gecikmesine, hatta yapılamamasına sebep olmuştur. Böylece harabe hâle gelen eserlerin zaman içerisinde yok olmalarına zemin hazırlanmıştır.

Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti³² idare Meclisi tarafından 1285/1869 tarihinde düzenlenen mazbatada câmi, medrese ve hanın bazı mahallerinin tamire muhtaç olduğu ve onarım bedelinin 7.690 kuruş tutacağı belirtilmiştir. Vakfın 1283/1867-68 yılında görülen muhasebesinde 12.122 kuruş, 1284/1868-1869 yılında ise 5.243 kuruş 10 para fazlası olduğu belirtilerek onarım bedelinin bahsedilen paralardan karşılanması Evkaf Nezâreti'nden talep edilmiştir (BOA, *EV. MKT. 474.79*).

Yazışmalara rağmen eserlerin tamirinin oldukça fazla geciktirildiği görülmektedir. Nitekim, Çardak'taki câminin onarımı için öncelikle, ilk keşif defteri ve ne kadar rayiçle tamir ettirileceğine dair dilekçe 11 Cemâziyelevvel 1312/10 Kasım 1894'te Biga Mutasarrıflığı'ndan Evkaf Nezâreti'ne iletilmiş; akabinde 29 Teşrîn-i Sânî 1310/11 Aralık 1894'te Hendesehane'ye cevabî keşif ve rayiç defteri gönderilmiştir. Bundan uzun bir zaman sonra Şehremaneti Hendesehane Kalemî'nden 12 Mart 1312/24 Mart 1896 tarihinde ilk keşif defterinin yeterince açık olmadığı ve masraf defterinin tan-

31 Aile mezarlığı ve Çardak'ta yer alan tüm mezar kitâbeleri tafrafımızca çalışılmış olup, yakın bir zamanda yayınlanacaktır.

32 Burası önceleri Kaptanpaşa Eyâleti ve merkezi Gelibolu iken, 1867'de vilâyete dönüştürülmüş ve merkezi de Kale-i Sultaniye/Çanakkale yapılmıştır (Sezen, 2006: 109).

zim edilmediği, dolayısıyla onarım için gerekli işlemin yapılamayacağı bildirilmiştir (BOA, *EV. MKT.* 2277.36-38).

Vakıf Eserlerin Günümüzdeki Durumu

Çardak'taki eserler hakkında en önemli çalışmayı yapan Ekrem Hakkı Ayverdi ve ekibi eserlerin planlarını çizmiş ve mevcut kitabeleri okumuştur. Ayverdi'ye göre Yakup Bey'in inşa ettirdiği külliye, erken dönem Osmanlı menzil külliyelerinin en önemlilerinden biridir. Câminin revak sütunları ve başlıkları devşirmedir. Son cemaat yerinde bu tarz yedi sütun hâlen dikilidir. Kubbe ise sekizgen bir kasnağa oturmuştur. Ayverdi, câmide herhangi bir kitâbeye rastlamadığını belirtmektedir (1961: 23-24). Yapının giriş kapısı üzerinde "Allahü vahdeh"; kubbenin sağında "Mescitteki mümin, sudaki balık gibidir" ve solunda "Mescitteki münafık, kafesteki kuş gibidir" anlamındaki sözler;³³ kuzeyinde ise "Ya Hazreti Bilâl-i Habeşî" ibaresi yer almaktadır. Günümüzde câminin kuzeyinde belediye binası kuzeydoğusunda avlu ve sonradan yaptırılan lavabolar, batısında mülk evler, güneyinde ve doğusunda umumî yol vardır (Resim 2). Ayrıca câminin güney ve doğu cephesinde önceden var olduğunu düşündüğümüz fakat hâlen mevcut olmayan bir hazire bulunmaktadır. Zira sözü edilen yerde, câminin güneydoğusunda Yakup Bey'in mezarı vardır (Resim 5). 2015 yılı sonbaharında yol çalışması sırasında hazîrenin doğu cephe duvarına yakın alanda yazılı baş ve ayak taşları çıkmıştır. Aynı alana yakın Osmanlı öncesine ait toprağa gömülmüş devşirme bir taş bulunmaktadır. Grekçe yazılı taşın üç satırı görülebilmektedir.³⁴ Yine caminin kuzey cephesine bulunan devşirme bir taş hâlen musalla taşı olarak kullanılmaktadır.

Han, câminin güneydoğusunda ve yakınındadır. Kiremitli bir çatı ile örtülen yapı altmış direk üzerine oturtulmuştur. Bunlardan onu mermer, diğerleri ahşaptır. Câmide olduğu gibi Roma, Bizans

devşirmesi sütunlar vardır (Resim 3). Hanın giriş kapısı üzerinde yer alan iki kitâbeyi okuyan Ayverdi, boş bırakılan üçüncü kitâbe alanı hakkında bilgi vermez (1961: 24-26). En üstteki kitâbede, Arapça üç satırlık aşağıdaki metin yazılmıştır; transkribesi şöyledir:

"Habbezâ hânün celiyyün *şânühü* bi'l-me'âlî bâhirun bürhânühü, *sâre* ma'mûren bi-emrin kad cerâ 'an cenâbin sâti'in sultânühü, innehüs-sultân Muhammed bin Murâd ellezî *şâ'a'l-verye* ihsânühü, li'l-emîri'l-müctebâ Ya'kûb Bey ibni 'Abdillâh fi divânihî, *sâre 'abden* kultü târihen "yecin" sine 'an kerri'l-veryi bünyânühü."

Metin günümüz Türkçesine şöyle çevrilebilir:

"Delili açık, yüceliklerle *şânı* artan han ne güzeldir; saltanatı parlak hazret-i Sultan Muhammed bin Murad emriyle binâ edildi ki, divanında seçkin kul Yakup Bey, onun yaygın ihsânı sayesinde hanı yaptırmıştır. Tarihini "yecin" olarak dedim. Allah binasını tehlikeli saldırılardan muhafaza etsin."

Bu kitâbede ebced hesabıyla tarih düşülmüştür ki, harflerin değeri, ikinci kitâbede yazılan 867'den bir fazla 868'dir. İki kitâbe arasında hem hat hem süslemeler bakımından farklılıklar vardır. E. Ayverdi, bunu da hesaba katarak alttaki kitâbenin başlangıç tarihini üsttekinin de bitiş/ikmâl tarihini gösterdiğini vurgulamaktadır (1961: 27). Bahsedilen kitâbenin hemen sağ alt tarafında yer alan ikinci kitâbenin transkripsiyonu ise şu şekildedir:

Rahmet itsün ol kişinin rûhına bî-hadd Hudâ
Ki ide ihlâs ile bünyâd idene bunu du'â
Hem şeffî' ola Ahmed sadr-ı resûlü'l-'ulâ
Yâr-ı Bûbekr 'Ömer 'Osmân 'Aliyy-i Mürtezâ
Kim cihân bâkî değildir ânı bilir hâss u 'âm
Bâkî olan bu cihânda ancak du'adır ve's-selâm

E. Ayverdi tarafından okunan kitâbede, onun belirtmediği bizim dikkatimizi çeken hususlar şunlardır: Hz. Peygamber'in isminin kaydedildiği mîsrâda "sallallahü aleyhi vesellem" duası, ana metinden daha küçük bir biçimde rûmî motifler içerisinde "sad" ve "ayın" harfleriyle gösterilmiştir. Aynı şekilde, dört halifenin isminin yazıldığı satırda da saha-be isimlerinden sonra söylenmesi bir kabul haline

33 Hadis olduğu zannedilen bu sözlere "kelâm-ı kibâr" demek daha doğrudur. Bkz. İsmail bin Muhammed el-Aclûnî, *Keş-fü'l-Hafâ*, (thk. Ahmet Halebî el-Attâr), c. II, Mektebetü'l-Kudsî, h. 1351/m. 1932, s. 296, No: 2689.

34 Yazıt, Büyük Tyksea oyunları boks müsabakaları çocuklar kategorisinde zafere ulaşan Titus Claudius Florus adındaki bir atletin onurlandırmasıyla ilgilidir. Kitâbenin tamamı için bkz. <http://epigraphy.packhum.org/text/287490?hs=113-122>. Bu bilgiyi benimle paylaşan Prof. Dr. Turan Takoğlu'na teşekkür ediyorum.

gelmiş “radiyallahü ‘anh” duasının -ki burada birkaç sahabe olması hasebiyle ‘anhüm’dür- kısaltması mısırânın sonunda “dad” harfi ile belirtilmiştir.

Yakup Bey’in Çardak’taki eserlerinden günümüze ulaşabilenler; üç su kuyusu, câmi, han ve hamamdır (Harita 1). Câmi ve han hâlen faaldir. Han, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir ettirilerek Çardak Belediyesi’ne verildiğinden burada sosyal faaliyetler yapılmaktadır. Yakup Bey’in açtırdığı olduğu Çardak merkezdeki üç su kuyusu görünür olmakla birlikte ağızları kapatılmıştır. Külliye diğer yapıları; mektep, medrese, zaviye/îmaret ve vakıf evler ise günümüze ulaşmamıştır.

2.2.2 Gelibolu’daki Vakıf Eserler

889/1484 tarihli vakfiyede, Yakup Bey’in Gelibolu’da inşa ettirdiği bir eserden bahsedilmeyen vakfettiği mülk eserlere temas edilir. Bunlar; yirmi sekiz dükkân, üç mahzen, bir başhâne³⁵, bir hamam, iki oda ve bir menzildir.

Öte yandan vakfiyeden önce, Gelibolu’nun tespit edilebilen 879/1475 tarihli ilk tahrir defterinde, Yakup Bey’in isminin geçtiği iki mahalle bulunmaktadır. Mahallelerden biri; “Mahalle-i Mescid-i Yakup Bey”dir ki burası “Kethüdâ Umûr Bahçesi” adıyla bilinmektedir; diğeri ise “Mahalle-i Yakup Bey”dir (AK, 79: 8a, 12b). Defterin devamında vakıf muhasebeleri verilirken, Yakup Bey’e ait herhangi bir vakıftan söz edilmemiştir.

925/1519 tarihli ikinci tahrirde de, Yakup Bey’e isnat edilen mahalle sayısı ikidir. Bunlardan biri “Mahalle-i Mescid-i Yakup Bey” ki “Hâcî Ya’kûb Bey” diye bilinir; diğeri “Mahalle-i Câmi’-i Ya’kûb Bey”, burası da “Çamlıca” ismiyle meşhurdur. İlginç olan bir önceki tahrir defterinden farklı olarak, mahalle isimlerinden birisine “hâcî”; bir diğerine ise “câmi”nin eklenmiş olmasıdır (BOA, TD 75: 19, 24). Ayrıca bahsedilen defterde yer alan Yakup Bey Vakfı’nın muhasebe kaydında, bir mescit bir de câmi vardır. Muhtemelen Yakup Bey, vakfiyesini tanzim ettirdikten sonra, eşi Dudu binti Abdullah’a ait olan mescitten başka bir de câmi yaptırmıştır (VGMA, 583: 16).

35 Koyun ve siğir başı satan yerlere denir (Özünü, 2010: 264).

Yakup Bey’in Gelibolu’daki vakıf gelirleri arasında biri Çamlıca’da, diğeri de Saray Mahallesi’nde³⁶ olmak üzere iki hamam gösterilmektedir. Vakfiyede bahsedilmeyen Saray Mahallesi’ndeki hamam sonradan yaptırılmış veya satın alınmış olmalıdır.

Mahalle isimleri, 1530 tarihli tahrir defterinde bir önceki deftere benzer şekilde geçmektedir (BOA, TD 434: 16a, 21a). Buna ilâveten, “Mescid-i Hâcî Yakup” adında yeni bir mahalle oluşturulmuştur ki bunun, bahsi geçen vâkıf Yakup Bey’le bir ilişkisi yoktur (BOA, TD 434: 231b).

17. yüzyıl Gelibolusu hakkında ayrıntılı bilgi veren Evliya Çelebi, şehirdeki mescitlerin varlığından söz eder, ancak bunların sayısını ve kimlere ait olduğunu belirtmez. İki câminin ismini zikrederse de Yakup Bey Câmi’ne dair bir bilgi vermez; öte yandan sekiz hamamdan bahsederek bunlardan sadece Karacabey, Şengül ve Alaca hamamlarının adlarını kaydeder (2001: 158-159).

Çamlıca Mahallesi’ndeki câminin, Yakup Bey Vakfı’na ait olup olmadığı hususu, 20. yüzyıl başlarında tartışmaya açılır. Gelibolu Mutasarrıfı, 1317/1900’de Evkaf Nezâreti’ne gönderdiği arzda, İbn-i Sinan Mahallesi’nde yer alan mahkeme binasının onarım için keşfinin yapıp ihale edildiğini bildirerek tamir bedelinin Gazi Yakup Bey Vakfı gelirlerinden karşılanmasını ister. Evkaf Nezâreti de mahkeme binasının Gazi Yakup Bey Vakfı ile ne tür bir alakasının olduğunu ilgili kalemlere sordurur. Neticede, Çamlıca’daki câminin Yakup Bey Vakfı’na aitliği hususunun kesin olmadığı ifade edilirken kaynak olarak da vakfiye gösterilir. Zira vakfiyede böyle bir eser geçmemektedir. Daha sonra Selh-i Cemâziyelâhir 1318/24 Ekim 1900 tarihli yazıda Mesarifât İdaresi Müdürü, mahkeme binasının tamirinin Gazi Yakup Bey Vakfı’yla bir ilişkisi olmadığını; yapının hangi vakfa ait olduğu meselesinin halledilmesi gerektiğini belirtir (BOA, EV.MKT. 2592.60-62).

Mahkeme binasının, Yakup Bey’in kendi hamamına yakın, Gelibolu’da iken ikamet ettiği, vakfiyede bahsi geçen çeşitli odaları, sofayı, fırını ve ahırını içinde barındıran evi olması muhtemeldir (VGMA, 583: 15). Diğer taraftan, Yakup Bey Vakfı 1196/1783 yılı

36 Mülakat yaptığımız Gelibolu sakinlerinden yerel tarihçi Ahmet Tuna (d. 1949), Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Câmi civarının “saray” olarak adlandırıldığını; yaşlılardan böyle duyduğunu ifade etmiştir.

muhasebesi gelirler kalemine bir “yahudihâne” kaydedilmiştir (TSMA, D.76000). İşte vakfiyede sözü edilen ev, zaman içerisinde Yahudilere kiraya verilmiş; daha sonra da kadı evi/mahkeme binası olarak kullanılmış olabilir.

1323/1907’de Yakup Bey’e ait bir hamam ile hane arsasının Gelibolu’da Mevlevî şeyhi Burhaneddin Emin Efendi ile Muhlis Efendi’ye intikal ettiği görülmektedir. Ancak bunun nasıl gerçekleştiğine dair idâre-i Evkaf Meclisi tarafından soruşturma açılmıştır (BOA, EV. MKT.3174.195).

Yakup Bey’e atfedilen iki hamamdan birinin kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir. İkinci hamam ise, 1930’lar Gelibolusu hakkında bilgi veren H. Alpagut’un bahsettiği 1912 depreminde yıkılmış olsa gerektir. Bu bilgi, yukarıda zikredilen mahkeme binasının Yakup Bey Vakfı’ndan tamir edilmeye çalışılmasının sebebinin de açıklayabilir. Hem kadı evi hem de mahkeme binası olan yapı 1912 Gelibolu depreminde büyük hasar görmüş ve sonrada yıkılmıştır. Yıkılan bina geniş bir bahçenin ortasında; H. Alpagut, mahkemenin yanındaki Yakup Hamamı’nın da boş bir arsaya dönüştüğünü belirtir (1941: 80-81).

Saruca Paşa İmâreti’ne yakın yani Çamlıca Mahallesi’ndeki hamam kısmen varlığını sürdürse de faal değildir (Resim 6). Kitâbesi olmamasına karşın, hamamın şimdiki konumuyla vakfiyede çizilen sınırlarının birbiriyle tam örtüştüğünü yerinde tespit ettik (Harita 2). Buradaki hamam da vâkıfın Kilitbahir’deki hamamı gibi enine sıcaklıklı tipte bir hamamdır (Uysal, 2008b: 110) Yakup Bey’in dükkânlarından ise günümüzde herhangi bir iz yoktur.

2.2.3. Kilitbahir’deki Vakıf Eserler

Yakup Bey, Kilitbahir Kalesi dışında, kaleye oldukça yakın bir han ile karşısında bir hamam yaptırmış; “Dutpınarı” adlı su kaynağını da su yolu kurmak suretiyle vakıf eserlerine taşımıştır. Suyu iki kola ayırarak çok olan kısmı, kale dışında bulunan Sultan Mehmet Mescidi önüne getirtmiş; diğerini yine iki kola bölerek birini han ile hamam arasına; diğerini de hamamın içine ulaştırmıştır (VGMA, 583.9:13). Sözü edilen yapıların Yakup Bey tarafından inşa et-

tilmesi, onun Kilitbahir Kalesi’nin de bânisi olduğu bilgisini teyit etmektedir.

Bahsedilen eserler, 19. yüzyıl başlarında faaliyettedir. Zira vakıf mütevellisi Mustafa’nın arzıyla düzenlenen 12 Şevval 1224/20 Kasım 1809 tarihli belgede, Kilitbahir’deki vakıf dükkân ve evlerin mutasarrıflarının ellerindeki yerleri, sadece hâkim onayıyla müteveli izni olmadan sattıkları görülmektedir. Bu şekilde vakıf zarar edince artık, yapılacak satışların vakıf mütevellisine haber verilmeden yapılmaması emredilmiştir (BOA, C.EV. 2.91).

Kilitbahir’deki hamam, hâlen harabe bir halde varlığını devam ettirmektedir (Resim 7). Hamam’ın Yakup Bey’e ait olduğunu bildiren bir kitâbe bulunmamasına karşın, Yakup Bey eserleri üzerine çalışma yapan A. Uysal tarafından, hamamın adı geçen baninin Çardak’taki bilinen hamamıyla şeklen benzeştiği ve plan itibarıyla 15. yüzyıl karakteri taşıdığı belirtilmiştir (2008a: 59-60). Bu çerçevede, hamamın mevcut konumuyla vakfiyede anlatılan konumunun tam uyuştuğunu yerinde tespit ettik. Han ise yok olmuştur; yerli halk da böyle bir handan bahsetmemektedir. Vakfiyede belirtilen sınırlar incelendiğinde hanın, hamamın kuzeyinde olduğu görülmektedir ki günümüzde burası boş bir arsa (Harita 3). Vakfiyeye göre han ile hamam arasında vâkıfın dükkânları; hanın doğusunda ise vâkıfın bahçesi yer almaktadır. Han ile hamam arasına denk gelen kısımda, bir çeşme kalıntısı mevcuttur; muhtemelen vakfiyedeki kayıtlı çeşme bu olmalıdır. Yukarıda bahsedilen Sultan Mehmet Mescidi önündeki suya gelince, o mevkide günümüzde Damat İbrahim Paşa Çeşmesi bulunmaktadır. A. Uysal, çeşmenin Yakup Bey Çeşmesinin yerine yapılmış olabileceğini belirtmektedir (2008a: 60). Fakat çeşmenin kitabesi incelendiğinde bunun bir yenileme kitabesinden ziyade, inşa kitabesi olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka eserin üzerine yapılan binalarda genelde “tecdid/yenileme” ifadesi kullanılır. Dolayısıyla burada Yakup Bey’e ait başka bir çeşmenin varlığından söz edilebilir. Aslında Fatih Câmii’nden Yakup Bey Hamamı’na doğru gidildiğinde sağda ve solda sıralanan çeşmeler, sularını muhtemelen Yakup Bey’in kurduğu suyolundan almışlardır ki Damat İbrahim Çeşmesi de onlardan biri olmalıdır.

2.2.4. Malkara'daki Vakıf Eserler

Vakfiyeye göre Yakup Bey, Malkara'nın Armağan Mahallesi'nde³⁷ bir çifte hamam, bir bozahâne ve çeşitli dükkânlar vakfetmiştir. Bunların inşa edilmek suretiyle mi yoksa satın alınma yoluyla mı vakfın hayrâtına dâhil edildiğine dair elimizde henüz bir bilgi yoktur (VGMA, 583.9: 14). Malkara tahrirleri incelendiğinde Yakup Bey'in bir vakfına rastlanmaz (BOA, TD 75: 547-565; 490: 630-651). Ayrıca Yakup Bey Vakfı'nın muhasebe kayıtlarında da Malkara yoktur. Muhtemelen vâkıf, vakfiyesini düzenledikten sonra hamamı ve dükkânları satış yoluyla veya bir başka şekilde elinden çıkarmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Yakup Bey, vakfiyesinin tanziminden sonra Gelibolu'da birer câmi ve hamam yaptırmıştı. Bunlar, Malkara'daki mülklerinin satışından elde edilen gelirlerle inşa edilmiş olabilir. Malkara, Yakup Bey'in diğer vakıf eserlerinin bulunduğu Çanakkale Boğazi kıyı şeridindeki Gelibolu, Kilitbahir ve Çardak üçgenine uzaktır. Dolayısıyla buradaki vakıfların yönetiminde ve gelirlerin toplanmasında bir güçlüğün ortaya çıkmış olması muhtemeldir.

3. Vakfın Muhasebesi

3.1. Vakfın Yıllık Gelir-Giderleri

Osmanlı Devleti'nde hazine gelirleri güneş yılı takvimine göre, giderlerin büyük bir çoğunluğu ise ay yılı esasına göre düzenlenmekteydi. Ulufeler dört taksitte kamerî aylara göre veriliyordu. Kamerî yıl ile şemsî yıl arasında da yaklaşık on bir gün altı saat fark vardır. Osmanlı bütçeleri, güneş yılına göre hesaplanırdı; bütçenin tarihi Mart ayında başlar sonraki yılın Mart ayına kadar devam ederdi (Sahillioğlu, 1967: 77-88). Yakup Bey, personel maaşlarının üç ayda bir, yılda dört taksit halinde ödenmesini şart koşmuştu. Bu da kamerî yıla göre 354 gün etmektedir. Ancak, aşağıda muhasebe kayıtlarında görüleceği üzere personel maaşları yıllık 360 gün üzerinden hesaplanmıştır.

37 Bu mahallenin ismi daha sonraki kayıtlarda, Nalbant Hızır ve Hacı Halil Mescidi olarak geçmektedir (Sezgin, 1996: 122). Yakup Bey'in çifte hamamı kuzeyden o dönemde Nalbant Hızır bin Hamza mülküne bakıyordu (VGMA, 583: 14). Bu şahıs 879/1475 tahririnde Armağan Mahallesi'nde imamdır (BOA, TD 12: 12-13).

Vakfiyeye göre, vakfın gelir ve giderlerinin tanzimi "güvenilir" olan "nâzır"a aittir. O aynı zamanda câbîlik/tahsildârlık yapar; ödeme günlerinde vakfın mülklerini dolaşır kiralarını toplar; mahsulleri kayda geçirir ve mütevellinin bilgisi dâhilinde harcamaları gerçekleştirir. Vakfın günlük harcamalarını ve işleyişini aksatmadan not eder. Nâzır, Çardak'ta yaşama-ya mecburdur. Kilitbahir ve Malkara'nın her birinde ise ayrı bir câbî gelirleri toplayacaktır (VGMA, 583: 16). Çardak'a yakınlığı hasebiyle, Gelibolu vakıf hesaplarını Çardak'taki câbi/nâzır tutacaktır. Vâkıf, "müderres"lik hâricindeki görevlerin ehliyetli azatlı köleleri olduğu müddetçe, bir başkasına verilmesini şart koşmuştur (VGMA, 583: 16).

Vakfın yıllık muhasebesi, Evkaf Nezâreti kurulduktan sonra müteveli veya vekilinin İstanbul'a giderek hesap defterlerini Nezâret'e arz etmesiyle (BOA, EV.THR. 118.101; 21.105); veya Nezâret'ten bir kişinin vakfın kurulduğu yere gitmesiyle görüldü. Bunlar ilk olarak kendi mahallerinde; müteveli, evkaf muhasebecisi ve kadı huzurunda gözden geçirilir; gelirlerden artan miktar olursa faizle işletilir; elde edilen kâr da bir sonraki senenin muhasebesine eklenirdi (BOA, EV. MKT.2592.61-62; A.} MKT.DV. 116.74).

Yakup Bey Vakfı'nın mütevelliliği boşta kalınca, yönetimi Evkaf Nezâreti'ne geçmiş; yani vakıf, mazbut olmuştur. Artık vakfın yıllık muhasebesi de özel bir komisyon aracılığıyla görülmüştür. Bu yüzden, vakıf gelirleri ilk önce mahallî mal sandıklarında biriktirilmiş; daha sonra da Evkaf sandığına devredilmiştir (BOA, EV. MKT. 2770.115).

Vakfın gelir kalemlerine daha önce değinildiği için aşağıda bunların muhasebeleri konu edinilecektir. Vakfın ilk muhasebe kayıtlarına, tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. Nitekim 925/1519 tarihli Gelibolu Mufassal Defteri'nde vakfın Gelibolu kısmının muhasebesi aşağıdaki şekilde çıkarılmıştır.

Tablo 3: 925/1519 Tarihli Gelibolu Yakup Bey Vakfı Muhasebesi (BOA, TD 75: 455)

Gelirler	Günlük (Akçe)	Senelik ³⁸ (Akçe)
Saraçlar Çarşısı'nda, İskele yakınında ve diğer yerlerde yirmi bir dükkânın kirası		1.108
Dükkânların yakınındaki odanın kirası		120
İskele yakınında ve Attarlar Çarşısı'nda dört mahzen ve bunların yakınında bir yerin kirası		2.150
Debbağlar Çarşısı'ndaki dükkânın kirası		350
Balıkpazarı'ndaki dükkânın kirası		1.980
Çamlıca'daki hamamın kirası		3.000
Saray Mahallesi'ndeki hamamın kirası		2.000
Irmak ve Çukurbostan Mahallelerindeki tarla kiralari		744
		11.452 ³⁹
Masraflar		
Görevli maaşları		
Câmi imamı	4	1.440
Câmi müezzini	2	720
Câmi mu'arrifi	1	360
Mescit imamı	2,5	900
Mescit müezzini	2	720
Mütevelli (Öşrûn yarısı)		573
Nâzır (Tüm vakfa)		1.980
Yekûn		6.693
Artan		4.759

Defterde, artan 4.759 akçenin hamamların ve dükkânların onarımında kullanılacağı vurgulanmıştır. 1530⁴⁰ tarihli defterde ise vakfın yıllık geliri 925/1519 tarihli defter ile aynıdır; yalnız bu deftere önceki defterde olmayan ve aşağıda gösterilen Kilitbahir'deki hamam ve dükkânların muhasebesi ilave edilmiştir.

38 Maaş ödemeleri 360 gün üzerinden hesaplanmıştır.

39 Defterde yekûn 11.458 olarak gösterilmiştir.

40 Bu tahrir, Kanunî döneminde İskender Çelebi'nin defterdarlığı zamanında (1526-1534) yapılmıştır. Defterde tarih bulunmamasına karşın, 1530 yılında yapıldığı kabul edilmiştir (Bkz. Sezgin 1998:14).

Tablo 4: 1530 Tarihli Kilitbahir Yakup Bey Vakfı Muhasebesi (BOA, TD 434: 243a-b)

Gelir	Senelik/Akçe
Hamamın geliri	4.000
Hamamın yanındaki on üç dükkânın kirası	468
Yedi parça arsa/tarlanın kira bedeli	189
Toplam	4.657

Giderler kaleminde bir önceki deftere nispeten sadece mütevelliye ödenen miktar iki yüz yetmiş yedi

akçe artarak sekiz yüz elli olmuş; diğerleri sabit kalmıştır. Dolayısıyla giderler 6.970 tutmasına karşın, defterde 6.925 gösterilmiştir. Böylece 9.139 akçe fazlalık, defterde 9.184 akçe yazılmıştır (BOA, TD 434: 243a-b). Kalan meblağ, hamamların ve dükkânların tamir vesâir masraflarına sarf edildikten sonra yine artarsa Çardak'taki imârete/külliyeye sarf edilecektir. 977/1569 tarihli mufassal tahrir defterine yukarıdaki hesaplar aynen aktarılmıştır (BOA, TD 490: 548).

Netice itibarıyla tahrirlerdeki muhasebe kayıtlarında Kilitbahir ilavesi ve mütevellî maaşının artması dışında uzun bir süre değişiklik olmamıştır. Bu durum, o dönemdeki ekonomik istikrarın bir sonucu veya akçenin alım gücünde önemli bir değişikliğin olmamasının göstergesi olabilir (Pamuk, 2009: 116-118; Güran, 2006: 59).

Çardak'taki vakıfların muhasebesi ise, Biga tahrir defterlerinde kayıt altına alınmıştır. Biga'nın 922/1516-1517 tarihli ilk tahririnde Kara Ali Köyü, Biga'ya bağlıdır ve on altı hane, dört bekârdan oluşmaktadır. Defterde köyün Yakup Bey'in Çardak'daki imaretine/külliyesine vakfedildiği belirtilmiştir. Her ne kadar vakfiyede iki mevrâ kayıtlıysa da tahrirde sadece senelik geliri iki yüz akçe olan Kara Ali Köyü'nün yakınındaki yirmi müdlük bir çiftlik yerden bahsedilmektedir. Kara Ali Köyü'nün yıllık geliri ise 3.320 akçe gösterilmiştir (BOA, TD 59: 281).

922/1516-17 tarihli tahrirde Çardak Köyü'ne kırk beş hane yirmi iki bekâr kaydedilmiştir. Buna göre köyün; öşür, çift, bennâk ve diğer vergilerden oluşan yıllık geliri 11.258 akçedir. Buradaki on üç vakıf dükkânının yıllık geliri 3.720 akçe, değirmenin ise 300 akçedir. Vakfın gelirlerinden Kalfadız Köyü ise on üç hane altı bekârdan müteşekkil olup, yıllık geliri de 3.265 akçedir. Sözü edilen gelirin yüz akçesi cizye olarak azat edilmiş iki köleden tahsil edilmiştir. Bir diğer vakıf köyü Akpınar ise iki hanedir ve yıllık hasılatı 3.363 akçedir. Tahrirde, bu köyün on altı yıldır harap olduğu; beş çiftlik kabul edilen topraktan, dışarıdan ekilip biçilmesi karşılığında hem öşür hem de çift vergisi alındığı belirtilmektedir. Defterde vakıf görevlilerinin aldıkları maaşlardan ve diğer masraflardan ise bahsedilmemiştir. (BOA, TD 59: 312-315).

Tablo 5: 922/1516-1517 Tahririne Göre Yakup Bey Vakfı Gelirleri

Köy/Mevrâ	Nüfus	Yıllık Akçe
Kara Ali Köyü (Bir çiftlik var)	16 hane 4 bekâr	3.320
Çardak Köyü	45 hane 22 bekâr	11.258
Çardak'taki on üç dükkânın kirası		3.720
Çardak'taki değirmenin kirası		300
Kalfadız Köyü	13 hane 6 bekâr	3.265
Akpınar Köyü	2 hane	3.363
Toplam		25.226

937/1530-1531 tarihli icmâl defterinde Çardak, Kalfadız ve Akpınar köylerinin avârizdan ve örfî vergilerden muaf oldukları görülmektedir. Buna göre Çardak Köyü 45 hane 22 bekârdır; köyde bir imam, bir müezzin, bir hatip ve on beratlı ve üç de vakıf hizmetkârı/kölesi vardır. Köyün yıllık geliri de 14.113 akçedir. Kalfadız Köyü ise 13 hane 6 bekârdır; bir imam vardır. Geliri 3.265 akçedir. Akpınar Köyü de iki hanedir ve yıllık geliri 3.533 akçedir. Biga'ya bağlı defterde çiftlik olarak kaydedilen Kara Ali Köyü, 16 hane, 4 bekâr ve bir doğancıdan oluşmaktadır; hasılatı ise 3.320 akçedir (BOA, TD 166: 242).

982/1574-1575 tarihli Biga Evkaf Defteri'nde Kara Ali Köyü'nün nüfusu değişmesine karşın geliri sabit kalmıştır; Köye 18 hane, 25 bekâr, 3 doğancı, 1 pîr-i fânî kaydedilmiştir. Hâsılatı 3.320 akçedir. Vakfiyeye göre Kara Ali ve Melik Bey mevrâları Kara Ali Köyü'ne bağlı olmasına karşın, söz konusu tahrirde bunlardan farklı vakfa bağlı "Sazlık" diğer adıyla "Yakup Köyü"nü gelirin yıllık 300 akçe olduğu belirtilmiştir. Ayrıca köyde "Koru Biga" adlı bir çiftlikten bahsedilerek defter-i atikteki gelirin üç yüz akçe olduğu vurgulanmıştır (KKA, 550: 8a-8b). Aynı defterde mevrâ konumunda bulunan Akpınar'ın geliri de 3.368 akçe yazılmıştır (KKA, 550: 23b).

Biga Evkaf Defteri'nde, önceki tahrirlerde Yakup Bey Vakfı'na bağlı gösterilen Çardak ve Kalfadız köyleri bu sefer vakıf üzerine kaydedilmemiştir. Zira II. Selim (1566-1574) devri 975 ve 976/1567-1569

senelerinde yapılan genel tahrirâtta Yakup Bey adına daha önce tescil edilmiş Kalfadız Mezrâsı, “Kalafât” ismiyle bir çiftlik yer kaydedilerek genel vakıf haline getirilmiştir; Bey (Melik Bey) Mezrâsı da tımara dâhil edilmiştir. Bunun sebebi ise o dönemde gelirlerinin çoğunluğu arâzî-i mîriyeye ait vakıfların bir kısım topraklarına devlet tarafından el konulmuş olmasıdır (KKA, TD 550: vr. 32b-33b arasındaki evrak).

1015/1606-1607 tarihli icmâl defterinde Kara Ali diğer adıyla Yanıç Köyü'nün Yakup Bey'in mülkü olduğu belirtilerek gelirinin 3.320, Akpınar Mezrâsı'nın gelirinin ise 3.368 akçe olduğu belirtilmiştir. Ancak Çardak ve Kalfadız köylerinden bahsedilmemiştir (BOA, MAD. 617.245-249).

1107/1695-1696 tarihli avarız defterinde düşülen derkenarda Çardak Köyü'nün Lapseki'nin yeni tahririnde yer almamasına karşın, eski tahrirde (tahrîr-i atk) bir geçiş güzergâhı olması ve burada insanların konaklaması nedeniyle avârız ve örfî vergilerden muaf olduğuna dikkat çekilmiştir (BOA, KK. d. 2767: 12a). Bahsi geçen tahrir ve avarız defterlerinden 16. ve 17. yüzyıllarda Yakup Bey Vakfı'na ait vakıf köylerin ve mezrâların gelirlerinde önemli bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır.

Vakfın Gurre-i Cemâziyelevvel 1196/Mart 1782-Mart 1783 tarihli aşağıdaki bir yıllık muhasebesinde Çardak, Gelibolu ve Kilitbahir'deki vakfın tüm gelir ve giderleri hesaba dâhil edilmiştir.

Tablo 6: *Yakup Bey Vakfı 1196/1782-1783 Yılı Toprak Mahsulleri Geliri* (TSMA, D.76000)

Mahsül	Kile	Bir kile bedeli	Akçe
Buğday	200	150	30.000
Arpa	180	60	10.800
Alaf	40	60	2.400
Nohut	6	300	1.800
Burçak	10	120	1.200
Çavdar	10	90	900
Bostan oşrü			9.600
Toplam			56.700

Tablo 7: *Yakup Bey Vakfı'nın 1196/1782-1783 Yılı Muhasebesi* (TSMA, D.76000)

İcâre-i Müsekkafât/Gelir Getirici Mülklerin Kirası	Akçe
Çardak Hamamı'nın kirası	10.800
Yanıç ⁴¹ Köyü geliri	12.000
Kahve ve yağhane kirası	1.080
Berber dükkânı kirası (iki adet)	3.600
Bakkal dükkânı kirası (iki adet)	2.880
Ekmek fırını kirası	2.880
Han kahvesi kirası	3.240
Han ve dükkân kirası	660
Farklı yerlerdeki mülklerin kirası	1.383
Bağ vergileri	1.800
Gelibolu hamamı kirası	2.400
Gelibolu'daki yahudihânenin kirası	280
Kilitbahir kira geliri	600
Mülklerin kiralari toplam	43.603
Mahsül ve mülklerden oluşan toplam gelir	100.303
Masraflar	
Görevli maaşları	48.000
Vakıf nâzırı Hazine dârbaşı Ağa'ya verilen	3.000
Vakıf nâzırının kâtibi İbrahim Efendi'ye verilen	1.500
Hizmetçilere ödenen	300
Bal mumu, zeytinyağı, yağ mumu, kandil, hasır ve tamirata sarf olunan	47.500
Toplam masraf	100.300

Böylece 16. yüzyıl başlarında 42.000 akçe olan vakfın geliri 18. yüzyıl sonlarında 100.000 akçeye ulaşmıştır. Vakfın gelirlerindeki % 130'luk bir artış, akçenin değer kaybı veya enflasyon ile açıklanabilir. Fatih devrinin başlangıcında 1 akçe 1,012 gr gümüş iken vakfın kuruluş yıllarında 1 akçe 0,77 gr gümüşe, 1585'teki paranın büyük değer kaybında ise 1 akçe 0,35 gr'a kadar gerilemiştir (Pamuk,

41 Belgelerde imlâsı bazen “Manic” şeklinde yazılmıştır (BOA, EV.HMH.d.7081) Doğrusu “Yanıç” olmalıdır.

2009:115; 2007: 68, 150; Sahillioğlu, 1967: 87-89). Esasen Osmanlı Devleti'nde paranın değer kaybı dik-kate alındığında, vakfın gelirlerinde her ne kadar sayısal bir artış görölüyorsa da bunun gerçek olduğu söylenemez. Nitekim vakıf mütevellileri birçok defa vakıf gelirlerinin zarara uğratıldığı gerekçesi ile arzda bulunmuşlardır (BOA, C.EV. 2.91).

Vakfın yukarıdaki muhasebesinden otuz yılı aşkın bir süre sonra 1 Mart 1230-29 Şubat 1230/ 13 Mart 1815-12 Mart 1816 aralığındaki bir yıllık bütçesi aşağıdaki şekilde çıkarılmıştır.

Tablo 8: *Yakup Bey Vakfı 1230/1815-1816 Yılı Muhasebesi* (BOA, EV.HMH.d. 7081)

Vakıf Mahsülü	Kile	Bir kile bedeli	Kuruş	Para
Buğday	42	5,5	231	
Arpa	107,5	2,5	281	10
Çavdar	16	4	67	
Burçak	7,5	3	22,5	
Nohut	1	9	9	
Alaf	5,5	1,5	8	10
Pirinç	2,5	2	5	
Bakla			3	30
Yanıç Köyü kira/bedeli			300	
Bostanın öşrü			444	10
Gelibolu'daki hamamın kirası			100	
Bağların vergileri			80	
Dükkânların kira gelirleri			98	
Arazi tapusu karşılığı alınan bedel			192	
Toplam (Yaklaşık 1842kuruş)			1.841	30
Masraflar				
Görevli maaşları			1.172	
Vakıftan geçinenlere (ehl-i mürtezika) ödenen			330	
Hamamın tamir masrafı			265,5	
Balmumu, yağ mumu ve zeytin yağı vs.			530,5	
Lapseki kadısına ödenen muhasabe defterinin harcı			46	
Toplam			1.172	
Mütevellî vekilinin İstanbul'daki vakıf işleri için yaptığı masraf			2.032	
Masraf toplam			3.204	
Vakfın borcu, açık			1.362	

Vakfın 1196/1782-1783'teki muhasebesi ile karşılaştırıldığında 1230/1815-1816 yılında mahsulde bir azalma olmasına karşın, gelirler artmıştır. Gelirler 1.842 kuruş/221.000 akçeye⁴² ulaşarak %120 artmış; giderler de 3.204 kuruş/384.500 akçeye çıkarak % 285 yükselmiştir. Vakfın 1196/1782-1783'teki gelir-gideri dengede iken, 1230/1815-1816 yılı bütçesi 1.362 kuruşluk/163.440 akçelik açık vermiştir. Daha sonra, 1243-1244-1245/Mart 1828-Mart 1831 yılları için yapılan üç yıllık muhasebede vakfın gelirleri 30.520, giderleri ise 31.260,5 kuruş olmuştur. Böylece vakfın 740,5 kuruşluk bir açığı ortaya çıkmıştır (BOA, *EV.d.* 40555). Bir önceki muhasebeyle karşılaştırıldığında açık yıllık 29.620 akçeye gerilemiştir. Gelirlerde büyük yükselmeden ve bütçe açığında azalmadan bahsedilirken, kuruşun değerindeki düşüş⁴³ göz ardı edilmemelidir.

Evkaf Nâzırı Mehmet Hasib Efendi, Sadâret'e gönderdiği arzda Yakup Bey Vakfı'na ilişkin bazı tespitlerde bulunmuştur: Vakfın gelirleri düzgün takip edilmediğinden birçok mülkü boş kalmıştır. Buna dayanarak bir görevli eliyle vakıf gelirlerinin yeniden tespit edilmesi ve vakıf mülklerine senetsiz tasarruf edenlere vakıf tarafından senet verilmesi için Gelibolu, Çardak ve Kilitbahir hâkim ve voyvodalarına emir verilmesi gerekmektedir. Evkaf Nâzırı'nın isteği doğrultusunda Gelibolu, Çardak ve Kilitbahir nâibleri ile Evkaf Nezâretince tayin edilen memura, 25 Receb 1252/5 Kasım 1836'da gönderilen hükümde, Gazi Yakup Bey Vakfı'nın gelirleri yazıldıktan sonra, mülklerin sayımlarının yeniden yapılması, senetlerinin verilmesi, kira süresi biten veya boş kalan dükkânların açık artırma ile kiralanarak vakıf için gelir sağlanması istenmiştir (VGMA, 284: 27). Bu süreçte vakfın beş yıllık (1246-1250/ Mart 1831-Şubat 1836) yapılan muhasebesinde 388,5

42 Osmanlı Devleti'nde kuruşun piyasaya ilk defa 1690'da sürüldüğü iddiasına karşın H. Sahillioğlu, kuruş anlamındaki ilk büyük sikkenin 1703'te işleme konulduğunu belirtmektedir. Böylece yeni bir düzene geçilmiş; bir Osmanlı kuruşu da 40 para veya 120 akçeye denk sayılmıştır (Pamuk, 2007:175). Kuruş-akçe dönüşümü buna göre yapılmıştır.

43 Kuruş, özellikle II. Mahmut (1808-39) döneminde değerinin çok altına düşmüştür. Onun cülûsunda bir kuruşun içinde 5,9 gr gümüş bulunurken, 1831-1832 yılları arasında bu oran 0,5 grama gerilemiştir. Sadece 1826-1830 yılları arasında kuruşun %79 oranında değer kaybı söz konusudur (Pamuk, 2007: 204, 210-216).

kuruş (yıllık 78 kuruş/9.324 akçe) fazla çıkmıştır. Artan bu meblağ vâkif evladına dağıtılmıştır (BOA, *EV. MH.* 25.108).

Evkaf Nezâreti'nin vakıfla ilgili aldığı önlemlere rağmen, mütevellî Mustafa Kamil Efendi, kendileri tarafından senet verilemediğinden, vakfa ait dükkân ve benzer mülklerin uzun süreden beri kullanılmadığını dolayısıyla harap olduğunu belirtmiştir. Mütevellî, Sadâret'e sunduğu 1258/1842 tarihli dilekçesinde, vakıf şartları gereği senet verebilmeleri için Evkaf Nâzırı'nın uyarılmasını istemiş; sadrazam da bu çerçevede ilgili birimlere emir vermiştir (BOA, *EV. MH.* 25.16).

6 Ramazan 1260/18 Nisan 1844 tarihinde Evkaf Nezâreti'nden Bahr-ı Sefid Boğazı Muhafızı ve Lapseki Naibi'ne gönderilen yazıda Gazi Yakup Bey vakıflarına ait hane, dükkân vb. mülklerin harap olduğu, mevcut kiracıların, oldukları yerlerde vakıf senetlerine itibar etmeyerek, kiraladıkları yerleri mülkleri haline getirdikleri bildirilmiştir. Böylece vakfın gelirleri gasp edilmiştir. Aynı şekilde Çardak'ta kiralanmış mülklere bakan birisi olmaması hasebiyle vakıf bütünüyle zarara uğratılmıştır. Vakıf hukukuna aykırı bu durumun ortadan kaldırılması için bir görevlinin gönderilmesi ve vakıf alacaklarının tahsil edilerek Evkaf-ı Hümâyûn Hazînesi'ne gönderilmesi emredilmiştir. Biga Evkaf Müdürü'nün Çardak'a gitmesi de zor olacağından Çardak'ta mukim birisinin müdüre vekâlet ederek Evkaf Nâzırı'nın emirlerini yerine getirmesi kararlaştırılmıştır (BOA, *EV. BKB.*152.100).

Bu çerçevede Yakup Bey Vakfı, Çardak'ta faaliyetine devam ederken, 1263/1847'de ilginç bir hüküm verilir: Yukarıda değinildiği üzere, II. Selim devrinde Çardak Köyü, Yakup Bey Vakfı'na ait gösterilmemişti; bu şekilde kimsenin mülkü olmadığı gerekçesiyle 16 Zilkâde 1263/26 Ekim 1847'de köyün gelirleri Eyüp'teki Hâce Selim Efendi Zâviyesi'ne⁴⁴ yemek masraflarında kullanılmak üzere temlik edilmiştir (VGMA, 300: 20; TKGMA, *Fermanlar*, 5). Üstelik Yakup Bey Vakfı mütevellîsinin o zamana kadar

44 Eyüp'te İdris Köşkü civarında Zeynep Hatun Mahallesi'nde yer alan zâviye Hasan Hüsameddin tarafından inşa ettirilmiştir (TKGMA, *Fermanlar*, 5).

Çardak'ı haksız bir şekilde zapt edip öşür aldığı iddia edilmiştir. Çardak'ın Maliye Nezâretince belirlenen yıllık geliri 10.000 kuruştur. Yakup Bey Vakfı mütevellisi buna itiraz etmiştir. Bunun üzerine 1266/ 1850'de Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişi'nin incelemesiyle Çardak'ın daha önce II. Bayezid tarafından Gazi Yakup Bey'e temlik edildiği ve sözü edilen yerin Kalfadz sınırları içerisinde kaldığı, dolayısıyla bir başkasına temlik edilemeyeceği ortaya çıkar (BOA, *EV.THR.* 247.165; *VGMA*, 300: 20).

Evkaf Nâzırı temlik hükmünün bir kez de Meclis-i Vâlâda görüşülmesini ister 15 Cemâziyelaahir 1266/28 Nisan 1850 (BOA, *EV. THR.* 314.145). Ayrıca 10 Cemâziyelaahir 1267/12 Nisan 1851 tarihinde düzenlenen takirde Çardak'ın Yakup Bey vakfına ait olduğu belirtilmiş; bahsi geçen zaviye için ne yapılabileceği Evkaf Nâzırı'na sorulmuştur (BOA, *EV. THR.* 247.165; *VGMA*, 300:20). Bu arada mütevellî Mustafa Kâmil Efendi, 17 Ramazan 1271/3 Haziran 1855 tarihli arzuhâlinde Çardak'ın gelirlerinin Hâce Selim Efendi Zâviyesi'ne verilmesi sebebiyle maaş alamadığını belirterek Evkaf Nezâreti'nden aylık 250 kuruş talep etmiştir. Diğer taraftan, vakıf görevlilerinden müderris Mustafa Efendi, maaşlarının azlığından şikâyet eden vakıf personelini mütevellîye yönlendirmiştir (BOA, *EV. MKT.* 508.344).

Vakfın 19. yüzyıl ikinci yarısı yıllık bütçelerinde; 1283/1867-68'de 12.122 kuruş; 1284/1868-1869'da 5.243 kuruş 10 para; 1292/1876-77'de 13.199 kuruş 1293/1877-78'de ise 14.926 kuruş fazlalık çıkmıştır (BOA, *EV. MKT.* 474.80; 981.209; 2592.61).

Tablo 9'da gösterilen vakfın 14.805 kuruşluk fazlası, faizle işletilerek tamamı, 1294/1878-1879 senesi muhasebesine dâhil edilmek üzere vakıf mütevellisi Tevfik Bey'e teslim edilmiştir. Bundan sonra, vakfın 28 Eylül 1316/11 Ekim 1900 tarihine kadar Evkaf Nezâreti'nce bir muhasebesi yapılmamıştır (BOA, *EV. MKT.* 2592.62).

Tablo 9: *Yakup Bey Vakfı 1293/1877-1878 Yılı Muhasebesi* (BOA, *EV. MKT.* 2592.61)

Gelirler	Kuruş
1292/1876-77 senesi fazlası	13.199
Akpınar Mezrâsı A'şârı	6.500
Yanıç/Kara Ali Mezrâsı A'şârı	7.800
Bazı yerlerin kira geliri	2.965
Fırın kirası	1.600
Dülger Odaları	200
Hamam kirası	800
Kahve kirası	700
Kasap dükkânı kirası	160
Bakkal dükkânı kirası	200
Bakkal dükkânı kirası	250
Kahve dükkânı kirası	200
Toplam	34.574
Masraflar	
Vakıf görevli maaşları	8.170
Vakfiye gereğince istihkak alanlar	2.300
Balmumu	700
Zeytinyağı	700
Kandil ve şamandıra	150
Hasır	300
Vergi/Harc	466
Borçlanma	296
Hamam masrafı	1.200
Mevlid-i şerif	300
Câmi tamirâtı	2.500
Öşürlendirme masrafı	500
İmza bedeli	50
Mürettebât hazinesi	2.137
Yekûn	19.769
Gelirlerden çıkarılan ve mahsup edilen	19.769
Vakfın bir yıllık muhasebesi	
Vakfın geliri ve önceki sene fazlası	34.574
Maaşlar, Masraflar ve Mürettebât Hazinesi	19.769
Artan	14.805

1320/1904-1905 yılı muhasebesinde vakfın geliri 53.339 kuruş 20 para, masrafı 10.720 kuruş, artanını ise 42.615 kuruştur (BOA, EV.MKT. 3043.58). Önceki senelere nazaran gelirler artmış, giderler de azalmıştır (BOA, EV.MKT. 2763.114). 1316-1320/1900-1905 tarihleri arasında mal sandığında vakfa ait 221.000 kuruş birikmiştir. Bu paranın, masraflar ve personel giderlerini karşılamak amacıyla Maliye Nezâreti'nin izniyle Biga Evkaf Müdürlüğü'nün tasarrufuna bırakılması istenmiştir (VGMA, 2518: 27).

3.2. Vakfın Gelir Kaynaklarının İşletilme Biçimi

Yakup Bey Vakfı'na ait dükkân, hamam ve benzer gelir getirici mülkler icâre/kiralama sistemiyle işlettiliyordu. İcâre-i vahide, vakfedilen mülklerin kiralama biçimidir. Bu yöntemde, kira müddeti bir seneden fazla olamazdı. Şayet vakıf, mevcut bütçesiyle eserlerini tamir edemiyorsa veya icâre-i vahide ile akarına/gelir getiren mülküne kiracı bulamıyorsa o zaman icâre-teyn usûlünü tercih edebilirdi. İcâre-teynde kiracı peşin/muaccel yüksek bir meblağ verir ve her sene sonunda da müeccel/ertelenmiş az bir bedel öderdi. İcâre-teynin, icâre-i vâhideye göre kiracı açısından olumlu yanı, kiracının mülke hayatta olduğu sürece tasarruf edebilmesidir (Pakalın, 1983-II: 17-18). Yakup Bey Vakfı mülkleri her iki şekilde de kiralınmıştır (VGMA, 274: 70; BOA, EV.KSD. 5.47). Ayrıca mülklerin iltizama verildiği de görülmektedir (BOA, EV.HMH.d. 7081).

Meselâ, Çardak'ta vakfa ait fırın ve değirmen, önceleri icâre-i vâhide ile işletilirken, yıkılmaya yüz tutmaları sebebiyle, mütevellî Mustafa Bey tarafından zimmî Nikola'ya "mülkiyet şartıyla" bina ve tamir edilmek üzere icâre-teynle verilmişti. Nikola, binaları yeniden inşa ederek uzun müddet işletmiş; vefatıyla da hakkı varislerine intikal etmişti. Bunun üzerine vakıf yönetimi, vakıf gelirinin onarım için yeterli olduğunu iddia ederek, eserlerin "yok olmak üzere" konumunda kabul edilip mülkiyet hakkıyla varisleri tarafından işlettilerilemeyeceğini ileri sürmüştür. Hatta vakfın mütevellî vekili mahkemeden 1244/1828-29'da konuyla ilgili bir belge almıştır. Nikola'nın varisleri de bu hükmü adil bulmayarak, kaptan-ı derya Halil Rifat Paşa'ya

konuyla ilgili yaşadıklarını iletmişlerdir. Böylece mesele, Gelibolu Mahkemesi'nde yeniden değerlendirilmiş; hükmün vakıf lehine aynen devamına karar verilmesiyle Nikola'nın varisleri davayı kaybetmişlerdir⁴⁵ (BOA, EV.KSD. 5.47). Vakfiyede ise, vakıf eserlerin harap olup geriye döndürmelerinin mümkün olmadığı durumlarda, vakıf gelirlerinin ebediyete kadar Müslüman fakirlere dağıtılması şart koşulmuştur (VGMA, 583.9: 16).

Çardak'ta vakıf tarlalar da icâre-teynle kiraya verildi; kiracının vefatıyla, tasarruf hakkı oğluna intikal eder yahut oğlu yoksa vakfa dönerdi. Böylece yeni satış için Evkaf Hazinesi'nden mezat kaimesi -satış belgesi- verilirdi (BOA, EV.SRG. 106.106 vd.). Aynı şekilde vakıf evler de icare-teynle işletilmiştir. Nitekim evlerden birinin kiracısı Arap Hacı Selim vefat ettiğinde evladı olmadığından, eve tasarruf hakkı Yakup Bey Vakfı'na geçmesi gerekirken Lapseki âyanı evin mîrîye ait olduğunu iddia etmiştir. Âyanın böyle bir hak gaspından kaçınması için, 3 Şaban 1224/12 Ekim 1809 tarihinde ferman yazılmıştır (VGMA, 274: 70).

1318/1902'de vakıf mevrâlarından, öşür olarak toplanan ürünler müzayede ile Biga Evkaf Müdürlüğü tarafından satılmıştır. Öşür işi de mültezimlere bırakılmıştır (BOA, EV. MKT. 2770.114-115).

4. Vakıf Personeli

4.1. Vakfın Nezâreti ve Mütevelliler

Yakup Bey, oğlu Mehmet'i vakfına mütevellî tayin etmiştir. Mehmet'in vefatıyla⁴⁶ mütevellîlik, kendi soyundan gelen erkeklerin en sâlihine; erkek tarafının soyunun tükenmesi halinde kız tarafının erkek evlatlarına şart koşulmuştur. Vâkıf, her ne sûretle olursa olsun, kadınlar daha üstün niteliklere sahip olsalar bile, onların mütevellî olamayacağını vakfiyesinde kayıt altına almıştır. Şayet kız tarafının

45 Aslında icâre-teyn ile işletilen vakıf mülklerde mutasarrıf, kendi hakkının varislerine devrini istemesi durumunda, icâre edilen mahlûl olmaz varislere intikal ederdi (Pakalın, 1983-II: 17). Ancak burada vakıf mütevellisinin beyanı, vakfın artık kendi eserlerini tamir edebilecek güçte olduğudur. Dolayısıyla vakıf eserler mülkiyet üzere işlettilerilemez; mutasarrıfın ölümü halinde de bu hak boşa çıkar ve vakfa döner.

46 Çardak'taki mezar kitâbesine göre Evâil-i Rebiülevvel 894/Şubat 1489 tarihinde vefat etmiştir.

da erkek nesli sona ererse o zaman tevliyet görevi vâkıfın azatlı Müslüman kölelerine ve onların en takvalı çocuklarına bırakılacaktır (VGMA, 583: 17). Bunların nesli de tükenirse, kâdının onayıyla; dürüst, işinde ehil bir Müslüman mütevellî olacaktır (VGMA, 583: 15).

Vakfiyede mütevellînin yapacağı işler açıkça belirtilmiştir: Mütevellî, vakfın işleyişinde herhangi bir sorun çıktığında onu ihmal etmeyecek, hemen çözecek; ihtiyaç duyulduğunda vakıf yapılarını tamir ettirecek ve mektebin yanında vakıf evladı için oluşturulan hazîreyi güçlendirecektir (VGMA, 583: 15).

Yakup Bey Vakfı, merkezî idare bakımından, başlangıçta Enderûn-ı Hümâyûn Hazînesi ağaları tarafından yönetilmekte (BOA, *C.BLD.* 1208; *C.EV.* 15915, 28010; *C.ML.* 19402) ise de 1826'da Evkaf Nezâreti'nin kurulmasıyla mülhak vakfa dönüştürülmüş ve bu nezâret tarafından idare edilmeye başlanmıştır⁴⁷ (BOA, *C.EV.* 32536). Vakfiyesinde nezâretin kim tarafından yürütüleceğine dair açık bir hüküm olmamasına karşın, başlangıçta Enderûn-ı Hümâyûn Nezâreti'nin hangi nedenle Yakup Bey Vakfı'na nezâret ettiği belli değildir.⁴⁸

Vakfın belgelerde görülebilen son mütevellîsi Mehmet Tefik Bey'dir. Bu kişi, 1315/1899-1900'de muhtemelen çocuksuz vefat etti. Dolayısıyla bu tarihten itibaren vâkıfın şartlarını taşıyan Yakup Bey neslinden erkek bir çocuk kalmadığından, mülhak konumundaki vakıf, mazbuta dönüştürülmüştür. Nitekim 23 Zilkâde 1323/19 Ocak 1906'da Biga Sancağı Evkaf Müdürünün Evkaf Nezâreti'ne gönderdiği arzda, Yakup Bey Vakfı'nın Lapseki Kazası Evkaf Vekili Şakir Efendi tarafından iyi şekilde idare edildiğinden bahsedilmektedir (BOA, *EV. MKT.* 268.98). Öte yandan, Evkaf Nezâreti'nin 23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli yazısında vakfın mazbut olduğu belirtilmiş; ancak bunun nasıl gerçekleştiğine dair bir açıklama getirilmemiştir (VGMA, 4578: 217; BOA, *EV.MKT.* 3043.58).

47 Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti kuruluncaya kadar vakıflar mütevellîleriyle birlikte merkezden başlangıçta Sadralî, Şeyhülislam, Babüssaâde ve Darussaâde (Haremeyn) Nezâretleri tarafından idare edilmişlerdir. Daha sonra bunlara bahsi geçen nezâret gibi farklı nezâretler de eklenmiştir (Kahraman 2006: 2-4; Öztürk 1995: 63-68).

48 Yukarıda belirttiğimiz üzere bu durum Yakup Bey'in Enderûn'dan çıkmasıyla ilgili olabilir.

Tablo 10: *Yakup Bey Vakfı Mütevellîleri*

Mütevellî Adı	Tarih
Mehmet bin Hacı Yakup	889/1484
Mevlana Ubeydullah Çelebi (Manisa Kadısı)	925/1519 ⁴⁹
Ali bin İbrahim	1138/1725 ⁵⁰
Süleyman bin İdris	1167/1754, 1203/1789 ⁵¹
Mehmet Emin	1196/1783-1784 ⁵²
Mehmet	1203/1789, ⁵³ 28 Ramazan 1204/11 Haziran 1790 ⁵⁴
Mustafa	1204/1790 ⁵⁵ , 1224/1806 ⁵⁶ 11
Saide Hanım ve Mustafa Kâmil	1247/1832 ⁵⁷
Mustafa Kamil	1251/1836-37 ⁵⁸ , 1273/1859 ⁵⁹ 14
Seyyid Mehmet Tefik ⁶⁰	1861 ⁶¹ -1862 ⁶² 18 ⁶³ 418

Vakfın son mütevellîsi Mehmet Tefik Efendi hakkında çeşitli şikâyetler yapılmıştır. Çardak'taki câminin imam-hatibi İsmail Hakkı Efendi'nin dilekçesine göre, Lapseki'de oturan mütevellî Tefik Efendi, Gelibolu Mevlevihâne mütevellîsi Mustafa Daniş Efendi ile birlikte vakıf gelirlerinden usûlsüz bir şekilde harcama yaparak vakfı zarara uğratmıştır. Nitekim, vakıf çalışanlarına ödenmesi gereken otuz bin kuruşa mütevellî el koymuş; imam-hatip, devirhân ve sıbyan muallimi gibi görevliler mağdur edilmiştir (BOA, *BEO.* 1181.88558; *BEO.* 1129.84660).

Bir diğer şikâyette ise, mütevellî Tefik Bey'in, câminin tamiri sırasında medrese odalarına atılmış tunçtan beş kandil ile birkaç yuvarlak cam çerçe-

49 Bu tarihte Manisa kadısı olması hasebiyle yerine vakfın nazırı Muslihiddin bin Nasuh vekâlet etmiştir (BOA, *TD* 75: 455).

50 VGMA, 241.94

51 BOA, *C.EV.* 15915

52 BOA, *TSMA*, D. 7600

53 BOA, *C.EV.* 55.2715

54 BOA, *C.EV.* 15915; BOA, *HAT.* 1396.55986

55 BOA, *C.BLD.* 1208; BOA, *C.EV.* 55.2715

56 VGMA, 274.70

57 BOA, *EV.d.* 40555

58 BOA, *EV.THR.* 118.101

59 BOA, *EV.MH.* 612.58

60 BOA, *EV.MKT.CHT.* 684.57

61 BOA, *EV.MKT.* 104.3; BOA, *EV.MKT.* 474.80

62 BOA, *EV.MH.* 931.221

63 BOA, *EV.MH.* 1249.41

veyi gasp ettiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Evkaf Nezâreti'nden Biga Mutasarrıflığı'na 5 Temmuz 1309/17 Temmuz 1893'te gönderilen yazıda, malzemelerin mütevelliden alınarak Evkaf Hazinesi'ne gönderilmesi istenmiştir (BOA, *EV.MKT.* 1825.195-196).

Mütevellilerin maaşları vakfiyede açıklanmıştır: Buna göre, "salarlık" adıyla araziden alınan vergiler hariç, vakıf geliri olarak toplanan öşürün 1/10'i ile vakfın ziyâdesi hangi meblağa ulaşırsa ulaşsın mütevellinin maaşı olacaktır (VGMA, 583: 15). Buna mukabil, mütevellî Ali bin İbrahim maaşının yanı sıra günlük beş akçe de duagûluk maaşı almıştır. Oysa kız kardeşi Ayşe Hatun'un herhangi bir geliri yoktur ve zor durumdadır. Dolayısıyla Ali'nin duagûluk vazifesinin Ayşe Hatun'a devredilmesi, ayrıca vakıf fazlasından günlük beş akçe daha buna ilave

edilerek maaşın günlük on akçeye çıkarılması kararlaştırılmıştır (VGMA, 241: 94). Vakfın bütçe fazlası bu şekilde vakıf evladına dağıtılmaktadır (BOA, *C.EV.* 5409).

4.2. Görevli Ücretleri

Vakfiyede vakıfta görev alacak kişilerin maaşları aynı ve nakdî olarak belirtilmiştir. Vakfiye şartları gereğince personele maaşları üç ayda bir mütevellî ve nâzırın gözetiminde verilecektir. Gelirler devam ettiği sürece her çalışana hakkı eksiksiz teslim edilecektir. Ayrıca imam-hatip ve müezzinler, işledikleri topraklardan öşür vermeyeceklerdir (VGMA, 583.9:15-16).

Tablo 11: *Yakup Bey Vakfiyesine Göre Görevli Ücretleri*

Görevli	Yevmiye (Dirhem)	Senelik (360 gün) ¹⁹	Açıklama (Günlük ve Senelik)
Çardak			
Mütevellî		Gelirlerin artanı ve öşürden toplananların 1/10'i	İki çanak çorba ve üç ekmek
Nâzır+Câbî+Kâtip	4,5	1620	Çardak'ta oturacak; bir çanak çorba ve iki ekmek
Câmi			
İmam-Hatip	4	1440	Konut/lojman ve buna bitişik üzüm bağı; bir çanak çorba ve iki ekmek
Müezzin+Kayyim+Ferrâş+Mukîd-i Kanadîl/ Kandil Yakıcı+Müvezzi'-i Eczâ/Cüzleri Dağıtan	2	720	Konut/lojman ve buna bitişik üzüm bağı
Cüzhân/Cüz okuyucu (altı kişi)	6+3	3240	Bunlardan biri imam-hatip, biri müezzin ve biri nâzır (Bunlar diğer görevlilere nazaran bir dirhem daha alacaklar); Her birine, bir çanak çorba ve bir ekmek
Medrese-Mektep			
Müderres	10	3600	Medreseye bitişik bir ev; iki çanak çorba ve üç ekmek
Öğrenciler (altı kişi)	6	2160	Altı odadaki öğrenciye günlük bir dirhem; kalan üç odadaki öğrenciye bir tahsisat yok. Zâviyeden/İmâret'ten bir tas çorba ve bir ekmek.
Bevâb-ı Medrese/Medrese Kapıcısı		180	Bir çanak çorba ve bir ekmek
Muallim	3	1080	Konut, bir çanak çorba ve iki ekmek

Han			
Ferrâş/Süpürücü	1	360	
İmâret			
Habbâz/Ekmekçi	50 (Aylık)	600	Bir çanak çorba ve bir ekmek
Aşçı	3	1080	Her gün dilediği kadar çorba verilecek
Kilerdâr	2	720	Bir çanak çorba ve bir ekmek
Ferrâş+Gendûm-ı Kûb/BuğdayDövücü+Tabak Yıkayıcı	30 (Aylık)	360	
Mağalkarye/Malkara			
Câbî+Nâzır		100	Malkara'da oturacak
Kilitbahir			
Câbî+Nâzır		100	Kilitbahir'de ikamet edecek
Gelibolu Dudu Hatun bint-i Abdullah Mescidi			
İmam	2	720	
Müezzin	1	360	
Toplam		18.440	

Personel maaşları, vakfın kuruluş yılı 889/1484'te yıllık 18.440 dirhem/75.604 akçe⁶⁴ idi. Bu tarihten üç yüz yıl sonra 1196/1782-1783'te görevli maaşları 48.000 akçe olarak hesaplanmış (TSMA, D. 76000); 1230/1815-16'da ise 1172 kuruşa/140.640 akçeye yükselmiştir (BOA, EV.HM-H.d.7081). Altmış üç yıl sonra maaş ödemeleri neredeyse yedi kat artarak 1293/1877-78'de 8170 kuruşa/980.400 akçeye erişmiştir. Aynı tarihte vakfın geliri ise 34.570 kuruş/4 milyon 148.840 akçedir (BOA, EV. MKT.2592.61). Bu hesap, yıllar içinde kuruşun değerindeki sert düşüşü çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.⁶⁵ Çalışanların tahmini, 20. yüzyıl başlarında vakfın gelirininin 100.000 kuruşa/12 milyon akçeye ulaştığıdır.

Özellikle 19. yüzyıl sonlarından itibaren maaşların yetersizliğinden yakınan personel birçok şikâyet dilekçesi kaleme almıştır. Bunların bir kısmı ilgili mercilerce değerlendirilmiştir. Nitekim, 2 Mayıs

1326/15 Mayıs 1910 tarihinde maaşlara zam yapılması kararlaştırılarak müderris Ali Efendi'nin eski maaşı iptal edilmiş; onun yerine 400 kuruş ikame edilmiştir (VGMA, 4558: 256).

Aynı şekilde, Çardak'taki câminin imam-hatibi Hâfız Feyzi Efendi, 1327/1911 tarihli dilekçesinde aylık 150 kuruş maaşına, Evkaf Nezâreti tarafından 50 kuruş zam yapıldığını belirtmiştir. Buna rağmen geçinemediğini ifade ederek, görev yaptığı câminin guzât/gaziler câmisi olması hasebiyle, emsâli mabetlerdeki vazifelilerin aylık üç yüz, dört yüz kuruş aldıklarını, dolayısıyla maaşının beş yüz kuruşa çıkarılmasını arz etmiştir (BOA, EV. MKT. 3407.258).

Bir diğer görevli Hâfız Mehmet Fehmi, 1327/1911 tarihli arzuhâlinde, ailesinin uzun süreden beri câmide hizmet ettiğini, kendisinin de üç senedir müezzin, kayyim ve ferrâş olarak vazifesini kusursuzca yerine getirdiğini, ancak kendisine aylık üç yüz kuruş tahsis edilmesi gerekirken, yüz kuruş verildiğini, dolayısıyla bunun meşrû olmadığını yazmıştır. O, Gazi Yakup Bey Vakıflarının yıllık yüz bin kuruş civarında geliri olması nedeniyle, maaşının artırılmasının kendisini sevindireceğini ifade etmiştir. Hasan Feyzi ve Hâfız Mehmet Fehmi Efendilerin bu talepleri Lapseki Nâibi tarafından Evkaf Nezâreti'ne gönderilmiştir (BOA, EV.MKT. 3407.260, 262).

⁶⁴ Bu devirde bir dirhem 4,1 akçeye tekabül etmektedir. Bkz. Dipnot 26. Buna karşın vâkıfın Gelibolu bölgesiyle ilgili 925/1519 tarihli muhasebe kaydı incelendiğinde personele akçe cinsinden ödenen maaş ile vakfiyede tahsis edilen dirhem miktarı karşılaştırıldığında bir dirhemnin ortalama 1,5 akçe ettiği görülmektedir (BOA, TD 75: 455). Böyle hesap yapılırsa personel giderleri 27.600 akçe olur. Esâsen daha sonraki muhâsebe kayıtları dikkate alındığında bu hesaplamanın daha mâkûl olduğu söylenebilir. Vakfın kuruluşundan otuz beş sene sonra çalışan maaşlarının bu seviyeye inmesi açıklanabilir bir durum değildir. O halde, akçenin bölgesel anlamda farklı değerlere sahip olduğundan söz edilebilir.

⁶⁵ Kuruşun değer kaybıyla ilgili bkz. dipnot 43.

Yukarıdaki dilekçelerde belirtilen hususlar dikkate alınarak 2 Temmuz 1327 /15 Temmuz 1911 tarihli belgeye göre maaşlara farklı miktarlarda zam yapılmıştır (BOA, *EV. MKT.* 3407.263).

Tablo 12. 1911’de Görevli Maaşları

Görevli	Eski Maaşı	Zam	Yekûn Kuruş
Gazi Yakup Bey Câmîi imam ve hatip ve devirhânî Feyzi Efendi	171	79	250
Müezzin ve kayyim Mehmet Fehmi Efendi	85	14 kuruş 20 para	100
Cüzhân Ali Efendi	28 kuruş 20 para	21 kuruş 20 para	50

Diğer taraftan, bu zamlarla birlikte aylık 250 kuruş alması gereken imam-hatip Feyzi Efendi, 20 Temmuz 1328/2 Ağustos 1912 tarihinde Evkaf Nezâreti’ne tekrar yazdığı dilekçede yıllık geliri yüz bin kuruşa ulaşan bir vakıftan aylık iki yüz kuruş maaş almasının haksızlık olduğunu ifade etmiştir (BOA, *EV.MKT.* 3450.220). Bu da yukarıdaki zam kararının maaşlara arzulan düzeyde yansıtılmadığını göstermektedir.

Maaş artışlarını yetersizliğinden yakınan bir başka görevli ise mektebin birinci muallimi Ali Efendi’dir. Aylık aldığı iki yüz elli kuruşun maişetine yetmediğinden ve vakıf gelirinin çok yüksek olduğundan bahisle maaşının emsali gibi olmasını 11 Rebiülevvel 330/29 Şubat 1912 tarihli arzuhâlinde talep etmiştir (BOA, *EV.MKT.* 3452.51, 53).

Vakıf personelinin alamadıkları için biriken maaşlarını vefatlarından sonra varisleri Evkaf Nezâreti’ne müracaat etmek suretiyle alıyordu. Meselâ, Çardak’taki câmînin devirhanlık, cüzhânlık ve sermahfillik görevlerini bir arada yürüten Hâfız Ziya Efendi vefat edince, kızı Saide Hanım ilgili makamlara başvurarak babasının birikmiş yüz elli lirasını istemiştir. Bunun üzerine konunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesi için Biga Mutasarrıflığı’na ve Evkaf Müdürlüğü’ne emir verilmiştir (BOA, *EV.MKT.* 2371.7).

4.3. Görevli Atamaları

Yakup Bey Vakfı, Serhazin-i Enderûn-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından idâre edilirken atamalar mütevellinin teklifi hazinedârbaşının da arzıyla olurdu (BOA, *AE.SAMD.III.* 136.13283; C.EV. 5409; 28010).

Evkaf Nezâretin’in kuruluşundan sonra boşalan bir kadro için müteveli, görüşünü mahallin kadısına veya naibine iletir; o da bunu Evkaf Nezâreti’ne arz ederdi. Uygun görüldüğü takdirde, bir üst makam sadrazama durum bildirilir, padişahın onayı alındıktan sonra da berat yazılırdı (BOA, *EV.MH.* 509.215). Padişah değiştiğinde beratlar da yenilenirdi (BOA, *AE.SMST.III.* 206.16257). Bunlar zayı olur veya kaybolursa yeniden çıkarılırdı. Daha sonra eski berât bulunsa dahi geçersiz olurdu. Altı görevi birden yürüten Hâfız İsmail, İstanbul’a geldiğinde muallim-i sıbyanlık ile kayyimlik beratını kaybetmiştir. Müteakiben üç gün içinde gazeteye kayıp ilanı verilmişse de berat bulunamamıştır. Bunun üzerine berat sahibi, Evkaf Nezâreti’ne ilanı ibraz etmek suretiyle kaybolan beratlarının yenilenmesini talep etmiştir 14 Haziran 1307/25 Haziran 1891 (BOA, *EV.MKT.* 1737.149).

Yakup Bey Vakfı ve başka vakıflarda görevler, vakfiye şartlarına göre birine tevcih edilirdi. Boşalan kadrolar, öncelikle babadan oğula veya bir başka akrabaya devredilirdi. Buna karşın 1850’li yıllardan itibaren göreve talip olanlar imtihana tabi tutulmuştur (BOA, *EV. MH.* 1319.103). Bir de 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde vazife tevdi edilecek kişinin, askerlikle bir ilişkisinin olup olmadığı, askerî makamlara sorulmuştur (BOA, *EV.MKT.* 822.218).

Yakup Bey Vakfiyesine göre çalışanların görevlendirildikleri mahalde ikametleri şart koşulmuştur. Zira, uzak bir yerde oturma, şahsın görevini hakkıyla yerine getirmesine engel olmakta; yöneticilerin vakıftaki işlerden habersiz olmasına yol açmaktadır. Atamalarda buna her dönem önem verilmiştir (BOA, *EV.MH.* 495.1).

Bir görevin uzun süre taliplisi ve ehliyetlisi çıkmayabilirdi. Bir de vakfiyede olmadığı halde sonradan ihtiyaçlar doğrultusunda vakıf yararına kadrolar ihdâs edilebilirdi. Meselâ, Yakup Bey Vakfiyesi’nde olmayan “muvakkitlik” vazifesini, uzun süre kimse talep etmemesi üzerine, Lapseki Nâibi ile Karesi ve Biga sancakları evkaf müdürleri 6 Safer

1271/29 Ekim 1854 tarihinde kadronun Hâfız İsmail Efendi'ye tahsis edilmesini uygun bulmuşlardır (BOA, *EV.MH.*495.1).

Bazı görevler bir süreliğine vekâleten yürütülebilirdi. Meselâ, imam-hatip İbrahim vefat edince yerine Hüseyin Halife geçmiştir. Onun vazifesini bırakmasıyla da vekâleten Hâfız İsmail görevlendirilmiş; bir süre sonra aynı şahıs becerisi dikkate alınarak Evkaf Nezâretî'nin onayıyla 1283/1866'da asaleten atanmıştır (BOA, *EV.MKT.CHT.* 822.216).

Vakıf çalışanları, hiçbir neden göstermeden kadrosunu bir başkasına bırakabilirdi. Örneğin, müderris Mustafa Efendi görevini başkasına devretmek istemesi üzerine, yerine talip olan Ali Halife imtihanı kazanmış, Şeyhülislam Mehmet Refik Efendi'nin arzı Evkaf Nâzırı Abdülhamit Ferit Efendi'nin de onayıyla 1284/1860'da müderrisliğe tayin edilmiştir (BOA, *EV.MH.* 1319.103).

Bir çalışan vefat ettiğinde, vazifesi, öncelikle en büyük oğluna intikal ederdi (VGMA, 4582: 156); onun ehliyeti olmadığı takdirde diğer çocuklarından birine verilir. Meselâ, câminin imam-hatibi Hâfız İsmail Efendi vefat ettiğinde beş çocuğu vardır. Bunlar; İbrahim, Aziz, Ali, Ahmet ve Feyzi'dir. İbrahim yaşça en büyük olmasına rağmen görev için ehliyetsizdir; Feyzi'den büyük oldukları halde diğer çocukların da, imam-hatipliğe kabiliyeti yoktur; dolayısıyla vazife, en küçük oğlan Hâfız Feyzi Efendi'ye kalmıştır (BOA, *EV.MKT.CHT.* 822.219, 223, 224).

Konu bağlamında verilebilecek bir başka örnek ise şudur: Çardak'taki câminin imam-hatibi Hâfız İbrahim vefat edince kadı tarafından vazîfe, şahsın evlatlarına değil de aileden olmayan Hâfız Ahmet'e teklif edilmiştir. Bunun üzerine İbrahim'in çocuklarının var olup olmadığının sorgulanması için ceride kayıtlarına bakılması istenmiştir. İnceleme sonucunda, şahsın rençberlikle uğraşan on sekiz ve on bir yaşında iki çocuğu tespit edildiği halde, görev Hâfız İbrahim'in çocuklarına verilmemiştir. Buna sebep olarak da büyük oğlanın vefatı küçüğünün ise yetersizliği gösterilmiştir. Ancak, tahrir kaydına girmemiş ve İstanbul'da ilimle meşgul olan Hüseyin Halife, mezkûr İbrahim'in, babası olduğunu mahkemede ispatlayıp kadronun kendi hakkı olduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine, görev Hâfız Ahmet'ten alınarak merhûmun oğlu Hüseyin Hali-

fe'ye tevdi edilmiştir (BOA, *C.EV.* 32536).

Bir vakıf personeli birkaç iş birden yürütebilirdi. Meselâ, Hâfız Mehmet Emin üç görevi -sermahfil, cüzhân ve devirhân- bir arada yürütmektedir. Vefatından sonra yerine askerlikle ilişkisi olmayan oğlu Hâfız Ali Ziya atanmıştır (BOA, *EV.MH.* 685.236; *MKT.CHT.* 379.197). Farklı görevlerin bir elden yapılmasının ilginç bir örneği ise İbrahim Halife'dir ki o, hem aşçı hem müezzindir (BOA, *C.EV.* 28010).

Çalışanların işlerini hakkıyla yerine getirmelerine engel bir durum sonradan ortaya çıkarsa, ilgili personel görevinden azledilirdi. Nitekim, imam-hatip İbrahim Halife vefat edince yerine oğlu Hüseyin Halife beratını alarak vazifesine başlamıştır. Ancak bir süre sonra, bu şahsın göreve layık olmadığı anlaşılınca, işten uzaklaştırılmış; onun yerine vekâleten Hâfız İsmail Efendi tayin edilmiştir. İsmail Efendi göreve asaleten atanmak için girdiği imtihanı kazanınca da, Hüseyin Halife uhdesindeki imam-hatipliği kendi isteğiyle, mahkemede İsmail Efendi'ye devretmiştir (BOA, *EV.MKT.* 263.41).

5. Yakup Bey Vakfı'na Müdahaleler

Çardak halkı, Çardak İskelesi'nde gelip ve geçenerlere hizmet verme ve bazı mühim işleri görmeleri ve Gelibolu-Çardak arasındaki geçişleri sağlamaları karşılığında örfî vergilerden muaf tutulmuşken, Lapseki ahâlisi tarafından sefer vergisi vermele-ri hususunda taciz edilmişlerdir. Hâlbuki, Çardak önemli bir menzil olması nedeniyle ahâlisi, öteden beri avârızdand ve sefer vergilerinden muaftır. Bu bakımdan, vakfın nâzırı Hasan Ağa vakıf reayasının rahatsız edilmemesi için Lapseki Kadısı'na bir emir gönderilmesini istemiştir (BOA, *C.EV.* 15915).

Çardak ahâlisinin vergilerden muafiyetleri noktasında defter-i cedîd incelendiğinde bir kayda tesadüf edilmemiş; ancak defter-i atikte vergiden muaf oldukları görülmüştür. Yine de yöre halkının mürettebât-ı seferiyeden kendi üzerlerine düşeni ödemelerinin şart olduğu belirtilmiştir (1204/1790). Aslında, vakıf reayası 1204/1790 tarihine tarihe kadar vergiler hususunda sürekli sıkıştırılmış; o nedenle de 1125/1713 ve 1177/1763 yılında yöneticilere halka zulmedilmemesine ilişkin emirler gönderilmiştir (BOA, *C.EV.* 15915). Bu anlamda, vakıf

mütevellisi Mustafa, Çardak serbest bölge olmasına rağmen; beylerbeyi, sancakbeyi, mütesellim, voyvoda ve subaşı gibi yöneticilerin, örfî vergileri, sürekli toplamak istediklerinden ve çok baskı yaptıklarından yakınmıştır (BOA, C. BLD. 1208).

Çardak halkından sürsat alma, III. Selim'in cülûsunda 11 Recep 1203/ 7 Nisan 1789'da eski muafiyet hükümlerine aykırı bir şekilde verilmiştir. Daha sonra halkın vergiden muaf olduğu anlaşılınca, 14 Cemâziyelevvel 1220/10 Ağustos 1805 tarihinde Lapseki Kadısı ve Biga Mütesellimine, ahâlinin sürsat ve buna benzer vergiler hususunda rencide edilmemesi için emir verilmiştir (BOA, C.ML.19402).

Sonuç

Yakup Bey hakkında dönemin kroniklerinde oldukça sınırlı bir bilgiyle karşılaşılmaktadır. Vakfiyesinden ve arşiv belgelerinden hareketle, onun hayatıyla ilgili şunlar söylenebilir: Yakup Bey devşirilerek Enderûn'da eğitilen ve buradan taşraya çıkarılan bir beydir. Fatih ve II. Bayezid devirlerinde derya ve sancak beyliği yapmıştır. Onun 1461 yılından sonra Gelibolu; 1475'te de Eğriboz sancak beyi olarak görevlendirilmiş olması muhtemeldir. Ailesiyle birlikte Çanakkale Boğazı'nın Rumeli yakasındaki Gelibolu şehri ile Anadolu tarafındaki Çardak kasabasını vatan tutmuştur. Evlilik yapmak suretiyle, Osmanlı'da yüksek bir şöhrete sahip Fenarî ailesiyle akrabalık kurmuştur. Çardak'ta medfundur.

Yakup Bey, yönetici kimliğinin yanı sıra Çardak, Gelibolu, Kilitbahir ve Malkara'da vakıf eserler inşa ettirerek, 889/1484 yılında bir vakfiye tanzim ettirmiştir. Arapça vakfiyesi Fatih ve II. Bayezid dönemine yönelik oldukça mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Vakfiyeden hareketle 15. yüzyılın son çeyreğine ait Çardak, Gelibolu ve Kilitbahir yerleşim planları çıkarılıp ekonomik faaliyetleri hakkında fikir yürütülebilir.

Vâkıf, iki beldenin kurucusu sayılabilir; bunlardan biri Çardak, diğeri de Kilitbahir'dir. Bânisi olduğu vakıflar kuruluşundan Cumhuriyet'e kadar faaliyet-

lerini sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla bu makale ile bir ümerâ vakfının dört yüz elli yıllık serencamı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Vakfın gelirleri "icâre-i vâhîde" veya "icâreteyn" usûlüyle işletilmiş; bazen de iltizama verilmiştir. Gelirler çoğunlukla giderleri karşılarken, bazen de bütçe açık vermiştir.

Çalışmamızda ortaya çıkan ilginç bir bilgi ise II. Selim'in saltanat yıllarının başında, gelirlerini mîrî araziden temlik sistemiyle elde eden vakıfların ta-sarrufundaki arazilerin bir kısmına el konularak, "temlikname" hükümlerinin iptal edilmiş olmasıdır. Mensuh kılınan bu arazinin bir kısmı tımara çevrilmiş, bir bölümü de sonraki devirlerde başka bir vakfa temlik edilmiştir.

Yakup Bey'in vakıf eserlerinden Gelibolu, Kilitbahir ve Çardak'taki hamamları harabe olsa da hâlen varlıklarını sürdürmektedir. Çardak'taki hamamın mülkiyeti bir şahsa intikal etmiştir. Çanakkale Bölgesi, geçmişten günümüzde her çağda yurt tutulan bir yer olması hasebiyle, açık hava müzesidir ve turizm potansiyeli oldukça yüksektir. Bahsedilen her üç şehir/kasaba ise Boğazın her iki yakasında Rumeli-Anadolu geçiş güzergâhındadır. Dolayısıyla hamamların onarılarak yeniden kullanılma açılmaları şüphesiz büyük ilgi çekecektir.

Çardak'ta Yakup Bey Külliyesi'nin sınırları vakfiyede açıkça belirtildiği gibi, günümüzde de halkın mâlûmudur. Mülk haline getirilen yerler satın alınmak suretiyle klasik devir bir Osmanlı Külliyesi yeniden canlandırılabilir. Nitekim, Çardak'taki han ve câmi yakın bir zamanda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Bunlara ek olarak külliyenin vazgeçilmez unsuru imâret/zâviye yeniden inşa edilerek fakir-fukaraya, yolculara geçmişte olduğu gibi ev sahipliği yapabilir. Ayrıca, Çardak'ta tarafımızca tespiti yapılan dağınık, kırık dökük haldeki mezar taşları, Yakup Bey Câmisi Hazîresi'nde toplanabilir; temizlendikten ve onarımları yapıldıktan sergilenebilirler. Böylece, hem eski bir Osmanlı kasabası olan Çardak, tarihî kimliğine kavuşur; hem de halkta, köklü bir geçmişe sahip olmanın idrakiyile, tarihî mekânı tüm parçalarıyla koruma bilinci gelişir.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Atatürk Kitaplığı (AK)

79 Numaralı Tahrir Defteri

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

241: 94; 274: 70; 284: 27; 300: 20; 583.9: 12-17; 1767: 316-327; 2213: 8; 2518: 27; 4540:145; 4558: 256; 4578: 217

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Ahmet III (AE.SAMD.III): 136.13283

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III): 206.16257

Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO): 1129.84660; 1181.88558

*Cevdet Belediye (C.BLD.):*1208

Cevdet Evkaf (C.EV.): 91; 2715; 5409; 15915; 28010; 32536

*Cevdet Mâliye (C.ML):*19402

Evkaf Başkitâbeti (EV.BKB.): 152.100

Evkaf Defteri (EV. d.): 40555

Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d.): 7081

Evkaf Kesedârlık (EV. KSD.): 5.47

Evkaf Mektubî (EV.MKT.): 104.3; 252.2; 263.4; 268.98; 474.79-80; 508.344; 822.218-219,223-224; 981.208-216; 1825.195; 2277.36-38; 2592.61-62; 2371.7; 2763.114;2770.114-115; 3043.58; 3174.195; 3204.21-23,29; 3407.258,260-263; 3450.220; 3452.51,53.

Evkaf Mektûbî Cihat Kalemi (EV.MKT.CHT.): 379.197; 684.57; 822.216

Evkaf Muhasebe Kalemi (EV.MH.): 25.16,108; 509.215; 612.58; 685.236; 931.221; 1249.41; 1319.103; 2031.130

Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d.): 7081

Evkaf Sergi Halifeliği (EV.SRG.): 106.106, 109, 111

Evkaf Tahrîrât (EV.THR.): 21.105; 118.101; 247.165

Hatt-ı Hümayûn (HAT): 1396.55986

Kamil Kepeci Defterler (KK.d.): 2767

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 617

Sadaret Mektubî Kalemi Deavi Evrakı (A.}MKT.DV.): 116.74

Tapu Tahrir Defterleri (TD); 59, 75, 166, 434, 490.

1.4. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.10.132.947.17

1.5. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi (KKA)

Defterler:550; Fermanlar: 5

1.6. Topkapı Sarayı Müzezi Arşivi (TSMA)

Defterler (D.): 7600

1.7. Lapseki Çardak Bölgesi Mezar Kitâbeleri

Gazi Yakup Bey Ailesi Mezar Taşları

1.8. Kaynak Kişiler

Yusuf Acar (1938 doğumlu), 29.08.2015.

Mehmet Ören (1944 doğumlu), 05.12.2015.

Ahmet Tuna (d. 1949), 20.09.2015.

2. Kaynaklar ve Araştırma Eserleri

- Aclûnî, İsmail bin Muhammed (1932). *Keşfü'l-Hafâ*. Thk. Ahmet Halebî el-Attâr. (1-2). Mektebetü'l-Kudsî. Akgündüz, Ahmet (2006). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. (1). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Ali Cevad (1313). *Memâlik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lügatı*. Dersaadet: Kasbar Matbaası.
- Alpagut, Ali Haydar (1941). *Marmara'da Türkler*. Deniz Matbaası.
- Aşıkpaşazade (1970). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. Haz. Nihal Atsız. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Atar, Fahreddin (2010). "Şehid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (38). s. 428-431.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1961). *Fatih Devri Mimarisi*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı.
- Bostan, M. Hanefi (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Bozkurt, Nebi (2009). "Sakal-ı Şerif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (36). İstanbul: 2009. s. 2-3.
- Dukas (2013). *Dukas Kroniği*. Çev. V. Mirmiroğlu. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Engin, Nihat (2002). "Osmanlılarda Kölelik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (26). s. 246-248
- Evliya Çelebi (2001). *Seyahatname*. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin. (V. Kitap). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____ (2005). *Seyahatname*. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff. (IX. Kitap). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günel, Zerrin (1994). "Ece Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (10). s. 379-380.
- Güran, Tevfik (2006). *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Hinz, Walther (1990). *İslam'da Ölçü Sistemleri*. çev. Acar Sevim. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- İlgürel, Mücteba (1995). "Evliya Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (11). s. 529-533.
- İnalçık, Halil (1944). "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Me-selesi". *30 Sayılı Belleten'den Ayrı Basım*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İpşirli, Mehmet (1993). "Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (8). s. 259.
- Kahraman, Seyit Ali (2006). *Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kallek, Cengiz (2002). "Kile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (25). s. 568-571.
- _____ (2006). "Müd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (31). s. 457-459.
- Kıvamî (2007). *Fetihnâme*. Haz. Ceyhun Vedat Uygur. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Köylerimiz* (1928). İstanbul: Hilal Matbaası.
- Köylerimiz (1 Mart 1968 gününe kadar)* (1968). Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayını.
- Kritovulos (2007). *İstanbul'un Fethi*. Çev. Karolidi, haz. Muzaffer Gökman. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kurt, Yılmaz (1991), "Adana Sancağında Kişi Adları". *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi 1990-1991*. (XV/26). s. 169-252.
- Kütükoğlu, Mubühat S. (1988). *Osmanlı Belgelerinin Dili*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Menage, V.L. (1965). "Seven Ottoman Document From The Reign of Mehemed II". *Documents From*

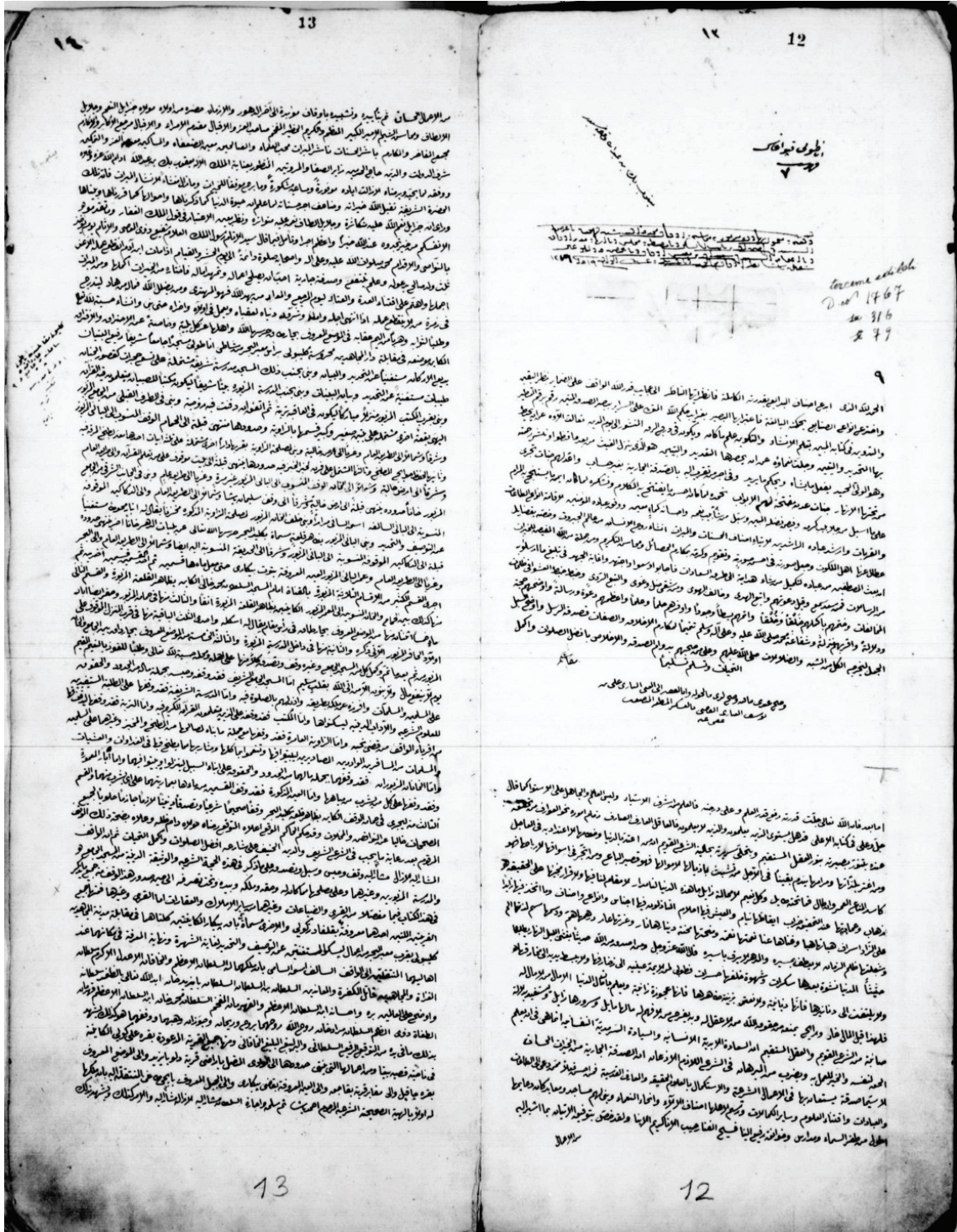
- Islamic Chanceries*. Harvard University Press, p. 81-118.
- Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâîku'k-Şakaik*. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Neşrî (1995). *Kitâb-ı Cihânnümâ*. Haz. Faik Reşit Unat, M. A. Köymen. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar ve Süreyya Faruki (1986). "Zâviye". *İslam Ansiklopedisi*. (13). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. s. 468-476.
- Özcan, Abdülkadir (1994). "Devşirme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (9). s. 254-257.
- Öztuna, Yılmaz (1989), *Devletler ve Hanedanlar*. (2). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öznlü, Emine Erdoğan (2010). "16. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinin Nitelikleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi". *Kastamonu Eğitim Dergisi*. (18 / no: 1). s. 257-270.
- Pakalın, M. Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (I-III). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı.
- Pamuk, Şevket (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2009). *Osmanlı Türkiye İktisâdî Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları. 5. Baskı.
- Sahillioğlu, Halil (1967). "Sıvış Yılı Buhranları". *İktisat Fakültesi Mecmuası*. (27 / 1-2). s. 75-111.
- Saraçoğlu, Tuba Nur (2009). *Molla Fenari ve Ailesinin Bursa Kültürüne Katkıları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Sezen, Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayını.
- Sezgin, İbrahim (1996). "Malkara Şehri". *İlmi Araştırmalar*. (2). s. 119-130.
- Sezgin, İbrahim (1998). *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Doktora Tezi).
- Taşkın, Ünal (2005). *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Taşköprülüzâde (2007). *eş-Şakâîku'n-Numaniyye fî Ulemai'd-devleti'l-Osmâniye*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Taştan, Yahya Kemal (2011). "Evliya Çelebi'nin Osmanlı Hanedanına Bakışı". *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*. Ed. Nuran Tezcan, Semih Tezcan. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını. s. 240-260.
- Tursun Bey (1977). *Tarih-i Ebü'l-Feth*. Haz. A. Mertol Tulum. İstanbul: Baha Matbaası.
- Uysal, Ali Osman (2008 a). "Kilitbahir'de Tarihi Doku ve İki Hamam". *Eceabat Değerleri Sempozyumu 27 Ağustos 2008*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayını. s. 53-75.
- Uysal, Ali Osman (2008 b). "Gelibolu ve Çevresindeki Türk Eserleri Hakkında Tespitler". *Gelibolu Değerleri Sempozyumu 27 Ağustos 2008*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayını. s. 101-133.

3. Elektronik Kaynaklar

<http://art.thewalters.org/detail/19195> ET: 21/11/2015

<http://epigraphy.packhum.org/text/287490?hs=113-122>; ET: 27/11/2015

Ekler

Resim 1. 889/1484 Tarihli Yakup Bey Vakfiyesi Sûreti (VGMA, 583.9: 13-14)

Resim 2. Çardak, Yakup Bey Câmii

Resim 3. Çardak, Yakup Bey Hanının İçinden Bir Görüntü

Resim 4. Çardak, Yakup Bey Aile Mezarlığı

Resim 5. Çardak, Yakup Bey Câmii Güney Cephesi ve Yakup Bey Kabri

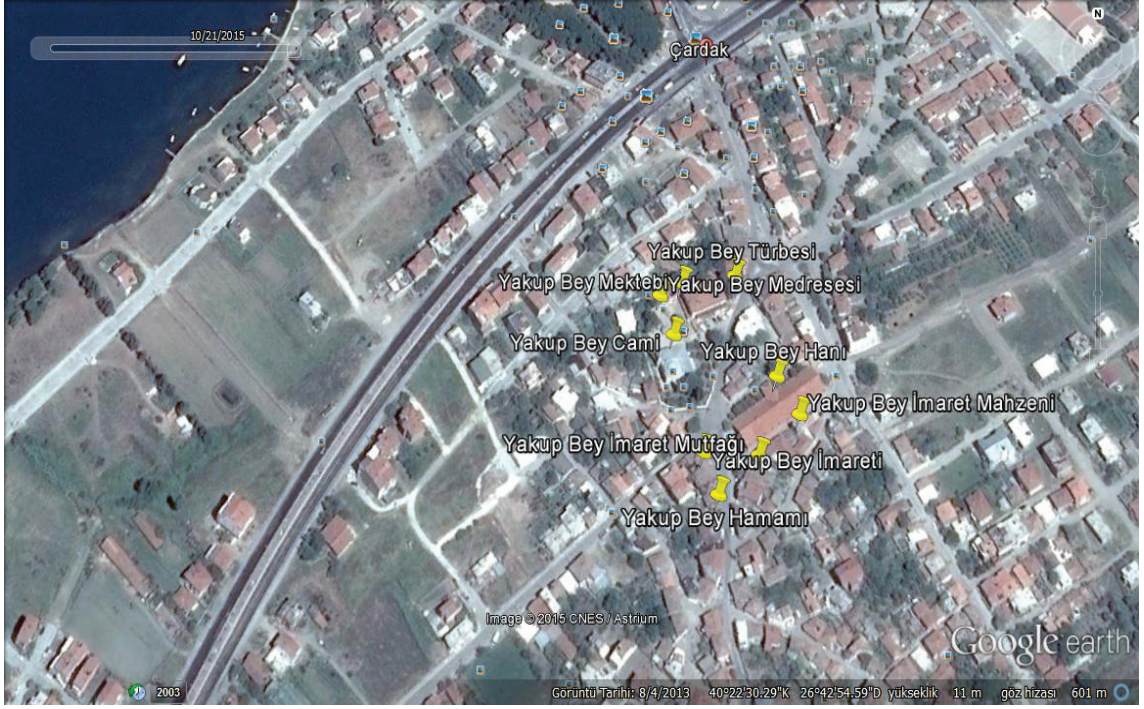
Vakıflar Dergisi 46- Aralık 2016

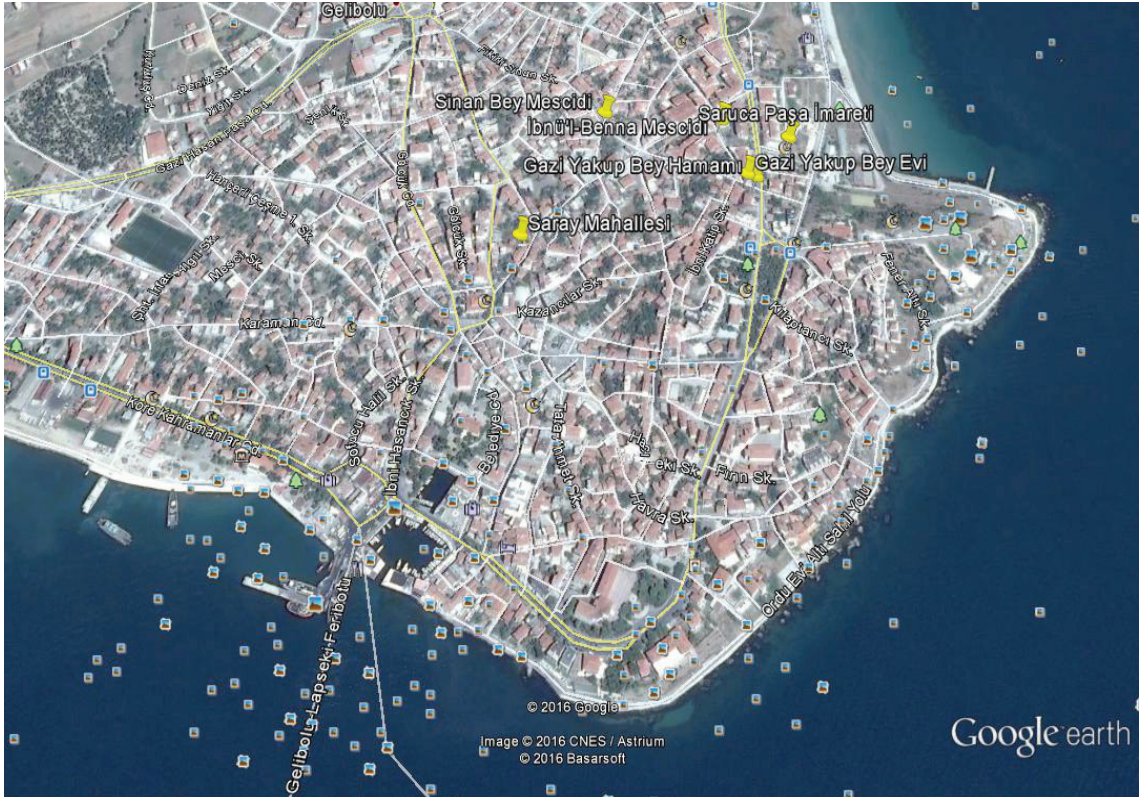
Resim 6. Gelibolu, Yakup Bey Hamamı

Resim 7. Kilitbahir, Yakup Bey Hamamı İçinden Bir Görüntü

Harita 1. Çardak, Yakup Bey Eserlerinin Konumu

Harita 2. Gelibolu, Yakup Bey Eserlerinin Konumu

Harita 3. Kilitbahir, Yakup Bey Eserlerinin Konumu

Cevrî Usta'ya Ait Bir Vakfiye

Habibe Kazancıoğlu*

Öz

Osmanlı Devleti'ni medeniyet seviyesine taşıyan önemli unsurlardan birisi de hiç şüphesiz vakıf sistemidir. Başta padişah, hânedân üyeleri ve devlet adamları olmak üzere pek çok kimse imkânları ölçüsünde vakıf kurmuştur. Vakıf kuranlardan biri de Sultan II. Mahmud'un şehzâdeliği sırasında onun hayatını kurtararak Osmanlı Devleti'nin geleceğini etkileyen Cevrî Usta'dır. Cevrî Usta, bu olaydan sonra Sultan II. Mahmud'un taltifiyle Hazînedâr Ustalık görevine getirilmiştir. Cevrî Usta bu görevi yürüttüğü 1808 yılından vefat ettiği 1819 yılına kadar geçen kısa süre içinde vakıflar kurmuştur. Cevrî Usta'nın 1231 (1816) tarihli vakfiyesi Tophane (İstanbul) Semti'nde Sefer Kethüda Mahallesi'nde inşa ettirdiği bir çeşmeyi ve bu çeşmenin su yollarını konu almaktadır. Cevrî Usta'nın kurduğu bu vakfın gelir kaynağı ise daha sonra akâra dönüştürülecek bir miktar paradır. Vakfiye, vakfiyede anılan çeşme, bu çeşmenin su yolları, vakfın geliri ve bu gelirlerin nerelere harcanacağı hakkında bilgi vermesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cevrî Usta, Tophane, vakıf, vakfiye, çeşme, para.

A Waqfiyya That Belongs To Cevrî Usta

Abstract

One of the important elements carrying the Ottoman Empire to a high level of civilization of its era is undoubtedly the waqf system. The Sultans being at the fore front, the dynasty members and dignitaries, many people established waqfs the attributes of which were dependent upon the extent of their wealth. One of the people setting up a charity was Cevrî Usta who saved şehzade Mahmud's life and affected Ottoman Empire's future. As a result of his outstanding favour, Cevrî Usta was rewarded by Sultan Mahmud II and appointed as Hazînedâr Usta. While being Hazinedar, Cevrî Usta founded many charities between 1808-1819. She died in 1819. Her waqf contains a fountain and its water ways which was built by Cevrî Usta in 1231 (1816) in Tophane (Istanbul) Sefer Kethuda Street. The source of income of the foundation was amount of money which was later used to buy real estate. The waqfiyya of the foundation provides important information about fountains and their waterways, the revenues and the expenditures of the waqf.

Keywords: Cevrî Usta, Tophane, waqf, waqfiyya, water fountain, money.

* Yrd. Doç.Dr. Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. habibekazancioglu@trakya.edu.tr

I. Cevrî Usta (d. ? / ö. 1819)

Cevrî, 19. yüzyılda Osmanlı saray hizmetine cariyeye olarak girmiştir. Dolayısıyla diğer cariyeler gibi gerçek ismi, doğum yeri, doğum tarihi, saraya ne zaman ve kaç yaşında alındığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Cevrî hakkında kaynaklardaki bilgiler genellikle Cevrî'nin şehzade iken Sultan II. Mahmud'un hayatını kurtararak devletin siyasî bir çıkmaza girmesini engelleyen tarihî olaydaki rolüyle ilgilidir.

Cevrî'nin hayatî rol oynadığı tarihî olay kısaca şu şekilde gerçekleşmiştir. Sultan III. Selim (1789-1807)'in askerî alanda yapmak istediği islahatlara karşılık başarılarında Kabakçı Mustafa'nın bulunduğu Yeniçeri ordusu isyan etmiş ve III. Selim'i ha'l (tahttan indirme) ederek yerine yeğeni IV. Mustafa'yı tahta çıkartmışlardı. Sultan III. Selim'in taraftarı olan Alemdâr Mustafa Paşa bu olay üzerine emrindeki askerleriyle 28 Temmuz 1807'de İstanbul'a gelerek III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak istemiş ancak saray içindeki hainler Alemdâr Mustafa Paşa'yı bir süre oyalamışlar ve bu sırada IV. Mustafa'nın da emriyle, Sultan III. Selim'i katletmişlerdi. IV. Mustafa tek başına padişah olmak için kardeşi Şehzâde Mahmud'un da öldürülmesini emretmişti. Sarayda bu arbede yaşanırken katillerin Şehzâde Mahmud'un dairesine gelmekte olduğunu duyan Cevrî, şehzadeyi kendi dairesine kaçırmayı başarmış, Cevrî'nin dairesi önünde şehzâdeyi korumaya çalışan ağalarla Sultan III. Selim'in katilleri arasında kıyasıya bir mücadele başlamıştı. Dairenin kapısı önünde şehzadeyi korumaya çalışan ağaların yaralanmasıyla savunmasız kalan dairenin merdiven başına bu kez elindeki bir kül çanağıyla Cevrî çıkmış, bir yandan ağalara içerdeki şehzadeyi damdan kaçırmalarını söylerken diğer yandan da elindeki kül çanağından küllerini katillerin yüzlerine savurmuştur. Yaklaşık beş dakikalık bu oyalamanın ardından içerideki ağalar şehzâdeyi dairenin damındaki bir boşluktan çıkarmayı başarmışlardı. Bu sırada saray kapılarını kırarak içeri girmeyi başaran Alemdâr Mustafa Paşa, III. Selim'in naaşıyla karşılaşmış ve yanına getirilen Şehzade Mahmud'a "Ah Efendim, ben amcanı tahta çıkarmak için gelmiştim. Kör olası gözlerim onu bu halde gördü

bâri seni tahta çıkartarak teselli bulayım" diyerek şehzadeyi tahta çıkarmıştır.¹

Cevrî'nin kahramanca mücadelesi ve hayatı pahasına yaptığı fedakârlık yeni padişah Sultan II. Mahmud tarafından unutulmamış, Padişah, Cevrî'ye bolca ihسانlarda bulunmasının yanı sıra *Hazînedâr Ustalıği*² görevini de vererek bu şekilde onu taltif etmiştir. Bundan sonra da Cevrî, *Cevrî Usta* veya *Cevrî Kalfa* unvanlarıyla anılır olmuştur (Ahmed Cevdet Paşa, ¹²⁸⁸: 394). Sultan II. Mahmud ayrıca Cevrî Kalfa'ya Büyük Çamlıca (Üsküdar)'da bir de köşk yaptırmıştır (Nirven, 1985: 3225).

Cevrî Usta'yla ilgili kaynaklarda Çerkez asıllı (Koçu, 1985: 3522) olduğu yazılmaktaysa da *Tarih-i Cevdet*'te Cevrî Usta'nın Gürcü asıllı olduğu nakledilmektedir. Cevrî Kalfa'nın ne zaman vefat ettiği konusunda da farklı rivayetler bulunmaktadır. *Sicil-i Osmanî*'de Cevrî Kalfa'nın 1240 (1824-1825) tarihinde vefat ettiği belirtilmekle (Mehmed Süreyya, 1996: 91) birlikte Sultan II. Mahmud'un, Cevrî Kalfa'nın ruhunu şâd etmek için Sultanahmed'te yaptırdığı mektebin 1235 (1819-1820) tarihli olması Cevrî Usta'nın ölümünün de bu tarihlerde olduğunu düşündürmektedir. (Cumbur, 1985: 78). Ayrıca *Hadikâtü'l-Cevâmî*'de de Cevrî Kalfa'nın 20 Muharrem 1235 (8 Kasım 1819)'de vefat ettiği ve Sultan Mehmed Câmî-i Şerîfi yakınındaki Valide Sultan Türbesi'nde medfun olduğu kayıtlıdır. (Ayvansarâ-yi, 2001: 360-61).

Cevrî Usta'nın nerede medfun olduğuna dair bir bilgiye 12 Ramazan 1236 (13 Haziran 1821) tarihli bir arşiv belgesinden ulaşmaktayız. Zira bu belge Cevrî Usta'nın vefatından sonra vakfının mütevellisi Hayrullah Efendi tarafından verilen arz üzerine düzenlenmiştir. Hayrullah Efendi'nin sunduğu arzdan öğrendiğimize göre, Cevrî Kalfa padişahın irade-i seniyyesiyle *Ebu'l-feth Sultan Mehmed* yakınındaki Valide Sultan'ın³ türbe-i şerifine

1 Sultan III. Selim'in katledilmesi ve Sultan II. Mahmud'un tahta çıkarılması ile ilgili olarak bkz. (Ahmed Cevdet, 1288: 392-396)

2 Hazînedâr Usta: Padişahın özel hizmetine bakan cariyelere verilen ad olup, bunlara Hazînedâr Kalfa da denilirdi. Bu göreve gelmek için sıra ve kıdem aranmaz, padişah cariyelerden dilediğini bu göreve tayin ederdi. Bunların sayısı belirli olmamakla beraber on beşi geçmezdi. (Bilgi için bkz. Pakalın, 1993: 786)

3 Burada adı geçen Valide Sultan, Sultan II. Mahmud'un annesi Nakşidil Valide Sultan'dır.

defnedilmiştir. Ayrıca bu belgede vakfın idarecisi olması itibarıyla, merhume Cevrî Usta'nın vakıf gelirlerinden ödenmek üzere başta türbedârı olmak üzere Cevrî Usta'nın ruhu için Kur'an okumaları karşılığında kimlere ne kadar ücret ödeneceğine dair bilgiler ile bu giderlerin kayıtlarını gösterir hesap kayıtları yer almaktadır.⁴

II. Cevrî Usta'ya Ait Vakıf Eserler

Cevrî Kalfa, Hazînedâr Ustalıği görevinden dolayı zengin ve nüfuzlu bir saray kadını olarak yaşamıştır. Hazînedâr Ustalıği görevine getirildiği 1808 yılından vefat ettiği 1819 yılına kadar kendisinin yaptığı hayratlar olduğu gibi vefatından sonra Sultan II. Mahmud'un da onun adına yaptırdığı hayratlar da vardır.⁵ Cevrî Usta'nın hayrâtına ait en meşhur eser Sultan II. Mahmud'un onun adına Sultan Ahmed (İstanbul)'de Divanyolu Caddesi üzerinde inşa ettirdiği Cevrî Kalfa Sıbyan Mektebi ile hemen yanındaki çeşmedir.⁶ Sultan II. Mahmud tarafından Cevrî Kalfa adına yaptırıldığı düşünülen bir diğer eser de Üsküdar'da Bağlarbaşı semtinde Nuhkuyusu Caddesi'ndeki Cevrî Usta Câmisi'dir. (Okçuoğlu, 1994: 423-424). Ancak Çolak'ın yaptığı arşiv araştırmalarına göre bu câminin bânisi Sultan II. Mahmud'un Hazînedâr Ustası Nakşifelek Kalfa olup câmiyi 1883-1885 yılları arasında inşa ettirmiştir. Cevrî Kalfa'nın hem "Kalfa" oluşu hem de Üsküdar'da vakfının oluşu bu câminin Cevrî Kalfa'ya ait olabileceği gibi yanlış bir düşünceyi doğurmuştur (Çolak, 2009: 118).

Sultan II. Mahmud'un Cevrî Usta adına yaptırdığı vakıf eserlerden biri de Üsküdar'da İcâdiye Mahallesi'ndeki bir çeşmedir. Çeşme günümüzde Bülbüldere-Bağlarbaşı yolu ile Çamlıca Caddesi'nin birleştiği yerde ve yeni yapılan Selâmi Ali Efendi Câmisi karşısındadır. Daha sonraları bulunduğu semte de *Kuruçeşme* olarak adını veren bu çeşme Sultan II. Mahmud tarafından 1248 (1832-1833) yılları arasında inşa edilmiştir. Çeşmenin suyu Çamlıca civarından getirilmiştir (Çolak, 2009: 147). Bu çeşmenin su yoluyla ilgili olarak Saadi Nazım Nirven bize şu bilgileri aktarmaktadır:

"Sultan II. Mahmud, Cevrî Usta'ya Büyükçamlıca'da bir köşk yaptırmıştı. Üsküdar'da Cevrî Kalfa (Usta) Suyu adı ile anılmış suyun kaynakları bu köşkün arazisi içinde idi. Bu kaynaklardan toplanan sular künklerle Üsküdar'a Postacılar Caddesi'ne inerek İcâdiye'de İstanbul Sular İdaresi'nin Elmalı Suyu'nun Bağlarbaşı'ndaki kapalı havuzlarının karşısında, yol kenarındaki çeşmeden akardı. Cevrî Kalfa Suyu'nun ilk zamanlarda müstakil bir mecrâsı varken sonradan bu su Tophanelioğlu'nun su yoluna katılmıştır." (Nirven, 1985: 3225).

Cevrî Kalfa'ya ait bir hayır işi de onun vefatından sonra vakfının mütevellisi tarafından yapılan bir restorasyonla ilgilidir. *Hadikâtü'l-Cevâmi'*de geçen bir bilgiye göre Eyüp İskelesi Mescidi (Büyük İskele Câmî),⁷ Cevrî Kalfa'nın vefatından sonra dönemin Şehremîni ve aynı zamanda Cevrî Usta Vakfı'nın mütevellisi olan Hayrullah Efendi tarafından Cevrî Kalfa'nın vakıf gelirlerinden karşılanmak suretiyle yenilenmiştir (Ayvansarâyi, 2001: 360-361).

Sultan II. Mahmud tarafından Cevrî Usta adına yaptırılan vakıflardan başka Cevrî Usta'nın kendi bütçesiyle yaptırdığı ve kendi mülkünden gelirler tahsis ettiği Beyoğlu (İstanbul) Tophane Sementi Sefer Kethüda Mahallesi'nde inşa ettirdiği ve adına vakfiye düzenlediği bir çeşmesi vardır. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf Muhasebe Defteri'nde geçen "...Nezâretimizde olan evkaftan Tophane'de Sefer Kethüda Mahallesinde vâki' Hazînedâr-ı hazret-i cihândârî Cevrî Usta'nın çeşme-i latîf-i müberâsî"⁸ ifadeleri de Cevrî Kalfa'nın vakfiyede adı geçen yerde bir çeşme yaptırdığını teyit etmektedir.

Cevrî Kalfa'nın Tophane'deki çeşmesiyle ilgili olarak bazı arşiv belgelerinde ise Cevrî Kalfa tarafından yaptırılan çeşme, Tophane'ye bağlı Kovacıdede Mahallesi'ndedir. Ancak Sefer Kethüdâ Mahallesi'ndeki çeşme ile bu çeşmenin ayrı iki çeşme mi yoksa aynı çeşme mi olduğu konusunda kesin bir şey söylemek zor olmakla birlikte çalışmamıza konu olan vakfiyenin düzenlenme tarihi ile Kovacıdede Mahallesi'ndeki çeşmenin isminin geçtiği *Hatt-ı Hümayûn*'un aynı 1231(1816) tarihli olma-

4 Bilgi için bkz. BOA., *EV. HMM. d.*, 8682.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. (Çolak, 2009: 117-153).

6 Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi hakkında geniş bilgi için bkz. (Eyice, 1993: 461-62); Cevri Kalfa Çeşmesi için bkz. (Tanışık, 1943: 243-244).

7 Hacı Mahmud Ağa Câmî olarak da bilinen bu câmi Eyüp vapur iskelesi civarında Eyüp iskelesi ile Hünkâr İskelesi mahalline giden yolun birleştiği yerde ve Kızıl Mescid Sokağı'nın karşısındadır. (Geniş bilgi için bkz. Çolak, 2009: 148)

8 BOA. *EV. HMM. d.*, 8457.

sı bu iki çeşmenin aynı çeşme olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.⁹

III. Cevri Usta Vakfiyesi'nin Değerlendirmesi

Cevrî Usta'ya ait vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi(VGMA)'nde 746 numaralı defterin 10. sayfasının 6. sırasında yer almaktadır.¹⁰ Vakfiyede geçen, "...hâlen Harem-i Hümâyûn-ı ismet-makrûnda hazînedâr ustalık hizmetiyle müşerref olan..." ifadelerden anlaşıldığına göre vakfiye Cevrî Kalfa'nın Hazînedâr Ustalık görevini yürüttüğü 23 Recep 1231 (19 Haziran 1816) tarihinde düzenlenmiştir. Vakfiyede Cevrî Kalfa'nın künyesi *Cevrî Usta ibne-ti Abdülmennân* olarak geçmektedir. Divânî yazı biçimiyle yazılmış olan vakfiye, üç sayfa olup 113 satırdır. Vakfiye yazım usulü gereği besmele ile başlamakta, Allah'a hamd ve senâ edildikten sonra Hz. Peygamber'e salavat getirilmekte ve hayır yapmanın önemine vurgu yapan âyet-i kerîmelerle devam etmektedir.

Cevrî Usta, Osmanlı Devleti'nde saray kadınlarının şer'î işlerinde Dârüssaâde Ağaları'nın vekil tayin edilmesi geleneğine uyarak vakfiyesinin düzenlenmesinde kendisine Dârüssaâde Ağası Hâfız İsa Ağa'yı vekil tayin etmiştir. Vakfiye, Beşiktaş'taki sarayda Dârüssaâde Ağası'nın odasında düzenlenmiş, dönemin şehremîni Hayrullah Efendi de kâim-makâm-ı mütevellî sıfatıyla bulunmuştur.

Vakfiyeye göre Cevrî Usta kendi malından, Galata'ya bağlı Tophane semtinde Sefer Kethüdâ Mahallesi'nde yer alan Sefer Kethüdâ Mescidi¹¹ Vakfı'na günlüğü üç akçe olmak üzere *mukâta'a-i*

*zemîn*¹² ödemek suretiyle adı geçen mescidin bitişğine uzunluğu ve genişliği hesap edilerek 48 *zirâ'* ölçülerinde bir çeşme¹³ yaptırmıştır. Vakfiyeden anlaşıldığına göre bu çeşmenin suyu, Sultan I. Mahmud'un Bağçe Karyesi'nde¹⁴ inşa ettirdiği bendin sularına takviye olsun diye Sultan III. Selim'in annesi Mihrişâh Vâlîde Sultan tarafından yine aynı yerde inşa edilen bentten gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nde günümüzdeki barajların karşılığı olarak padişah ve hânedân üyeleri tarafından hayır amaçlı bentler inşa edilirdi. Yine hânedân üyeleri başta olmak üzere hayırsever kimseler halkın su ihtiyacını karşılamak üzere bentlerden gelen sulara bağlı olarak çeşmeler yaptırırıldardı. Bent inşa ettiren hânedân üyeleri hariç, diğer hayırsever kimseler çeşmelerinden akacak su için bent yaptıran vâkıflara günlük olmak üzere bir miktar para öderlerdi. Böylelikle suyu kiralamış olurlardı ki bu anlaşmanın karşılığı olarak da ellerinde birer *temessük* bulunurdu.¹⁵ Nitekim Cevrî Kalfa da Tophane'de Sefer Kethüdâ Câmisi'nin bitişğinde inşa ettirdiği çeşmesinin suyunu Mihrişah Valide Sultan'ın Bağçe Karyesi'nde inşa ettirdiği bendinden getirtmiş ve bu su için Mihrişah Valide Sultan Vakfı'na *icâre-i müeccele*¹⁶ ile bir *masura*¹⁷ su için günlük iki akçe ödemiştir.

Cevrî Kalfa, vakfiyesinde geçen "...ana musluğundan ahz çeşme-i merkûmlarına varınca kendi mâllarından kanavât-ı ferşiyye ihdâ eyledikleri bir masura mâ-i lezîzin kanavât-ı müsennât-ı memlû-

9 "Harem-i Hümâyûn-ı ismet-makrûn-ı mülûkânede Hazînedârlik hizmet-i celîlesiyle *müşerreffe olan* ismetlü Cevrî Usta hazretlerinin Eğriboz Sancağı'nda Livâdiye kazasında Demirçayırı demekle arîf bir kıt'a çiftlik bâ-temessük sâhib-i 'arz ve bâ-hüccet-i şerîyye ber-vech-i mülkiyet 'uhdelerinde olup da'avât-i hayriye ile âlem-i fânide ismini ibkâ etmek aksâyı a'mâli olmaktan nâşi Tophane'de Kovacidede Mahallesi'nde hasbinallâhi te'âlâ müceddeden inşâsına muvaffak oldukları mâ-i lezîz çeşmenin..." BOA., *HAT.*, 1535; konuyla ilgili şu belgelerde de aynı yer ismi geçmektedir: BOA., *C. BLD.* 144; BOA., *C. BLD.*, 118.

10 VGMA, 746: 10-12.

11 Sefer Kethüdâ Mescidi (Câmi): Bu câmi, günümüzde Tophane (İstanbul) semtinde Boğazkesen Caddesi'nde bulunmaktadır. Bostaniçi Câmi olarak da bilinen bu câminin bânisi Tersane Kethüdâlığı yapmış olan Sefer Kethüdâ'dır. Küçük Piyale Paşa Mahallesi'nde inşa ettirdiği mektebin bahçesinde medfundur. (Ayvansarâyi, 2001: 465)

12 Mukâta'a: Arsası vakıf olup üzerindeki bina ve ağaçları mülk olan akârlara mutasarrıf kimsenin, arsanın sahibi olan vakfa senelik olarak ödediği bir kiradır. Takdir edilen kiraya mukâta'a denildiği gibi icâre-i zemîn de denir (Berki: 38).

13 Bizzat yerinde yaptığımız incelemede vakfiyede geçtiği şekliyle Sefer Kethüdâ Camisi'nin arka tarafında, camiye bitişik olarak inşa edilmiş, üzerinde kitabesi olmayan bir çeşme olduğunu gördük. Cevrî Kalfa'ya ait olduğu kuvvetle muhtemel olan bu çeşme ayrıca câminin içinden geçişi olan ve câmiden dışarıya doğru bir çıkıntı teşkil edecek şekilde inşa edilmiş bir su haznesine de sahiptir.

14 Bağçe Karyesi günümüzde Sarıyer ilçesine bağlı Bahçeköy isimli belde olup burada yedi tane tarihî su bendi bulunmaktadır.

15 Konuyla ilgili bilgi için bkz. (Güneri, 1971: 69).

16 İcâre-i müeccele: Peşin olmayıp hâsılât zamanında veya sene sonunda ödenen vergidir. (Pakalın, 1993: 16)

17 Masura:1 lüle suyun 8'de birine karşılık gelmektedir. (1 lüle su: 36 litre / dakika)

kesi ve kanavât-ı mezkûreye tab'iyetiyle mâ-i lezî-i merkûmu râtib-e-i mâl ve enfûsî menâllerinden ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile..." ifadelerinden kendi parasıyla yaptırdığı bu çeşme ile birlikte bu çeşmenin kanavâtını yani ana musluk¹⁸ ile çeşmesi arasındaki suyollarını da inşa ettirerek vakfetmiştir. Yine Cevrî Kalfa vakfiyesindeki "...muhtâr kıldıkları râyic ve fi-hâze'l-vakt kırk bin guruh nukûdları hasbeten-li'l-lâhi'l-âliyyi'l-a'lâ ve taleben li-marzati rûh-i rasûl'l-mu'allâ vakf-ı sahîh-i şer'î-i müebbed ve hasb-i sarîh-i mer'î-i muhalled ile vakf ve habs buyurub..." ifadelerden anlaşılmaktadır ki inşâ ettirdiği çeşme ve bu çeşmeye tabi suyollarının gerek bakım ve onarımına harcanmak, çalışanların maaşlarını karşılamak, gerekse de vakfiyede adı geçen yerlere ve kimselere tahsîs amacıyla kırk bin (40.000) kuruş para vakfında bulunmuştur.

Vakfiyede geçen "...bâ-ma'rifet-i mütevellî münâsib mahallerde akâra tebdîl birle iktizâsına nazaran icâre-i vâhide veyâhud icâreteyn-i mezkûreteyn ile tâlibine icâr olunub..." ifadelerinden anlaşıldığına göre Cevrî Kalfa'nın vakfettiği kırk bin kuruş, vakfın yararına olmak üzere vakfın mütevellisi tarafından icâre-i vâhideli¹⁹ veya icâreteynli²⁰ olmak üzere kira getiren birer akâra dönüştürülecektir.²¹

Vakfiyeden öğrendiğimize göre elde edilen bu kira gelirleri ise Vâkife Cevrî Kalfa'nın isteğine göre şu şekilde taksim edilecektir:

18 Ana musluk: Burada Bahçeköy'deki bentlerden gelen suların Tophane ve Beyoğlu semtlerine su vermek için kullanıldığı Taksim Maksemi kastedilmektedir.

19 icâre-i vâhide: Mütevelliler veya vakfın idarecileri tarafından ay ve sene gibi geçici bir zaman için doğrudan doğruya kiraya verilen veya bu şekilde idare olunan vakıflardır. Bu türden vakıflar bina ve arazilerden oluşmaktadır. (Ömer Hilmi Efendi: 17)

20 icâreteyn: İki icârlı anlamına gelmektedir. Bu tür vakıflarda mütevellî, vakfın bina veya arazi cinsinden akârını kiraya verirken iki türlü kira alır. Bunlardan ilki icâre-i muaccele olup akârın kıymetine yakın bir miktarı peşin olarak alması, ikincisi ise her yılın sonunda icâre-i müeccele adıyla tayin olunan cüz'î bir miktara kiralamasıdır. (Bilgi için bkz. Öztürk, 1995: 252)

21 29 Z 1234 tarihli Evkaf Defterleri muhasebe kayıtlarına göre 1231 senesi Recep ayının başlarından 1234 senesi Zilhicce ayının sonuna kadar geçen üç sene altı aylık süre içindeki vakfın îrâd ve mesârifâtı hesap edildikten sonra vakfın gelirlerinde 4299.5 kuruş artışın olduğu görülmüştür. Bu artan miktarın vakfiyedeki şart esas alınarak akârat iştirâ olunması kâimmakâm-ı mütevellinin tasarrufuna bırakılmıştır. BOA, EV-HMH.d., 8457

İstanbul'da Bahçekapı yakınlarında Sultan II. Mahmud tarafından inşa ettirilen Hüdâya Câmisi'nde²² her yıl Rebiülevvel ayının hilâlinde olmak üzere vakfiyede geçen ifadeyle üç nefer hoş-elhân ve hûb-âvâz ve nağme-perdâz yani güzel sesli üç kişiye Mevlid-i Şerîf okumaları karşılığında her birine senede ellışer kuruş verilecektir.

Yine Rebiülevvel ayının aynı gününde Mevlid-i Şerîf'in akabinde câmi-i şerîfin imamlarından ve hâfızlardan birkaç kimse birer aşr-ı şerîf okuyacaklar ve bu kimselerin arasında kırk kuruş taksim olacaktır.

Yine Rebiülevvel ayının aynı gününde câmi-i şerîfin Cuma vâzi olan efendiye o gün câmide toplanmış olan -Mevlîd-i Şerîf sebebiyle- kadın-erkek bütün cemâata va'z u nasihat etmesi daha sonra yaptığı dua ve okuduğu aşr-ı şerîflerden ve diğer tesbîhât ve tehlîlâtta hâsıl olan sevabı başta Hz. Peygamber'e O'nun ailesine evladına ashâbına, daha sonra enbiyâ, evliyâ ebrâr-ı etkiyâ ve meşâyih-i asfiyâ ve mukarrebîn-i Hüdâ ruhlarına ve sâir mü'minîn ve mü'minât ruhlarına hediye etmesi karşılığında vakıftan senelik olarak yirmi beş kuruş alacaktır.

Cevrî Kalfa'nın vakfiyedeki isteklerinden birisi de yıllık olarak elde edilen kira gelirinin bin sekiz yüz elli beş kuruşu ile Rebiülevvel ayının aynı gününde oraya gelen cemaate ikram edilmek üzere şeker, şerbet, gül suyu ile bardak ve tabak (altlık) alınmasıdır. Bu harcamalardan sonra para artacak olursa bu parayla Rebiülevvel ayının aynı gününde câmi-i şerîfte eli çabuk, temiz ve pak olmak kaydıyla dört kişi şeker dağıtımında ve şerbet yapımında görevlendirilecek ve bunların her birine beşer kuruştan senede yirmi kuruş verilecektir.

Hüdâya Câmisi'nin kayyımlarına²³ Rebiülevvel ayının aynı gününde câminin kapılarını açmaları karşılığında senede on kuruş ücret ödenecektir.

22 Hüdâya Câmî: Kaynaklarda Hidâyet Câmî olarak geçen bu câmi, 1229 (1814) yılında Sultan II. Mahmud tarafından Eminönü (İstanbul)'ne bağlı Bahçekapı semtinde yaptırılmıştır. Bahçekapı İskelesi'nin bulunduğu yerlerde o tarihlerde işsiz güçsüz takımına ait bekar odaları bulunmakta olup bir süre sonra bu yerler fuşiyâta anılır olduğu gibi bu odaların olduğu sokağa da Melek Girmez Sokağı denilmeye başlanmıştır. Sultan II. Mahmud'un emriyle Yeniçeri Ağası Mahmud Efendi burayı basıp, buradaki odaları yıktığı gibi yerine padişahın emriyle Hidâyet Câmii yapılmıştır. (Câmi ile ilgili geniş bilgi için bkz. İhtifalci Mehmed Ziya Bey, 2003: 296)

23 Kayyım: Vakıf kuruluşlarını korumak, temizlemek, ışıklarını yakmak ve onlarla ilgili diğer işleri yürütmekle görevlendirilmiş kişilere verilen isim (Yediylidiz, 1983: 57).

Sefer Kethüdâ Mescidi'nde müezzin olarak çalışan kimse câmi bitişiğinde inşa edilmiş olan çeşmenin tasını sabah-akşam askıda tutacak, tasları koruyacak ve bu hizmetinin karşılığında ise günlük altı akçe alacaktır.

Kira gelirinden günlük altı akçe karşılığında sınırında mâhir ve çalışkan bir *rahbân* (suyolcu) tayin edilecek ve bu kimse çeşmenin kanallarının gerekli yerlerinin temizliğini ve onarımını yapacaktır.

Çeşmenin ve çeşme kanallarının gerektiğinde büyük-küçük bakımı ve onarımı için gerekli masraflar *kâimmakâm-ı mütevellî*²⁴ tarafından karşılanacaktır.

Vakfın hesaplarını tutacak işinde ehil bir kimse *kâtip* olarak vazifelendirilecek ve bu kişiye günlük on akçe verilecektir.

Vakfın gelirlerini tahsil edecek bir kimse de *câbi* olarak tayin edilecek ve bu kişiye günlük olarak on akçe verilecektir.

Vakfın gelirinden senelik olmak üzere beş yüz kuruş Mekke-i Mükerreme'de ikâmet eden *kırk harem ağavâtı* (ağaları) arasında taksim edilmek üzere *Başsaka* tarafından gönderilecek ve ağaların ellerine ulaştığına dair sened vakfa iletilecektir.

Cevrî Kalfa Vakfı, padişah ve hanımlarının vakıflarının da bağlı bulunduğu ve Dârüssaâde Ağa'sının başkanlığında bulunan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlı olup nazırlık görevi de Dârüssaâde Ağa'sına bırakılmıştır. Vakfın mütevelliliği ise hayatta olduğu sürece Cevrî Kalfa'nın kendisinde olacak, dilediğini kâimmakâm-ı mütevellî sıfatıyla bu vazife için görevlendireceği gibi azl yetkisi de bizzat kendisinde olacaktır. Ayrıca vakıfta yapılacak değişiklikler, arttırmalar ve azaltmalar hayatta olduğu sürece Cevrî Kalfa'nın tasarrufunda bulunacaktır. Cevrî Kalfa'nın vefatından sonra ise Sultan II. Mahmud'un vakıflarına kaimmakâm-ı mütevellî olan kimse Cevrî Kalfa'nın vakfının da mütevellisi olacaktır. Cevrî Kalfa, vakfının mütevellisine geniş yetkiler vermektedir. Nitekim vakfiyede tayin edilen masraflar ve harcamalardan geriye para artacak olursa, bu para mütevellî tarafından korunacak

ve vakıf adına *bâ-ma'rifet kâimakam-ı mütevellî vakf-ı mezkûr için akâr iştirâ ve ilhâk oluna* ifadeleri üzere akâr satın alınarak vakfa ilhak edilecektir. Kâimmakâm-ı mütevellîye vazifinin karşılığı olarak ise günlük yirmi akçe ödenecektir.

Vakfiyede geçen önemli bir şart da geçen günler, aylar ve yıllar zarfında vakfın şartlarının uygulanmasında zorluklar çıkarsa vakfın gelirleri Haremeyn-i Şerifeyn fukarasına harcanacaktır. Vakfiyenin sonlarına doğru vakfın *lüzûm* ve *sıhhatine* dair fikhî yani hukuki görüşler yer almaktadır. Özellikle bunlardan birincisi mevkuf arazi üzerindeki binaların vakfedilmesi konusu olup bu konudaki farklı görüşlere yer verildikten sonra İmam Muhammed Hasan eş-Şeybânî'nin mevkuf arazi üzerindeki binaların vakfedileceğine dair hükmü esas alınmıştır.

Vakfiyedeki ikinci hukuki mesele ise vakfın *vakf-ı nukûd* yani para vakfı olmasıdır. Vakfiyede para vakfının câiz olup olmadığı konusunda da farklı görüşleri olan fıkıh âlimlerinin görüşlerine yer verilmiştir. Hâkim, para vakfının sahih olmadığını söyleyen âlimlerin görüşlerini de göz önünde bulundurmakla birlikte, hayır yapmanın önüne geçmemek için vakfiyede geçen "...İmâm Züfer aleyhi rahmetü'l-Melikü'l-ekâbirden İmâm Muhammed bin Abdullah el-Ensârî aleyhi rahmetü'l-Melikü'l-Bârî rivâyeti üzere vakf-ı nukûd ve âna (ona) müteferri' olan *şurût* ve *kuyûd* sahih olmağın..." ifadelerden de anlaşıldığına göre para vakıflarının sıhhati konusunda Abdullah Ensârî'nin İmam Züfer'den naklettiği fetvayı esas olarak vakfın tescili gerçekleştirmiştir.

Vakfın hukuki temelleri de oluşturulduktan sonra, Bakara Sûresi'nin "Her kim bunu işittikten ve kullandıktan sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenlerdir. Şüphesiz Allah (her şeyi) işitir ve (her şeyi) bilir" anlamına gelen Bakara Sûresi'nin 181. Âyet-i Kerîmesi zikredilerek vakfiye, 23 Recep 1231(19 Haziran 1816) tarihi ile noktalanmaktadır.

Vakfiyenin en sonunda ise *şuhûdu'l-hâl* yani vakfiyenin tescili sırasında şahit olarak bulunan Süleyman Ağa ibn Abdullah, Mehmed Said Ağa ibn Abdurrahman ile Darüssaâde Ağası'nın kâtibi Ahmed Halîfe'nin isimleri kayıtlıdır.

24 Kâimmakâm-ı mütevellî: Vakıf işlerini vakfiye şartları ve şer'î hükümler dairesinde idareye tayin olunan *mütevellî*nin vekili yerinde kullanılan bir tabirdir. (Pakalın, 1993:141; 641)

Sonuç

Sultan II. Mahmud'un Cevrî Usta adına yaptırdığı vakıflar olduğu gibi Cevrî Usta'nın bizzat kendi parasıyla tesis ettiği vakıfları da bulunmaktadır. Bu vakıflardan çalışmamıza konu olanın 23 Recep 1231(19 Haziran 1816) tarihli vakfiyesi günümüz alfabesine evrilmemişti. Bu çalışmada vakfiyenin günümüz alfabesine çevrilmesiyle Türk kültür tarihinin önemli belgelerinden biri daha gün yüzüne çıkarılmış oldu.

Cevrî Usta'nın çalışmamıza konu olan vakfını değerli kılan bir özellik de bu vakfın para vakfı olmasıdır. Bu vakıf, Cevrî Usta'nın Tophane semtinde inşa ettirdiği bir eşme ve bu çeşmeye su getirmek için inşa ettirdiği kanallar ile yüksek meblağlı bir miktar paradan oluşmaktadır. Cevrî Usta'nın vakfiyesi, para vakıflarının uygulama sahasındaki durumları

hakkında bazı ipuçları vermekte, para vakıflarıyla ilgili bilgilerin -az da olsa- somutlaşmasına yardım etmektedir.

Cevrî Usta'ya ait bu vakfiye, vakfiyede adı geçen çeşmenin su yolları hakkında bilgi verdiğinden, dolaylı olarak dönemin İstanbul su yolları ve su teşkilatı hakkında bilgiler vermektedir.

Cevrî Usta vakfiyesini önemli kılan bir diğer özellik de vakıfta hangi görevlilerin çalıştığı, ne kadar ücret aldıkları ve nasıl idare edildikleri vb. hususlarda bilgiler aktarmasıdır. Bu bilgiler

vakfiyede geçen harcama yerlerinden hareketle hem toplumdaki ekonomik durum hakkında bilgi vermekte hem de dönemin sosyal ve kültürel hayatına ışık tutmaktadır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1.Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Cevrî Usta Vakfiyesi, VGMA, 746: 10-12.

1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA., A. AMD., 83

BOA., EV. HMM. d., 8457

BOA., EV. HMM. d., 8682

BOA., İ. DH., 775

BOA., HAT., 1535

BOA., C.BLD., 144

BOA., C.BLD., 118

2. İnceleme Eserler

Ahmed Cevdet Paşa (1288). *Tarih-i Cevdet*. (VIII). İstanbul.

Ayvansarâyi Hüseyin Efendi (2001). *Hadikatü'l-Cevâmi*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Berki, Ali Himmet (ty.) *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*. Ankara: İkbâl Basımevi.

Cumbur, Müjgan (1985). "Cevrî Kalfa ve Hayratı". *Türk Edebiyatı Dergisi*. (146). İstanbul. s. 77-79.

Çolak, Orhan M. (2009). "Sultan II. Mahmud'un Hazine Darı Ustası Cevri Kalfa ve Vakıfları" *Hidayet Yavuz Nuhoğlu Armağanı*, İstanbul: Pamuk Yayıncılık.

Eyce, Semavi (1993). "Cevrî Kalfa Mektebi". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (VII). İstanbul. s. 461-462.

Güneri, Hasan (1971). "Vakıf Suları ve Su Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*. (9). Ankara, s. 69.

İhtifalci Mehmed Ziya Bey (2003). *İstanbul ve Boğaziçi*. İstanbul: BİKA Yayınları.

Koçu, Reşat Ekrem (1985). "Cevrî Kalfa". *İstanbul Ansiklopedisi*. VII, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat. s. 3522-3524.

Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. (II). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Nirven, Saadi (1985). "Cevrî Kalfa Suyu". *İstanbul Ansiklopedisi*. (VII). İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat. s. 3525.

Okçuoğlu, Tarkan (1994). "Cevri Usta Camii". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları. s. 423-424.

Ömer Hilmi Efendi (ty.). *İthâfü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (I), (II), (III). İstanbul: MEB Yayınları.

Tanışık, İ. Hilmi (1943). *İstanbul Çeşmeleri*. İstanbul: Maarif Matbaası.

Yedi yıldız, Bahaeddin (1983). "Vakıf İstilahları Lügatçesi". *Vakıflar Dergisi*. (17). Ankara. s. 55-60.

Ekler**Ek 1: Cevrî Usta'nın 1231 / 1816 Tarihli Vakfiyesi'nin Transkripsiyonu** (VGMA, 746: 10-12)

Hâlen Harem-i Hümayûn-ı ismet-makrûnda hazînedâr ustalık hizmetiyle müşerrefe olan 'izzetlü ismetlü Cevrî Usta ibnetü Abdü'l-mennân'ın vakfiyesidir.

Bismillâhirrahmânirrahim

Hamd-i bisyâr ve senâ-yı bî-hadd ü şümâr ol vâkif-ı serâ'ir-i âlem ve raz-dân-ı kulûb-ı benî âdem kârfermâ-yı kalem ve tekvîn mübdî-i semâvât u zemîn-i bahşâyende-i hazâin-i cûd cenâb-ı vâcibü'l-vücûd hazretlerinin melce-i kâinât ve melâz-ı kâffe-i mevcûdât olan dergâh-ı 'azîmet penâhına ref' olunur ki mebnâ-yı saray-ı bülend-i evvân-ı âsumân ve bedâyi'-i hırz-ı karîb-ı kevn ü mekâna ber-muktezâ-yı hikmet-i emrû'l-lâh resm-i acîb üzere binâ ve nev'-i benî âdemi *lekad halakna'l-insâne fi ahseni takvîm*²⁵ nass-ı mübîn ve âyet-i kerîmi üzere ketm-i âdemden ibdâ' ve inşâ eyledi ve cevâhir-i tâbende salât u selâm u ferâ'id-i tahîyyât-ı ebed bi-müveddet-i sa'âdet fercâm sultân-ı serîr olan illet-i gâ'iyet-i icâd-ı eflâk şeref-bahşâ-yı evreng-i sa'âdet ferman-fermâ-yı iklim-i şefâ'at efdâl-i enbiyâ ve resûl-i hâdî-yi eşrefterîn-i sübül-i Muhammedü'l-Mustafa 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve as-hâbihi ekmelü't-tahîyye hazretlerinin mûtâf-ı kudsiyyât ve mâliş-gâh kerre ve beyân olan merkad-ı mu'attar ve ravza-i mutahharalarına îsâr u nisâr olunur ki sa'âdetmendân erbâb-ı hayr ve salâh *femen ya'mel miskâle zerretin hayran yerah*²⁶ mazmûn-ı i'câz nümûnu üzere zîr-i livâ-yı merhametü'n-nüvâlarında âsûde-nişîn-i zülâl-i 'inâyet olurlar. Amma ba'd: İşbu kitâb-ı sıhhat-nisâb ve bu hitâb-ı 'anberîn-i nikâbın tahrîr u imlâ ve tastîr u inşâsına bâ'is u bâdî ve sebeb u dâ'î oldur ki hâlen Harem-i Hümayûn-ı ismet-makrûnda hazînedâr ustalık hizmetiyle müşerrefe olan 'umdetü'l-muhadderât zübdetü'l-mestûrât sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât ve rağîbetü'l-cennet ve'd-derecât bâ'isetü hâze'l-kitâbü'l-müstetâb 'izzetlü ismetlü Cevrî Usta ibnetü Abdü'l-mennân dâmet 'izzetühâ zâdet iffe-tuhâ hazretlerinin ber-vech-i âtî vakf-ı şerîfleri husûsunu mahallinde istimâ' ve fasl u hasmı irade

buyrulmaktan nâşî bu fakîr bi'n-nefs kasaba-i Be-şiktaş'da vâkî' sâhil-saray-ı sultânî dâme mahfûzan bi'l-kuvveti's-samedânîde darü's-sa 'âdeti'ş-şerîfe ağası hazretlerine mahsûs odaya varub müslimîn huzurlarında 'akd-i meclis-i şer'-i şerîf-i Ahmedî ve bast-ı seccâde-i hûkûmet-i Muhammedî olunduk-da vâkife-i müşârû'n-ileyhâ hazretleri taraf-ı bâhir-rü'ş-şerîflerinin zikri câ'i vakıflarını takrîr ve ba'dehû da'vâ-yı rucû'a istirdâda vekîlleri olduğu mahzar-ı hâsm câhid-i şer'ide şuhûd-ı 'udûl ile şer'an sâbit ve sübût-ı vekâletlerine hükm-i şer'î lâhik olan Darü's-sa'âdetü'l-'aliyye ağası sa'âdetlü 'atûfetlü re'fetlü Hâfız İsa Ağa Hazretleri meclis-i ma'kûd-i mezkûrede vakf-ı âtî'z-zikre li-eclî't-tescîl ve'l-itmâm emrû'l-vakf ve't-tebsîl-i mütevellî nasb ve ta'yîn buyrulan hâlen Devlet-i 'aliyye-i ebediyyetü'l-istimrârda şehremâneti mansıbıyla şeref-yâb Hâcegân-ı divân-ı mu'allâ erkânından sa'âdetlü semâhatlü Hayrullah Efendi Hazretleri mahzarında bi'l-vekâle ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î buyurub müvekkilem usta-i müşârû'n-ileyhâ hazretleri Cenâb-ı Rabbü'l-erbâb ve Mâlikü'r-rikâb hazretlerinin ihsân eylediği ni'âm-ı celîle ve minen-i cemîleyn ba'de't-tefekkür mâ 'indeküm yenefedu ve mâ 'inda'l-lâhi bâkin²⁷ mefhum-i şerîfenden âgâh ve mâ tukaddimû li-enfusiküm min hayrin tecidûhu 'inde'l-lâhi²⁸ mazmûn-ı münîfenden berât-bâh olub *inne'l-hasenâti yüzhîbne's seyyiât*²⁹ nazm-ı latîfi üzere vesîle-i fevz-i sa'âdet ve sebeb-i tahsîl-i rızâ-yı Rabbü'l-'izzet olduğu muhakkak ve müsbet olan hasenât-ı bâkiyye cânibine meyl ve 'azîmet ve tedârik-i zevâhirine müsâri'ât birle vakf-ı câ'iyü'z-zikrin sudûrına değin arsası mahrûse-i Galata Kadısı faziletlü efendiler nezâretlerinde olan ol mahrûse-i mezbûreye muzâfe kasaba-i Top-hâne'de Merhûm Sefer Kethüdâ mahallesinde vâkî' merhûm-ı mezbûrun kendi ismiyle müsemmâ meşid-i şerîfleri vakfına yevmî üç akçe mukâtaa'-i zemîn ile müvekkil-i müşârû'n-ileyhânın ber-mûceb-i temessük vakf-ı mezbûr der 'uhde ve tasarruflarında olub vâkif-ı merkûmun meşid-i şerîf-i merkûmları ittisâlinde kâin ma'lûmetü'l-hudûd tûlen ve arzan bi-hesâbi terbî' kırk sekiz zirâ' 'arsa-i mevkûfe üzerine kendi mallarıyla müceddeden binâ ve ihyâ buyurdıkları mâ-i lezîz çeşmesi ebniyesini Hüdâvendigâr-ı esbak merhûm ve mağfûr

27 Nahl Sûresi, 96. Âyet.

28 Bakara Sûresi, 110. Âyet.

29 Hûd Sûresi, 114. Âyet.

25 Tîn Sûresi, 4. Âyet.

26 Zilzal Suresi, 7. Âyet.

Sultan Mahmud Han tâbe serâhû hazretlerinin Bağçe Karyesi nâm mahalde vâkî bend-i sağırleri misline ilhâk ve idhâl olunan merhûm ve mağfûrun-lehâ Mihrişâh Valide Sultan evkâfî mâ-i lezîz-i ma'lûmetü'l-mikdârının fazlasından yevmî iki akçe icâre-i mü'eccele ile bâ-temessük vakf-ı müşârü'n-ileyhâ müvekkilem müşârü'n-ileyhânın tasarruflarında olub ana musluğundan ahz çeşme-i merkûmlarına varınca kendi mallarından kanavât ferşiyle ihdâ eyledikleri bir masura mâ-i lezîzin kanavât-ı müsennât-ı memlûkesi ve kanavât-ı mezkûreye tab'ıyyetiyle mâ-i lezîz-i merkûmi râtibei-mâl ve enfûsî menâllerinden ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile muhtâr kıldıkları râyic ve fî-hâze'l-vakt kırk bin kuruş nukûdları hasbete'n-li'l-lâhi'l-'aliyyi'l-a'lâ ve taleben li-marzâtî rûh-i rasûli'l-mu'allâ vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-i sarîh-i mer'î-i muhalled ile vakf ve habs buyurub ol vechile ta'yîn-i şurût ve tebyîn-i kuyûd buyrulur ki mârrü'z-zikr kırk bin kuruş bâ-ma'rifet-i mütevellî münâsib mahallerde akâra tebdîl birle iktizâsına nazaran icâre-i vâhide veya hud icâreteyn-i mezkûreteyn ile tâlibine icâr olunub hâsıl olan icârâtta mahmiye-i İstanbul'da Bağçe Kapsu hâricinde hâlen mesned-ârâ-yı serîr-i saltanat ve revnak-efzâ-yı taht-ı hilâfet-i zill-i zalîl ile ol pâdişâh-ı âlempenâh ve şevketlü ve azametlü kudretlü efendimiz hazretlerinin müceddeden binâ ve ihyâ buyurdıkları Câmî'ü'l-hüdâya ismiyle müsemmâ câmi'-i şerîf-i dil-küşâ ve ma'bed-i latîf-i ferah-fezâlarında beher-sâl-i ferhunde-fâl mâh-ı mübârek rebî'ülevveli hilâlinde üç nefer hoş-elhân ve hûb-âvâz ve nağme-perdâz kimesneler hazret-i peygamber-i âhir-zamân sebep-i zuhur-ı kevn-i mekân şehinşâh-ı taht-ı kurb-i Mevlâ ihsân-ı Cenâb-ı Hak Te'âlâ hâtime-i mushaf-ı risâlet virildi zülâl-i şefâ'at ve merhamet mefhar-ı kevneyn ve rasûli's-sakaleyn gevher-i vefâ sultân-ı enbiyâ Muhammedü'l-Mustafâ 'aleyhi efdâlü't-tahıyye hazretlerinin menkıbet-i mevlûd-ı şerîf-i meymenet rûy-i irâğlarını kırâat eyleyüb sâlifü'z-zikr üç kimesneye senede elli kuruş virile ve yevm-i merkûmda mevlûd-i şerîf-i şeref-bahşâ 'akabinde câmi'-i şerîf-i mezkûr imamları ve huffâzdan bir kaç kimesne birer aşr-ı şerîf tilâvet eyleyüb bu mukâbilde icâre-i merkûmdan senede kırk kuruş cümlesi beyninde taksîm oluna ve câmi'-i şerîf-i mezkûrda yevm-i cum'a vâ'izi olan efendi yevm-i merkûmda huzâr-ı meclis olan müslimîn ve müslimâta va'z ü nush-i bend idüb ba'de du'â ve aşr-ı şerîflerden ve sâir

tesbîhât ve tehlîlât dan hâsıl olan üçür ve mesûbâtı evvelâ rûh-i pâk seydidü'l-kâinât 'aleyhi efdâl-ü's-salavât savb-ı şeref-i üzerine ve âl u evlâd u as-hâb u zevcât-ı tâhirât-ı âlî derecâta ve sâniyen enbiyâ u evliyâ ve ebrâr-ı etkiyâ u meşâyih-i asfiyâ u mukarrebîn-i hudâ ervâhına ve sâir mü'minîn ve mü'minât ervâhına ihdâ eyleyüb bu mukâbeled e icâre-i merkûmeden vâ'iz-i mezbûra senede yirmi beş kuruş virile ve icâre-i mezkûreden senede bin sekiz yüz elli beş kuruş ifrâz ve meblağ-ı mezkûr ile yevm-i mezbûrde huzâr-ı meclisi ta'tîr-i dimâğa ve teşne-lebân-ı bâdiye-i aşk-ı ilâhî ve atşân-ı muhabbet-i risâlet-i penâhîyi hulvü'l-mezâk ve ratbû'l-lisân itmek için sükk er ve şerbet ve gül-âb ve öd malzemed en bardak ve tabla iştirâ ve iktizâsı üzere mahallerine de harc u sarf olunub meblağ-ı mezkûrdan bâkî kalur ise cânib-i vakıfta ibkâ oluna ve yevm-i merkûmda ve câmi'-i şerîf-i mezkûrda çabuk ricâlden nazîf u pâk dört nefer kimesne hizmet ve neşr-i sükk er ü şerbet eyleyüb bu mukâbeled e icâre-i mezbûrdan her birine beşer kuruşdan senede yirmi kuruş virile ve câmi'-i şerîf-i mezkûrun kayyumları yevm-i merkûmda bâb-ı câmi'î küşâd eyleyüb mukâbelesinde icâre-i merkûmeden senede on kuruş virile mârrü'l-beyân Sefer Kethûda mescid-i şerîfinde müezzin bulunan kimesne zikr-i mürûr iden mâ-i lezîz çeşmesinin tasını sabâh u mesâda ta'lîk ve hıfz eyleyüb mukabelesinde icâre-i mezbûreden yevmî altı akçe vazîfe verile ve sınıfında mâhir ve mücidde ve sâ'î bir rahbân çeşme-i merkûmun mecrâ-i kanavâtını lede'l-iktizâ tathîr ve tanzîf u tanzîm ile mâ-i lezîz-i mezkûri çeşme-i merkûm sabâh u mesâ icrâ itdürülüb mukâbelesinde icâre-i merkûmeden beheri yevmî altı akçe rahbân vazîfesine mutasarrıf ola gerek çeşme-i merkûmun ve gerek mâ-i lezîz-i mezkûr kanavâtının cüz'î ve küllî iktizâ iden ta'mîrât u termîmâtı mesârıfı bâ-ma'rifet kâ'immakâm-ı mütevellî-i vakf icâre-i mezkûreden harc u sarf ile ta'mîr u tanzîm oluna ve bir çabuk kalem ve sâhib rakam ve fenn-i kitâbette müselle m kimesne vakf-ı mezkûra kâtib-i rufâik ve hakâyıkı ile îrâd ve mesârıfı muhâsib olub icâre-i merkûmeden yevmî on akçe vazîfeye mutasarrıf oluna ve tahsîl-i icârâtta mukaddem ve mübrem ve hidemât-ı vakıfda mücidde ve sâ'î ve merâsim-i ikdâm ve ihtimâm-ı mürâfî bir kimesne vakf-ı mesfûra câbî olub kezâlik beher yevm on akçe cibâyet vazîfesin mutasarrıf ola ve icâre-i mezkûreden senede beş yüz kuruşu

ifrâz ve Mekke-i Mükerrreme'de sâkinûn kırk nefer harem ağavâtı beynerinde taksîm için ser-sakây-ı evvele teslîmen irsâl olunub ol dahi mahalline isâl-i birle vusûl senedini mahallinden ahz ve cânib-i vakfa teslîm eyliye ve vakf-ı mezkûruma sa'âdetlü dârûs-sa'âdeti's-şerîfe ağaları hazretleri ber-vechi hasbî nezâretlerini bi-dirîğ buyuralar ve vakf-ı merkûm mademki vücûd-i ismet-âlûdum zînet-bahşâ-yı harem-sarây-ı sıhhat ola kendim mütevell-i olub dilediğim zâtî kâimmakâm mansıbıyla irâde idüb 'azli dahi yedimde ola. Bâlâda mastûr olan bi'l-cümle mesârif ve umûr-ı vakf kâimmakâm mûmâileyh ma'rifetiyle harc u sarf ve irâde olunub yevmî yirmi akçe vazîfeye mutasarrif oluna ve min-kıbeli'r-rahmân cismimde dirîğâ olunan hâliyât-ı hayâtım yed-i kâbz-ı ervâh ile tecrîd buyruldukda şevketlü mehâbetlü 'azametlü kudretlü pâdişâh-ı 'âlem-penâh efendimiz hazretlerinin evkâf-ı hümâyûnlarına kâimmakâm-ı mütevell-i olan vakf-ı mezkûruma dahi vazîfe-i mersûme ile mütevell-i ola ve ta'yîn eylediğim mesârif-i muharrere-i mezkûra ba'de'l-edâ icâre-i merkûmdan fazla kalur ise cânib-i ol vakıfda hıfz-ı birle cem' oldukda bâ-ma'rifet-i kâimmakâm-ı mütevell-i vakf-ı mezkûr için akâr iştirâ ve ilhâk oluna murûr-i eyyâm ve kurûr-ı şuhûr-ı a'vâm ile şurût-ı muharrere-i mezkûreye ri'âyet-i müte'azzire olur ise ğalle-i vakf-ı mezkûr haremeyn-i şerifeyn fukarâsına harc u sarf oluna ve vakf-ı mezkûrumun tağyîr u tebdîl ve teksîr u taklîli merreten ba'de uhrâ yed ü meşiyetimde ola deyû ta'yîn ve tahsîs-i şurût u kuyûd ve tebyîn u tensîsi 'ukûd birle hatm-i kelâm ve istiğâ-yı merâm buyurdıklarına binâen ben dahi meblağ-ı merkûme kırk bin kuruşu fâriğan ani's-şevagil mütevell-i-i muma-ileyhe bi'l-vekâle teslîm ve çeşme ebniyesi ve kanavât-ı mezkûreleri mahallinde kabza teslît eylediğimde ol dahî meblağ-ı merkûmi vakfiyet üzere bi't-tevlîye tesellüm ve sâirini kabz ba'det't-tasallut herbirini mahallinde lâyıki vech üzere kabz ve tesellüm idüb sâir mutasarrifân-ı evkâf ve mütevelliyân-ı eslâf misüllü tasarruf eyledi didiklerinde gibbe't-tasdîkü's-şer'î emri-i vakf tamâm ve hâl-i teslîm-i encâm buyurulmuş iken vekîl ağa-yı müşârû'n-ileyh hazretleri semt-i vifâktan cânib-i şikâka sülûk ile bi'l-vekâle vakf-ı mezbûrdan rucû' ve mütevell-i-i mûmâ-ileyh ile husûmet ve nizâ'a şurû' idüb evvelâ kanavât-ı mezkûre menkûlâtıdan olub ve bu menkûle menkûl-i muhavvel kısmının vakfiyeti İmâm-ı A'zam ve İmâm

Ebû Yûsuf hazretleri katlarında gayr-i sahîh olduğundan mâ'adâ 'arsası bir cihetle vakfolan mülk ebniyenin dahi cihet-i uhrâya vakfiyeti ba'zen e'imme-i kirâm katında sahîh-i bâ-savâb ağâz idüb egerçe hali bâlâda tafsîl ve beyân ve şerh ü ayân olunan minvâl üzere dirliği kanavât-ı olmayub ve vakf-ı nukûd ve ona müteferri' olan şurût u kuyûd inde'l-eimmeti's-selâseti'l-Buhârî 'aleyhi rahmeti'l-meliki'l-kâdir sahîh olmamağla ve vakf-ı mezkûrdan rucû' idüb kanavât ve çeşme ve nukûd-i mezkûreleri ke'l-evvel müvekkilem müşârû'n-ileyhânın mülkine istirdâd iderim didikde mütevell-i cevâb mezkûre menkûl müte'arif olub vakfiyeti imâm Muhammed Hasan eş-Şeybânî Hazretleri re'y-i münîr ve mezheb-i hatîrlerinde sahîh el-yevm 'amel u fetvâ-yı imâm-ı mûmâileyh kavli üzere olub ve 'arsa-i mevkûf üzerinde olub ve 'arsa-i mevkûfe üzerinde olan mülk ebniyenin cihet-i uhrâya vakfiyetini bazı meşâyih-i 'izâm tecvîz idüb ve imâm-ı mu'teber Hazreti İmâm Züfer 'aleyhi rahmetü'l-Melikü'l-ekâbirden İmâm Muhammed bin Abdülâh el-Ensâri 'aleyh-i rahmetü'l-Melikü'l-Bârî rivâyeti üzere vakf-ı nukûd ve ana müteferri' olan şurût u kuyûd sahîh olmağın red ve teslimden imtinâ iderüm deyû hâkim-i hâsim-i mevkî-i sadr-ı kitâb bi-tevfîr-i refî'il müstetâb efendi huzûrunda müterâfî'ât ve her biri mübtegâsınca fasl u hasme tâliben olduklarında hâkim-i mûmâileyh esbeğâl-lâhü ni'amehu aleyh ve dahi bu babda tefekkür-i fâ'ik ve te'emmül-i lâyıki birle temhîr-i kavâid hayr-ı ûlâ ve teşyîd-i mebânî ve vakfi uhrâ görmekle tarafeynin kelâmına nazar ve mubattal haber olmakdan hazer idüb âlimen bi'l-hilâfi'l-cârî beyne'l-eimmet-i eşrâf ve mürâ'iyen bi-cemî'i mâlen yed minhü fi'l-hükm bi'l-evkâf 'alâ re'y-i men yerâh mine'l-e'immeti'l-müctehidîn-i rizvânü'l-lâh-i teâlâ aleyhim ecma'în kanavât ve ebniye ve nukûd-i mezkûrların vakfiyetleri sıhhatine vekîl-i mûmâileyh mahzarında hükm idecek vekîl-i müşârû'n-ileyh hazretleri inân-ı kelâmını semt-i âhara 'atf idüb egerçe vakf-ı kanavât ve ebniye ve nukûd ve ona müteferri' olan şurût u kuyûd sıhhat buldu lâkin Hazret-i İmâm Yusuf Ebî Hanife mûmâileyh katında sıhhat-i luzûmu müstelzim olmamağla eşyâyı muharrere-i mezkûreyi yine müvekkil-i müşârû'n-ileyhânın mülküne istirdâd iderim didikde mütevell-i-i mezkûr i'âne'l-lâhi'l-melikü's-şekûr tekrar cevâba mütesaddî olub gerçi imâm-ı mûmâileyh katında hâl zikrolunan minvâl üzerinde

lâkin hazreti İmâm Yûsuf katında vâkıfın mücerred ve vakfiyet kavliyle vakf-ı sahîh ve sıhhat-i lüzûmu müstelzim olub ve hazreti imâm-ı sâlis Muhammed ibn-i Hasan eş-Şeybânî re'y-i münîrlerinde teslîm-i ile'l-mütevelli ve zikr-i te'yîd ile vakfa lüzûm ârız olmağla 'alâ re'yihüme's-sedîd ve vakf-ı mez-bûrun lüzûmuna dahi hükmolunmak matlûbumdur didikde hâkim-i mûmâileyh lâ-yezâle'l-Hak câriyyen beyne yedeyhi imâmeyn-i mûmâileyhimâ re'y-i şerîfleri üzere vakf-ı mezbûrun lüzûmuna dahî vekîl-i müşârünileyh mahzarında hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-yı sarîh-i mer'î itmeğın ba'de'l-yevm cümlesi vakf-ı sahîh ve lâzım

olub naks u nukâs-ı mecâl ve tebdîl-i şurût u tağyîr-i kuyûd-ı vâkıfe-i müşârû'n-ileyhâdan gayra mecâl ba'îd 'ani'l ihtimâl oldu *femen beddelehu ba'de mâ semî'ahu fe-innemâ ismuhu 'ale'l-lezîne yubeddilûnehu innallâhe semî'un 'alîm*³⁰ ve icrâyü'l- vâkıfiyyetihi 'ale'l-hayyi'l-cevâdî'l-kerîm cerâ zâlike ve hurrire fî yevmi's-sâlis ve'l-ısrîn min şehri Recebi'l-ferd sene ihdâ ve selâsîn ve mi'eteyn ve elf

Şuhûdu'l-hâl

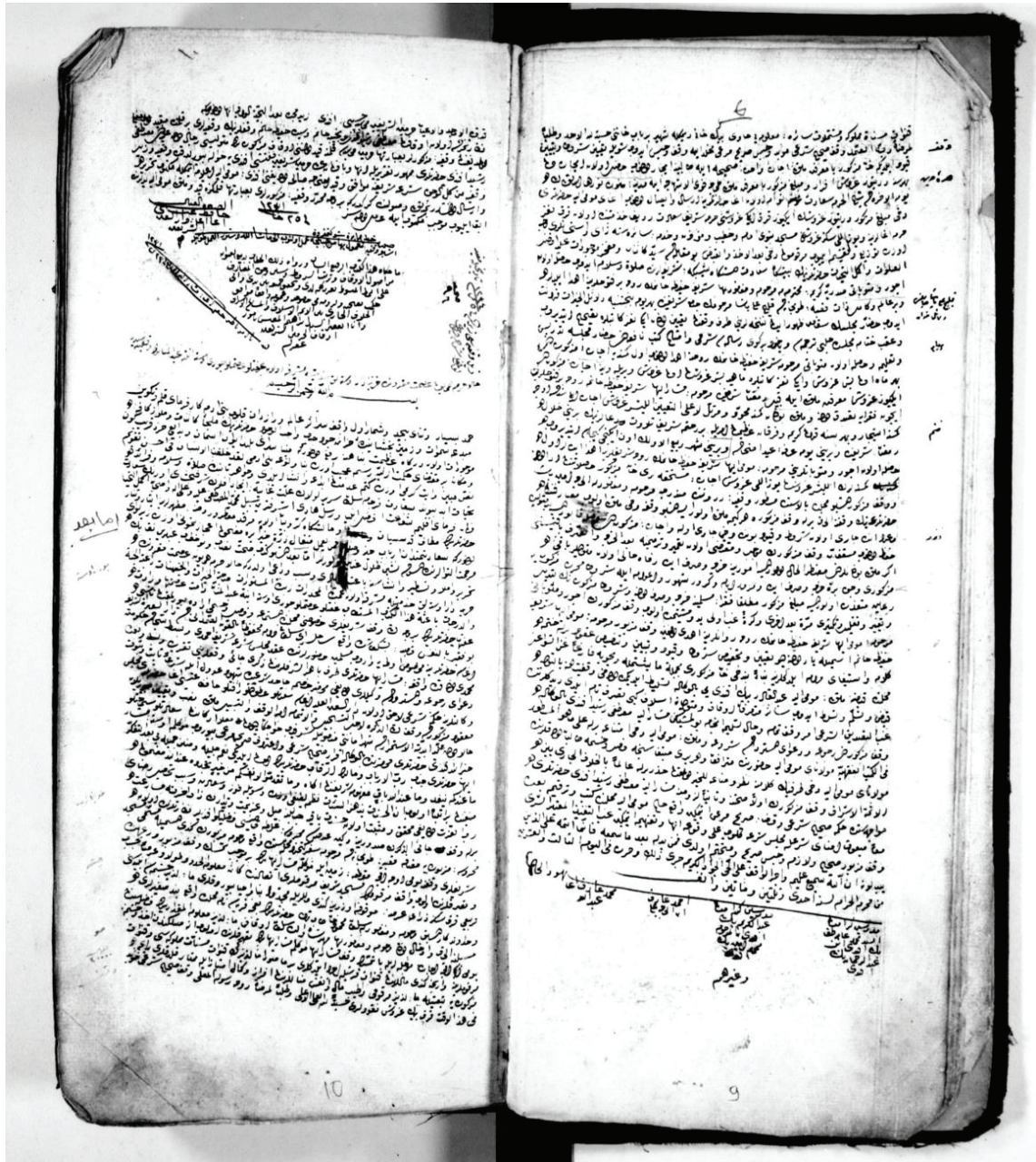
Süleymân Ağa ibn Abdullâh

Mehmed Saîd Ağa ibn Abdurrahmân

Es-seyyid Ahmed Halîfe Kâtib-i Hazret-i Ağa-yı Darü's-sa'âdeti's-şerife

30 *Bakara Sûresi*, 181. Âyet.

Ek 2: Cevri Usta'nın H.1231 / M.1816 Tarihli Vakfiyesi'nin Sûretî (VGMA, 746: 10)

Ek 3: Cevrî Usta'nın H.1231 / M.1816 Tarihli Vakfiyesi'nin Sûretî (VGMA, 746: 11-12)

Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)

İsmail Kıvrım*

Öz

Para vakıfları daha çok sosyal amaçlara yönelik olarak kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde eğitim, bayındırlık, sağlık hizmetleri ile dinî ve hayrî hizmetlerin büyük kısmı para vakıfları tarafından karşılanmıştır. Ayrıca ekonomik yönden sıkıntı çeken esnaf ve halkın nakit para ihtiyacını da para vakıfları sağlamıştır.

Rize ve çevresinde 1859-1913 yılları arasında kurulan 130 adet para vakfı ise mahalle ve köylerde faaliyet gösteren dinî ve sosyal kurumların yaşaması ve faaliyetlerinin devam ettirilmesi için kurulmuştur. Bu vakıflar aynı zamanda buldukları yerde halkın nakit para ihtiyaçlarını da karşılamışlardır. Belli muamele oranları ile aşırı faizciliğin de önüne geçmişlerdir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti döneminde Rize ve çevresinde kurulan para vakıflarının sayıları, vakıf kurucularının özellikleri ve sosyal statüleri vakfedilen para miktarları ve hizmet amaçları belirtilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rize, vakıf, mescit, cami, para vakfı.

The Cash Waqf Founded in *Rize* And Its Surroundings in The Ottoman Period of 1859-1903

Abstract

The cash waqfs were established mostly for social purposes. In the Ottoman Empire, the educational and the medical services, public works also the majority of religious and the charity services were provided by the cash waqfs. Furthermore, they maintained cash for the craftsmen and people who were in desperate need of money.

130 cash waqfs founded in Rize and its surroundings between 1859 and 1913 to keep the religious and social services in the villages and nearby districts active. Moreover, they provided cash requirements of the people in the vicinity. Thus they prevented excessive interest rates by claiming decent operational charges. In this paper, the numbers and the social status of the waqf founders, the amount of endowed money and the purposes of the waqfs established in Rize and surroundings in the periods of Ottomans have been examined.

Keywords: Rize, waqf, mosque, cash-waqfs

* Doç.Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi; ikivrim@hotmail.com

Giriş

Türk tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında rol oynamış olan dinî, hukukî ve sosyal yönleri bulunan kurumlardan biri de vakıftır (Yediyıldız, 1999: 17). Başka bir ifadeyle vakıf, hukukî bir akid olup; bununla, bir kimsenin Allah'a yakın olma amacıyla menkul veya gayrimenkul, mülk veya emlâkini dinî, hayrî ve sosyal bir gaye için ebediyen tahsis etmesidir.

Vakfın menşei İslâmiyet'ten öncelere kadar uzanmaktadır (B. Köprülü, 1951: 479-483). Yardımlaşmanın tarihi insanlık tarihi kadar eski olduğundan İslâm dışı pek çok hukuk sisteminde vakfa benzer müesseseler vardır (F. Köprülü, 2005: 309). İslâmiyet'te ilk vakıf, Hz. Peygamberin vasiyet yolu ile fakir Müslümanlara vakfettiği Fedek arazisidir. Malî durumu iyi olan sahabeler de Hz. Peygamber'in bu davranışını örnek alıp uygulamışlardır. Müslüman Türkler de aynı yolu takip ederek vakıf müessesesini devam ettirmişlerdir.

Vakıflar, İslâm devletlerinde büyük önem kazanmış, sosyal ve iktisâdi hayat üzerinde asırlarca derin tesirler bırakmış dinî-hukukî müesseselerdir. Bütün Türk- İslâm devletlerinde âdeta bir yarış halinde gelişen vakıflar, bilhassa Osmanlı Devleti'nde tekâmülünün zirvesine ulaşmış (Halaçoğlu, 1995: 155) ve Türk kültür hayatında son derece önemli rol oynayan müesseselerden biri olmuştur (Yediyıldız, 2003: VII). Bu kurumlar Osmanlı toplumunda sosyal hayatın hemen hemen her alanında kendine yer bulmuş; günümüzde kamunun sunmuş olduğu pek çok hizmet, geçmişte, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren, vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Osmanlı döneminde zirvesini yaşayan bu kültür bir medeniyete dönüşmüş; padişahın, devletin en ücra köşesindeki reayaya (Halka) kadar pek çok kimse vakıf kurmuştur. Camiler, mescitler, medreseler, hastaneler, tekkeler, çeşmeler, suyolları gibi dinî ve sosyal pek çok kurum zengin ve hayırsever kimseler tarafından hem hizmete açılmış; hem de hayatiyetlerini sürdürebilmeleri için kurulan vakıflarla ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Bu vakıflara akar yani gelir olmak üzere kimi zaman menkul yani para, kimi zaman tarla, bağ, bahçe, han, hamam, bedesten dükkân gibi gayrimenkuller vakfedilmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti döneminde Rize ve çevresinde kurulan para vakıflarının sayıları, vakıf kurucularının özellikleri ve sosyal statüleri vakfedilen para miktarları ve hizmet amaçları belirtilmeye çalışılacaktır. Ancak bunları belirtmeden önce Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının uygulanışı hakkında bilgi verelim.

1- Para Vakıfları

Vakfeden (vâkıf) tarafından nakit para ile oluşturulan vakıflara para vakıfları denilmektedir. Para vakıflarının diğer vakıflardan ayırt edilmesini sağlayan en önemli özelliği vakfedilen malın tamamı veya bir kısmının işletilmek üzere vakfedilmiş nakit paradan oluşmasıdır.

Para vakıflarını Hanefî mezhebi dışındaki diğer fıkıh mezhepleri caiz görürken (Akgündüz, 1996: 215-216), Hanefî mezhebinde ise Ebu Hanife'nin talebesi İmam Züfer dışında hiçbir hukukçu tarafından caiz görülmemiştir (Mandaville, 1998: 128-129). Araştırmacılar tarafından Osmanlılara özgü bir uygulama olduğu ifade edilen para vakıflarının Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde Osmanlı uleması arasında münakaşa konusu olduğu görülmektedir. Osmanlılarda para vakıflarının ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı konusunda tatmin edici bir bilgi olmamasına rağmen (Özcan, 2003: 10) ilk para vakıflarına II. Murad (1421-1451) ve Fatih (II. Mehmed) (1451-1481) devirlerinde rastlanmaktadır. Bilinen ilk para vakfı 1423'te Edirne'de kurulan Yağcı Hacı Muslihiddin'in vakfidir (Mandaville, 1998:130). Ayrıca Fatih Sultan Mehmed, kârı ile yeniçeri ocaklarına verilecek etlerin zamanla oluşacak fiyat artışını karşılamak gayesiyle 24.000 altın vakfetmiştir (Çağatay, 1971: 48).

İslâm hukukuna dair kitaplarda küçük bir hukukî mesele olan para vakıfları meselesi, Osmanlı Devleti'nde uygulamada önem kazanmasıyla, nakit para vakfının cevazı Osmanlı hukukçuları ve şeyhülislâmları arasında uzun süre münakaşa konusu olmuştur. Özellikle para vakıflarının işletilmesi ile ilgili uygulamalarda mu'âmele-i şer'îye (Vakıf paranın kâr getirecek usulde işletilmesi) usulünün tatbiki ve usulün de "faiz" uygulamasına benzer bir ilgisinin bulunması, bu sebeple paranın mu'âmele yolu ile işletilmesinden elde edilen gelirin faiz değil de meşru olması ihtimaline binaen ulema arasında

ihtilâf çıkmış, ilmi tartışmalara yol açmıştır. Bu bakımdan konu, vakıf hukukunda önemli bir bölüm işgal eder hale gelmiş, hatta bu konuda devrin ilim çevrelerince leh ve aleyhte olmak üzere müstakil eserler kaleme alınmıştır.¹

Para vakıfları üç şekilde işletilmektedir: Birincisi müdârebe şirketi (bir taraftan sermaye, diğer taraftan çalışmak ve emek konmak üzere anlaşılan şirkettir) kurularak elde edilen kârın tasadduk edilmesi, ikincisi fakirlere ve muhtaçlara nema (faiz) alınmaksızın borç verilmesi (karz-ı hasen) ve üçüncüsü kârın bir hayra sarf edilmesi şartı ile bir ribh (kâr) karşılığı ödünç verilmesidir (Kurt, 1996: 48-49).

Para vakıfları yaygın geleneğe göre, mütevellî eliyle, "...onu on bir buçuk..." (%15) nispetinde bir gelir karşılığında ihtiyaç sahiplerine kredi olarak vermek suretiyle işletilmişlerdir. Bu durum vakfiyelerde; "...rehn-i kavî ve kefil-i melî veya ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesabı ile muâmele-i şer'îyye veya murâbaha-i mer'îyye ile bâ-yedd-i mütevellî beher sene 'alâ vechi'l helâl istirbâh ve istiğlâl oluna...", şeklinde geçmektedir. Hemen bütün para vakıflarının vakfiyelerinde geçen bu hukuki hüküm biraz açıklanacak olursa; Rehn-i kavî, borcu karşılayabilecek bir rehin, teminat, kefil-i melî, borçlu borcu ödeyemediği zaman borcu ödeyecek kadar zengin olan kefil, onu on bir buçuk hesabı, %15 kâr veya ribh,²istirbâh, kâr getirmek için paranın işletmeye verilmesi, istiğlâl, gelir getirme, işletme tarzına da "muâmele-i şer'îyye veya murâbaha-i mer'îyye" veya sadece muamele veya murabaha denilir. Muâmele-i şer'îyye, vakıf paralarının işletme usulünün İslam hukukundaki "bey'ü'l-ine" denilen satım akdi esas alınarak geliştirmiş bir usuldür.³ "Murâbahâ-i mer'îyye" ise, ticaret mu-

amelesinde uyulması gereken veya devletin belirlediği kar haddi için kullanılmıştır (Alkan, 2006: 757-758).

Para vakıfları kuruluş amaçları açısından değerlendirildiğinde çok geniş bir faaliyet alanı ortaya çıkmaktadır. Prensipte olarak şunu söylemek mümkündür. Para vakıfları vakıf müessesesinin bir şubesi olarak başta dinî kurumlar olmak üzere eğitim ve sağlık kurumlarının finansmanı ile her türlü bayındırlık faaliyetinin yürütülmesinde etkin bir rol oynamışlardır (Özcan, 2003: 280). Yine bu kurumlar hayır yapmak isteyen ancak yeterli malî gücü olmayan, ya da malî gücü yeterli olmakla birlikte vâkif olmaya elverişli olmayan kişilerin de hayır yapmalarına imkân tanımıştır. Bir de para vakıflarının, ihtiyaç sahiplerini daha yüksek faiz oranlarıyla tefecilik yapanların elinden kurtarma ve onlara uygun şartlarda kredi sağlama gayesine yönelik kurumlar olduğu söylenebilir.

Osmanlı dönemi para vakıfları ile ilgi genel ve özel pek çok çalışma yapılmış olup, bu vakıfların işleyişi, özellikleri, kuruluş amaçları ve çeşitli yönleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır (Çınar-Koyuncu Kaya, 2015: 82-93).

2- Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları

Rize, incelediğimiz dönemde Trabzon Vilâyeti'ne bağlı Lazistan Sancağı'nın merkez kazası olup, Rize merkezi ile birlikte Kurâ-yı Seb'a (İkizdere), Mapavri (Çayeli) ve Karadere nahiyelerine ayrılmıştır. Nitekim Rize'de, gerek merkez, gerekse nahie ve köylerinde karşılaştığımız vakıf kurma geleneği, diğer Osmanlı şehir ve beldelerinde olduğu gibi yaygın bir uygulama alanı bulmuş; pek çok dinî ve sosyal hizmet vakıflar aracılığıyla yerine getirilmiştir.

Çalışmanın konusu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'nden ve Rize şer'îyye sicillerinden tespit edilen Rize Kazası ve çevresinde 1859-1913 yılları arasında kurulmuş 130 adet para vakfını içerir. Bu 130 para vakfının 64'ü hem vakfiye defterlerinde hem de şer'îyye sicillerine kaydedilirken, 50'si sadece vakfiye defterlerinde ve 16'sı da sadece şer'îyye sicillerine kaydedilmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere bu vakıfların % 60'ı Rize merkezine bağlı mahalle ve köylerde kurulmuştur (79 adet). Bunu 24 adetle Kurâ-yı Seb'a, 15 adetle Mapavri ve 12 adetle Karadere Nahiyesi takip etmiştir.

1 Ebusuûd Efendi'nin risalesi; "Risâle fi Vakfi'l-Menkûl ve'n-Nukûd", İmam Birgivi'nin risaleleri; "es-Seyfû's-Sarim fi Ademi Cevazi Vakfi'l-Menkuli ve'd- Derâ'him"; "İkâzu'n-Nâ'imin ve İfhâmu'l-Kâsirîn"

2 Ribh, kar anlamına gelir. Ticari bir muamelede zarar bulunmadığı zaman, anaparanın üzerindeki fazlalığı ifade eder. Zarar çıkarsa kardan (ribh) söz edilemez. "İlzâm-ı ribh" kararı gerekli kılmak demektir. Vakıftan nakit para verirken, karz (ödünç) olarak mı yoksa elde edilecek karı paylaşmak amacıyla mı verildiği bu terimle belirlenir (Akgündüz, 1996: 224-225).

3 Buna göre, bir malın veresiye olarak satılıp, alıcıya teslim edildikten sonra, yine alıcıdan peşin, ama daha az bir bedelle satın alınmasıdır. Bu uygulama ile kişi veresiye alıp, peşin satarak ödünç para bulmak ve para sahibine de bir miktar para kazandırmaktadır (Akgündüz, 1996: 225).

Tablo 1: Para vakıflarının yerleşim yerlerine göre adet ve yüzde dağılımı

No	Yer adı	Adet	Yüzde
1	Rize merkez	14	10,77
2	Rize merkez köy	65	50
3	Kurâ-yı Seb'a	24	18,46
4	Mapavri	15	11,54
5	Karadere	12	9,23
Toplam		130	100

Bu 130 para vakfının, 119'unu hayırseverler yalnız başlarına kurarken, 5 vakfı üç kişi, 3 vakfı dört kişi, 2 vakfı iki kişi ve 1 vakfı da beş kişi kurmuştur.

Bu vakıfların en erken tarihlisi 15 Cemâziyelâhîr 1275/ 20 Ocak 1859'da Rize merkez Babek Mahallesi'nden el-Hâc Osman Efendizâde el-Hâc Hasan Efendi'nin 4.000 kuruşluk vakfı iken (VGMA, 582: 514; RŞS, 1488: 103), en son tarihli olanı ise, 17 Zilhicce 1331/17 Kasım 1913'de Rize Kazası'na tâbi Leroz Mervan Köyü'nden Sarı Hasanoğlu Ali Efendi bin Ali'nin 1.000 kuruşluk vakfidir (VGMA, 604: 188).

Vakıf kurucularının unvan ve lakaplarını vakfiyelerden tespit edebilmekteyiz (bk. Tablo 2). Osmanlı toplumunda bireyler, sahip oldukları meslekî, dinî ve sosyal özelliklere bağlı olarak unvan ya da lakaplarla anılırlardı. İslam dininin temel ibadetlerinden olan hac, belli bir mal varlığı olan kimselerin yerine getirmesi gereken bir vazifedir. Zira ulaşım zorlukları ve maddi imkânsızlıklar hacca gitmek gibi uzun bir yolculuğun yapılmasını büyük oranda engelledi. Nitekim hacı olan kimselerin, İslami şartlardan birisini yerine getirmelerinin yanı sıra, Osmanlı toplumunda belli bir saygınlık kazandığı söylenebilir. İncelenen dönemde 155 vakıf kurucusunun altısı "hacı" unvanlı iken dokuzu hem hacı hem de "efendi" ve birer de hacı unvanı ile birlikte "ağa" ve "kaptan" unvanına sahiptirler. Osmanlı toplumunda bir diğer saygınlık unvanı da "efendi"dir. Efendi unvanı, Osmanlılarda 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra tahsil ve terbiye görmüş insanlar için kullanılarak çelebi sözünün yerini almış, ilmiye sınıfına mensup olanlarla diğer bazı devlet adamlarına bu şekilde hitap olunmuştur. 155 vakıf kurucusundan 81'i efendi unvanlı iken dokuzu hacı unvanı ile birlikte efendi, yine dokuzu "hafız" ile birlikte efendi ve bir de kaptan ile efendi unvanlıdır. Bir başka ifade ile vakıf kurucularının % 63'ü efendi unvanlıdır.

Diğer unvanlı vâkıflar ise askerî unvan olan "çavuş"-tan dört ve "ağa" iki, dinî bir unvan olan "molla"-da dört kişidir. Hiç bir unvana sahip olmayan yani sıradan kişilerin kurduğu vakıf sayısı 38'dir (% 23).

Tablo 2: Vakıf kurucularının unvanları

No	Unvan	Adedi
1	Efendi	81
2	Unvanı olmayan	38
3	Efendi hafız	9
4	Hacı-Efendi	9
5	Hacı	6
6	Molla	4
7	Çavuş	4
8	Ağa	2
9	Hacı Kaptan	1
10	Hacı Ağa	1
Toplam		155

İncelenen 130 vakfın kurucusunun tamamı erkeklerden oluşmaktadır. Bunlardan 80 (% 61,54) vâkıf tesis ettikleri vakıfların yönetimi (tevlîyeti) için, yaşadıkları sürece kendilerinin, vefatlarından sonra erkek çocuklarının en büyüğünün, akıllı, güzel ahlâklı olanlarının, bunların vefatından sonra bunların çocuklarının yönetici olmasını şart koşmuştur. Vakıf kurucularının 38'si (% 29,23) ise yaşadıkları sürece kendilerinin, vefatlarından sonra köy/mahalle ahalisinin seçeceği güvenilir bir kimsenin vakfının yöneticisi olmasını istemişlerdir. 7 (% 5,38) vâkıf ise kendisi yönetici olmayıp, köy ahalisinden seçtikleri kişileri yönetici yapıp bunların vefatından sonra yine köy ahalisinin seçeceği mutemet/güvenilir bir kişinin, hâkimin onayı ile vakfın yöneticisi olmasını istemişlerdir. 4 (% 3,08) vâkıf ise yine kendileri yönetici olmayıp, aynı köyden bir başkasını yönetici tayin etmiş, onun vefatından sonrada tayin ettikleri kişinin çocuklarının yönetici olmasını istemişlerdir. Bir (% 0,77) vâkıf ise yaptırdığı medresenin müderrisini vakfının yöneticisi olmasını istemiş, müderrisin vefatından sonra ise köy ahalisinin seçeceği mutemet/güvenilir bir kişinin hâkimin onayı ile vakfının yöneticisi olmasını istemiştir. Ayrıca üç vâkıf, vakfının yöneticisi olan mütevellîye ücret ve-

rirken (VGMA, 589: 73; VGMA, 589: 231; VGMA, 589: 73) diğerlerinde ücret tespit edilmemiştir. İki vâkif, vakfına mütevelliyi denetleyen nâzir da atamıştır (RŞS, 1503: 133; RŞS, 1501: 97).

Rize ve çevresinde kurulan 130 para vakfına vakfedilen para cinsi kuruş ve Mecidiye altınıdır. Vakfiyelerde Mecidiye altının değeri de 100 kuruş olarak belirtilmiştir. Nitekim bu para vakıflarında toplam 209.762 kuruş ve 158 adet mecidiye altını vakfedilmiştir. Tablo 3'den de görüleceği üzere bu vakıflara genellikle 1.000 kuruş vakfedilirken (54 adet % 41,53) bunu 2.000 kuruş takip etmiştir (24 adet % 18,5). Üçüncü sırada 23 adetle 1.500 kuruş (% 17,7) gelirken bunları altışar adetle 4.000 ve 3.000 kuruş (% 9,2) izlemektedir. Bunları üç adetle 5.000 kuruş (% 2,3) ve iki adetle 2.500 kuruş (% 1,53) olduğu görülür. Birer adet 4.227 kuruş (% 0,76), 1.600 kuruş (% 0,76), 1.400 kuruş (% 0,76), 1.300 kuruş (% 0,76), 1.053 kuruş (% 0,76), 900 kuruş (% 0,76) ve en düşük miktar olan 750 kuruş (% 0,76) izlemektedir. Yine Tablo 3'de de görüldüğü gibi beş vakıf Mecidiye altını vakfetmiştir. Ancak bir vâkif Mecidiye altını ile kuruşu birlikte vakfetmiştir (34 adet mecidiye altını ve 32 kuruş (RŞS. 1499: 138).

Bu vakfedilen paraları işletilmesiyle ilgili örneklerle şer'iyee sicillerinde rastlanmamıştır. Bu nedenle bu vakıflardan kimlerin faydalandığını tespit edemiyoruz. Ancak nakit para ihtiyacı olan esnaf, tüccar veya sıradan kişilerin faydalandığı düşünülmektedir.

Rize ve çevresinde kurulan 130 adet para vakfındaki ribh hadleri ele alındığında, bunlardan 27'sinde ribh % 15 (onu on bir buçuk hesabı üzre istirbâh olunup) iken bir tanesinde ribhın yürürlükteki murabaha nizamnamesine göre olması belirtilmiştir. Geriye kalan 102 para vakfında ise hiçbir oran belirtilmeyerek sadece "istirbâh oluna" denilerek paraların işletilmesi istenmiştir.

Ancak bu 102 vâkıftan 12'si yıllık gelir miktarını belirtmiştir. Bu oranlarda % 15'e tekabül etmektedir. Nitekim bu dönemde yürürlükte olan murabaha nizamnamesi de oranı % 15 olarak tespit etmektedir (Çağatay, 1971: 53)

Tablo 3: Vakfedilen para miktarları ve adetleri

No	Kuruş	Altın (Mecidiye)	Vakıf Adedi
1	750		1
2	900		1
3	1.000		54
4	1.053		1
5	1.300		1
6	1.400		1
7	1.500		23
8	1.600		1
9	2.000		24
10	2.500		2
11	3.000		6
12	4.000		6
13	4.227		1
14	5.000		3
15		9	1
16		10	1
17		32	1
18	32	34	1
19		73	1

Vakfiyelerde muameleye verilmek istenen paraların vadeleri bir yıllık olarak belirtilmiştir. Buna bağlı olarak görevlilere ödenen ücretler de yıllık olarak tespit edilmiştir. Bu vâkıflardan 33'ü gelirlerinin görevlilere verilecek miktarını belirtirken, 97'si gelir miktarını belirtmeden elde edilen gelirin tamamının verilmesini istemiştir (Bk. Ek-1, Ek-2, Ek-3).

Söz konusu 130 para vakfının vakfiyeleri tescil edilirken 71'i İmam-ı Azam'ın öğrencisi olan İmam Züfer'in görüşüne göre tescil edilmiş olup, 59'u hiç bir hukukçunun görüşü belirtilmeden tescil edilmiştir.

Tablo 4: *Dini ve sosyal kurumlara göre vakıfların adet ve yüzde dağılımı*

No	Dini ve Sosyal kurum Adı	Adedi	Yüzde
1	Cami	70	53,85
2	Mescit	39	30
3	Medrese	16	12,3
4	Mektep	2	1,54
6	Tekke	2	1,54
7	Kütüphane	1	0,77
Toplam		130	100

Tablo 4'de de görüleceği üzere buldukları yerde halkın dinî ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan cami, mescit, medrese, mektep ve tekke gibi yerlerin görevlilerinin maaşlarını karşılamak, binaların tamir ve aydınlatılması için kurulan 130 para vakfının 70'i (% 53,85) bir dini kurum olan camiler için kurulmuştur. Rize'de cami görevlilerinin maaşını karşılamak üzere kurulan vakfa örnek vermek gerekirse, Sivelos Köyü'nün Hacı Sürür Mahallesi'nden Mustafa Efendi oğlu Osman Efendi'nin 10 adet Mecidiye altını (yüzlük) vakfidir. Osman Efendi vakfettiği bu parayı kâra (ribha) verilmesini ve elde edilen yıllık 150 kuruşu, aynı mahallede bulunan caminin hitabetine verilmesini istemiştir (VGMA, 588: 218). Yine tablo 4'de görüldüğü üzere ikinci sırada bir diğer dini kurum olan mescit (39 adet, % 30) vakıfları gelmektedir. Mescit vakfına örnek vermek gerekirse, Rize merkez mahallelerinden Peripul Mahallesi ahalisinden Hacı Mahmudzâde Hacı İsmail Efendi'nin 1.000 kuruşluk para vakfını verebiliriz. Hacı İsmail Efendi geliri aynı mahalledeki mescitte hizmet eden efendiye verilmek üzere vakfettiği 1.000 kuruşun %15 oranında kâra verilmesini istemiş, elde edilen 150 kuruşun tamamını mescitteki görevliye verilmesini şart koşmuştur (VGMA, 587: 6; RŞS. 1496: 113).

Rize ve çevresinde kurulan vakıflardan 16'sı (% 12,3) da bir eğitim kurumu olan medreseler için kurulmuştur. Örneğin, Rize Kazası'na tâbi köylerden Zavendik Köyü'nden Çarlık oğlu Ali Efendi ibn Halid'in geliri aynı köyde 13 hücreli (odalı) olan medresenin müderrisine verilmek üzere vakfettiği 5.000 kuruşluk vakıftır. Ali Efendi 5.000 kuruşun ir-

bah ve istirbâh olunup senelik gelirin tamamını medresenin müderrisine verilmesinin istemiştir (VGMA, 596: 221; RŞS, 1506: 59).

Bir diğer eğitim kurumu olan mektep için Rize'de iki vakıf kurulmuştur (% 1,54). Mektep vakfına örnek olarak, Rize Kazası'na tâbi Concik Köyü'nden Molla Ahmed oğlu Mehmed Efendi ibn Reşid'in gelirin tamamının aynı köyde yaptırdığı caminin yanında yine kendisinin yaptırdığı mektepte muallim olan kişiye verilmek üzere vakfettiği 1.000 kuruşluk vakıftır (VGMA, 589: 112; RŞS, 1499: 139).

Bir diğer dini kurum olan tekke içinde Rize'de iki adet para vakfı tesis edilmiştir. Bunlardan birisi Hacı Ahmed Şemseddin Efendi'nin, Pir Çelebi Mahallesi'nde kendi mülk arsası üzerine bir zikirhane ve tahtânî (aşağı) ve fevkanî (yukarı) iki şeyh odası ve bir kahve ocağı ve beş adet çilehaneden müteşekkil tekke inşa etmiştir. Yine bu tekkenin masraflarını ve görevlilerin maaşlarını karşılamak üzere kendi malından 3.000 kuruş vakfetmiştir. Hacı Ahmed Şemseddin Efendi 3.000 kuruşu % 15 (onu on bir buçuk hesabı üzere istirbah olunup) kâra verilmesinden elde edilen 450 kuruşun 100 kuruşuna tekkenin tamiratına ve aydınlatılmasında kullanılmak üzere zeytinyağı alınmasına, kalan 300 kuruşu da tekkenin postnişi olan şeyh efendiye verilmesini istemiştir (VGMA, 587: 100).

Rize ve çevresinde kurulan 130 para vakfından birisi de (% 0,76) bir diğer eğitim kurumu olan kütüphane içindir. Bu vakfı, İstanbul'da Fatma Sultan Camii'nde bir odada sakin olan Nakşibendî tarikatının Halidiye kolundan olan el-Hâc Ahmed Ziyaüddin Efendi ibn Mustafa ibn el-Hâc Abdurrahman tarafından kurulmuştur. Hacı Ahmed Ziyaüddin Efendi, Rize'de inşa ettirdiği kütüphaneye 100 cilt yazma ve 20 cilt çeşitli kitabını vakfetmiştir. Bu kitaplardan müderris, ulema ve öğrencilerin faydalanmasını istemiştir. Ancak müderris ve ulamaya ödünç kitap verilebileceğini, bunların da almak istedikleri kitabın kıymetinin iki katı kadar akçe veya kıymetli eşya rehin bırakmalarını istemiştir. Ayrıca Hacı Ahmed Ziyaüddin Efendi kütüphanenin giderlerini karşılamak üzere 5.000 kuruş vakfedip, bunun mütevellî tarafından istirbâh ve istibdâl olunup hâsıl olan gelirden, iki kütüphaneciye aylık 25'er kuruştan yıllık 600 kuruş ve mütevellîye de aylık 10 kuruştan yıllık 120 kuruş verilmesinin istemiştir (VGMA, 589: 231).

Çalışmamızın konusunu oluşturan bu 130 para vakfı kuruluş amaçlarına göre üç grupta incelenebilir:

Birinci grup, daha önce inşa edilmiş sosyal ve dinî kurumlara yapılan vakıflardır. Bu da kendi içerisinde kurucusu o köyden olanlar ve olmayanlar diye iki ayrılabilir. Bunların her ikisi de sosyal ve dinî yapılarla görev yapan görevlilerin ücretlerini ve bu yapıların aydınlatılmasını, tamir ve onarımını karşılamak için kurulmuştur. Rize ve çevresinde tespit ettiğimiz 130 para vakfının 67'si (% 51,54) bu gruba girmektedir. Bu vakıfların kurucularının altısı kendi köy ve mahallelerin dışındaki köy veya mahalledeki hayır kurumları için vakıf kurmuşlardır (Bk. Ek 1).

İkinci grup ise yeni inşa edilen sosyal ve dinî kurumlara yapılan vakıflardır. Bu da kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunların birincisi, hayır sahiplerinin kendi yaptırdıkları kurumları yaşatmak için meydana getirdikleri vakıflardır (1 adet). Bu grubun ikincisini, bir hayır sahibi veya köy ahalisi tarafından inşa edilen dinî ve sosyal kurumlara, bir başka hayır sahibi tarafından yapılan vakıflar oluşturur (45 adet). Rize ve çevresinde tespit ettiğimiz 130 para vakfının 46'sı (% 35,38) bu gruba girmektedir (Bk. Ek 2).

Bu iki grubun dışında olan, üçüncü vakıf türü de daha önce mescit olarak yapılmış, fakat bölge halkının ihtiyaçlarına cevap veremediği için camiye çevrilmiş olan yeni camilere yapılan vakıflardır. Rize ve çevresinde tespit ettiğimiz 130 para vakfının 17'si (% 13,08) bu gruba girmektedir (Bk. Ek 3).

Sonuç

Tanzimat sonrası devlet vakıf kurmaya müdahale ederek, vakıf yapacak kişinin binaları sağlam yapması, vakfın işlemesi ve tamirine yetecek derecede akar bırakmak zorunluluğunu getirmiştir. Bu durumda hem kişilerin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durum hem de yeni çıkarılan mevzuatlarla 19. yüzyılın ortalarında yeni vakıf tesis etmek zorlaştırılmıştır. Nitekim hayırseverler, yeni vakıf kurmak yerine daha önce kurulmuş mevcut bir vakıf eserin bakım ve onarımını sağlamayı, cami,

mescit ve zaviye gibi binaların ısınma, aydınlatma, temizlik ve donatım giderlerini karşılamayı, burarlarda hizmet gören personelin ücret ve sosyal durumlarını düzeltmeyi, para vakıfları yoluyla karşılamaya gitmişlerdir. Nitekim vakıf kurma bilinci, zengin sınıftan halk tabanına yayılmıştır. Bunun sonucu olarak söz konusu yüzyılda para vakıflarında büyük bir artış yaşanmıştır.

Rize'de 1859-1913 yılları arasında 130 para vakfı kurulan kurulmuştur. Bu vakıflar cami, mescit gibi dinî, medrese, mektep, kütüphane ve tekke gibi sosyal kurumların faaliyetlerini sürdürmeleri ve onların görevlilerinin maaşlarını karşılamak üzere tesis edilmiştir. Bu vakıflara toplam 223.562 kuruluş vakfedilmiş olup miktar çokta büyük değildir. Yinede bu vakıflar 130 hayratın idamesini sağlamışlardır. İncelenen dönemde Rize'de kurulan para vakıflarının % 84'ü daha çok dini hizmet alanında faaliyet göstermişlerdir. Nitekim bu 130 vakıftan 109'u cami ve mescit için kurmuştur. Cami ve mescitler İslâm'ın ilk devirlerinde itibaren ibadetin yanı sıra hem ilim öğrenilen hem de sosyal ve siyasî işlerin görüldüğü yerlerdir. Ayrıca bu kurumlar, örgün eğitim öğretimin sınırlı nispette kaldığı Osmanlı toplumunda kültürel etkileşimin merkezi olarak gelişmişlerdir.

Rize'de kurulan para vakıflarının %16'sında eğitim amaçlı kurulmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nde bu dönemde eğitim hizmetlerini maarif nezareti karşılamaktadır. Ancak halk devletin yetişemediği durumlarda eğitim kurumlarının idamesi için de para vakıfları kurduğu görülmektedir.

Bu vakıflar, kuruldukları bölgede insanların dinî ve sosyal ihtiyaçlarını giderirken aynı zamanda da onların nakit para sorunlarını çözmüştür. Ancak bu paraları kimlerin aldığını ve niçin aldıkları tespit edilememiştir. Yinede bu para vakıfların bölgenin ekonomisinin gelişmesine katkı sağladığı düşünülebilir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Vakfiye Defterleri: 585, 586, 587, 588, 589, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606 ve 607.

Rize Şer'iyye Sicilleri (RŞS): 1495, 1496, 1499, 1500, 1501, 1502, 1503, 1504, 1506, 1508, 1509.

2. İnceleme Eserler

Akgündüz, Ahmet (1996). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul.

Alkan, Mustafa. (2006). "Uşak Para Vakıfları (1890-1920). *Bellekten*. (LXX/258). 743-774.

Çağatay, Neşet (1971). "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık". *Vakıflar Dergisi*. (1971/ IX), 39-56.

Çınar, Hüseyin- Koyuncu Kaya Miyase (2015). *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Halaçoğlu, Yusuf (1995). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK Yayınları.

Imber, Colin (2004). *Şeriatın Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslâmî Hukuku*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kayaoğlu, İsmet (1976). "Vakfın Menş-i Hakkında Görüşler". *Vakıflar Dergisi*. (1976/XI). 49-55.

Köprülü, Bülent (1951). "Tarihte Vakıflar". *AÜ, Hukuk Fakültesi Dergisi*. (1951, 8/3). 479-518.

Köprülü, Fuat (2005). *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. Ankara. Akçağ Yayınları.

Kurt, İsmail (1996). *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Mandaville, John E. (1998). "Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması" (çev: Fethi Gedikli). *Türkiye Günlüğü*. (Yaz 1998/51). 129-144.

Özcan, Tahsin (2003). *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: TTK Yayınları.

Yediyıldız, Bahaeddin (1999). "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi". *Osmanlı*. (V). (ed.: Güler Eren). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK Yayınları.

Ek 1: Daha önce inşa edilmiş cami, mescit, medrese, mektep ve tekkelere yapılan vakıflardır.												
No	VGMA d. No/ Sayfa	RŞS No/Sayfa	Vakıfın adı	Vakfiye tarihi Hicri/Miladi	Köyü/ Mahallesi	Vakfedilen Miktar (Kuruş)	Muamele oranı %	Vakıfın şartı ve görevilere verilen senelik miktar ve diğer harcamalar (kuruş)				
								İmam ve Hatip	Mualim	Şeyh	Müderris	Tamir ve aydınlatma
1	586/149		Bıçakçı oğlu Mehmed Efendi ibn Eyüb Efendi	29 Zilka'de 1302/ 9 Eylül 1885	Uma Tohli Köyü	1000	Belirtilmemiş	150				
2	587/100		el-Hâc Ahmed Şemseddin Efendi ibn eş-Şeyh Osman Efendi	5 Ramazan 1290/ 27 Ekim 1873	Eminiddin Mah.	3000	15		300	200		
3	587/6	1496/113	el-Hâc Mahmudzade el-Hâc İsmail Efendi ibn el-Hâc Yahya	5 Safer 1289/ 14 Nisan 1872	Peripol Mah.	1000	15	150				
4	587/9		Hacı Hasan oğlu Yunus Ağa ibn el-Hâc Hasan	5 Şevval 1289/ 6 Aralık 1872	Müftü Mah.	750	15	105				
5	588/190		Kazma oğlu Hacı Hüseyin ibn Osman	7 C.âhir 1303/ 13 Mart 1886	Şetroz Köyü	2000	Belirtilmemiş	300				
6	588/218		Senginal oğlu Osman Efendi ibn Mustafa Efendi	11 Şevval 1304/ 3 Temmuz 1887	Sivelos Köyü	10 adet Mecidiye altını (yüzlük)	Belirtilmemiş	150				
7	588/54		Temur oğlu Haşim Efendi ibn Abdullah	10 R.ewel 1303/ 14 Şubat 1886	Kamaşinoz Mah.	1000	Belirtilmemiş	150				
8	589/100	1499/140	Keskin oğlu Dursun Efendi ibn Ahmed	15 Zilka'de 1298/ 9 Ekim 1881	Karadere Nah. İnci Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı				
9	589/106		Cebin oğlu Mustafa b. Yakut	15 R.âhir 1299/ 4 Mayıs 1882	Kurâ-y Seb'a Nah. Vilköy İspir Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı				
10	589/108.	1499/122	Nafîş oğlu Yunus Efendi ibn el-Hâc Mehmed	20 Şaban 1298/ 18 Temmuz 1881	Leroz Karadere Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı				
11	589/112	1499/139	Molla Ahmed oğlu Mehmed Efendi ibn Reşid	25 R. âhir 1298/ 27 Mart 1881	Mapavri Nah. Concik Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı				
12	589/140	1499/171	Tavukçu oğlu Hasan Efendi ibn Memiş Efendi	27 C.ewel 1299/ 16 Nisan 1882	Kurâ-y Seb'a Nah. Manda Köyü	1000	Belirtilmemiş	150				
13	589/144	1499/126	Kalender oğlu Osman Efendi ibn Mehmed	5 Receb 1298/ 3 Haziran 1881	Başgürgen Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı				

Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)

14	589/ 145	1499/125	Hawa oğlu Emin ibn Ömer	15 Ramazan 1298/ 11 Ağustos 1881	Zavendik Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
15	589/99	1499/114	Yazıcı oğlu İsmail Efendi ibn İbrahim	25 R.âhîr 1298/ 27 Mart 1881	Argaloz Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
16	591/ 218		Nicaz oğlu İsmail b. Ahmed	14 Zilka'de 1310/ 30 Mayıs 1893	Karadere Nah. Silvan Ahya Köyü	2000	Belirtilmemiş	Tamamı			
17	592/ 157	1502/198	Durmuş oğlu Hacı Ahmed Efendi ibn Mehmed	17 Zilhicce 1314/ 19 Mayıs 1897	Lerozgoror ma'a Mervane Köyü	1000	Murabaha nizamnamesi	Tamamı			
18	592/ 218	1504/268	Kanu oğlu Süleyman Efendi ibn Memiş Efendi	12 Zilka'de 1321/ 4 Şubat 1904	Salarha Hurtoz Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı			
19	593/ 108	1503/106	Ahmed oğlu Akif Efendi ibn Mustafa	11 C.evvel 1316/ 27 Eylül 1898	Mapavri Nah. Komika Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
20	593/ 42	1501/24	Çalık oğlu Hüseyin b. Mustafa	5 C.âhîr 1309/ 6 Ocak 1892	Lazkoz Köyü	2000	15	Tamamı			
21	594/ 199	1504/119	İbiş oğlu Abbas b. Mustafa ve Abdurrahman oğlu İbrahim b. Osman ve Hüseyin oğlu Hafız İsmail Efendi ibn Ahmed	15 Zilka'de 1319/ 23 Şubat 1902	Kurâ-yı Seb'a Nah. Kabahor Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı			
22	594/ 221		Hurdeşzade Yusuf Efendi ibn Ali Ağa	18 R.evvel 1318/ 16 Temmuz 1909	Hamalyoz Raşota Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamam			
23	595/214		Hacı Osman oğlu Hafız Hasan Efendi ibn Hacı Süleyman	29 Şaban 1327 13 Eylül 1909	Karadere Nah. Apencene Köyü	2000	Belirtilmemiş	Gelirin yarısı			Gelirin yarısı
24	595/ 22		el-Hâc Mustafa Efendi ibn Ömer	10 Ramazan 1285/ 25 Aralık 1868	Kal'a Mah.	73 adet Mecidiye altını (yüzlük)	15		Tamamı		Şadırvan tamirine
25	595/ 253	1504/141	Karadereci oğlu Arif Efendi ibn Yunus	23 Muharrem 1320/ 2 Mayıs 1902	Atyonaz Çikara Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
26	595/ 58	1506/94	Bayraktar oğlu Abdülmeccid Efendi ibn Yusuf Efendi	29 R.âhîr 1324/ 22 Haziran 1906	Fatla Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
27	595/ 74	1506/49	Öksüz oğlu Mehmed Efendi ibn Cevâhîr	12 C.âhîr 1323/ 14 Ağustos 1905	Raşot Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı			
28	596/ 109	1506/7	Havla oğlu Şükri Efendi ibn Dursun Efendi	17 Şevval 1322/ 25 Aralık 1904	Kuriloz Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
29	596/ 153	1504/43	Süleyman oğlu Yahya Efendi ibn Memiş	9 Şevval 1318/ 30 Ocak 1901	Karadere Nah. Abencene Köyü	2000	Belirtilmemiş	Tamamı			

30	596/224	1503/171	Safî oğlu Ömer Efendi ibn Mahmut Efendi	6 R.âhîr 1317/ 14 Ağustos 1899	Kuzandinoz Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
31	596/ 93	1504/168	Kazdal oğlu Ahmed Efendi ibn Osman	21 C.âhîr 1320/ 25 Eylül 1902	Salarha Singaz Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
32	597/ 129		Lâfzen oğlu Recep Efendi ibn Osman	10 C.ewel 1321/ 4 Ağustos 1903	Salarha Singaz Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
33	597/ 250		Kambur oğlu Hasan Efendi ibn Hacı Hüseyin	17 Şaban 1326/ 14 Eylül 1908	Katoz Köyü	1000	Belirtilmemiş				
34	598/ 143	1503/89	Hacı oğlu Ahmed Efendi ibn Ali ve Kasbar oğlu Recep b. Musa	9 R.ewel 1316/ 25 Eylül 1898	Arunmağroz Köyü	2000	Belirtilmemiş	Tamamı			
35	598/ 179	1504/271	Muslih oğlu Kamil Efendi ibn Arif	18 Zilka'de 1321/ 5 Şubat 1904	Kurâ-yı Seb'a Nah. İksenit Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
36	599/ 186		Sipahi oğlu Hüseyin Efendi ibn Hüseyin	13 Muharrem 1322/ 30 Mart 1904	Kurâ-yı Seb'a Nah. Varde Köyü	900	Belirtilmemiş	Tamamı			
37	599/ 40		Bayrakdar oğlu İdris b. Ali	20 C.ewel 1303/ 24 Şubat 1886	Fadla Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
38	600/ 124		Laz oğlu Ömer Efendi ibn-i Hürşid	18 C.âhîr 1328/ 27 Haziran 1910	Atyanoz Çikara Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
39	600/ 143		Saracade Mehmed Efendi ibn Abdulhamid Efendi	17 Zilka'de 1328/ 20 Kasım 1910	Roşi Mah.	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
40	600/ 150		Kara Mahmut oğlu Hafız Mustafa Efendi ibn-i Mahmud Ağa	22 Zilhicce 1327/ 4 Ocak 1910	Mirekaloz Köyü	1500	Belirtilmemiş	Yarısı			Yarısı
41	600/ 16		Kara Ömer oğlu İsmail Efendi ibn Ali	26 Zilka'de 1326/ 20 Aralık 1908	Mapavri Nah. Galata Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı			
42	600/ 214		Sarı Hasan oğlu Ahmed Efendi ibn Salih	27 Zilka'de 1329/ 19 Kasım 1911	Karadere Nah. Sivane Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı			
43	600/ 97		Gülnük oğlu Osman Efendi ibn Zekerîya	22 Zilka'de 1327/ 5 Aralık 1909	Mirekaloz Köyü	1000	Belirtilmemiş	15 sehim			3 sehim
44	601/ 95	1508/288	Eskit oğlu İbrahim Efendi ibn Osman Efendi	6 Zilhicce 1329/ 28 Kasım 1911	Giliçoz Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
45	601/ 96		Hacı Ali oğlu Yakub Efendi ibn Şaban Efendi	20 C.âhîr 1328/ 29 Haziran 1910	Kayıklar Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
46	602/ 247	1501/40	Kara Ali oğlu Molla Hüseyin ibn Salih ve Kara Ali oğlu Mahmud Çavuş ibn Ömer ve Deli oğlu Mesud b. Hasan	25 Şaban 1309/ 26 Ocak 1892	Ponçuz Köyü	2000	Belirtilmemiş	300			
47	602/ 42	1504/113	Bağdatlı oğlu Mehmed Efendi ibn Ömer Efendi	10 Ramazan 1319/ 21 Aralık 1901	Mapavri Nah. Fenaçi Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı			
48	603/ 158	1508/11	Hacı oğlu Mehmed Efendi ibn Zâhir	4 R.âhîr 1329/ 4 Nisan 1911	Armudahyuz Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
49	604/ 188		Sarı Hasan oğlu Ali Efendi b. Ali	17 Zilhicce 1331/ 17 Kasım 1913	Leroz Mervan Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			

Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)

50	604/ 268				Külünk oğlu Hasan Efendi ibn Memiş Efendi	29 Receb 1330/ 14 Temmuz 1912	Gorgorlu Köyü	1053	Belirtilmemiş	Tamamı			
51	605/ 53				Ömer oğlu Mehmed Efendi b. Hüseyin	11 R.âhır 1331/ 20 Mart 1913	Salarha Ruspa Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
52	606/ 142				Nevahi oğlu Kamil Efendi ibn Hasan	2 C.ewel 1326/ 2 Haziran 1908	Goncinoz Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
53	606/ 252	1508/12			Ökkeş oğlu İslam Efendi ibn Hacı Ali	26 R.âhır 1329/ 26 Nisan 1911	Rize Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
54	606/ 37				Kurt oğlu Hafız Kâmil Efendi ibn Hacı Arif Efendi	24 Muharrem 1330/ 14 Ocak 1912	Veroz Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı			
55	606/ 47	1508/40			Çini oğlu İsmail Efendi ibn Süleyman	5 Zilka'de 1329/ 28 Ekim 1911	Kurâ-yı Seb'a Nah. Vilköy İspir Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
56	606/ 58				Al oğlu Şevki Efendi ibn Ali Efendi	18 Zilka'de 1328/ 21 Kasım 1910	Mapavri Nah. Çaçeva Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
57	607/174				İslâm oğlu Hafız Yusuf Efendi ibn Mustafa	15 Receb 1332/ 9 Haziran 1914	Karadere Nah. Tolun Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı			
58		1499/138			Molla Ahmed oğlu Kaptan Hacı Receb Efendi ibn Hacı Mehmed Efendi	6 Muharrem 1299/ 28 Kasım 1881	Concık Köyü	34 adet Mecidiye altını (yüzük) 32	Belirtilmemiş		485		30
59		1502/116			Bekir oğlu Hacı Yusuf Efendi ibn Osman	4 Şaban 1313/ 20 Ocak 1896	Perkam Köyü	2000	Belirtilmemiş	Tamamı			
60		1502/95			Fakih oğlu Dursun Efendi b. Abdülaziz	22 R.âhır 1312/ 21 Aralık 1894	Paşayan Mah.	1000	Belirtilmemiş				Tamamı
61		1503/99			Kumbasar oğlu Kamil b. Hacı Yahya, Kumbasar oğlu Bayram b. İbrahim, Kumbasar oğlu Mesud b. Ali, Anakuş oğlu Mustafa b. İbrahim	12 C.âhır 1317/ 18 Ekim 1899	Kurâ-yı Seb'a Nah. Cimil Ortaköy Köyü	4000	Belirtilmemiş				Tamamı
62		1503/133			İslam oğlu Mustafa Efendi ibn Hasan	11 C.ewel 1316/ 27 Eylül 1898	Meri Mah.	4000	15		300		Kalanı
63		1504/38			Yusufoğlu Pehlivan Efendi ibn Hamid Efendi	26 Receb 1318/ 19 Kasım 1900	Kurâ-yı Seb'a Nah. Koher-i Süfla Köyü	2000	Belirtilmemiş	Tamamı			
64		1504/98			Züfarlı oğlu Ali Efendi ibn Osman	23 Receb 1319/ 5 Kasım 1901	Mapavri Nah Babik Köyü	2000	Belirtilmemiş				Tamamı
65		1506/148			Abizade Hafız Ali Efendi ibn Hacı Şaban	3 Receb 1325/ 12 Ağustos 1907	Kum Mah.	1000	Belirtilmemiş				Tamamı
66		1500/148			Hacı Ali Efendizade Cabı Efendi ibn Hacı Ali Rıza Efendi	13 R.âhır 1308/ 24 Ocak 1891	Haldoz Mah.	1000	Belirtilmemiş		150		
67		1504/36			Hürrem oğlu Ömer b. Mehmed	27 Şaban 1318/ 20 Aralık 1900	Mapavri Nah. Süpe Köyü	3000	Belirtilmemiş				Tamamı

Ek 2: Yeniden inşa edilen cami, mescit, medrese, mektep ve kütüphane yapılan vakıflardır.

No	VGMA d. No/sayfa	RŞ No/sayfa	Vâkıfın adı	Vakfiye tarihi Hicri/Miladi	Köyü/ Mahallesi	Vakfedilen Miktarı (Kuruş)	Muamele oranı %	Vâkıfın şartı ve görevlere verilen senelik miktar ve diğer harca- malar (kuruş)						
								İmam ve Hatip	Mütevelli	Muallim	Kütüphane	Müderris	Tamir ve aydınlatma	
1	582/514	1488/103	el-Hâc Osman Efendizade el-Hâc Hasan Efendi ibn el-Hâc Osman Efendi ibn Mustafa Efendi	15 C.âhir 1275/ 20 Ocak 1859	Babek Mah.	4000	Belirtilmemiş				50	50		
2	583/ 179		el-Hâc Hasan Karpudan ibn Memiş b. Hasan	14 Şevval 1276/ 5 Mayıs 1860	Piri Çelebi Mah.	2500	15					300	Kalanı	
3	589/ 107	1499/118	Molla Ahmed oğlu Mehmed Efendi ibn Reşid	17 Zilka'de 1298/ 11 Ekim 1881	Concık Köyü	1000	Belirtilmemiş		Tamamı					
4	589/ 73	1499/45	Molla Ahmed oğlu Mustafa Efendi ibn Abdullah	29 Zilka'de 1296/ 14 Kasım 1879	Concık Köyü	2000	15	200	Kalanı					
5	589/220		Kamil oğlu Hasan Cavuş ibn Ali ve Baş oğlu Ahmed Ağa ibn Hasan	17 C.ewel 1301/ 15 Mart 1884	Şimadiyoz Köyü	2000	Belirtilmemiş	250					50	
6	589/ 231		el-Hâc Ahmed Ziyauddin Efendi ibn Mustafa ibn el-Hâc Abdurrahman	23 Muharrem 1294/ 8 Şubat 1877	İstanbul	5000	Belirtilmemiş				600			
7	589/ 240		Ömer oğlu Hüseyin Efendi ibn Mustafa	23 R.ewel 1300/ 1 Şubat 1883	Karadere Nah. Tohli Köyü	1000	Belirtilmemiş		Tamamı					

Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)

No	VGMA d. No/sayfa	RŞS No/Sayfa	Vakıfın adı	Vakfiye tarihi Hicri/Miladi	Köyü/ Mahallesi	Vakfedilen Miktarı (Kuruş)	Muamele oranı %	Vakıfın şartı ve görevlere verilen senelik miktar ve diğer harcamalar (kuruş)							
								İmam ve Hatip	Mütevelli	Muallim	Kütüphaneçi	Müderris	Tamir ve aydınlatma		
8	589/ 240		Boyer oğlu el-Hâc Abdulhabib Ağa ibn Mahmud Ağa	5 R.ewel 1300/ 14 Ocak 1883	Kurâ-yı Seb'a Nah. Kafkeme Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı							
9	593/90	1504/10	Kara Osman oğlu Hafız Ahmed Efendi ibn Ahmed	26 R.ewel 1318/ 24 Temmuz 1900	Kovaroz Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı							
10	593/149	1501/62	Sürgün oğlu Ahmed Efendi ibn İbrahim	8 Zilhicce 1309/ 4 Temmuz 1892	Kurâ-yı Seb'a Nah. Yilgüze Köyü	2500	Belirtilmemiş	Tamamı							
11	593/156	1501/193	Turab oğlu Hacı Süleyman ibn Memiş	25 R.ewel 1311/ 6 Ekim 1893	Tohli Köyü	2000	Belirtilmemiş	Tamamı							
12	593/91	1501/96	Kalpan oğlu Kaşım b. Memiş ve Hacı Bekir oğlu Bilâl b. İsmail ve Fetah oğlu Molla Hüseyin b. Ahmed	18 C.âhîr 1310/ 7 Ocak 1893	Karadere Nah. Maşer Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı							
13	594/ 104	1503/76	Kumbasarzade Mesud Efendi b. Yahya Ağa, Kumbasarzade Hasan Efendi ibn Hacı Mehmed, Kumbasarzade Mustafa Efendi ibn İsmail	9 Safer 1316/ 2 Haziran 1898	Kurâ-yı Seb'a Nah. Cimil Orta-köy Köyü	4000	Belirtilmemiş	300							180

No	VGMA d. No/sayfa	RŞS No/Sayfa	Vakfın adı	Vakfi tarihi Hicri/Miladi	Köy/ Mahallesi	Vakfedilen Miktarı (Kuruş)	Muamele oranı %	Vakfın şartı ve görevlere verilen senelik miktar ve diğer harcamalar (kuruş)						
								İmam ve Hatip	Mütevelli	Muallim	Kütüphaneci	Müdürlük	Tamir ve aydınlatma	
14	594/107	1502/36	Hacı İbrahim oğlu Ruşen Efendi ibn Dursun	3 Safer 1312 / 6 Ağustos 1894	Kurâ-yı Seb'a Nah. Yukarı Kapse Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı						
15	594/173	1504/12	Kaplan oğlu Hacı Ali ibn Veli	11 R.âhır 1318 / 8 Ağustos 1900	Kurâ-yı Seb'a Nah. Cimil Ortaköy Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı						
16	594/176	1503/148	Yağcı oğlu Mehmed Efendi ibn Şaban	8 Zilhicce 1316 / 19 Nisan 1899	Kurâ-yı Seb'a Nah. Kabaref Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı						
17	594/235	1504/157	Giritli oğlu Yusuf Efendi ibn Mehmed	17 R.ewel 1320 / 24 Haziran 1902	Mapavri Nah. Akrotir Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı						
18	596/221	1506/59	Çarlık oğlu Ali Efendi ibn Halid	7 Zilka'de 1323 / 3 Ocak 1906	Zavendik köyü	5000	Belirtilmemiş					Tamamı		
19	596/251	1506/74	Eyüboğlu Osman Efendi ibn Yunus	17 Sefer 1324 / 12 Nisan 1906	Kurâ-yı Seb'a Nah. Mânile Köyü	2000	Belirtilmemiş	Tamamı						
20	596/267	1501/125	Karaman oğlu Ömer Efendi ibn Osman	15 Zilhicce 1309 / 11 Temmuz 1892	Kurâ-yı Seb'a Nah. Kafkame Köyü	2000	Belirtilmemiş	300						
21	597/246	1504/113	Bostan oğlu Mehmed b. Ali	4 Zilka'de 1319 / 12 Şubat 1902	Kurâ-yı Seb'a Nah. Homeze Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı						

Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)

No	VGMA d. No/sayfa	RŞS No/Sayfa	Vakıfın adı	Vakfiye tarihi Hicri/Miladi	Köyü/ Mahallesi	Vakfedilen Miktarı (Kuruş)	Muamele oranı %	Vakıfın şartı ve görevlere verilen senelik miktar ve diğer harcamalar (kuruş)						
								İmam ve Hatip	Mütevelli	Muallim	Kütüphaneçi	Müdürlük	Tamir ve ay-dinlatma	
22	597/ 85	1502/22	Ömer oğlu Zekerriya Efendi ibn Ali	9 Şevval 1311/ 15 Nisan 1894	Salar Hakaniş Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı						
23	598/ 259		Muti oğlu Abdurrauf Efendi ibn Mustafa	2 R.evvel 1328/ 12 Mayıs 1910	Hudisa Köyü	2000	Belirtilmemiş	Tamamı						
24	598/168	1506/15	Kalanat oğlu Mehmed Efendi ibn Ali	27 Zilka'de 1322/ 2 Şubat 1905	Gözgönlü Cami-i Latif Köyü	2000	Belirtilmemiş					Tamamı		
25	598/ 191	1502/58	Tavukçu oğlu Memiş Efendi ibni Hasan	19 Receb 1312/ 16 Ocak 1895	Uma Tohli Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı						
26	598/211		Fuyunuk oğlu Arif Efendi ibn Ahmed	6 Receb 1312/ 3 Ocak 1895	Kurâ-yı Seb'a Nah. Tolubınarı Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı						
27	599/186	1506/97	Rebi oğlu Ömer Efendi ibn Ömer	29 C.evvel 1324/ 21 Temmuz 1906	Kolasuz Köyü	1500	Belirtilmemiş						Tamamı	
28	599/ 224	1506/58	Fazlı oğlu Hacı Şakir Efendi ibn Mustafa	4 Zilka'de 1323 31 Aralık 1905	Kurâ-yı Seb'a Nah. Mahura Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı						
29	600/160	1506/88	Merkil oğlu Mehmed Efendi ibn Osman	7 R.evvel 1324/ 29 Haziran 1906	Leron Pençoş Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı						

No	VGMA d. No/sayfa	RŞS No/Sayfa	Vâkıfın adı	Vakfiye tarihi Hicri/Miladi	Köyü/ Mahallesi	Vakfedilen Miktarı (Kuruş)	Muamele oranı %	Vâkıfın şartı ve görevlere verilen senelik miktar ve diğer harcamalar (kuruş)						
								İmam ve Hatip	Mütevelli	Muallim	Kütüphaneçi	Müderris	Tamir ve ay-dinlatma	
30	600/ 42	1504/153	Kanbur oğlu Mustafa Efendi ibn Hacı Mehmed	23 Safer 1320/ 1 Haziran 1902	Potomya Feçran Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı						
31	601/5		Ali Baş oğlu İbrahim Efendi ibn Abdülkerim	22 Receb 1328/ 30 Temmuz 1910	Sinkaz Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı						
32	602/ 26	1504/60	Kangül oğlu Kahiraman b. Hacı Ali ve Alaman oğlu Ali b. Yahya ve Deli Balta oğlu Ali b. Yakub ve Molla Osman oğlu Mustafa b. Ahmed	18 Zilhicce 1318/ 8 Nisan 1901	Kurâ-yı Seb'â Nah., Anzer-i Sufla Köyü	1600	Belirtilmemiş	Tamamı						
33	602/162	1503/148	Molla İsmail oğlu Mahmud Efendi ibn Hüseyin	8 Zilhicce 1316/ 19 Nisan 1899	Mapavri Nah. Abrık m'a Makraş Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı						
34	602/57	1502/23	Veli oğlu Yunus Efendi ibn Memiş	18 Zilka'de 1322/ 24 Ocak 1905	Cambulak Köyü	1400	Belirtilmemiş	Tamamı						
35	602/ 62	1504/153	Köyü oğlu Süleyman Efendi ibn Çakır Abdülkerim	13 R. evvel 1320/ 20 Haziran 1902	Karadere Nah. Andra Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı						

Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)

No	VGMA d. No/sayfa	RŞS No/Sayfa	Vakıfın adı	Vakfiye tarihi Hicri/Miladi	Köyü/ Mahallesi	Vakfedilen Miktarı (Kuruş)	Muamele oranı %	Vakıfın şartı ve görevlere verilen senelik miktar ve diğer harcamalar (kuruş)						
								İmam ve Hatip	Mütevelli	Muallim	Kütüphaneçi	Müderris	Tamir ve ay-dinlatma	
36	603/279	1501/26	Bektaş oğlu Hacı Emin Ali ibn Hasan	22 Zilka'de 1308 29 Haziran 1891	Kurâ-yı Seb'a Nah. Patran Köyü	1000	15	Tamamı						
37	603/55	1504/147	Mando oğlu Ahmed Efendi ibn Hacı Hamid Efendi	4 Safer 1320/ 13 Mayıs 1902	Mişona Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı						
38	606/128		Hacı oğlu Hüseyin Efendi ibn Mustafa Efendi	20 Safer 1330/ 9 Şubat 1912	Vandri Köyü	1000	Belirtilmemiş	Tamamı						
39	606/265	1509/2	Ekiş oğlu Hüseyin Efendi ibn Hacı Battal	2 Safer 1331/ 11 Ocak 1913	Kurâ-yı Seb'a Nah. Kolyav Köyü	2000	Belirtilmemiş	Tamamı						
40	607/112		Ak Mehmed oğlu Hafız Lokman Efendi ibn Hüseyin	11 R.ewel 1331/ 18 Şubat 1913	Mişona Köyü	1500	Belirtilmemiş	Tamamı						
41		1501/21	Çalık oğlu Halid b. Mustafa, Çalık oğlu Receb b. Memiş, Öksüz Kâşif b. Osman, Çalık oğlu Yakub b. Ömer, Çalık---b. Mehmed	19 C.âhır 1309/ 20 Ocak 1892	Zavendik Köyü	5000	15						750	

No	VGMA d. No/sayfa	RŞS No/Sayfa	Vâkıfın adı	Vakfiye tarihi Hicri/Miladi	Köyü/ Mahallesi	Vakfedilen Miktarı (Kuruş)	Muamele oranı %	Vâkıfın şartı ve görevlere verilen senelik miktar ve diğer harcamalar (kuruş)						
								İmam ve Hâtip	Mütevelli	Muallim	Kütüphane	Müdürlük	Tamir ve aydınlatma	
42		1501/34	Kaş oğlu Hacı Yusuf İbn Osman, Koyun oğlu Hüseyin b. Abdülaziz, Karbuz oğlu İbrahim b. Hurşid, Çap oğlu Recep b. Mehmed,	29 Receb 1309/ 28 Şubat 1892	Salarha Ahincoz Köyü	32 adet Mecidiye altını (yüz-lük)	Belirtilmemiş				Tamamı			
43		1501/76	Kösem oğlu Mahmud b. Süleyman, Köseki oğlu diğer Mehmed b. Osman	21 Safer 1310/ 15 Eylül 1892	Karadere Nah. Andra Köyü	9 adet Mecidiye altını (yüz-lük)	Belirtilmemiş				Tamamı			
44		1501/97	Kapuz oğlu Mustafa b. Mahmud, Molla Ahmed oğlu Tursun b. Mehmed, Kapuz oğlu Molla Hüseyin b. Ahmed	13 R.âhır 1310/ 4 Kasım 1892	Velâ Köyü	4000	Belirtilmemiş				Tamamı			
45		1504/97	Şami oğlu Ahmed Efendi İbn Abdî	9 Receb 1319/ 22 Ekim 1901	Mapavri Nah. Çaçeva Köyü	4227	Belirtilmemiş				Tamamı			
46		1504/128	Beyhozlu oğlu Kamil Çavuş İbn Ahmed	2 Zilhicce 1319/ 12 Mart 1902	Salarha Atıanoz Köyü	4000	Belirtilmemiş				Tamamı			

Ek 3: Daha önce mesicet olarak yapılmış, fakat bölge halkının ihtiyaçlarına cevap veremediği için camiye çevrilmiş olan yeni camilere yapılan vakıflardır.										
No	VGMA d. No/sayfa	RŞS No/Sayfa	Vakıfın adı	Vakfi tarihi Hicri/Miladi	Köy/ Mahallesi	Vakfedilen Miktar (Kuruş)	Muamele oranı %	Vakfın şartı ve görevilere verilen senelik miktar ve diğer harcamalar (kuruş)		
								İmam ve Hatip	Mütevelli	Muallim
1	585/ 103	1496/80	Kuloğlu Mehmed Efendi ibn Ahmed	13 Zilka'de 1288/ 24 Ocak 1872	Mapavri Nah. Abrık Köyü	1300	15	Tamamı		
2	585/ 105	1496/106	Hacı oğlu Hasan Efendi ibn el-Hâc Yahya	25 Muharrem 1289/ 4 Nisan 1872	Mapavri Nah. Akrafıl Köyü	1000	15	Tamamı		
3	585/ 234		Keleş Alemdar oğlu Mahmud b. Mehmed	8 Şaban 1289/ 11 Ekim 1872	Kanboz Köyü	1000	15	Tamamı		
4	585/ 65		Ahmed oğlu Ali Efendi ibn Mahmud	23 Muharrem 1288/ 14 Nisan 1871	Mapavri Nah. Canceva Köyü	2000	15	300		
5	585/ 66	1495/97	Köse Mehmed oğlu Molla Hüseyin b. Ali	15 R.âhır 1287/ 15 Temmuz 1870	Mağaloz Köyü	2000	15	200	100	
6	587/ 41		Durmuş oğlu İbrahim b. Ahmed	25 Zilka'de 1289/ 24 Ocak 1873	Karadere Nah. Taserik Köyü	1500	15	Tamamı		
7	587/ 132		Eloğlu Ali Efendi ibn Emin	8 Şaban 1292/ 9 Eylül 1875	Mapavri Nah. Haçpuva Köyü	3000	15	450		
8	587/ 144	1497/18	Hürrem oğlu Abdullah Efendi ibn Mehmed	23 Receb 1292/ 25 Ağustos 1875	Mapavri Nah. Sert Köyü	3000	15	450		
9	587/ 213		Morkil oğlu Mehmed b. Osman	15 C.evvel 1291/ 30 Haziran 1874	Licnuz Köyü	3000	15	450		
10	587/ 40		Hocaz oğlu İsmail b. Ahmed	25 Zilka'de 1288/ 5 Şubat 1872	Karadere Nah. Silyan Köyü	1000	15	Tamamı		
11	587/ 45		Sofu oğlu Osman Çavuş b. Ahmed	5 R.evvel 1290/ 3 Mayıs 1873	Giliçöz Köyü	2000	15	300		
12	587/ 83		Sarı Osman oğlu el-Hâc Yakub b. Hasan	23 C.evvel 1290/ 19 Temmuz 1873	Konyat Köyü	1500	15	Tamamı		
13	589/ 68		Sipahizade Hacı Hüseyin Efendi ibn Abdül-lah Efendi	10 Muharrem 1297 24 Aralık 1879	Kurâ-yı Seb'â Nah. Varde Köyü	1000	15	150		
14	589/ 73		Molla Ahmed oğlu Mustafa Efendi ibn Abdül-lah	29 Zilka'de 1296/ 14 Kasım 1879	Canceve Köyü	2000	15	200	100	
15	589/ 94	1499/31	Cemandan oğlu Mehmed Dursun Efendi ibn Ömer Ağa	15 Ramazan 1296/ 2 Eylül 1879	Kurâ-yı Seb'â Nah. Anzer-i Süflâ Köyü	2000	15	300		
16	589/ 239		Geveli oğlu Hafız Ömer Efendi ibn el-Hâc Ali Ağa	18 C.evvel 1301/ 16 Mart 1884	Kalohten Mah.	2000	15	300		
17	596/ 93	1500/26	Molla Hasan oğlu Mustafa Efendi ibn Ahmed	25 Zilka'de 1293/ 12 Aralık 1876	Sinkaz Köyü	3000	15	450		

Beyrut Hz. Ömer Camii Vakfı (1840-1898)

Kürşat Çelik*

Öz

Camiler, Müslümanların ibadetlerini yerine getirdikleri mekanlar olmanın yanı sıra tarihte idare merkezi, hükümet binası, öğretim yeri ve askeri karargâh olarak da kullanılmıştır. Müslümanlar bu özellikleri sebebiyle cami inşa etmek ve yaşatmak için birbirleriyle yarışmışlardır. Müslüman devletlerin temel politikalarından biri de cami inşa etmek ve bunları yaşatmak olmuştur. Bu amaçla Müslüman devletler, ele geçirdikleri yerlere hemen cami inşa etmiş veya var olan dini mekânları camiye dönüştürmüşlerdir.

Beyrut, Hz. Ömer döneminde Müslümanların hâkimiyeti altına alınmıştır. Ancak zamanla Beyrut'u Haçlılar tekrar ele geçirmiş ve Roma dönemine ait eski bir mabedin üstüne St. John Baptista kilisesini inşa etmişlerdir. Beyrut'u Haçlılardan geri alan Memlûkların ilk yaptıkları işlerden biri St. John Baptista kilisesini camiye dönüştürmek olmuştur. Bu camiye Hz. Ömer Camii adı verilmiştir. Camide bulunan Hz. Yahya peygambere ait olduğu iddia edilen makam ve mübarek emanetten dolayı cami aynı zamanda Hz. Yahya Camii olarak da anılmıştır. Beyrut Hz. Ömer Camii, şehrin merkezinde, çarşı ve pazarların ortasındadır. Fiziki yapısı itibarıyla kilise yapısı korunan cami Osmanlı Devleti zamanında da şehrin en önemli Müslüman mabetlerinden biri olmuştur.

Osmanlılar, kendilerinden önceki Müslüman devletlerde olduğu gibi, camilerin yaşatılması ve ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli vakıflar kurmuş veya var olanları güçlendirmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti idaresinde bulunan Beyrut'taki Hz. Ömer Camii Vakfı incelenmiştir. Vakfın gelir ve gider kalemleri ile vakıfta çalışan görevliler ve vakfın vermiş olduğu hizmetlere değinilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer Camii özelinde, Osmanlı Devleti'nin taşradaki vakıf camilerine karşı tutumu arşiv vesikalarına göre ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer Camii, Osmanlı Devleti, Vakıf, Beyrut.

Al-Omari Mosque Waqf in Beirut (1840-1898)

Abstract

Besides being places of worship, mosques were used as the central administration, government building, teaching centers and military headquarters by Muslims in the past. Therefore, Muslims were compete with each other to built mosques. One of the main policy of Muslim states were to build and ensure the continuity of the mosques. For this purpose Muslim states built mosques or converted religious buildings into mosques on the lands tht they seized from non muslims.

Beirut were seized by Muslims during the era of Caliph Omar. After a while, Crusaders had recaptured Beirut and they built St. John Baptiste church on top of an ancient temple of Roman era. Mamluks retrieved Beirut from the Crusaders and the first thing they did was to convert St. John Baptiste church into a mosque. This mosque was named Al-Omari Mosque by Mamluks. At the same time this mosque was called prophet Hz. Yahya Mosque because of the relics which were believed to belong prophet John. Beirut Al-Omari Mosque is in the middle of the city, bazaar and the market. The church structure of the mosque was preserved. Al-Omari Mosque was one of the most important places of worship of the Ottoman Empire era.

Ottomans were established various waqfs and strengthened existing ones in order to maintain mosques as in the case of previous Muslim states. In this study, Al-Omari Mosque Waqf in Beirut is examined considering the period of Ottoman Empire administration. The Waqf's incomes and expenses, staff and the services are investigated. Besides, the attitude of Ottoman Empire towards provincial waqf mosques has been revealed based on archival documents related to Al-Omari Mosque in particular.

Keywords: Al-Omari Mosque, Waqf, Ottoman Empire, Beirut.

* Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, kursatel@gmail.com.

Giriş

Cami, Müslümanların ibadetlerini yerine getirdikleri mekân olarak bilinmektedir. Arapça, *cem'* kökünden türeyen “toplayan, bir araya getiren” anlamındaki *cami'* kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan *el-mescidü'l-câmi'* (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. Kuran-ı Kerim'de cami kelimesi geçmemekle birlikte onun yerine “secde yapılan yer” anlamında *mescid* kavramı kullanılmıştır. Mescid, Arapça da “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” manasına gelen *sücûd* kökünden “secde edilen yer” anlamında bir mekân ismidir (Önkal-Bozkurt, 1993: 46). Camiler ibadet yeri olmanın yanı sıra tarihte, parlamento, idare yeri, hükümet binası, toplantı yeri, öğrenim merkezi (Hak, 1991: 290) ve askeri karargâh olarak da kullanılmıştır (Önkal-Bozkurt, 1993: 52).

Beyrut, Doğu Akdeniz'de önemli bir liman kentidir. Kadim bir tarihe sahip olan şehir tarih boyunca çeşitli devletlerin idaresinde kalmıştır. Şehre hâkim olan devletler şehirde çeşitli ibadet merkezleri inşa etmişlerdir. Müslümanların şehri ele geçirmeleri Hz. Ömer döneminde olmuştur. Hz. Ömer'in yürütmüş olduğu fetih politikası ile birlikte 634 tarihinde Suriye cephesindeki savaşın kazanılmasından sonra Hz. Ömer'in emri ile 635 tarihinde Ebû Ubeyde b. Cerrah kumandasındaki ordunun *Mercû'r-Rûm* savaşından sonra Baalbek, Humus, Hama, Akka, Sayda, Sur ve Beyrut fethedilmiştir (Fayda, 2007: 45). Müslümanların şehre hâkim olmasıyla birlikte şehirde Müslümanlar da yaşamaya başlamışlardır. Bizans hâkimiyetinden sonra şehirde mescit veya caminin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte bir ibadethanenin yapılmış olması muhtemeldir. Beyrut şehri 1110 yılındaki Haçlı saldırısına kadar Müslüman devletlerin elinde kalmıştır. Zorlu bir kuşatma sonucunda Haçlı Kralı Baudouin Mayıs 1110 tarihinde şehri ele geçirmiştir. Haçlıların eline geçen şehir yağmalanmış ve insanların çoğu katledilmiştir (Maalouf, 1997: 114-115; Demirkent, 1974: 125). Bu saldırıdan, şehirdeki dini yapılarda olumsuz etkilenmiştir. Haçlılar, kendi inançları gereği Beyrut'ta St. John Baptista ismiyle bir kilise inşa etmişlerdir. Bazı kaynaklarda bu kilisenin eski Roma tapınağı üzerine inşa edildiği belir-

tilmiştir (www.celestinioarce.com. Et: 13.04.2016). Kilisenin yapımında eski Roma döneminden kalma tapınak sütun ve inşa malzemeleri de kullanılmıştır. Selahattin Eyyubi'nin 4 Temmuz 1187'de yapılan Hittin Savaşı'nı kazanmasından sonra şehrin hakimiyeti tekrar Müslümanların eline geçmişse de bu durum kısa sürmüştür. 1197'de tekrar Haçlılar şehri kontrolleri altına almışlardır. 1291 tarihine kadar şehir Haçlıların kontrolünde kalmıştır. 31 Temmuz 1291'de Emir Şûca komutasındaki Memlûk ordusu Beyrut'u ele geçirmiş böylelikle şehir de Müslümanların hâkimiyeti sağlanmıştır. Memlûk ordusu şehirdeki bazı binalar ile surları ve kaleyi yıkmışlardır. Ancak St. John Baptista Kilisesi'ne herhangi bir zarar verilmemiş ve kilise camiye dönüştürülmüştür. Böylelikle St. John Baptista Kilisesi Beyrut'un en büyük camisi olan Hz. Ömer Camisi'ne dönüştürülmüştür (Runciman, 1989: 357). Kaynaklarda *Câmiu'l-Kebîr*, *Câmiî Kebîr-i Ömerî* ve *Hz. Yahya Câmiî* olarak da geçmektedir.

Hz. Ömer Camisi'nin, *Ulu Camii* veya *Câmiu'l-Kebîr* olarak da ifade edilmesinin nedeni ise İslam devletlerinin fethedilen şehirlerde önceleri orada bulunan en büyük ibadet yapısını camiye çevirmeleri ve hemen ardından büyük bir cami inşa ediyor olmalarıdır (Çam, 2012: 80). İşte bu camilerin şehirde yapılan ilk cami olmaları ve cuma hutbesinin burada okunması söz konusu camilerin Ulu Camii veya *Câmiu'l-Kebîr* olarak anılmasını sağlamıştır.

Camiye, Hz. Ömer isminin verilmesinin temel nedeni ise şehrin Müslümanların ikinci halifesi olan Ömer bin Hattab'ın emriyle ve onun halifeliği döneminde fethedilmesinden dolayıdır. Hz. Ömer isminin bir camiye verilmesi sadece Beyrut'a özgü olmayıp aynı sebepten Kudüs, Sayda ve Trablusşam gibi pek çok şehirdeki camilere de Hz. Ömer ismi verilmiştir.

Beyrut Hz. Ömer Camisi, Hz. Yahya Camisi olarak da anılmıştır. Bu ismin cami için kullanılmasının sebebi Hz. Yahya'ya ait olduğu iddia edilen makam ve Hz. Yahya'nın kolunun bu caminin içerisinde medfun olmasından dolayıdır. Hz. Yahya, Hristiyanlıkta *Vaftizci Yahya* ismiyle bilinir. İslamî kaynaklardaki adıyla Hz. Yahya, Hz. Zekeriyya'nın oğlu olup annesi, Hz. Meryem'in teyzesidir. Yahya isminin Batı dillerindeki karşılığı Jean veya John ismidir

(Aydın, 2013: 232). Haçlılar, Hz. Yahya'dan dolayı Beyrut'ta inşa ettikleri kiliseye onun adını (St. John Baptista-Aziz Vaftizci Yahya) vermişlerdir. Hz. Yahya, İsrailoğulları'nı doğru yola davet etmek için gönderilmiş bir peygamberdi. Hz. Yahya, Matta ve Markos İncillerine göre Hz. İsa'yı vaftiz etmiştir. Hz. Yahya'nın önce insanları doğru yola çağırmasından rahatsız olan Galile ve Perea bölgesinin yöneticisi Herod Antipas'ın, Yahya'nın bu tebliğinden rahatsızlık duyması yanında Nabat Kralı IV. Aretas'ın kızı olan hanımını boşayarak, Yahudi hukukuna göre meşru sayılmayan, kardeşinin hanımı Herodias ile evlenmesinin Yahya tarafından eleştirilmesi onun öfkesini iyice arttırmış. Herod, Hz. Yahya'yı tutuklatıp hapse attırmış, daha sonra da başını kestirmek suretiyle idam ettirmiştir (Aydın, 2013: 233). Hz. Yahya'nın vahşice katledilmesinden sonra mübarek başı ve kolu farklı yerlere götürülmüş, bedeni ise günümüzde Filistin'de bulunan Sebastiya Köyü'ne defnedilmiştir (*Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1326 H.: 230). Hz. Yahya'nın mübarek başı Şam'daki Emeviyye Camisi'nde muhafaza edilmiş daha sonra da üzerine bir makam yapılmıştır. Rivayete göre Emeviyye Camisi'nin inşası sırasında küçük bir dehlizde ve sanduka içinde üzerinde Hz. Yahya'ya ait olduğu yazılı, deri ve saçları özelliğini koruyan bir baş bulunmuştur (Özel, 1995:109). Hz. Yahya'nın kolu ise Beyrut'taki Hz. Ömer veya Hz. Yahya Camii'nde uzun süre muhafaza edildikten sonra İstanbul'a gönderilmiştir. Hem Hıristiyanlar, hem de Müslümanlar için kutsal olan Hz. Yahya'nın kolunun İstanbul'a getirilmesiyle ilgili çeşitli rivayetlerde vardır. En bilinen rivayete göre VII. Konstantin zamanında Antakya'dan İstanbul'a getirildiği, 12. yüzyılda imparator sarayının şapelinde, daha sonra Fener'deki Meryem Ana Kilisesi'nde saklandığı ve İstanbul'un fetihten sonra Osmanlı Sarayı'na getirilen kol, 1484'te II. Bayezid tarafından kardeşi Cem Sultan'ı ellerinde tutmaları için Rodos Şövalyeleri'ne gönderilmiş, daha sonra Kıbrıs'ta olduğunu öğrenen III. Murad tarafından da tekrar İstanbul'a getirildiği ve saraya konulduğu ileri sürülmektedir. Beyrut Hz. Ömer Camisi'ndeki Hz. Yahya'ya ait olan kutsal emanet için kayıtlarda "yed-i mübarek" (mübarek el) ifadesi kullanılmıştır. Günümüzde, Hz. Yahya'ya ait olduğu iddia edilen kol ve kafatası kemikleri Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emanetler Dairesi'nde bulunmaktadır.

Caminin Mimari Özellikleri

Hz. Ömer Camisi, St. John Baptista Kilisesi'nden camiye dönüştürüldüğü için camide kilise yapısı hâkimdir. Kilise mimari özelliğine sahip olan cami üç nefli¹ bazilikaya sahiptir. Orta nef, sivri beşik tonoz ile örtülüdür. İki yan nef ise kemerlidir. İç uzunluğu 34,5 metre genişliği 20 metredir. Caminin farklı yönlerde iki kapısı vardır. Üç kemer bulunan yapı sivri pencerelerle aydınlatılmıştır. Kilise halinde iken yapının ortasında yarım daireli bir sunak yeri mevcuttu. Üç apsis² ve duvarları fresklerle kaplı olan kilise, camiye dönüştürülürken freskler sıva ve boya ile kaplanmıştır. Kilisenin çan kulesi, minareye dönüştürülmüştür. Çan kulesi, Haçlılar zamanında okçular tarafından da kullanılmıştır. Kilise camiye dönüştürüldükten sonra freskler sökülmüş ve minber eklenmiştir (www.near-easternsacredart.com Et:23.04.2016). İlerleyen zamanlarda caminin güney duvarına doğru Hz. Yahya'nın mübarek kolunun muhafazası ve makamı yapılmıştır. Caminin hem doğu hem de batı tarafında kapılar bulunmaktadır. Giriş ve çıkışlar genellikle caminin batı kapısından yapılmaktadır. Cami 1975-1990 tarihleri arasındaki Lübnan iç savaşında zarar görmüş ve 2004 yılında yeniden restore edilmiştir. Günümüzde caminin içinde ahşap asma bir kat da bulunmaktadır. Muhtemelen asma kat, kilise camiye çevrildikten sonra eklenmiştir.

Hz. Ömer Camisi ile ilgili ilk bilgiler, 14. yüzyılın meşhur seyyahı İbni Battûta'ya aittir. Memlûk idaresindeki şehri ziyaret eden İbni Battûta 1330'lar da Beyrut'un küçük ama güzel çarşıları olan bir yer olduğunu belirttikten sonra şehirde büyük bir caminin var olduğunu ve bu caminin pek sanatkârane yapıldığını ifade etmiştir (İbn Battûta, 2000: 92). Ancak İbni Battûta caminin ismini belirtmemiştir. Osmanlı döneminde ise Evliya Çelebi cami ile ilgili ilk bilgileri aktarmıştır. Evliya Çelebi seyahatnamesine *Ulu Cami* olarak kaydetmiş olduğu caminin çarşı ve pazarların merkezinde yer aldığını, kapıdan kapıya uzunluğunun 150 ayak ve genişliğini ise 200 ayak olduğunu, caminin sekiz eski sütun üze-

1 *Nef*: Kilise mimarisinde apside dik ya da paralel olarak yer alan ve birbirlerinden sütun ya da paye dizileriyle ayrılan uzunlamasına mekânlara verilen ad.

2 *Apsis*: Hristiyanlığın mabetleri olan kiliselerin sunak odasını kapsayan, çoğunlukla yarım daire ya da çokgen, çok nadir durumlarda dikdörtgen planlı bir yapı unsurudur.

rine inşa edildiğini ve caminin sağ tarafındaki kapı üzerinde Osmanlı Devleti'nin ilk Mısır Beylerbeyi olan Hayır Bey'in burayı fethettiğinin yazılı olduğu bir kitabenin mevcudiyetini belirtmiştir. Evliya Çelebi, bu bilgilere ek olarak caminin fonksiyonları hakkında da detaylı bilgi vermesinin yanı sıra cami cemaatinin çok olduğunu, burada pek çok kişinin ilim öğrendiğini, ruhaniyetinin Şam'daki Emeviyye ve Mısır'daki Camii Ezher'de olmadığını dile getirmiştir. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler ışığında Hz. Ömer Camisi'nin Beyrut'un ticaret yerleri yakınında olduğu anlaşılabilir. Birlikte şehrin en kalabalık camisi olduğu da ortaya çıkmaktadır. Yine caminin ruhaniyet noktasında kıyasını yapan Evliya Çelebi, Emeviyye ve Ezher Camisi'nden bile üstün görmesi o dönemde caminin önemini göstermesi bakımında dikkate şayandır. Caminin bir medrese olarak kullanıldığını da Evliya Çelebi'nin aktardığı bilgilerden çıkarmak mümkündür (Evliya Çelebi, 1935: 421).

Osmanlı Devleti, Hz. Yahya'nın makamı ve kutsal emaneti bulunmasından dolayı Hz. Ömer Camisi'ne farklı bir özen göstermiştir. Bunların başlıcaları şunlardır; Hz. Yahya'nın kolunun muhafaza edilmesi ve korunması için iki adet türbedar görevlendirilmiştir. Burada sürekli Kuran-ı Kerim okunması için de iki adet hafız görev yapmıştır. Bu görevliler Osmanlı'nın son dönemlerine kadar bu görevlere devam etmişler. Osmanlı Devleti, Hz. Yahya'nın makamına gerekli özeni gösterilmesi için merkezden sıklıkla uyarı ve telkinlerde bulunmuştur. Özellikle makamın örtülerinin yenilenmesi ve bakımı için merkezden yerel idareciler uyarılmıştır (BOA, *A.MKT.NZD*, 423-11, 6 Zilhicce 1278 H. (4 Haziran 1862 M.)). Günümüzde cami içinde bulunan Hz. Yahya'nın kolunun bulunduğu sanduka Sultan II. Abdülhamid'in emri ile yaptırılmıştır. Bunun için merkezi hazineden 65.000 kuruşluk bir ödenek gönderilmiştir³. Hz. Yahya'nın mübarek kolunun bulunduğu makam için yeni yapılan sandukanın resmî açılışı da özel bir gün olan Sultan II. Abdülhamid'in hicri 60. doğum gününe denk getirilmiştir (BOA, *DH.MKT*, 2438-115, 22 Şaban 1318 H. (15 Aralık 1900 M.)).

3 Bkz. BOA, *İ.DH*, 1002-79151, 9 Zilhicce 1303 H. (8 Eylül 1886 M.); BOA, *DH.MKT*, 1383-49, 11 Rebiülevvel 1304 H. (8 Aralık 1886 M.); BOA, *İ.DH*, 1018-80318, 2 Cemaziyelevvel 1304 H. (27 Ocak 1887 M.); BOA, *DH.MKT*, 1396-22, 5 Cemaziyelevvel 1304 H. (30 Ocak 1887 M.).

Bu durum devletin bu camiye ne kadar ehemmiyet verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın Gelirleri

Vakıf, insanların Allah'ın rızasını kazanmak için menkul ve gayrimenkullerini bağışlaması esasına dayanmaktadır. İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren çeşitli vakıflar kurulmuştur. En yaygın vakıf kuruluşları insanların ibadetlerini yerine getirdikleri cami ve mescit vakıfları olmuştur. Vakıflar hizmetlerini yerine getirebilmek için çeşitli gelir kalemlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Gelirlerin süreklilik arz etmesi vakıfların hizmet kalitesini artırdığı gibi vakfın amacına da ulaşmasını sağlamaktadır. Bu sebeplerden dolayı genellikle vakıflar kurulurken daha uzun ömürlü ve sürekli gelir getiren menkul ve gayrimenkuller vakfedilmektedir. Hz. Ömer Camisi Vakfı Memlûklar döneminde kurulmuştur. Osmanlı Devleti kendisinden önceki vakıf eserleri aynı şekilde korumuş ve vakıfların yaşatılması için gereken özeni göstermiştir.

Vakıfların gelirleri buldukları yerin özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Tarımsal üretimin fazla olduğu yerlerde arsa, bağ ve bahçe gibi kalemler vakıfların gelirlerini oluştururken, ticaretin yoğun olduğu yerlerde dükkân, mağaza ve hanlar vakıfların ana gelir kalemlerini oluşturmuştur.

Beyrut Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın gelir kalemlerinden gayrimenkulleri dükkân, ev, oda, kemeraltı, mağaza, ahır, helvahane, değirmen, arsa, bahçe ve zeytin ağaçlarından oluşmuş iken nakdî olarak da sadaka ve bağışlar vakfın gelirleri arasında yer almıştır. Buna göre, 1840-41'de vakfın, gayrimenkulleri Atalar Çarşısı'nda altı dükkân, Sâhatü's-Şühedâ semtinde 13,5 adet dükkân, bir ev ve 8 oda⁴, Bâb-ı Musalla semtinde 2 harabe ev, Dülgerler Çarşısı'nda 3 adet dükkân, Eskiçiler Çarşısı'nda 27,5 adet dükkân ve 3 adet oda, Bezirgan Çarşısı'nda 3 dükkân, bir küçük sabunhane ve bir ev, Sûkû's-Şa'irîn semtinde 11 dükkân ve üçte bir (1/3) dükkân hissesi, Yeni Çarşı'da 5 dükkân, Bâbü'd-Derge semtinde 3 ev bir kemeraltı, Re's-i Sûkû'n-Neccârîn de 2,5 adet ev, Zarubü'l-Meczûb semtinde 1 ev, Bâb-ı Yakub semtinde 3,5 adet dükkân, Hamam-ı Fevkânî semtinde 1 dükkân ve bir oda, Zahur İhan semtinde 2 dükkân, Haretü's-Şerbat semtinde iki oda,

4 Kayıtta oda yerine *Mesâkin-i sagîre* tabiri de kullanılmıştır.

Meyne semtinde 1,5 mağaza ve 2 dükkan, Beyt-i Tarad semtinde 1 mağaza, Kemerü'l Kababe Bahçesi ve Kemerü's-Sahra Bahçesi adında iki adet bahçesi vardı (BOA, *Ev.d.* 11192: 17). Buna göre Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın 1840-41'de toplamda 71,5 adet dükkân ve üçte bir (1/3) dükkân hissesi, 14 adet oda, 10,5 adet ev, bir sabunhane, iki bahçe ile bir kemeraltı yer almıştır.

Yer isimlerinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın gayrimenkulleri yoğun olarak Sâhatü's-Şühedâ semti, Atalar Çarşısı, Eskiciler Çarşısı ve Sükü's-Şa'îrîn semtinde yoğunlaşmıştı. Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın menkul ve gayrimenkulleri şehrin çeşitli yerlerine yayılmıştır. Yine vakfın gelirleri zamanla artmıştır. Örneğin, 1842-43'de Pamukçu Çarşısındaki mescidin kemeraltı vakfa gelir olarak bırakılmıştır (BOA, *Ev.d.* 11192: 19).

Vakfın, Beyrut şehri dışında da gelir getiren mülkleri vardı. Mesela, vakfın zeytinliği Cebel-i Lübnan'a bağlı Şuveifat Köyü'ndeydi (BOA., *Ev.d.* 25973: 4). Bu gelirlerine ek olarak vakfa yapılan bağışlarda vakfın gelirleri arasında yer almıştır. Vakfa, Hz. Yahya'nın makamını ziyaret edenler adak olarak da nakdî bağışlar yapmıştır (BOA, *Ev.d.* 11192: 20). Tablo I.'de görüldüğü üzere vakfın ana gelir kalemini dükkânlar oluşturmuştu.

Beyrut, Doğu Akdeniz'in en önemli liman şehirlerinden biri olup Şam'ın doğal limanı olarak da bilinmektedir. Bu nedenle ticarî hayatın canlı olduğu bir şehirdi. Şehrin bu özelliği Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın gelir kalemlerine de yansımıştır. Vakfın dükkân sayısı yıllara göre sürekli artış göstermiştir. 1845'te 78 adet olan dükkân sayısı 1884-85'te 89,5 adete kadar ulaşmıştır. Vakfın gelir kalemleri arasında ikinci sırayı evler almaktadır. Vakfın sahip olduğu ev sayısı yıllara göre değişkenlik göstermiştir, 1845-46'da 29,5 adet iken bu sayı 1851-52'de 33 adete kadar çıkmış ancak 1884-85'te 12'ye inmiştir. 1884-85'te ev sayısı düşerken oda sayısı aniden 21'e çıkmıştır. Muhtemelen vakfın evleri 1884-85 tarihli kayıta oda olarak kayıt edilmiştir.

Vakfın bir diğer gayrimenkulü ise odalardı. Odalar genelde hanlar içerisinde yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde odalar, genellikle ülke içi ve uluslararası ticaret yapan tüccarların konaklaması için yapılmışlardı. Bu odalarda herhangi bir kişi kira

ödeyerek ikamet edebilirdi. Büyük şehirlerin ihtiyaç duyduğu iş gücünü sağlayan bekarların, kendi odalarında topluca ve birbirine kefil kılınarak yaşadıkları da bilinmektedir. Vakıf kurumlarına kira geliri sağlayan odalar belirli bir mekânda toplu konut olarak buldukları gibi bazen de tekil olarak ve farklı mekânlarda kurulu olabiliyorlardı (Başol, 2008: 66). Beyrut'ta odaların sayısı fazla değildi. Odaların yerine oteller bulunmaktaydı. Bu dönemde Beyrut'ta 87 adet otel bulunmaktaydı. Bunların içinde en meşhurları liman ile Minetü'l-Hüsn Mahallesi arasında bulunan; Hotel de Orient, Hotel de Allemagne (geceliği 12-15 frank), Gassmann's Hotel, Hotel de Europe (geceliği 8 frank), Oriental Palace Hotel, Hotel de l'Univers, Blatch's Hotel ve Pension Victoria idi (Baedeker, 1906: 275-278). Bu otellerin fiyatlarının yüksek olması ve yüksek gelire sahip kimselere hitap etmesinden dolayı vakıf ve özel şahıslara ait odalarda genelde alt gelir grubundan olan ve genelde şehir dışından veya köylerden çalışmak amacıyla gelenler konaklamaktaydı. Örneğin, 1840-41'te Sâhatü's-Şühedâ semtinde bir evin yıllık kirası 600 kuruş iken aynı mahalde sekiz adet odanın yıllık kirası 1044 kuruş olup bir odanın kira geliri 130,5 kuruşa denk gelmekteydi. Bu sebeple odaların kiralari düşüktü. Hz. Ömer Camisi Vakfı'na ait üç adet oda ve üç adet de üçte bir oda hissesi vardı.

Vakfın sayı olarak az ancak gelir olarak kazançlı varlıklarından biri mağazalardı. Vakfın kiraya vererek işlettiği mağazalar, dünyanın dört tarafından gelen malların teşhir edildiği, aynı zamanda yerli malların dünya pazarına sergilendiği mekânlardı. Mağazaların kiralalarının yüksek olmasından dolayı genellikle büyük tüccarlar bunları kiralamaktaydı. 1851-52'de iki buçuk mağazadan 7.900 kuruş kira geliri elde edilirken, 1884-85'de bu miktar 5.900 kuruşa inmiştir. Muhtemelen bu durum vakfa ait mağazaların eskimesi ve yeni yerlerin açılması ile bu mekânlara talebin azalmasından kaynaklanmıştır.

Beyrut'ta Osmanlı şehirlerinin genelinden farklı olarak kemeraltı olarak ifade edilen yerlerinde vakıfların mülkleri arasında yer aldığı görülmektedir. Kemeraltı, üzerinde bir kemerin bulunduğu yer anlamına gelmekle birlikte, dar sokak ve caddeler ile bunların giriş ve çıkışlarında veya bazı yapıların başka bir yapı ile bağlandığı yerleri ifade etmektedir. Kemeraltları şehirlerin fiziki özelliklerinden dolayı

ortaya çıkmışlardır. Ticaretin yoğun olduğu şehirlerde çarşı ve pazarların her yeri kıymetli idi. Küçük bir tezgâhın sığabildiği her alan değerlendirilmekteydi. Genellikle insanların yoğunlukla bulunduğu çarşı ve pazar gibi yerlerin giriş ve çıkışlarındaki bağlantı noktaları ticari amaçla kullanılmaktaydı. Örneğin, vakfa ait Pamukçu çarşısındaki mescidin kemeraltı bu şekilde kullanılmıştı. Buralar mülk olarak kişiler arasında devredildiği gibi vakfedilmişlerdi. Kemeraltlarını vakıflar kira karşılığı işletmişlerdi. Hz. Ömer Camii Vakfına ait yıllara göre 3 veya 4 adet kemeraltı vardı. Kemeraltlarının yıllık geliri 1853-54'te 60 kuruş ile 180 kuruş arasında değişmiştir (BOA, *Ev.d.* 11192: 19).

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın bir adet değirmen, 14,5 helvahane hissesi, bir bahçe, bir arsa ve 120 adet zeytin ağacı da vardı. Bu mülklerden değirmenin 1845-46 kayıtları dışında ilerleyen yıllara ait kayıtlarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Muhtemelen değirmen kullanılmayacak bir halde olduğu için kayıtlara geçirilmemiştir.

Vakıf mülklerinin kira değerleri ise mülkün bulunduğu semte ve büyüklüğüne göre değişmiştir. 1851-52'de vakfa ait 82,5 adet dükkân bulunuyordu. En yüksek dükkân kirasını yıllık 1600 kuruş ile İbrahim Bedran Efendi ödemiştir. En düşük dükkân kirasını ise 4 sülüs hisseli yıllık 84 kuruş ile Muhammed Baalbeki Efendi ödemiştir. 1884-85'de vakfın sahip olduğu dükkânlardan en yüksek kira geliri 2050 kuruş, en az kira gelir ise 30 kuruş olmuştur. Otuz yıllık bir zaman geçmesine karşın dükkân kiralarının aşırı artmadığı görülmüştür. 1851-52'de vakfa ait 33 adet ev olup bunlar içerisinde en yüksek yıllık kira geliri 1600 kuruş ile Beyrut müftüsünün oturduğu evden sağlanmıştı. En az kira geliri ise yıllık 18 kuruş ile Giridli Mustafa'nın oturduğu evden alınmıştır.

Vakıf mülkleri Müslümanlara olduğu gibi gayrimüslimlere de kiraya verilmiştir. Mesela, vakfa ait bir mağazanın yarısı 1851-52'de Bedros es-Safer isimli gayrimüslime 2400 kuruşa kiralananmıştır (BOA., *Ev.d.*, 12978:27a). Bu yönüyle vakıf farklı dinî unsurları bir araya getirmiştir.

Tablo 1. Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın Gayrimenkullerinin Yıllara Göre Dağılımı

Tür	1845-46	1847-48	1848-49	1849-50	1850-51	1851-52	1884-85
Dükkân	78 adet 20 hisse	79,5 adet	84,5 adet	89,5 adet	87,5 adet	82,5 adet	89,5 adet
Ev	29,5 adet	29 adet	29 adet	29 adet	31 adet 2 sülüs, 1 rub	33 adet	12 adet
Oda	---	3 adet 2 sülüs	3 adet 2 sülüs	3 adet 2 sülüs	---	---	21 adet
Kemeraltı	4 adet	4 adet	4 adet	4 adet	3 adet	4 adet	3 adet
Mağaza	1,5 adet	1,5 adet	1,5 adet	1,5 adet	2,5 adet	2,5 adet	3 adet
Ahır	2 adet	1,5adet	1 adet	1 adet	---	---	---
Değirmen	1 adet	---	---	---	---	---	---
Helvahane	--	---	14,5 hisse	14,5 hisse	14,5 hisse	---	---
Arsa	---	1adet	---	---	1 adet	1 adet	---
Bahçe	1adet	1adet	1 adet	---	1 adet	1 adet	---
Zeytin	---	120 adet	---	---	---	---	---

Tablo 2. Hz. Ömer Camii Vakfı'nın Yıllara göre Gelir ve Giderleri (1840-1859)⁵

Yıl	Gelir		Gider		Fark	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
1840-41	36.581	16	32.144	33	4436	13
1841-42	31.302	04	27.487	09	3814	35
1842-43	47.443	04	35.482	16	11.960	28
1844-45	142.621	26	132.418	38	10.202	28
1845-46	67.758	04	47.394	12	20.363	32
1847-48	82.088	35	35.522	33	46.566	02
1848-49	97.683	10	35.694	32	61.988	18
1849-50	115.825	38	31.527	02	84.295	36
1850-51	57.615	39	26.973	12	30.742	27
1851-52	63.374	19	20.791	30	42.582	29
1854-55	65.572	05	29.153	26	36.418	19
1858-59	77.849	12	67.142	--	10.707	12

Vakfın toplam gelirleri incelendiğinde bütçenin sürekli fazla verdiği görülmektedir. Vakıf idarecileri vakfın fazla gelirini yıllara göre şehrin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni hizmetlere ayırmanın yanı sıra vakfa yeni mülkler almak için de kullanmışlardır. Örneğin, 1845-46'da 195.000 kuruşa bir ev satın alınarak vakfa yeni bir gayrimenkul temin edilmiştir (BOA, *Ev.d.*, 12421: 25b). Böylelikle vakfın eskiyen mülklerinin yerine yenileri alınarak vakfın gelir kaynakları sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır. Hz. Ömer Camisi Vakfı en fazla geliri 1849-50'de 115.825 kuruş ile sağlarken en az geliri 31.302 kuruşla 1841-42 yılında elde etmiştir. Yine vakıf 1849-50'de 115.825 kuruş gelir elde ederken gideri ise 31.527 kuruş olmuştur. Böylelikle 1849-50'de gelir ve gider arasındaki yıllar içerisinde en fazla fark 84.295 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Gelir ve giderler genel olarak incelendiğinde, Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın güçlü bir gelir kaynağına sahip olduğu ve sürekli vakfın gelir fazlası verdiği ortaya çıkmıştır.

5 BOA, *Ev.d.*, 11192 (1840-1843): 20-25; BOA, *Ev.d.*, 12403 (1845):1b; BOA, *Ev.d.*, 12421 (1845): 3a; BOA, *Ev.d.*, 12421 (1845-46): 25b; BOA, *Ev.d.*, 12978 (1845-46): 2b; BOA, *Ev.d.*, 12978 (1847-1852): 4a, 14b, 20b, 25b, 28b; BOA, *Ev.d.*, 15495 (1854-55): 2b; BOA, *Ev.d.*, 16578 (1858-59): 4b.

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın Giderleri

Vakfın temel giderlerini halkın camide ibadetlerini muntazam bir şekilde yerine getirilmesinin sağlanması, Hz. Yahya'nın makamının bakımı ve korunması, medresede eğitim verilmesi ile vakfın gelirlerini sağladığı mülklerinin korunmasını sağlayan tamir ve tadilatlar oluşturmuştur. Caminin temizlenmesi, aydınlatılması, abdest alınması için su temin edilmesi ile Miraç Kandili, Mevlid Kandili, Regaip Kandili, Berat Kandili gibi özel geceler, Ramazan ayı ve bayramlarda yapılan harcamalar da vakfın giderleri arasındaydı. Örneğin, 1841-42'de Mevlid Kandili için 89 kuruş 35 para, Miraç Kandili için 101 kuruş 10 para, Bayram için de 135 kuruşluk harcama yapılmıştır. Yine kutsal gecelerde Kuran-ı Kerim okutulmuş bunun için görevlendirilen kârilere ayrıca ücret ödenmiştir. Vakfın zorunlu harcaması olarak nitelendirilebileceğimiz aydınlatma, temizlik ve tamirat masrafları vakıf harcamalarında önemli bir yere sahipti. Aydınlatma için şehir çevresinde bolca yetiştirilen zeytinlerden elde edilen yağlar kullanılmıştır. 1840-41 yılında 750 kıyye⁶, 1841-42'de 938 kıyye, 1842-43'de 1110 kıyye ve 1847-48'de ise 680 kıyye zeytinyağı aydınlatma için satın alınarak kullanılmıştır. Aydınlatma için ayrıca kandiller de satın alınmıştır. Bunun için 1840-41'de 185 adet kandil alınmış ve 1169,5 kuruş ödenmiştir. Camide yapılan bir diğer önemli harcama kalemi ise hasır ve kilim alımı idi. Camiye gelenlerin daha rahat ibadet edebilmeleri amacıyla 1840-41'de 80 adet hasır, 1841-42'de 85 adet hasır ve iki adet kilim, 1842-43'de 100 adet hasır satın alınmıştır. Temizlik malzemesi olarak süpürge, pamuk, ibrik ve sabun alımı da yapılmıştır. Vakfın en büyük harcama kalemi ise vakfa gelir getiren mülklerin tamirat ve tadilatları için yapılan harcamalar olmuştur. 1840-41'de 19.342 kuruş 14 para, 1841-42'de 13.874 kuruş 19 para, 1842-43'de 17.571 kuruş 37 para, 1847-48'de 11.386,5 kuruş, 1848-49'da 3389 kuruş 30 para, 1849-50'de 1240 kuruş, 1851-52'de 1596 kuruş 10 para ve 1854-55'de 3260 kuruş harcanmıştır. Caminin gayrimenkullerinin yanı sıra caminin de tamir ve bakımı için sürekli harcamalar yapılmıştır. Yine camiye gelenlerin abdest almalarını temin etmek için suyolları yıllık olarak bakım

6 Okka, kıyye, vukiyye ve vakıyye gibi adlarla da anılan bir ağırlık ölçü birimidir. Osmanlı tarihi boyunca değişik mekan ve zamanlarda farklı okkaların kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kallek, İstanbul: 338-339.)

ve tadilattan geçirilmiştir. Caminin bir kuyusu olup burada sürekli su temin etmek için de harcamalar yapılmıştır. Su çekmek için kullanılan urganın yenilenmesi, kuyunun sürekli bakımının yapılması ve su çekilmesi için birinin görevlendirilmesi vakıf giderleri arasında yer almıştır (BOA, *Ev.d.* 23231:2b).

Vakıf sadece Hz. Ömer Camisi için harcama yapmıştır. Aynı zaman maddi imkânı yeterli olmayan mescitlere de maddi yardımda bulunmuştur. Örneğin, 1852-53'te ihtiyaç sahibi mescitler için 15,5 kuruş ödeme yapılmıştır (BOA, *Ev.d.* 11192:24).

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın Görevlileri

Hz. Ömer Camisi Vakfı, insanların ibadetlerini yerine getirme, Hz. Yahya'nın makamının korunması ve bakımı, kutsal gün ve gecelerde çeşitli hizmetlerde bulunmak gibi fonksiyonlarının yanı sıra toplumun temel ihtiyaçlarından biri olan eğitime de destek veriyordu. Bu hizmetleri verebilmek için çeşitli görevliler vakıfta çalışıyordu. Cami görevlileri zaman içerisinde farklılaşmakla birlikte görevli tür ve sayıları değişiklik arz etmiştir.

Cami vakfı olmasından dolayı görev sıralamasında imamlar en üst sırada yer almışlardır. Hz. Ömer Camisi'nde 1840-1843 tarihleri arasındaki kayıtlarda "*İmâm-ı zuhr ve'l-'asr*, *İmâm-ı mağrib ve'l-işâ'*, *İmâm-ı subh ve kıra'at-ı Kur'an*" ismiyle üç adet imam görevliydi. Bunlar öğle ve ikindi, akşam ve yatsı ile sabah namazları için farklı görevliler olarak çalıştırılmışlardır. Bu görevlilere 1840 ve 1843 tarihleri arasında yıllık 240 ile 250 kuruş arasında maaş tahsis edilmiştir. 1845 yılından sonra "*imâm ve müderris*" ile "*imâm-ı sâni ve şeyh-i zikr*" ismiyle iki imam camide çalışmıştır. Ancak bu imamlar sadece namaz kıldırmaı, bunlardan biri camideki medresede müderris olarak çalışmış bir diğeri de belli bir takım zikir ve tesbihlerin muhtelif miktarlarda ve çeşitli zamanlarda nasıl eda edileceğini gösteren zikir şeyhi olarak görev yapmıştır. Bu iki görevlinin aldıkları ücretler uzun süre değişmemiştir.

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın idarî görevlilerinin başında müteveli gelmektedir. Müteveli, vakfın vakfiyesinde belirtilen şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde işlerini idare etmek üzere

görevlendirilen kişidir (Öztürk, 2006: 217). Hz. Ömer Camisi Vakfı kayıtlarında 1700'de bu görevi Şeyh Hasan yapmakta olup vefat ettiği için yerine günlük 1 akçe ile Seyyid Ali Efendi atanmıştır (VGM, *HD 1159*: 81). 1840-1845 tarihli kayıtlarda vakfın yöneticisi olarak mütevellinin muhasebe kaydını tuttuğu tespit edilmiştir. Ancak kayıttaki ücret ödenen görevliler kısmında müteveliye herhangi bir ödemeye yer verilmemiştir. Hz. Ömer Camisi Vakfı'nda 1847-1851 tarihleri arasında kaim-makam unvanıyla Seyyid Musa Efendi'de çalışmıştır. Çeşitli kaynaklarda kaim-makam-ı müteveli olarak da bilinen görevli müteveli makamına ona ait işler yapmak üzere görevlendirilen kimsedir. Kayıtlarda kaim-makam adına bir ödeme bulunmamaktadır. Vakıf görevlilerinden bir diğeri ise nazırdır. Nazır, mütevellinin icraatları ile birlikte vakfın genel işleyişini teftiş eden görevlidir. Nazır unvanıyla görevli olan Muhammed Musa Efendi'ye 1842 ile 1843 yılları arasında yıllık 350 ile 500 kuruş arasında maaş ödenmiştir (BOA, *Ev.d.* 11192: 21, 22, 24).

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nda incelenen dönemde bir yılda toplam sekiz müezzin çalışmıştır. Bunlardan biri baş-müezzin olup geri kalan yedi tanesi de müezzin olarak görev yapmıştır. Baş-müezzin 1840-1843 yılları arasında yıllık 96 ile 160 kuruş maaş alırken yedi müezzine toplamda 960 ile 1160 kuruş yıllık ücret ödenmiştir. 1850'den sonra ise baş-müezzin 150 kuruş aylık maaş alırken diğeri müezzinlerde aylık ortalama 30 ile 50 kuruş arasında maaş verilmiştir. Ancak çeşitli tarihlerde bazı müezzinlere farklı ödemeler yapılmıştır. Muhtemelen bu dönemlerde görevli müezzinler camide farklı görevleri de yürütmeleri nedeniyle ekstra ücret ödemesinden bu durum ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1864-65'de ikinci müezzine 90 kuruş, 1868-69'da üçüncü müezzine 125 kuruş aylık maaş ödenmiştir.

Beyrut Hz. Ömer Camisi'nde hatip görevi bulunmakla birlikte genelde şeyh unvanına sahip kişiler bu göreve atanmıştır. 1840-41'de Şeyh Ali Efendi yıllık 175, 1841-42'de 200 ve 1842-43'de yıllık 300 kuruş maaşla görevlendirilmiştir. Hz. Ömer Camisi hatibi, bu göreviyle birlikte farklı görevleri de beraberinde yürütmüştü. Bu görevler, Beyrut Rüştîye Mektebi'nde muallim ve Rüştîye Mektebi müdürlüğü görevleri idi. Vakıf bu görevlerin her

birine karşılık ayrı ayrı ödeme yapmıştır. Örneğin, 1857'de cami hatibi Şeyh Abdurrahman Efendi hatiplik için 100 kuruş, muallimlik için 300 kuruş ve Rüştiye Mektebi müdürlüğü için 300 kuruş aylık maaş almıştır (BOA., *A.MKT.NZD.*, 423-51, 8 Rebiülahir 1274 H. /28 Kasım 1857 M.). Bu yönüyle vakfın halkın temel ihtiyaçlarına cevap veren canlı sosyal bir müessese olduğu da ortaya çıkmıştır.

Hz. Ömer Camisi'nde 1851'de beş adet devr-hân unvanıyla görevli bulunuyordu. Devr-hân, vâkıfın şartı gereği Cuma veya belirlenen herhangi bir gün öğle namazlarından önce Mülk Sûresi veya başka bir sûre okuyan görevlidir. Devir ve teselsül suretiyle okunmak mülâhazasıyla buna devrhânlık denmiştir. 1851'de baş-devr-hân yıllık 120 kuruş alırken diğer dört devr-hân toplam 240 kuruş maaş almışlardır. Ancak zamanla ilk olarak sayıları dörde daha sonra üçe düşmüştür. Devr-hânların dışında camide Kuran-ı Kerim okumakla görevli iki adet kârî de görevlendirilmiştir. Bunlar da kendi içlerinde evvel ve sâni unvanına sahip olup farklı ücretler almışlardır.

Beyrut Hz. Ömer Camisi'nde, Hz. Yahya peygamberin emanetinden dolayı onun adıyla anılmıştır. Camide Hz. Yahya'ya ait makam ve kutsal emanet bulunmasından dolayı Müslümanlar için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Vakıf, caminin bu özelliğinden dolayı camide iki adet türbedâr görevlendirmiştir. Türbenin bakımı, temizliği ve korunmasından sorumlu olan bu görevliler evvel ve sâni unvanına sahip olup aldıkları ücretlerde bazen farklılık arz etmiştir. Örneğin, 1864-65'te türbedâr-ı evvel olan Salih Efendi 200 kuruş aylık maaş alırken türbedâr-ı sâni olan Abdullah Bektaş Efendi 75 kuruş aylık maaş almıştır.

Vakfın temizlik ve aydınlatma işleri başta olmak üzere değişik işlerde çalışan yardımcı hizmet görevlileri de vardı. Bunlardan "*camilerin temizlik işlerini yapan görevli*" anlamında kayyım (Özmel, 2002:107), hademe, ferrâş, süpürgeci manasında kennâs, hem güvenlik hem de temizlik hizmetlerine bakan bevâb unvanıyla görevlilerde vakıfta çalışıyorlardı. 1840-1843 yılları arasında bu görevliler üç kişi idi. Bunlara yıllara göre toplam 740, 1020 ve 1160 kuruş yıllık maaş verilmiştir. İlerleyen zaman-

la bu görevlilere iki ferrâş, bir kennas ile bir kayyım daha eklenerek sayıları altıya ulaşmıştır. Vakfın kayıt işlerine bakan bir tane kâtibi de bulunuyordu.

Hz. Ömer Camisi'nde, vakitleri tayin eden muvakkit de görevlendirilmişti. Muvakkitlerin birinci işi olan namaz vakitlerini tayin etme meselesinden dolayı muvakkitlere *saatçi* veya *muvakkit-ı salât* gibi isimler de verilmiştir. Muvakkit yani saat ilmini bilmesi, namaz vakitleri, gece ve gündüz, yedi gezegenin doğuş ve batış saatleri, burçların menzilleri, güneşin doğuş, öğlen ve batış zamanlarındaki dereceleri ve dakikalari, mehtabın artış ve azalış süreçleri ve ilm-i nücûm ile ilgili tüm diğer konularda bilgi sahibi olması gerekirdi (Aydüz, 2009:75-78). Hz. Ömer Camisi Vakfı'nda ilk zamanlar bu iş için bir görevli bulunur iken daha sonra bu sayı ikiye çıkarılmıştır. Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın 1842 ile 1843 yılları arasındaki bilgileri ihtiva eden arşiv kaydında bu iş için mîkâtî unvanıyla bir görevli çalışmıştı (BOA, *Ev.d.* 11192: 21, 22, 24). 1853-54 tarihlerinde bu görevi Hacı Seyyid ve Hacı Abdulgâni isminde iki kişi yapmakta ve bunların her birine senevi 102 kuruş maaş verilmişti (BOA, *Ev.d.* 15175: 2b). Mîkât⁷ kelimesi sözlükte "*belli bir zaman tespit etmek*" manasında kullanıldığı için bu görevliler muhtemelen muvakkitlerden önce bu işi yapmış olan görevlilerdi. Mîkâtî unvanıyla çalışan Seyyid Abdullah ve Hacı Abdulgâni'nin 1868-69 tarihli kayıta muvakkit unvanıyla görevli olmaları bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Yukarıdaki görevliler dışında vakıftan maaş alan câbî, saka, râh-ı-âbî ve su yolları ustası ismiyle görevliler de çalışmıştır. Câbî, vakfa ait kira gelirlerini toplamakla görevli bulunan kişidir. 1840-1843 tarihleri arasında yıllık 190, 180 ve 240 kuruş maaş almıştır. Caminin diğer görevlileri ise caminin su ihtiyacını karşılayan görevliler idi. Bunlardan saka kuyudan su çekmekle görevli idi. Yine râh-ı-âbî, camiye su temin ederdi. Kuyunun bakımı ile suyollarından sorumlu ustası da suyun sağlıklı bir şekilde gelmesi için vakıfta çalışmıştır.

7 Mîkâtî, sözlükte "*belli bir zaman tesbit etmek*" anlamındaki vakt kökünden türeyen mîkât "*vakit*" karşılığı yanında bir iş yapmak için belirlenen zaman veya yer manasına da gelir. Fıkıh terimi olarak hac ve umre ibadeti için ihrama girilecek günleri ve yerleri ifade eder. (Öğüt, 2005: 48-49)

Tablo 3. Vakıf Görevlileri ve Yıllık Ücretleri (1840-1843)⁸

Görevli	1840-41	1841-42	1842-43
Hatib	175	200	300
İmâm-ı zuhr ve'l-'asr	250	150	252
İmâm-ı mağrib ve'l-işâ'	240	240	250
İmâm-ı subh ve Kirâ'at-ı Kur'an	240	240	252
Baş-müezzin	96	120	160
Müezzin-i Leyl ve Nehâr (7 Kişi)	910	1020	1160
Hademe, Kayyim ve Bevvâb (3 kişi)	740	1080	1140
Mîkâtî	96	96	96

Tablo 4. Vakıf Görevlileri ve Ücretleri (1851-1898)⁹

Görevli	1851-52 (Yıllık)	1864-65 (Aylık)	1868-69 (Aylık)	1874-75 (Aylık)	1897-98 (Aylık)
İmâm ve Müderris	3600	300	250	300	300
İmâm-ı Sâni ve Şeyh-i Zikr	3600	300	250	300	---
Hatib	400	100	---	---	---
Hademe ve Kayyim	1440	100	100	120	120
Kayyim-i Sâni	---	100	---	---	---
Ferraş ve Kennas	1440	100	---	120	120
Ferraş Sâni	---	---	---	120	120
Râh-ı âbî	396	---	---	---	---
Hafız-ı Devrhan	120	---	---	---	---
Hafız-ı Devrhan (4 Kişi)	240	40	32	40	3 kişi için 30 kuruş
Hatib ve Mekteb-i Rüşdiye Hocalığı	---	300	583 (Mekteb müdürlüğü maaşında dahil)	1000(Mekteb müdürlüğü maaşında dahil)	600
Mekteb Müdürü	---	300	---	---	300
Müderris	---	200	166	200	200
Ser-müezzin	1800	150	125	150	150
Müezzin-i Sâni	---	90	75	50	5 Müezzine toplam 250 kuruş aylık ödenmiştir.
Müezzin-i Sâlis	---	30	125	40	
Müezzin-i Erba'a	---	30	41	50	
Müezzin-i Hâmis	---	---	25	30	
Müezzin-i Sâdis	---	---	---	30	
H. Yahya Türbedâr-ı Evvel	---	100	83	100	100
H. Yahya Türbedâr-ı Sâni	---	75	83	100	Yıllık toplam 1098 kuruş ödenmiştir.
Makam, Tilâvet-i Kur'an Evvel	---	15	12	30	30
Makam, Tilâvet-i Kur'an, Sâni	---	---	---	15	15
Muvakkit-i Evvel	---	70	29	35	70
Muvakkit-i Sâni	---	40	29	35	---
Toplam	12 Kişi	22 kişi	20 kişi	23 kişi	21 kişi

8 BOA, Ev.d. 11192 (1840-1843): 21,22, 24.

9 BOA, Ev.d. 12978 (1851-52): 28b; BOA, Ev.d. 19040 (1864-65): 2b; BOA, Ev.d. 21066 (1868-69): 2b; BOA, Ev.d. 23231 (1874-75): 2b; BOA, ŞD., 143-13, 19 Şevval 1315 H. (13 Mart 1898 M.).

Vakıf görevlilerine ödenen ücretler 1841'de 3.815 kuruş, 1842'de 4.042 kuruş, 1843'de 5.012 kuruş, 1874'de 38.580 kuruş, 1882'de 35.760 kuruşa kadar çıkmıştır. Yapılan toplam harcamalar içerisinde görevlilere ödenen ücretler 1841'de % 13, 1842'de % 16, 1843'de % 15, 1874'de % 77 ve 1882'de % 48 olarak gerçekleşmiştir (Moumtaz, 2012: 246). Bu veriye göre vakıf görevlilerine ödenen ücretler toplam gider içerisinde sürekli artış göstermiştir.

Sonuç

Müslüman devletler, insanların ibadetlerini yerine getirmeleri için eldeki mevcut imkânları en iyi şekilde kullanmaya özen göstermişlerdir. Bu amaçla yeni ele geçirilen yerlerdeki eski ibadethaneler camiye çevirmiş daha sonra yeni camiler inşa etmişlerdir. Haçlılar tarafından yaptırılan St. John Baptista Kilisesi de bu amaçla Memlûklar tarafından camiye dönüştürülmüştür. Bu cami, Hz. Ömer, Camii Kebîr, Ulu Cami ve Hz. Yahya'nın kutsal emanetinden dolayı Hz. Yahya isimleriyle anılmıştır. Hz. Ömer Camisi'nin korunması ve uzun yıllar insanlara hizmet vermesi için Memlûklar tarafından vakıfta kurulmuştur. Osmanlı Devleti, Beyrut'u ele geçirdikten sonra Hz. Ömer Camisi vakfı başta olmak üzere buradaki vakıf eserleri kayıt altına almış ve aslına uygun olarak idare edilmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, vakıf sistemine müdahaleci olmaktan ziyade kontrol ve denetleyici bir düşünce ile vakıfların idare edilmesi fikrine sahipti. Bunun için taşradaki vakıfların yerel idareciler tarafından kontrol ve denetimini sürekli olarak çeşitli ferman veya emirlerle yapılmasını emrederdi. Bu amaçla, vakıflarda çalışan görevlilerin tür ve sayıları, görevlerinin muhtevası, aldıkları ücretler, vakıfların menkul ve gayrimenkullerinin türleri, miktarı, bunların kira gelirleri, vaziyetleri, bazen yıllık, bazen üç aylık, bazen de aylık periyotlar halinde kayıtları tutulmuştur. Bu kayıtların bir nüshası devlet merkezine de gönderilmiştir. Böylelikle devlet binlerce kilometre uzaktaki bir vakfın işleyişini ve durumunu tespit edebilmiştir. Bu yönüyle Osmanlı vakıfları sıkı bir denetime tabii tutulmuştur.

Beyrut Hz. Ömer Camisi Vakfı incelenen dönem içerisinde şehrin en büyük vakfıdır. Gelir kalemleri incelendiğinde çarşı ve pazarların merkezinde olan caminin dükkân, ev, oda, mağaza, kemeraltı, hel-

vahane, bahçe ve zeytinliği vardı. Bunlar içerisinde dükkân ve ev sayısı çoğunlukta idi. Vakıf gelirlerinden Beyrut'un ticaret şehri olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Beyrut Hz. Ömer Camisi Vakfı örneğinde görüldüğü üzere, vakıfların sahip oldukları gayrimenkullerle şehrin iktisadî yapısını güçlendirdiği aynı zamanda ticarî hayatın gelişmesine de vesile olduğu söylenebilir. Vakfa ait mülklerin sadece şehir merkezi ile sınırlı olmadığı, şehir dışında da gelirleri olduğu tespit edilmiştir. Hz. Ömer Camisi Vakfı gelirlerinin devletin kontrol ve denetimleri ile vakıf görevlilerinin gayretleri sayesinde sürekli fazla verdiği, vakıf mülklerinin sürekli korunduğu, caminin bakım ve tadilatının düzenli yapıldığı ortaya çıkmıştır. Vakıf yöneticilerinin vakıf gelirlerini artırıcı tedbir aldığı da görülmüştür.

Beyrut Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın çalışanları incelendiğinde vakfın yıllara göre ortalama yirmi veya yirmi bir kişiye iş imkânı sağladığı görülmüştür. Bu yönüyle vakfın şehirde istihdama katkı yaptığını söyleyebiliriz. Cami görevlilerinden hareketle vakfın, camide namaz kıldırmak, kutsal gün ve geceler ile bayramlarda çeşitli ikram ve hizmetlerin verilmesi, medresede öğrencilerin yetiştirilmesi, Hz. Yahya'nın makamının ve kutsal emanetinin korunması ve sürekli Kuran-ı Kerim okunması sağlanmış, geliri olmayan cami ve mescitlere yardım yapıldığı da tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti, Beyrut Hz. Ömer Camisine, Hz. Yahya'nın makamı ve kutsal emanetinden dolayı farklı bir ilgi göstermiştir. Bu sebeple yerel idareciler ve vakıf yöneticileri sürekli uyarılmıştır. Makamın korunması, temizliğinin yapılması ve örtüsünün yenilenmesi için idarecilere telkinlerde bulunulmuştur. Yine Sultan II. Abdülhamid buraya farklı bir ehemmiyet vermiş ve buradaki Hz. Yahya'ya ait olan makam ve sanduka tamamen yenilenmiştir. Bu durum devletin taşradaki cami ve kutsal yerlere baktığı politikayı göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü Sultan II. Abdülhamid, Hz. Ömer Camisi'ndeki, Hz. Yahya'nın makamına göstermiş olduğu alaka ile başta burada yaşayan Osmanlı vatandaşlarına kutsal saydığı değere saygı göstermiş ve onları unutmadığını göstermiştir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ev.d. 11192, 15495, 16578, 19040, 12403, 12421, 12978, 15175, 21066, 23231, 25973.

A.MKT.NZD., 423-11, 6 Zilhicce 1278 H. (4 Haziran 1862 M.)

A.MKT.NZD., 423-51, 8 Rebiülahir 1274 H. (28 Kasım 1857 M.).

DH.MKT., 1383-49, 11 Rebiülevvel 1304 H. (8 Aralık 1886 M.).

DH.MKT., 1396-22, 5 Cemaziyelevvel 1304 H. (30 Ocak 1887 M.).

DH.MKT., 2438-115, 22 Şaban 1318 H. (15 Aralık 1900 M.).

İ.DH., 1002-79151, 9 Zilhicce 1303 H. (8 Eylül 1886 M.).

İ.DH., 1018-80318, 2 Cemaziyelevvel 1304 H. (27 Ocak 1887 M.)

ŞD., 143-13, 19 Şevval 1315 H. (13 Mart 1898 M.).

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defteri No (HD):1159.

1.3. Salname

Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M).

2. İnceleme Eserler

Aydın, Mahmut (2013). "Yahya". *DİA.*, (43). Ankara. s.232-234.

Aydüz, Selim (2009). *İstanbul Muvakkithaneleri ve Muvakkitleri*. İstanbul.

Baedeker, Karl (1906). *Palestina and Syria*. New York. 1906.

Başol, Samettin (2008). *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.

Çam, Nusret (2012). "Ulu Camii". *DİA.*, (42). Ankara, 2012. s.80-81.

Demirkent, Işın (1974). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. Çev. A. Sait Aykut. (1). İstanbul.

Evliya Çelebi (1935). *Seyâhatnâme*. (9). Devlet Matbaası. İstanbul.

Fayda, Mustafa (2007). "Hz. Ömer". *DİA.* (34). İstanbul, s.41-55.

Hak, Müşirul (1991). "İslâm Toplumunu ve Toplum Hayatında Câmî'nin Yeri". Çev. Ahmet GÜÇ. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (3-3). Bursa, s.287-292.

Kallek, Cengiz (2007). "Okka". *DİA.* (33). İstanbul. s. 338-339.

Maalouf, Amin (1997). *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Telos Yayınları, İstanbul.

Moumtaz, Nada (2012). *Modernizing Charity, Remaking Islamic Law*. The City University of New York. Graduate Faculty in Anthropology. Yayınlanmamış Doktora Tezi. New York.

Öğüt, Salim (2005) "*Mikât*". *DİA.* (30). İstanbul, s. 48-49.

Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt (1993). "Cami". *DİA.* (7). İstanbul. s. 46-56.

Özel, Ahmet (1995). "Emeviyye Camii", *DİA.* (11). İstanbul. s. 109-111.

Özmel, İsmail (2002). "Kayyım". *DİA.* (25). İstanbul. s. 107-108.

Öztürk, Nazif (2006). "Mütevelli". *DİA.* (32). İstanbul. s. 217-220.

Runciman, Steven (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çev. Fikret İşıltan. (3). Ankara.

3. İnternet Erişimleri

www.celestinorace.com. ET: 13.04.2016.

www.neareasternsacredart.com ET: 23.04.2016.

EKLER

Ek. 1: Hz. Ömer Camii (Dış Görünümü)

Ek. 2: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü)

Ek. 3: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü)

Ek. 4: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü)

Ek. 5: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü)

Ek. 6: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü)

Ek. 7: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü-Asma Kat)

Ek. 8: Hz. Yahya'nın Makamı ve Sandukası

Ek.9: Sultan II. Abdülhamid Tarafından Yaptrılan Hz. Yahya'nın Kutsal Emanet Muhafazası

Kıbrıs Vakıflar İdaresinde Bulunan İki Osmanlı Kilimi

Suzan Bayraktaroğlu*

Öz

Lefkoşa'daki vakıf camilerinden toplanan halı ve kilimler içerisinde bulunan iki kilim son derece dikkat çekicidir. Geleneksel Anadolu kilimlerinden tamamen farklı olan kilimler, Osmanlı Saray Kilimlerine de benzememektedirler. Bu kilimlerin 16. yüzyılda dokunmuş Osmanlı Dönemine ait kilimler oldukları düşünölmektedir.

Çok büyük boyutlu ve tek parça olarak dokunan kilimler, Osmanlı çadır kilimleri tarzındadırlar. Bu kadar büyük boyutlu ve tek parça olan kilimin ancak Osmanlı Saray atölyelerinde dokunmuş olabileceği ve Osmanlı ordusunun uzun seferlerinde çadırlarının zeminine serilerek kullanılmış olduğu düşünölmektedir. Burada tanıtacağımız kilimlerde geometrik tek bir motif bulunmaktadır. Haçvari şekilde dört kol halinde, dört yöne doğru uzantılı bu motif, verev eksenler üzerinde sıralanarak ve tekrarlanarak kilimin bütün yüzeyini kaplamaktadır. Esas renkler sarı ve mavidir. Çok ince kumaş gibi bir görüntüsü vardır. Kullanılan malzeme tamamen yündür.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Osmanlı, vakıf, kilim, dört yön motifi,

Two Ottoman Kilims in the Administration of Cyprus Vaqfs

Abstract

Two highly remarkable carpets collected from the waqf of mosques in Nicosia, Cyprus will be discussed in this article. The carpets are completely different from traditional Anatolian carpets and don't resemble Ottoman palace carpets. Based upon comparative analysis, it is believed that they are 16th century Ottoman weavings.

These single piece kilims with large dimensions are styled as Ottoman tents kilims. They characterized by a single geometric motif. The principal motif is cross-shaped. This single motif gives them a strong character. The four arms of the cross extend towards the sides and cover the entire surface of the carpet by lining up on the oblique axis. The basic colours are yellow and blue. They look like a very thin fabric made completely of pure wool.

Keywords: Cyprus, Ottoman, foundation, kilim, four directions motif

* Sanat Tarihçisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Müzeler Müdürü; bayraktaroglusuzan@gmail.com

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Osmanlı döneminde kurulan birçok vakıf ve bunlara ait çok sayıda taşınır vakıf kültür varlığı bulunmaktadır. Kıbrıs'ta ilk vakıf kuranlar, Sultan II. Selim, Lala Mustafa Paşa, Arap Ahmet Paşa, Pertev Paşa, Ağa Cafer Paşa, Ebubekir Paşa, Abdullah Paşa, Baf Sancak Beyi Mehmet Bey bin Ebubekir, Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa gibi kişilerdir. Bu vakıflara ait vakfiyelerin ve diğer belgelerin bir kısmı T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'da, bir kısmı K.K.T.C. Vakıflar İdaresi Arşivinde, bir kısmı ise T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)'da bulunmaktadır. Günümüzde Kıbrıs'ta Osmanlı vakıfları ve emlakının tespiti konusunda bir proje yürütülmektedir. Bu proje kapsamında şimdiki kadar 1561 adet vakıf kaydı tespit edilmiştir. Bunun 756 adedi vakfiye, geri kalanı hüccet, berat, ferman, muhasebe kaydı, tevcih kaydı, hurufat, atik, yeni şahsiyet gibi kayıtlardır (Bayraktaroğlu, 2015: 747). Ayrıca bu vakfiyelerin bir kısmında camilere bağışlanan halı, kilim, hasır, şamdan, kandil, kandil yağı gibi teberrükât eşyalarının bahsedilmektedir (Bayraktaroğlu, 2015: 747).¹

Örneğin VGMA 746 No'lu defterin 163. sayfa, 70. sırasında kayıtlı Kıbrıs'ta Lala Mustafa Paşa Vakfı'na ait 14 Rebiulevvel 987 (11 Mayıs 1579) tarihli vakfiyeden öğrendiğimize göre yaptırmış olduğu camiye muhtelif genişlik ve uzunluklarda *altmış adet Mısır hasırı*, çeşitli nakışlarla bezenmiş, halk arasında makbul sayılan *on yedi adet halı*, minbere *elli adet seccade*, mihrap ve diğer yerlere *sekiz adet seccade* ile iki kilim yaydırmış; her biri on okka ağırlığında *iki büyük şamdan*; üç okka ağırlığında *bir küçük şamdan* koydurmuş ve her sene mübarek Ramazan ayında her biri on iki okka ağırlığında dört adet balmumu satın alınıp ikisinin mihrabın iki tarafına, ikisinin minberin sağ tarafına yerleştirilmesini ve halkın okuması için *üç adet tezyinli ve tam Mushaf-ı Şerif* koyulmasını şart kılmıştır. Yine Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi'nde bulunan Kıbrıs Şeriyeye Sicilleri (KŞS)'nde² yer alan 29 Şevval 1238 (9 Temmuz 1823) tarihli bir belgede, Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa'nın İngiliz yapımı bir çalar saatini İbrahim Paşa Camisi'ne vakfettiği belirtilmektedir: "Bir

adet İngiliz yapımı, orta kısmı gümüşten, çekerek çalan, topu kayanlı, ahşap kasalı büyük çalar saati malından ayırıp adı geçen cami-i şerife koydurdu" (KŞS 31: 1-A, Hüküm No: 3). 5 Cemaziyelahir 1243 (24 Aralık 1827) tarihli başka bir belgede ise Kıbrıs Muhassılı Ali Ruhi Efendi bin Hacı Mehmed Ağa'nın Lefkoşa'nın Abdiçavuş Mahallesi'nde yaptırdığı camisine balmumu alınması ve kandil için gerekli yağın camiye verilmesi hakkındaki belgede "câmi-i şerife yılda altı okka bal mumu alınsın, gerek câmi içerisinde ve gerek mübarek gecelerde câminin minaresinde kandil yakılması için gerekli olan zeytinyağı camiye verilsin" denilmektedir (KŞS 33: 33, Hüküm No: 20). VGMA 580 numaralı defterin 217. sayfa 103. sırasında kayıtlı Kıbrıs'da el-Hâc Bilal Ağa bin Hasan ibn Hüseyin Vakfı'na âid 11 Cemâziyelevvel 1236 (14 Şubat 1821) tarihli vakfiyede "... ve her sene yüz kuruşla zeytinyağı, mum satın alınıp mescid-i şerifte her ay on adet kandil yakılsın" denilmektedir. Yukarıda örneklerini verdiğimiz bu taşınır vakıf kültür varlıklarının korunmasından ve gelecek nesillere aktarılmasından sorumlu olan Kıbrıs Vakıflar İdaresi, Lefkoşa'da bir halı müzesi kurmaya karar vermiş, ancak çalışmalar sırasında eserlerin çeşitliliği artınca "Türk İslam Eserleri Müzesi" kurma fikri oluşmuş ve çalışmalar bu yönde gelişmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü ile Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü arasında yapılan yardım ve işbirliği protokolü çerçevesinde, 2010 yılında Lefkoşa'da müze kurma çalışmalarına başlanılmış ve çalışmalar 2013 yılında tamamlanarak, 24 Mayıs 2013 tarihinde Kıbrıs Türk İslam Eserleri Müzesi hizmete açılmıştır (Bayraktaroğlu, 2015: 746).

Müzedeki sergilenecek eserlerin tespiti çalışmalarında Lefkoşa'daki vakıf camilerinden toplanan halı ve kilimler arasında bulunan iki büyük kilim, farklı özelliklere sahip olmaları nedeniyle, dikkatimizi çekmiş ve bunlar hakkında geniş çaplı bir araştırma yaparak yayınlamak ve kültür ve sanata katkıda bulunmak düşüncesi oluşmuştur. Çalışmamıza konu olan bu iki kilim birbirinin aynısı olup benzerlerine hiçbir müzede veya koleksiyonda rastlanılmamış, hiçbir yayında da görülmemiştir. Söz konusu kilimler hakkında dünya çapında bilinen halı kilim uzmanlarıyla görüşülmüş ve onlar tarafından da hiç görülmemiş örnekler olduğu öğrenilmiştir. Çok zengin olan geleneksel Anadolu kilimlerinden ta-

1 Ayrıca bk. Bayraktaroğlu (2014: 64).

2 Kıbrıs Şeriyeye Sicilleri, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi'nde bulunmakta iken, korunmak amacıyla, 2016 yılı başlarında Girne'de bulunan Milli Arşive nakledilmiştir.

mamen farklı olan bu kilimler, Osmanlı Saray kilimlerine de benzememektedirler.³

Yıllar önce Kıbrıs Vakıflar İdaresi tarafından camilerden toplanıp koruma altına alınan bu kilimlerin hangi camiden alındığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. 77 ve 78 numara ile kayda geçirilen kilimlerden 77 (Resim 1) envanter numaralı olan kilim 675x428 cm. ölçülerinde, 78 (Resim 2) envanter numaralı kilim ise 650x420 cm. ölçülerindedir. Genelde sağlam olmakla beraber bazı küçük delikleri vardır. Saçakları söküktür. Bu iki kilimin Kıbrıs Vakıflar İdaresi tarafından İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi konservasyon atölyesinde konservasyonları yaptırılmıştır.

Her iki kilimin deseni, geometrik tek bir motiften oluşmaktadır. Haçvari şekilde dört kol halinde, dört yöne doğru uzantılı bu motif, yayınlarda haç motifi diye adlandırılmaktadır. Aslında dört yönü gösteren dört yön motifi (Resim 3) olan bu motif, verev⁴ eksenler üzerinde sıralanarak ve tekrarlanarak kilimin bütün yüzeyini kaplamaktadır (Şekil 1'de bu motifin çizimi yer almaktadır). Sarı zemin üstünde mavi renkteki dört yön motifinin her kolunun ucu üçgen şeklinde genişleyip sivrilerek ok ucu şekline dönüşmüştür. Dikey kollarda bu sivrilik daha başarırlı bir şekilde dokunmuştur.

Bütün kilim iki renk ve bunların tonları üzerine kurulmuştur. Esas renkler sarı ve mavidir. Ama sürekli apraş yaparak renk dalgalanmaları oluşmuş, sarılar bazen açık, bazen koyu ve turuncu olmuştur. Mavi renk ise bazen lacivert, bazen de yeşile dönüşmüştür. Hatta genel olarak yeşil rengin etkisi ağır basmaktadır. Çok ince kumaş gibi bir görüntüsü vardır.

Her iki kilimde de bordür bulunmamaktadır. Tek motiften oluşan desen şeması kilimin bütün yüzeyini kaplamaktadır. Atkı ipleri her iki kenardaki son çözgü iplerinden dönüş yapmaktadırlar.

3 Günümüzde Anadolu kilimleri iki grup altında değerlendirilmektedir. Birinci grup tamamen geometrik ve stilize motifli ve çok renkli, çoğunlukla iki şaklı geleneksel Anadolu kilimleri; diğeri ise Osmanlı saray atölyelerinde dokunan, tek parça, madalyonlu, bitkisel desenli saray kilimleri ve aynı tarzda dokunmuş çadır kilimleridir.

4 Verrev: Bir köşeden karşı köşeye doğru kesilmiş, katlanmış veya konulmuş olan. Bk. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.584fdb-29bc21d4.31288025. Erişim Tarihi (ET): 13.12.2016.

Desenler küçük olduğu için renk geçişlerinde büyük ilikler (yarıklar) oluşmamıştır. Bu nedenle ilik kapatma da söz konusu değildir. Dokumada atkılar arasına ek atkılar atılarak sıkıştırılmış ve yuvarlak hatlar oluşturulmuştur (Resim 4).

Kullanılan malzeme tamamen yündür. Çözgü ipleri doğal beyaz, boyalar kök boyadır. Kilimde bordür olmaması ve desenin bir uçtan başlayarak tekrarlanarak sıralanması ve kenarlarda yarım olarak işlenmesi, kilime derinlik kazandırmakta ve sonsuzluk izlenimi vermektedir. Bu durum Türk halı ve kilimlerinin önemli bir özelliğidir.

Renk olarak sadece mavi ve sarının kullanılmış olması, tek ve küçük bir desenin verev eksenler üzerinde tekrarlanarak tüm kilimi kaplaması, Konya'da dokunan 13. yüzyıl Selçuklu halılarını anımsatmaktadır. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde (Resim 5) bulunan 683-A envanter numaralı iki parçadan oluşan halıda bu benzerliği görmekteyiz (Bayraktaroğlu, 2006: 556). Desen şekli farklı, fakat sarı-mavi renk birlikteliği ve küçük geometrik tek bir desenin verev olarak bütün yüzeyi kaplaması benzer bir özelliktir.

Burada görülen motife benzer motif, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunan 919 envanter numaralı 17. yüzyıla ait Manisa Selendi kiliminde görülmektedir. Kilimde geometrik iç dolguyu çevreleyen ana bordürde daha iri ve kalın ve uçları daha sivri olarak bu motifin çok benzeri yer almaktadır. Manisa Selendi kilimlerinin 17. yüzyılda dokunduğu bazı Osmanlı belgelerinde belirtilmektedir (Ölçer, 1988: 76-77). Bunlar da geleneksel geometrik örnekli Anadolu kilimlerinden farklı olarak tek parça ve bitkisel desenli olarak ilikli kilim tekniği ile dokunmuşlardır. Çok incedirler (Resim 6). Kilimlerin inceliği ve kumaş gibi görünüşleri Manastır kilimlerini de anımsatmaktadır.

İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde bulunan 14. yüzyıla ait A.85 envanter numaralı halıda (Bayraktaroğlu ve Özçelik: 2007: 6-7) (Resim 7) ve İstanbul Vakıflar Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesinde bulunan S.93 envanter numaralı, Balıkesir, Çanakkale yöresine ait kilimde de dört yön motifini görmekteyiz (Bayraktaroğlu ve Özçelik: 2007: 156-157) (Resim 8).

İnsanlar inanç ve geleneklerini birtakım işaret ve şekillerle halı ve kilime aktarmışlardır. Bu şekillerden biri de konumuz olan haç veya dört yön motifidir. Erken örnekleri Orta Asya ve Anadolu sanatında görülen haç veya dört yön motifi, dört yönü ve bunlara bağlı bazı kavramları sembolize etmektedir. Merkezde dört yöne doğru uzanan bir form ve bunun etrafında yer alan dikdörtgen, kare, daire, sekizgen gibi geometrik şekiller, Orta Asya'da ve eski Türklerde evren şeması olarak kabul ediliyordu. Türk mitolojisinde evren/dünya tasarımlarında yeryüzü, dikdörtgen veya dörtgen şeklinde tasavvur ediliyor ve bunun içindeki daire de gökyüzünü temsil ediyordu. Yeryüzü dört yöne bölünmüştü (Çoruhlu, 2000: 93). Dört bulung diye ifade edilen dört köşe ve dört kenarlı evren tasarımı, bugünkü Türkçemizde de "dünyanın dört bucağı, dünyanın dört köşesi" deyişleriyle hâlâ yaşamaktadır.⁵ Yıldız-dört yön kompozisyonu Türklerin İslamiyet'i kabulünden evvel Türkler arasında kutsal amaçla kullanılmaktaydı.⁶

Anadolu'da en eski örnekleri neolitik dönemde ortaya çıkan haç formu, daha zengin anlamlar yüklenerek sanatın birçok dalında sıklıkla kullanılmıştır. Anadolu'da dokunan kilimlerde bu motif haç, gamalı haç, svastika, meander, ok ucu, fırıldak, çarkifelek, rozet gibi çeşitli şekiller halinde uygulanmıştır. Ana yönlere uzanan kolları nedeniyle yönelme ile ilgili tüm simgelerin temelinde yer alan haç formu, inanışa göre dünyanın bütünlüğünü simgelemektedir (Alantar, 2007: 245).

Orta Asya Türk mitolojisindeki evren tasarımının izlerinin Anadolu'da halen devam ettirildiği el sanatlarında görülmektedir. Anadolu el sanatlarında haç veya dört yön motifi, birlikte anlamsal bir bütün oluşturdukları daire ve kare şekliyle birlikte, iç içe işlenmiş olarak görülür. Merkezleri aynı olmak üzere bir daire ve içinde bir kare ve ortasında dört yöne uzanan haç şekli, simgesel olarak kareyi dünyaya açmakta, aynı zamanda dairenin kapsadığı alanı dört eşit bölgeye ayırmaktadır. Haç, kare gibi dört sayısının simgeselliğine katılmaktadır. Kare ve dairenin merkezlerinin ortak olması, yaratıcı gücün simgesidir.

5 <http://turkcesivarken.com/yazismalik/viewtopic.php?f=1&t=7621>. ET: 17.02.2016.

6 <http://www.turkelhalilari.gov.tr/makaleler.php?language=tur&icerik=konya3>; ET: 17.02.2016.

Yatay ve dikey iki çizginin kesişmesinden oluşan haç formunun dört ayrı yönü gösteren şekli itibarıyla, kötü bakışları dört ayrı parçaya bölüp, dört bir yana savurduğuna inanılır. Kötü gözden korunmak için Anadolu'da çok kullanılan bir semboldür. Bilindiği gibi kötü göz, kötü niyetli kişilerin gözlerinden çıkan ve görünmeyen bir çeşit ışıdır. Bu ışın insanlara, mallarına ve ürünlerine zarar verir. İşte haç motifi insanlar ve mallarını kiskanç bakışlardan koruduğuna inanılan motiflerden biri olduğu için yaşamı koruyan motiflerdendir (Erbek, 2002: 134). Haç, gamalı haç, çarkifelek ve rozet motifleri Neolitik Çağdan bugüne işleme, dokuma, örgü, mimari, edebiyat ve müzikte tema olarak işlenmiştir. Haç formunun dört ucunun yöneldiği dört yönden kuzey gökyüzünü, güney yeryüzünü, batı iyiliği, doğu kötülüğü işaret eder (Erbek, 2002: 134).

Anadolu'daki halı ve kilimlerde haç veya dört yön motifi daire, sekizgen veya kare şekilleri ile birlikte bulunur. İzmir Bergama ve Çanakkale halılarında sekizgen içinde sekizgen, onun içinde altıgen ve en merkezde dört yöne uzanan haçvari şema sık olarak görülür. Döşemealtı halılarının merkezinde de belirgin biçimde dört yöne doğru uzanan haç motifine rastlanır. Halı sanatında ana motif olarak tasarlanan merkezdeki haç ve etrafındaki iç içe geçmiş şekiller, Hinduizm ve Budizm felsefelerinde sonsuz enerji yüklü tanrısal bir gücü temsil eder. Buna Budizm'de "Mandala" denir. Bu şema mimariye de plan tipi olarak yansımıştır. Bu kompozisyon 5. yüzyıla ait Afganistan'da ve bazı Uygur şehirlerindeki mabetlerde görülür (Karamağaralı, 1997: 32). Mandala düzeni ve eski Türk evren şeması Türk-İslam sanatında da etkili olmuş ve kare içinde daire ve merkezde dört yön motifi olarak bazı detaylarda yer almıştır. Bunların mandalayla ilgisi kalmamıştır (Çoruhlu, 2007: 286).

Doğunun enerji yüklü kutsal diyagramı Müslüman sanatkârlar tarafından da benimsenmiştir. Anadolu Selçuklu mimarisinde, cami ve medreselerdeki taş ve çini süslemelerde bu motif ve plan görülmektedir. Sonsuz gücü yani tanrıyı anmak için, Müslüman sanatkârlar tarafından da kullanılmıştır. Bu diyagram ve merkezdeki dört yön motifi doğu ve İslam düşüncelerinin bir sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönlerin kutsallığı Kur'an'da belirtilmiştir; Şuara Suresi 28. ayetinde "O doğunun, batının ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir" (Kur'an-ı Kerim

Meali, 2010: 367) ve Meariç Suresi 40-41. ayetlerinde “Doğuların ve batların Rabbine yemin ederim” (Kur’an-ı Kerim Meali, 2010: 569) denilerek yönlerin önemi vurgulanmaktadır.

Haçvari desenlerin Türk çini sanatında da kullanıldığı bilinmektedir. 13. yüzyıl Selçuklu çinilerinde desenler arasında kalan “ + ” şeklinde çinilere sık rastlanılmaktadır. Konya iline bağlı Beyşehir Gölü kıyısında bulunan Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat’ın yazlık sarayı olan Kubat Abad Sarayı çinilerinde çok miktarda haç planlı çiniler bulunmaktadır (Resim 9). Sekizgen çinilerin arasında kalan haç şeklinde boşlukları tamamlayan firuze, siyah ve bazen da sarı renkli çiniler konumuz olan kilimlerdeki haç motifleriyle son derece benzeşmektedirler.

Yapılan araştırmalarda Kıbrıs’ta halı ve kilim dokumacılığı yapıldığı konusunda bir bilgiye ulaşılmamıştır (Gazioğlu, 2000: 367). Bunun yanında ipek, pamuk ve koyun yünü elde edildiği, kırmızı renk veren (alizarin) *rubai tinctorum* denilen bitki kökünün pamuklu kumaşları boyamada kullanıldığı ve Halep, Diyarbakır ve İran’a ihraç edildiği kaynaklarda belirtilmektedir.⁷ Ayrıca ipek, pamuk, ketenden ince dokumalar yapıldığı, mendil, gömleklik kumaş üretildiği ve ihraç edildiği belirtilmektedir (Gazioğlu, 2000: 195). Bu araştırmalara dayanarak konumuz olan kilimlerin Kıbrıs dışında, büyük olasılıkla 16-17. yüzyıllarda Anadolu’da dokunmuş Osmanlı kilimleri olduklarını düşünmekteyiz.

Çok büyük boyutlu ve tek parça olarak dokunan kilimler, Osmanlı çadır kilimleri tarzındadırlar. Bu kadar büyük boyutlu ve tek parça olan kilimlerin ancak Osmanlı Saray atölyelerinde dokunmuş olabilecekleri ve Osmanlı ordusunun uzun seferlerinde çadırlarının zeminine serilerek kullanıldıkları düşünülmektedir. Renk ve boyutlar bakımından

Osmanlı çadır kilimleri ile benzerlik gösterebilir de desen açısından tek örneklerdir. Osmanlı Saray Sanatı üslubundaki çadır kilimlerinde madalyonlu ve bitkisel daha zengin kompozisyonlar olmasına karşın buradaki desen daha sade ve naiftir. Buna rağmen düzgün dokunuğu, küçük, tek bir motifin bütün kilime hâkim olması, kilime güçlü bir karakter kazandırmakta ve haşmetli bir görünüm vermektedir. Bu kilimlerin Anadolu’da dokunduğu, Kıbrıs’ın fethi sırasında veya takip eden yıllarda Osmanlı ordusu ile adaya geldiği ve 1571 yılında adanın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra, adada bulunan ibadet mekânlarına serildiği düşünülmektedir.

Günümüzde Lefkoşa’da açılan Kıbrıs Türk İslam Eserleri Müzesine alınan kilimlerin birisi sergide, diğeri depoda bulunmaktadır. Sonuç olarak, bu güne kadar hiç rastlanılmamış bir desen tasarımına sahip olan bu kilimler, dokuyucunun hayal gücünü ve yaratıcılığını ortaya koymakta ve Türk Kilim Sanatının zenginliğini göstermektedir.

7 Gezgin, yazar ve diplomat Alexander Drummond 1754’de yayımlanan eserinde “Adada gerçekten bazı imalatçılar da vardır. İçinde biraz da ipek bulunan pamuklu dokuma, onar arşinlik parçalar halinde 10 bin adet kadar üretilmektedir. (Arşin: 27 inç, yani 68 cm. kadar uzunluğu olan eski bir Türk ölçü birimi). Böylece üretilen pamuklu dokumanın yıllık miktarının 100 bin arşin yani 68.000 m. olduğu anlaşılmaktadır. Yine pamuk satenden onar arşinlik 15.000 parça keten ve basma ve yine pamuktan *bitani* adıyla bir başka kumaş 1000 parça kadar dokunmaktadır. Kaba dokunmuş ipekten pekiyi kalite olmayan, 20 bin mendil yapılmakta, pamuk – keten karışımı 40 bin parça ve ince dokunmuş pamuk gömleklik kumaş ise büyük miktarda dokunmaktadır” demektedir. Bk. (Gazioğlu, 2000: 194-195).

Kaynakça

1. İnceleme Eserler

- Alantar, Hüseyin (2007). *Motiflerin Dili*. İstanbul.
- Arık, Rüçhan ve Oluş Arık (2007). *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini*. İstanbul.
- Balpınar, Belkis ve Udo Hirsch (1982). *Flatweaves of the Vakıflar Museum İstanbul*. Wesel.
- Bayraktaroğlu, Suzan (1985). "Çanakkale Halıları". *Vakıflar Dergisi*. (XIX). Ankara. s. 237-260.
- Bayraktaroğlu, Suzan (2006). "Halı Sanatı". *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Uygarlığı*. (II). TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını. Ankara. s. 553-563.
- Bayraktaroğlu, Suzan ve Serpil Özçelik (2007). *Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Müzesi ile Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi Kataloğu*. Ankara.
- Bayraktaroğlu, Suzan (2014). "Vakıfların ve Vakıf Eserlerinin Müzeciliğimizdeki Önemi ve Vakıf Müzeleri". *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri Paneli 27 Mayıs 2014*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını. Ankara.
- Bayraktaroğlu, Suzan (2015). "Kıbrıs'ta Vakıf Kültür Mirası: Kıbrıs Türk İslam Eserleri Müzesi". *8. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Kültürel Miras Bildiriler-II*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını. Ankara.
- Çoruhlu, Yaşar (2000). *Türk Mitolojisinin Anahtarları*. İstanbul.
- _____ (2007). *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul.
- Erbek, Mine (2002). *Anatolian Motifs from Catalhoyuk to the Present*. Ankara.
- Gazioğlu, Ahmet C. (2000). *Kıbrıs'ta Türkler*. Lefkoşa.
- Karamağaralı, Beyhan (1997). "Türk Halı Sanatındaki Motiflerin Yorumu Üzerine". *Arış*. (3). s. 28-39.
- Kur'an-ı Kerim Meali* (2010). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını. Ankara.
- Ölçer, Nazan (1988). *Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kilimler*. İstanbul.

2. İnternet Kaynakları

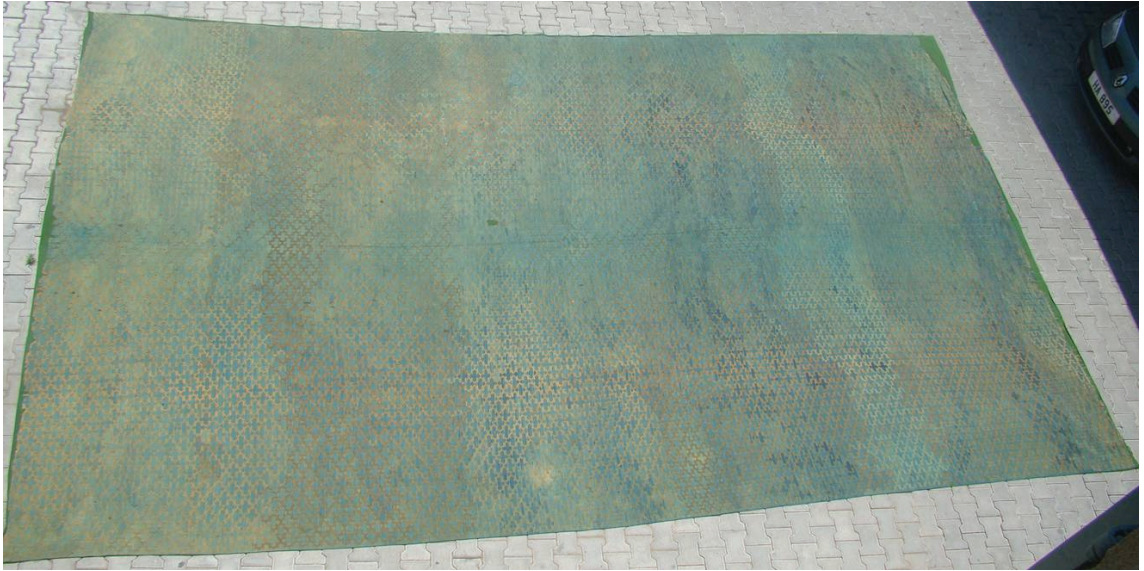
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.584fdb29bc21d4.31288025. Erişim Tarihi (ET): 13.12.2016.
- <http://turkcesivarken.com/yazismalik/viewtopic.php?f=1&t=7621>. ET: 17.02.2016.
- <http://www.turkelhalilari.gov.tr/makaleler.php?language=tur&icerik=konya3>; ET: 17.02.2016.

Ekler

Resimler ve Şekiller

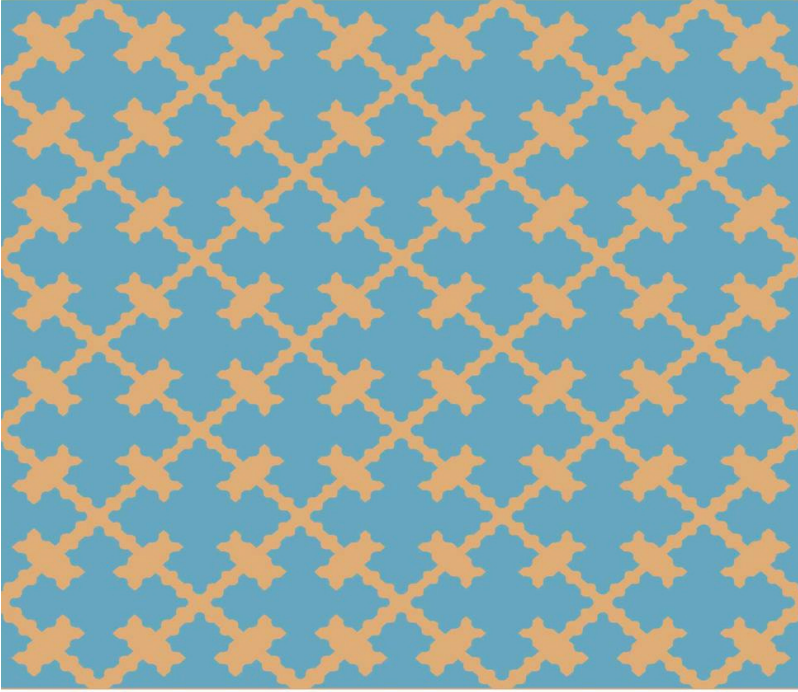
Resim 1. 77 Envanter numaralı kilim. Ölçüleri: 675x428 cm.

Resim 2. 78 Envanter numaralı kilim. Ölçüleri: 650x420 cm.

Resim 3. Haç veya dört yön motifi

Şekil 1. Haç veya dört yön motifinin çizimi.

Resim 4. Kilimdeki kapatılmamış ilikler ve sıkıştırılmış ek atkılar.

Resim 6. 17. yüzyıl Manisa- Selendi kilimi (TİEM env no: 919) (Nazan Ölçer'den)

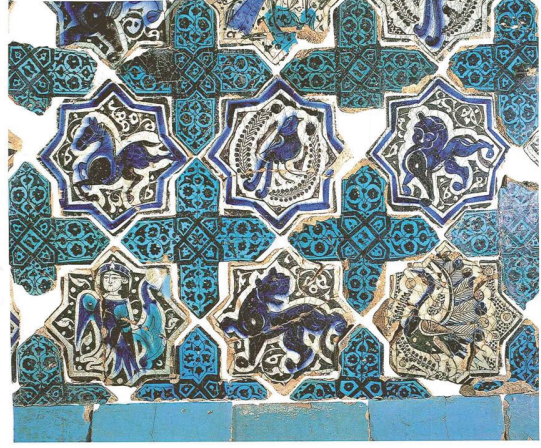
Resim 5. 13. yüzyıl Selçuklu halısında diagonal düzenleme. (TİEM env no: 683-A)

Resim 7. Haç şeklinde düzenlemenin görüldüğü 14. Yüzyıl Anadolu halısı. İstanbul Vakıflar Halı Müzesi env. no: A.85.

Resim 8. Dört yön motifli kilim İstanbul Vakıflar Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi env. No: S.93

Resim 9. Konya -Beyşehir-Kubad Abad sarayı 13. Yüzyıl. Haç şeklinde çiniler. (Rüçhan Arık'dan)

Urfa Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki Mezartaşları

Gül Güler*

Öz

Bu çalışmada, Urfa Mevlid-i Halil Camisi Haziresi içerisinde bulunan 220 mezar taşı incelenip değerlendirilmiştir. Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki mezartaşları, Urfa'daki tarihi mezar taşlarının büyük çoğunluğu gibi, genellikle 19.ve 20.yüzyıla aittir. Haziredeki en erken tarihli mezarlar, H.1235- M.1820 tarihli, Şeyh Mustafa ve Turnacıbaşı Hacı Muhammed Bakır Ağa'ya ait olan mezar taşlarıdır. Çalışma kapsamında Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki mezar taşlarının mezar taşı tipleri, malzemesi, süslemesi, yazı tipleri, başlıkları ve tarihleri incelenmiş ve Urfa'daki diğer tarihi mezarlıklardaki mezar taşları ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda, Mevlid-i Halil Cami haziresindeki mezar taşlarının, Urfa'daki tarihi mezar taşları içerisindeki yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Mevlid-i Halil Camisi Haziresi, mezarlık, mezar, mezar taşı

Gravestones of Mevlid-i Halil Mosque Cemetery in Urfa

Abstract

In this study, 220 grave stones located in Mevlid-i Halil Mosque Cemetery in Urfa are examined. Like many other historical gravestones in Urfa, those located in Mevlid-i Halil Mosque Cemetery also date back to 19. and 20. centuries. The most recent gravestones in the cemetery belong to Şeyh Mustafa and Turnacıbaşı Hacı Muhammed Bakır Ağa who died in H.1235 (1820 AD). In this study, the types, material, decoration, inscription, head styles and dates of all grave stones in Mevlid-i Halil Mosque Cemetery are examined. They are also compared with the other historical gravestones in Urfa. In conclusion, grave stones located in Mevlid-i Halil Mosque Cemetery are studied to determine their place and importance in historical gravestones located in Urfa.

Keywords: Urfa, Mevlid-i Halil Mosque Cemetery, graveyard, grave, gravestone

* Yrd.Doç.Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi; gulguler67@hotmail.com

Giriş

Mevlid-i Halil¹ Camisi, Hz.İbrahim'in doğduğu yer olduğu varsayılan mağaranın yanında, Şanlıurfa şehrinin dinî merkezi olan Balıklıgöl-Gölbaşı mahallesindedir. İnşa ve bâni kitabesi bulunmadığı için kesin yapılaş tarihi bilinmeyen Mevlid-i Halil Camisi² ibadet mekanı-harim ve bunun kuzeyinde yer alan avludan oluşmuştur. Mevlid-i Halil Camisi'nin doğu tarafında müstakil küçük bir hazire,³ bunun batı tarafında hemen yanında üstü kubbe ile örtülü kare bir mekan⁴ ve caminin batı tarafında Dergah Camisi⁵ bulunmaktadır. Mevlid-i Halil Camisi'nin güneybatısında yer alan hazire,⁶ üç farklı kotta bulunduğundan, kendi içinde üç kısma ayrılmış durumdadır (Resim:1-2). Cami haziresinde bugün toplam 220 mezar bulunmaktadır (Çizim: 1). Mezarlar ve mezar taşları günümüze genel olarak sağlam ulaşmıştır.

Bu çalışma kapsamında Mevlid-i Halil Camisi haziresindeki tarihî mezar taşlarının tespiti, envanter çalışmalarının yapılması, mezar taşı tipi, malzemesi, süslemesi, yazı karakteri, mezarların tarihi ve şehirdeki diğer tarihi mezarlıklardaki mezar taşlarıyla

benzerlik ve farklılıklarının incelenip değerlendirilmesi amaçlanmıştır.⁷

Mevlid-i Halil Camisi haziresinde mezar taşlarının tespit edilebilmesi için, ilk aşamada haziredeki mezarlar sistematik olarak numaralandırılmıştır. Haziredeki mezarlar numaralandırılırken, hazirenin bugünkü durumu ile İslam dinindeki ölü gömme kuralları esas alınmıştır. İslam dinine göre Müslümanlar, mezarlara baş kısmı batıya, ayak kısmı doğuya ve yüz güneye gelecek şekilde konulmaktadır. Bu nedenle hazire mümkün olduğu kadar ölümlerin gömülüş yönüne göre, kuzeyden başlayarak güneye doğru ve doğudan batıya doğru artarak numaralandırılmıştır (Çizim:1). Hazirenin vaziyet planı çizilerek, mezar numaraları vaziyet planına işlenmiştir. Çalışmanın tamamında bu numaralar esas alınarak tespit ve tasnifler yapılmıştır. Mezarların ve mezar taşlarının tamamı fotoğraflanmış, rölevelleri alınarak çizimleri yapılmıştır. Mezar taşlarındaki yazılar okunmuş ve günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Her mezarın kataloğu hazırlanmıştır. Her mezar için yapılan katalogda, mezar gövdesi tipleri, baş ve ayak taşı tipleri, başlık tipleri, süslemeleri, yazıları, malzeme ve teknik özellikleri belirtilerek, mezarda yatan kişilerin ölüm tarihleri, cinsiyetleri, meslekleri ve mezara kaç gömü yapıldığı belirlenmiştir. Ayrıca taşların üzerindeki yazılar okunmuş ve süslemeler de tasnif edilmiştir.

Değerlendirilme aşamasında, öncelikle hazire kendi içerisinde, mezar gövdesi tipi, mezar taşı-baş ve ayak taşı tipi, başlık tipleri, süsleme çeşitleri, mezarda yatanların cinsiyeti, meslek ve unvanları, akrabalık ilişkileri, tarih ve yüzyılları, kullanılan malzeme ve teknikleri, yazı türü ve tiplerine göre tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerin sonucunda, Mevlid-i Halil Camisi haziresindeki mezar taşları, Urfa'daki diğer tarihi mezar taşları ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Yapılan bu tespit ve tasnifler sonucunda, Mevlid-i Halil Camisi haziresinin, Urfa'daki tarihi cami hazireleri içerisinde mezar sayısı bakımından en büyük

- 1 Halil'in doğum yeri anlamına gelmektedir. Kelime olarak hem mekân hem de zaman anlamında kullanılan mevlid, burada mekân anlamıyla görülmektedir.
- 2 Mevlid-i Halil Camisi'nde en erken kitabe tarihi M.1852'dir. (Alper 1987: 44.)
- 3 Hazirede gömülü olan en bilinen kişi, Dede Avni olduğundan, hazirenin ismi Dede Avni Haziresi olarak belirlenmiştir (Güler 2014: 64).
- 4 Burada Dede Avni ve onun bağlı olduğu kadirî tarikatına ait bazı eşyalarının sergilendiği görülmektedir.
- 5 Dergah Camisi, 1984 yılında betonarme olarak inşa edilmiş yeni bir camidir. Dergah Cami'nin yeri de hazire iken 1980'lerde buradaki mezarlar bugünkü yerine yani hemen üst taraftaki hazireye kaldırılmıştır. Bu nedenle cami yeni olmasına karşın hazire ve haziredeki mezarlar eskidir. Bu alanda birbirine çok yakın vaziyette Mevlid-i Halil Camisi ve Dergah Camisi bulunmaktadır, ancak Mevlid-i Halil Camisi çok daha küçük bir yapı olması sebebiyle bu alan günümüzde Dergah Camisi olarak isimlendirilmektedir. Hazirenin büyük bir kısmı Dergah Cami'nin hemen arkasında olduğu için de Dergah Camisi haziresi olarak ta isimlendirilmektedir.
- 6 Urfa tarihi cami hazirelerinde bulunan mezar taşları, tarafımızdan 2011-2012 yılları arasında "Tarihi Urfa Camilerinin Hazirelerindeki Mezar Taşları" adlı bir Tübitak projesi ile çalışılmıştır. Proje kapsamında, Mevlid-i Halil Camisi de dahil olmak üzere Urfa Ulu Cami, Yusuf Paşa Camisi, Hekim Dede Camisi, Halilürrahman Camisi hazireleri incelenmiş ve ilk defa bu hazirelerdeki mezarların tespit ve envanterleri tam ve doğru olarak yapılmış ve çağdaş Osmanlı mezarlarıyla değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

- 7 Bu makalede sunduğumuz Mevlid-i Halil Camisi haziresindeki tarihi mezar taşları ile ilgili herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak hazireden ayrı olarak caminin doğu tarafında hemen yanında yer alan ve on adet mezardan oluşan müstakil küçük bir hazire olan Dede Avni Haziresi tarafımızdan bir makale olarak yayınlanmıştır (Güler, 2014).

hazire olduğu, hazirede bugün toplam 220 mezar bulunduğu, mezar ve mezar taşlarının günümüze genel olarak sağlam ulaştığı tespit edilmiştir. Ancak bazı mezarların mezar gövdelerinde veya baş ve ayak taşlarında bazı tahribatların olduğu da görülmektedir.⁸

Mezar Tipine Göre Haziredeki Mezarlar: Dikdörtgen gövdeli mezar, sandık mezar, sanduka mezar ve çatma lahit şekline benzeyen mezar olmak üzere dört farklı tipin olduğu görülmektedir.⁹

Dikdörtgen gövdeli mezarların üç farklı şekli vardır.¹⁰ İlk grupta mezar gövdesi sadece dikdörtgen tek bir taştan oluşmaktadır ve taşın iki ucunda baş ve ayak taşı bulunmaktadır (Resim: 3). İkinci grupta mezar gövdesi iki kademedden oluşmaktadır, alttaki kaide kısmı biraz daha geniş üstteki kapak kısmı ise daha dardır (Resim: 4). Üçüncü grupta ise mezar gövdesi üç kademedden meydana gelmektedir ve aşağıdan yukarıya doğru daralarak kademelenmektedir (Resim: 5). Haziredeki 206 mezar, dikdörtgen gövdeli mezar tipinde yapılmış olup, bunlardan 62 tanesi tek gövdeli, 121 tanesi iki kademeli, 23 tanesi de üç kademelidir.

Sandık gövdeli mezarlar, üstünde kapak taşı bulunan lahit biçiminde yapılmışlardır. Bu tipin iki şekli vardır (Resim: 6). İlk grupta dikdörtgen lahit biçimindeki mezarın en üstünde yine dikdörtgen bir kapak taşı ve bunun iki ucunda baş ve ayak taşı yer almaktadır (Resim: 7). İkinci grupta ise dikdörtgen gövde köşelerinin yuvarlatılmasıyla oval biçimde yapılmıştır. En altta dikdörtgen bir kaide kısmı, bunun üstünde oval taştan yapılmış kapak taşı bulunmaktadır. Kapak taşının iki ucunda baş ve ayak taşı yer almıştır (Resim: 8). Haziredeki 11 mezar, sandık mezar tipinde yapılmıştır.

8 Mezarların sekiz tanesinin ayak taşının (59, 109, 110, 130, 161, 164, 205, 211) yedi tanesinin de baş taşının kırık olduğu görülmektedir (3, 60, 102, 113, 130, 185, 203). Ayrıca on bir tane ayak taşı (42, 92, 106, 117, 127, 128, 141, 142, 143, 186, 203), beş tane baş taşı (42, 58, 106, 110, 142) ve bir tane de başlık (48) bugün mevcut değildir.

9 Ölü insan bedenini yatırırlarak gömülebilmesi için dar uzun bir dikdörtgen alan gerektiğinden, mezar gövdelerinin tamamı dikdörtgendir. Müslümanlar, doğu-batı istikametinde, baş kısmı batı, ayak kısmı ise doğu tarafta olacak ve yüzü güneşe bakacak şekilde gömüldüğünden, mezar gövdeleri de dar-uzun, enine dikdörtgen şeklindedir.

10 Haziredeki mezarların her birinin ölçüsü birbirinden farklı olmakla birlikte yaklaşık olarak ölçü, 150 x 65 cm. civarındadır.

Sanduka şeklinde mezarlarda, altta dikdörtgen bir kapak taşı, bunun iki ucunda baş ve ayak taşı, ortada da üçgen prizma (sanduka) şeklinde mezar gövdesi bulunmaktadır. Haziredeki 2 mezar, sanduka tipinde yapılmıştır (Resim: 9).

Çatma lahit şekline benzeyen mezarı, dikdörtgen bir kaidenin üzerinde yekpare olarak yapılmış baş ve ayak taşı, ortada ise üçgen prizmaya benzer biçimdeki gövdeden oluşmaktadır.¹¹ Haziredeki 1 mezar, bu tipte yapılmıştır (res.no.10).

Mezar tipleri ve mezar numaraları

Mezar tipleri	Mezar Numarası- Katalog Numarası	Toplam
Dikdörtgen gövdeli mezar	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220	206
Sandık mezar	17, 41, 42, 44, 88, 96, 99, 100, 101, 102, 187.	11
Sanduka mezar	135, 188.	2
Çatma lahit şekline benzeyen	6	1

11 Bu tipteki mezarlar, Ahlat ve Konya gibi merkezlerde Selçuklu Dönemi'nden itibaren görülmektedir (Karamağaralı, 1992: 44).

Hazirede mezar tipi olarak en çok *dikdörtgen gövdeli mezarlar* görülmektedir. Genellikle ortada bir açıklığı bulunan kapak taşı ve alt kısmı kademeli yapılan bu tip, haziredeki 220 mezardan 206 tanesinde görülmektedir.

Mezar Taşı Tipine Göre Haziredeki Mezarlar: Yarım ongen prizma, yarım silindirik kesitli, dikdörtgen gövdeli ve damla formuna benzeyen olmak üzere dört farklı tipin olduğu görülmektedir.

Yarım ongen prizma şeklindeki mezar taşları, bir ongen prizmanın ortadan dikey olarak ikiye bölünmesiyle oluşmaktadır (Resim: 3-11).¹² Hazirede bu mezar taşlarının, yarım ongen prizma şeklinde, sivri kemerli-başlıklı ve yarım ongen prizma şeklinde, sivri kemerli-başlıksız olmak üzere iki tipi görülmektedir (Resim: 12). Mezarların 152 tanesinin baş taşı, 148 tanesinin ayak taşı, yarım ongen prizma şeklinde yapılmıştır.

Yarım silindirik kesitli mezar taşları, silindirik bir gövdenin ortadan dikey olarak ikiye bölünmesiyle meydana gelmektedir (Resim: 6). Bu mezar taşlarının yarım silindirik gövdeli, sivri kemerli-başlıklı ve yarım silindirik gövdeli, sivri kemerli-başlıksız olmak üzere iki tipi görülmektedir (Resim: 7-8). Mezarların 42 tanesinin baş taşı, 40 tanesinin ise ayak taşı yarım silindirik kesitli mezar taşı olarak yapılmıştır.

Dikdörtgen yatay kesitli mezar taşlarının üç farklı tipi görülmektedir. Dikdörtgen yatay kesitli-sivri kemerli, dikdörtgen yatay kesitli-yuvarlak kemerli ve dikdörtgen yatay kesitli-başlıklı mezar taşlarıdır (Resim: 10). Mezarların 10 tanesinin baş taşı, 5 tanesinin de ayak taşı, dikdörtgen gövdeli mezar taşı şeklinde yapılmıştır.

Dikdörtgen yatay kesitli damla formuna benzeyen mezar taşı tipi, oval şeklinde yapılmıştır (Resim: 13). Mezarların 5 tanesinin baş taşı, 5 tanesinin ayak taşı, 2 tanesinin de tek mezar taşı bu şekilde yapılmıştır.

Mezar taşı tipleri ve mezar numaraları

Mezar taşı tipleri	Mezar Numarası – Katalog Numarası	Toplam
Yarım ongen prizma	Baş taşı: 1, 2, 3, 4, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 125, 128, 130, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 166, 167, 168, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 181, 182, 183, 185, 186, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 210, 211, 213, 214, 217, 218, 219,	Baş 152
	Ayak taşı: 1, 2, 3, 4, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 125, 130, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 161, 163, 164, 166, 167, 168, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 181, 182, 183, 185, 186, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 210, 211, 213, 214, 217, 218, 219	Ayak:148

12 Haziredeki mezar taşlarının her birinin ölçüsü birbirinden farklı olmakla birlikte taşlarda yükseklik yaklaşık olarak 2 metredir.

Yarım silindirik kesitli	Baş taşı: 5, 7, 8, 11, 20, 21, 22, 23, 33, 39, 40, 41, 44, 46, 51, 61, 63, 70, 73, 74, 87, 88, 96, 99, 100, 101, 119, 121, 123, 124, 126, 127, 129, 134, 141, 154, 162, 177, 187, 192, 196, 212 Ayak taşı: 5, 7, 8, 11, 20, 21, 22, 23, 33, 39, 40, 41, 44, 46, 51, 56, 61, 63, 70, 73, 74, 87, 88, 96, 99, 100, 101, 119, 121, 123, 124, 126, 134, 141, 154, 162, 177, 187, 192, 196, 212	Baş 42 Ayak:40
Dikdörtgen gövdeli	Baş taşı :6, 122, 143, 144, 146, 165, 169, 171, 188, 200 Ayak taşı: 6, 165, 169, 188, 200	Baş 10 Ayak:5
Damla formuna benzeyen	Baş taşı:90, 120, 131, 184, 215, 216, 220. Ayak taşı: 90, 131, 184, 215, 216	Baş 7 Ayak:5

Haziredeki mezar taşlarının hemen hepsinde baş ve ayak taşı bulunmaktadır. *Yarım ongen prizma* şeklindeki mezar taşı tipinin hazirede en çok kullanılan taş tipi olduğu görülmektedir. Bir ongen prizmanın ortadan düşey olarak ikiye bölünmesiyle oluşan mezar taşı haziredeki 152 baş, 148 ayak taşında bulunmaktadır.

Başlık Tipine Göre Haziredeki Mezarlar: Fes, sarık, kavuk, silindirik başlık, sarıklı takke, tarikat başlığı-sikke, Kadirî tacı olmak üzere farklı altı başlık görülmektedir. Başlıklar erkek mezar taşlarına aittir, kadın mezar taşlarında başlık tespit edilememiştir.

Fes tipi başlıklar, Hamidî, Mahmudî ve sarıklı fesler olarak üç farklı şekilde yapılmışlardır. Mezar taşlarından 46 tanesinde fes tipi başlık görülmektedir.

Hamidî fesinde başlık, yukarıdan aşağıya doğru genişleyerek inmektedir ve başlığın alt çapı ile üst çapı arasında fark vardır (Resim: 14). Mezar taşlarının 22 tanesinde Hamidî tipinde yapılmış fes bulunmaktadır.

Mahmudî fesinde ise başlık yukarıdan aşağıya doğru düz olarak inmektedir (Resim: 15). Mezar taşlarının 15 tanesinde Mahmudî tipinde yapılmış fes bulunmaktadır. Her iki fes tipinin arka kısımlarında genellikle püskül bulunmaktadır. Sarıklı fes tipinde ise uzun bir fesin alt kısmında bir sarığın fesi çevrelediği görülmektedir (Resim: 16). Mezar taşlarının 9 tanesi sarıklı fes tipinde yapılmıştır.

Sarık şeklindeki başlıklarda, yuvarlak ve uzun yapılmış iki farklı tip görülmektedir (Resim: 17-18). Mezar taşlarının 17 tanesinde sarık tipinde başlık bulunmaktadır.

Kavuk şeklindeki başlıklarda ise üç farklı tip görülmektedir. Kavuk-sarık karması başlık (Resim: 19), arkaya doğru yükselen kavuk-sarık karması başlık (Resim: 20) ve kallavi kavuk (Resim: 21) başlık olarak yapılmıştır. Mezar taşlarının 16 tanesinde kavuk tipinde başlık yer almaktadır.

Silindirik başlıklar, sarıklı silindirik başlıklar ve fese benzeyen başlıklar olmak üzere iki şekilde görülmektedir (Resim: 22). Mezar taşlarının 6 tanesinde silindirik başlık görülmektedir.

Takkeye benzeyen başlıklarda, başlığın etrafına üst yarısı görülecek şekilde üst üste çembere benzeyen iki şerit sarılmıştır. Alt kısımda başlığın çok az bir kısmı görülmektedir. Mezar taşlarının 3 tanesinde sarıklı takke tipi başlık bulunmaktadır (Resim: 23).

Uzun silindirik bir sikke şeklinde yapılmış Mevlevî başlığı, mezar taşlarından 1 tanesinde görülmektedir (Resim: 24).

Kadirî tacı şeklinde yapılmış başlıkta, uzun silindirik bir başlığın alt kısmı, üzeri işlemeli ince bir çember ile sarılmıştır. Çemberin hemen altında başlığın küçük bir bölümü görülmektedir. Başlığın çemberin üstünde kalan kısmı kalın şeritlerle dört bölüme ayrılmıştır ve bu bölümlerde büyük üçgen motifler bulunmaktadır. Mezar taşlarından 1 tanesinde de Kadirî başlığı yer almaktadır (Resim: 25).

Başlık tipleri ve mezar numaraları

Başlık Tipleri	Mezar Numarası - Katalog Numarası	Toplam
Fes	11, 16, 18, 23, 24, 31, 33, 40, 43, 44, 49, 52, 56, 63, 66, 68, 73, 75, 79, 80, 85, 87, 88, 99, 101, 103, 108, 123, 124, 125, 126, 134, 137, 147, 157, 159, 160, 163, 172, 182, 192, 194, 202, 208, 213, 219	46
Sarık	35, 37, 45, 62, 64, 82, 83, 100, 111, 149, 153, 158, 173, 181, 183, 186, 201	17
Kavuk	9, 19, 26, 28, 36, 72, 91, 133, 155, 168, 178, 180, 197, 204, 207, 214	16
Silindirik başlıklar	34, 74, 78, 81, 97, 135	6
Sarıklı Takke	69, 162, 196	3
Tarikat başlığı, sikke, Kadirî tacı	53, 115	2

Haziredeki başlıklı mezar taşlarının tamamı erkek mezar taşlarıdır, kadın mezar taşlarında başlık bulunmamaktadır. Hazirede en yaygın görülen başlık tipi *festir* ve 46 baş taşında görülmektedir.

Süslemeye Göre Haziredeki Mezarlar: Geometrik, bitkisel, mimari ve nesneli olmak üzere dört farklı süsleme çeşidi görülmektedir.

Geometrik süslemede yıldız, burğu, diş, testere diş kompozisyonu, daire, yarım daire, üçgen, baklava dilimi, ok ucu, yürek motifi kompozisyonu, mezar taşlarının 25 tanesinde (Resim: 13, 26, 27, 28), bitkisel süslemede, palmet, çiçek, yaprak, vazodan çıkan çiçek, motifleri (Resim: 6, 8, 17, 22, 28, 29), mezar taşlarının 21 tanesinde, mimari süslemede silme, kabara, mukarnas düzenlemesi (Resim: 26, 29, 30, 31), mezar taşlarının 14 tanesinde, ve nesneli süslemede de ay-yıldız, apolet, çarkifelek, çintemani, hilal tasviri, mezar taşlarının 5 tanesinde görülmektedir (Resim: 15, 27, 32).

Süslemeler ve mezar numaraları

Süslemeler	Mezar Numarası -Katalog no	Toplam
Geometrik (yıldız, burğu, diş ve testere diş kompozisyonu, daire, yarım daire, üçgen, baklava dilimi, ok ucu, yürek motifi)	17,22,34,39,40,44,49,50,51,87,99,100,101,102,104,115,131,134,149,158,164,173,184,197,215	25
Bitkisel (palmet, çiçek, yaprak, vazodan çıkan çiçek, lale)	33,41,42,44,50,59,63,74,88,99,100,124,135,148,154,162,187,196,197,201, 213	21
Mimari (silme, mukarnas, kabara)	9,44,50,99,100,101,134,184,187,196,200,201,208,216	14
Nesneli süsleme (ay-yıldız, apolet, çarkifelek, çintemani, hilal)	87, 99, 101, 162, 215	5

Haziredeki mezar ve mezar taşlarında, süslemenin fazla yer almadığı görülmektedir. Üzerinde süsleme bulunan taşlarda ise süsleme, basit birer bitkisel ya da geometrik motif veya mimari süsleme olarak yer almaktadır.

Gömu Sayısı ve Cinsiyet Bakımından Haziredeki Mezarlar: Hazirede bazı mezarlarda birden fazla gömü olduğu için ölü, sayıları ile mezar sayıları arasında farklılıkların olduğu görülmektedir. Mezarlardan 137 tanesinde toplam 220 erkek, 112 tanesinde de toplam 197 kadın gömülüdür.

Cinsiyet ve mezar numaraları

Cinsiyet	Mezar Numarası	Toplam
Kadın	1, 4, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 27, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 43, 46, 47, 49, 51, 54, 56, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 68, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 87, 89, 90, 92, 94, 95, 97, 98, 103, 104, 107, 108, 112, 118, 119, 120, 132, 136, 138, 143, 145, 148, 150, 151, 152, 154, 156, 157, 159, 161, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 204, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 218, 219, 220	112

Erkek	2, 3, 4, 7, 9, 10, 11, 14, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 88, 90, 91, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 111, 115, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 131, 132, 133, 134, 137, 139, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 168, 170, 171, 172, 173, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 194, 196, 197, 200, 201, 202, 204, 206, 207, 208, 209, 213, 214, 215, 216, 219	137
-------	---	-----

Haziredeki mezarlardan bazılarında, aynı mezara farklı tarihlerde ikinci, üçüncü, dördüncü hatta beşinci ölünün gömüldüğü tespit edilmiştir. Hazirede tek gömü 53 mezarda, iki gömü 64 mezarda, üç gömü 48 mezarda, dört gömü 25 mezarda ve beş gömü 7 mezarda yapılmıştır. Aynı mezara aynı aileden farklı kimselerin belli bir zaman geçtikten sonra gömülmesi, Urfa'daki hazirelerde yaygın olarak görülen bir özelliktir. Mezarlarda birden fazla gömünün yapıldığı, taşların genellikle arka, bazen de yan yüzlerindeki diğer kişi veya kişilere ait kimlik bilgilerinden anlaşılmaktadır.

Haziredeki gömü sayıları ve mezar numaraları

Gömü sayısı	Mezar Numarası	Toplam
Tek gömü	2, 5, 6, 15, 20, 33, 40, 45, 62, 65, 69, 73, 82, 83, 84, 86, 89, 91, 94, 98, 99, 100, 101, 105, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 146, 149, 152, 158, 165, 167, 169, 174, 177, 182, 185, 200, 201, 202, 208, 212, 213, 216, 217, 218, 220	53
İki gömü	7, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 23, 26, 27, 29, 31, 34, 35, 38, 39, 41, 44, 48, 50, 52, 63, 68, 71, 85, 87, 88, 90, 95, 102, 103, 107, 112, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 143, 145, 147, 151, 153, 155, 157, 163, 171, 172, 176, 181, 183, 184, 186, 187, 190, 193, 196, 205, 207, 210, 215	64

Üç gömü	3, 4, 8, 9, 12, 17, 19, 21, 22, 24, 25, 28, 32, 51, 55, 57, 59, 61, 66, 70, 72, 76, 77, 79, 80, 81, 92, 96, 97, 111, 115, 148, 160, 161, 162, 164, 166, 168, 170, 173, 178, 179, 180, 191, 195, 204, 206, 219	48
Dört gömü	18, 30, 37, 43, 46, 47, 49, 53, 54, 74, 78, 108, 132, 150, 154, 156, 159, 175, 189, 194, 197, 198, 199, 209, 211	25
Beş gömü	36, 56, 67, 75, 104, 118, 214	7

Akrabalık-Yakınlık Durumlarına Göre Hazirede Aynı Mezarda Yatan Kişiler:

Haziredeki toplam 20 mezarda, aynı mezara değişik tarihlerde birbirleriyle akrabalık ilişkisi olan baba-evlat, anne evlat, karı koca, baba-anne-evlatlar, kardeşler gibi kişilerin gömüldüğü tespit edilmiştir.

Hazirede aynı mezarlarda yatan kişilerin akrabalık-yakınlık durumları

Akrabalık durumları	Baba-Oğul	Baba-Kız	Dede-Baba-Oğul	Karı-Koca	Anne-Kız	Kız Kardeşler	Baba-Anne-Oğul-Kız
Mezar numaraları	49, 115, 153, 155, 184	75, 108, 150, 204	28, 36	103	18, 193	1, 13, 21, 32, 56	197

Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki Mezarlarda Gömülü Olan Kişilerin Meslek ve Ünvanları:

Mezarların 21 tanesinde meslek ve ünvan tespit edilmiştir. Mezarlarda 1 müftü, 1 müderris, 1 kadı, 1 gümrük müdürü, 1 tahrirat müdürü, 1 devlet hastanesi müdürü, 1 hakim, 1 belediye başkanı, 1 muhasebeci, 1 tahsildar, 1 askeri doktor, 1 albay, 1 subay, 1 çavuş, 1 tüccar gömülmüştür. Ayrıca 5 mezarda şeyh ünvanı olan kişi bulunmaktadır.

Haziredeki mezarlarda gömülü olan kişilerin genellikle bürokrat, din görevlisi, subay, doktor ve tüccar olduğu görülmektedir. Ayrıca şeyh ünvanına sahip dini kimlikli kişilerde haziredeki mezarlarda gömülmüştür. Hazirenin bulunduğu cami ile hazirede yatan kişiler arasındaki ilişkiler değerlendirildiğin-

de, Mevlid-i Halil Camisi haziresinde, camide görev almış imam, müezzin gibi kişiler tespit edilememiştir.

Meslekler veya unvanlar ve mezar numaraları

Meslekler ve Unvanlar	Müftü	Müderris	Kadı	Gümrük Müdürü	Tahrirat Müdürü	Devlet Hastanesi Müdürü	Hâkim	Belediye Başkanı
Mezar Numarası	80	194	26	171	108	121	161	34

Meslekler veya Unvanlar	Muhasebeci	Tahsildar	Askeri Doktor	Albay	Subay	Çavuş	Tüccar	Şeyh
Mezar Numarası	26.	154	74	213	118, 143	25	207	48, 96, 100, 201, 104

Tarihlerine Göre Haziredeki Mezarlar: Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki mezarların çoğunun 19. yy. sonu ve 20. yüzyılın başına ait olduğu görülmektedir. 19. yy'a ait 78 mezar, 20. yy'a ait 178 mezar bulunmaktadır. Haziredeki en erken tarihli mezarlar, H.1235- M.1820 tarihlidir. 53 ve 181 numaralı mezarlarda Şeyh Mustafa ve Turnacıbaşı¹³ Hacı Muhammed Bakır Ağa yatmaktadır.¹⁴

Hazirede tarihi belirlenebilen mezarlar ve tarihleri;

Tarihler	19.y.y.	20.y.y.
M e z a r numaraları	1, 2, 4, 6, 7, 13, 15, 16, 17, 18, 21, 25, 28, 31, 32, 36, 38, 40, 41, 44, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 59, 67, 71, 75, 77, 79, 80, 86, 92, 94, 96, 100, 101, 102, 104, 115, 118, 127, 136, 147, 148, 151, 154, 155, 158, 159, 161, 162, 164, 166, 168, 173, 174, 175, 180, 181, 183, 185, 187, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 198, 199, 201, 206, 212, 214, 215	1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 103, 104, 105, 107, 108, 111, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 186, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220

13 Yeniçeri Ocağının yüksek rütbeli zabitlerindendir.

14 Haziredeki okunan mezar taşı kitabelerine bir örnek verilecek olursa, haziredeki en eski tarihli mezar taşlarının kitabeleri aşağıdaki şekildedir.

53 nolu mezarın baş taşındaki kitabe;

Rızâenlî'l-lahî'l-Fâtiha

Hâzâ kabrû'l-merhûm

el-mağfûr hâdim-i tarikati'l

aliyyeti'l-Kâdiriye

Şeyh Mustafa ibn-i

Hacı Kermeli Mustafa

tüvüffiye fi şehr-i cemaziye'l-ahir

sene 1235

Çevirisi: Allah rızası için Fatiha. Bu, Kadiri tarikatı halifelerinden Hacı Kermeli Mustafa oğlu Şeyh Mustafa'nın kabridir. 1235 senesi Cemaziyelâhir ayında vefat etti.

181 nolu mezarın baş taşındaki kitabe;

Rızâen lillahi'l-Fâtiha

Hâzâ-kabru'l-merhûm el-mağfûr leh

Hâdim-i fukara derviş Ser-turnâyî-i

Dergâh-ı âlî el-Hâc Muhammed Bâkır Ağa

İbn-i el-Hâc Osman Ağa gaferallahu

li cemî'l-Müslimîn fi şehr-i Rebî'l-evvel

sene hamse ve selâsine ve mieteyn ve elf/ff sene 1235.

Çevirisi: Allah rızası için Fâtiha. Bu, fakirlerin hizmetçisi Derviş Dergah-ı Âlî Turnacıbaşı Hacı Osman Ağa oğlu Hacı Muhammed Bakır Ağa'nın kabridir. Allah bütün Müslümanları bağışlasın! 1235 senesi Rebülevvel ayında vefat etti.

Mezarları Malzeme Olarak İncelediğimizde: Mezarlarda bu bölgeye ait olan nahit taşının kullanıldığı görülmektedir. Mezar ve mezar taşlarındaki yazılar ve süslemeler incelendiğinde, yazıların ve süslemelerin alçak kabartma tekniğinde yapıldığı tespit edilmiştir(res.no.11,26).

Mezar Taşlarındaki Yazılar İncelendiğinde: Mezar taşlarında, celi sülüs, ta'lik, celi ta'lik, rik'a ve yeni

yazı olmak üzere beş farklı yazı tipi olduğu görülmektedir.

Haziredeki mezar taşlarından, 152 tanesi celi sülüs, 75 tanesi ta'lik, 15 tanesi celi ta'lik, 8 tanesi rik'a hatlarıyla yazılmışken, 9 tanesi ise Latin harfleriyle yazılmıştır.

Yazı tipleri ve mezar numaraları

Yazı tipleri	Celi Sülüs	Talik	Celi Talik	Rika	Yeni yazı
Mezar numaraları	1, 2, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 81, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 111, 112, 114, 115, 119, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 139, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 178, 179, 182, 183, 184, 186, 187, 190, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219.	1, 2, 4, 5, 10, 11, 12, 15, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 37, 38, 39, 40, 44, 54, 55, 57, 59, 66, 82, 85, 90, 94, 95, 99, 100, 104, 107, 108, 111, 116, 118, 124, 126, 132, 133, 136, 138, 139, 140, 143, 147, 152, 154, 159, 161, 163, 166, 169, 173, 181, 185, 189, 191, 193, 194, 197, 198, 199, 210, 211, 216, 217.	3, 9, 47, 51, 53, 62, 67, 68, 72, 74, 77, 80, 158, 174, 180	34, 76, 88, 91, 123, 131, 134, 160	7, 21, 120, 121, 122, 146, 165, 192, 220.

Yazılar genellikle yatay dikdörtgen çerçeveler içerisinde ve her bir çerçeveye bir satır gelecek şekilde düzenlenmiştir (Resim: 11,12). Yazıların bir kısmı da sekizgen çerçeveler, eğik dikdörtgen veya altıgen çerçeveler içerisinde yer almaktadır (Resim: 6).

Mezar taşlarındaki yazılarda genellikle, başlangıç ifadesi (serlevha), sebep bildirme, Allah'tan istek içeren, insanlardan istek içeren, dört ana gurup yazı bulunmaktadır.

Haziredeki mezar taşlarının 182 tanesinde başlangıç ifadesi (serlevha) vardır. Başlangıç ifadelerinden 108 tanesinde *El-Fâtiha*, 4 tanesinde *Fâtiha-tü'l-Kitâb*, 10 tanesinde *Hâzâ*

-kabru'l-merhûm/ merhûme (Bu, merhum/merhume...kabridir), 4 tanesinde *Hüve'l-Bâki* (Allah sonsuzdur), 1 tanesinde *Hüve'l-Hayyü'l-Bâki*, 7 tanesinde *Lâ ilahe illallah Muhammedü'r-Resûlullah*, 2 tanesinde *Lillahi'l-Fâtiha* (Allah için Fatıha), 2 ta-

nesinde *Lillahi Teâle'l-Fâtiha*, 43 tanesinde *Rızâen Lillahi'l-Fâtiha* (Allah rızası için Fatıha), 1 tanesinde *Rızâen Lillahi Teâle'l-Fâtiha* yazılıdır.

Mezar taşlarının 6 tanesinde sebep bildirme vardır. 4 tanesinde *şehid ve maktûl*, 2 tanesinde *Kazaen şehid olmuştur* yazılıdır.

13 mezar taşında Allah'tan istek tespit edilmiştir. Allah'tan istek olarak 1 tanesinde *Allah rahmet eylesin*, 1 tanesinde *Cenâb-ı Hak gufrana mazhar buyursun*, 8 tanesinde *Tayyeballahu serâhu ve ce'ale'l-cennete mesvâhu*, 1 tanesinde *Hakkın rahmeti üzerine olsun*, 1 tanesinde *Mevlâ rahmet eyleye*, 1 tanesinde *Mevlâ ruhuna rahmet eyleye* yazılıdır.

5 mezar taşında da insanlardan istek tespit edilmiştir. İnsanlardan istek olarak 2 tanesinde *Bir Fâtiha diler*, 2 tanesinde *zâirînden Fâtiha diler*, 1 tanesinde de *zâirînden dua temenni eder* yazılıdır.

Mezar taşlarında bulunan yazılardaki ifadeler

Başlangıç İfadesi (Serlevha)	Mezar numaraları
El-Fatiha	1, 4, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 20, 21, 22, 24, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 43, 45, 48, 52, 54, 57, 59, 61, 65, 66, 68, 70, 71, 73, 76, 79, 83, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 99, 103, 105, 107, 112, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 134, 137, 144, 145, 146, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 178, 179, 184, 186, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 200, 202, 204, 205, 207, 210, 213, 214, 218, 219, 220
Fatihatü'l-Kitab	100, 101, 118, 148
Haza kabru'l-merhum	10, 11, 25, 97, 111, 113, 149, 164, 177, 185
Hüve'l-Bâki	17, 23, 27, 140
Hüve'l-Hayyü'l-Baki	74
Lâ ilahe illallah Muhammedü'r-Resûlullah	2, 44, 50, 77, 115, 189, 206
Lillahi'l-Fatiha	56, 153
Lillahi Teâle'l-Fatiha	199, 214
Rizâen Lillahi'l-Fatiha	18, 19, 31, 37, 40, 46, 47, 49, 51, 53, 62, 63, 64, 67, 69, 72, 75, 78, 80, 81, 82, 84, 104, 133, 135, 136, 138, 143, 147, 154, 158, 174, 176, 180, 181, 182, 183, 187, 191, 197, 211, 212, 216
Rizâen Lillahi Teâle'l-Fatiha	201

Sebeb Bildirme	Mezar numaraları
Şehid ve maktul	19, 99, 122, 196
Kazaen şehid olmuştur	90, 123

Allah'tan İstek	Mezar numaraları
Allah rahmet eylesin	178
Cenab-ı Hak gufrana mazhar buyursun	173
Tayyeballahu serâhu ve ce'ale'l-cennete mesvâhu	31, 44, 46, 55, 80, 84, 100, 104
Hakkın rahmeti üzerine olsun	145
Mevla rahmet eyleye	38
Mevla ruhuna rahmet eyleye	176

İnsanlardan İstek	Mezar numaraları
Bir Fatiha diler	1, 22
Zâirînden Fatiha diler	34, 152
Zâirînden dua temenni eder	147

Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki, mezarlar, mezar taşları, başlıklar, süslemeler ve yazıların tipleri, tarihlerine göre değerlendirildiğinde, çoğunlukla 19. yy. sonu ve 20. yüzyılın başı gibi kısa bir zaman dilimine ait olduğu görülmektedir.

Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki Mezar Taşlarının Urfa'daki Diğer Tarihi Mezar Taşlarıyla Karşılaştırılması: Urfa'daki tarihi camiler içerisinde, Ulu Cami, Mevlid-i Halil Camisi, Hekim Dede Camisi, Yusuf Paşa Camisi ve Halilürrahman Cami'nde, birer hazire bulunmaktadır. Urfa'da günümüze ulaşabilen tarihi müstakil mezarlık alanı Bediüzaman,

Harrankapı ve Çift Kubbedir. Bu mezarlıklarda bugüne kadar mezarlıkların tamamını kapsayan ciddi ve detaylı bir envanter çalışması yapılmamıştır.¹⁵

Ancak Urfadaki tarihi mezarlıklar ve mezar taşları genel olarak incelendiğinde; mezar gövdelerinde en çok dikdörtgen gövdeli mezarların görüldüğü, mezar taşlarında yarım ongen prizma ve yarım silindirik gövdeli mezar taşlarının bulunduğu, süs-

¹⁵ Çal (2006) çalışmasında müstakil tarihi mezarlıklardaki özelliklerde Bediüzaman mezarlığındaki, mezarlar ve mezar taşları hakkında bilgi vermiştir. Karakaş (2011) çalışmasında Urfa'daki mezarlıklardan seçki yapmış ve sadece elli kadar mezar taşının üzerindeki yazıları okumuştur. Mezarlıklardaki mezar sayıları, mezar gövde ve mezar taşı tipleri, başlıkları, süslemeleri gibi özellikler hakkında bilgiler bulunmamaktadır.

lemenin fazla görülmediği, mezarların büyük bir kısmında birden fazla gömü yapıldığı, mezar tarihlerinin genellikle 19. ve 20. yy. ait olduğu, malzeme olarak, nahit taşının kullanıldığı ve mezarların baş ve ayak taşlarında yazının yoğun olarak görüldüğü söylenebilir.

Bu nedenlerle de, Urfa'daki tarihi mezar taşları ile Mevlid-i Halil Camisi haziresindeki mezar taşları arasında, mezar gövdesi, mezar taşı tipi, başlık tipi, yazı ve süsleme özellikleri, birden fazla gömü, dönem, malzeme, yazı ve süsleme tekniği olarak genel bir benzerliğin olduğu görülmektedir.

Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki Mezar Taşlarının Aynı Dönem Osmanlı Mezar Taşlarıyla Karşılaştırılması: Osmanlı şehirlerinde mezar taşlarının genellikle 19. yüzyıla ait olduğu görülmektedir.¹⁶ Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki mezar taşlarının büyük bir kısmı da 19. yy ve 20.yy lın başına ait olduğundan tarih olarak Türkiye'nin diğer bölgelerindeki Osmanlı mezar taşlarıyla benzerlik göstermektedir.

Haziredeki mezar gövdesi tiplerinde görülen, birkaç kademedan oluşan dikdörtgen gövdeli ve üstünde kapak taşı bulunan lahit biçiminde yapılmış mezarlar, Osmanlının diğer bölgelerindeki mezar tiplerine benzemektedir.

Mezar taşlarında düşey dikdörtgen bir gövdenin bir sivri kemerle bitmesi,¹⁷ Osmanlılarda çok kullanılan bir biçim olmuştur.¹⁸ Haziredeki mezar taşlarının büyük bir kısmında görülen bu tip ile mezar taşı bakımından da Osmanlı dönemiyle benzerlik görülmektedir.

Haziredeki mezar taşlarında başlık olarak görülen fes, sarık, kavuk gibi başlık tipleri Osmanlı mezar taşlarındaki başlık tiplerine benzerlik göstermekle beraber yapılaş kalitesi bakımından daha ikinci sınıf bir uygulama göstermektedir.

Osmanlı Dönemi mezarlarında aynı mezara birden fazla gömü yapılması çok nadir görülen bir özelliktir, oysa haziredeki ve Urfa'daki mezarların büyük

bir kısmında birden fazla gömü oldukça yaygın bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Haziredeki mezar taşlarının hem baş hem de ayak taşlarında yazı olması, aynı dönemde yapılmış Osmanlı mezar taşlarıyla farklılık göstermektedir. Geç dönem Osmanlı mezarları ayak taşlarında genellikle yazı bulunmamaktadır. Ayrıca haziredeki ayak taşlarında edebi değeri olan yazılar, Osmanlının diğer bölgelerindeki taşlardan daha fazladır.

Mezar taşlarındaki süsleme Osmanlı mezar taşlarıyla karşılaştırıldığında, süslemenin oldukça az olduğu ve basit geometrik-bitkisel motiflerden oluştuğu görülmektedir.

Malzeme olarak mezar taşlarında bu bölgeye has yerel bir taş kullanılmıştır. Osmanlının İstanbul, Bursa, Edirne gibi merkezlerindeki mezar taşlarında kullanılan mermer malzemeye göre daha ikinci sınıf bir işçilik görülmektedir.

Sonuç

Urfa'da tarihi Mevlid-i Halil Camisi Haziresinde büyük bir kısmı 19. ve 20. yüzyıla tarihlenen toplam 220 mezar bulunmaktadır. Haziredeki en erken tarih, H.1235- M.1820, 19. yüzyıla tarihlenen, Şeyh Mustafa ve Turnacıbaşı Hacı Muhammed Bakır Ağa'ya ait olan iki mezar taşındadır.

Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki mezar taşları, Urfa'daki tarihi mezar taşları ile mezar gövdele-ri, mezar taşı tipleri, başlıkları, dönemleri, birden fazla gömü, malzemesi, yazı ve süsleme özellikleri bakımından genel bir benzerlik göstermektedir. Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki, mezar gövdele-ri, mezar taşı tipleri, başlıkları, dönemleri, yazı tipleri ve çeşitleri, Osmanlının diğer bölgelerindeki mezar ve mezar taşlarının ana özelliklerine ana hatlarıyla da benzerlik göstermektedir. Ancak haziredeki mezar taşlarında, süslemenin az, yazının çok yer kaplaması, aynı mezara birden fazla gömünün yapılması ve malzeme olarak nahit taşı kullanımı, haziredeki mezar taşlarında bu bölgeye ait farklı birtakım özellikleri göstermektedir.

16 Çal (2006:1996).

17 Bu tip mezar taşları, Selçuklu ve Beylikler Döneminin Ahlat, Konya, Akşehir, Bursa gibi önemli merkezlerinde de görülmektedir(Karamağaralı 1992, Tunçel 1997).

18 (Laqueur 1997, Çal 2006)

Kaynaklar

- Alper, Mehmet (1987). *Urfa'nın Mekânsal Yapısı Türk İslam Mimarisindeki Yeri ve Önemi*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Atasoy, Nurhan (2000). *Derviş Çeyizi Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bakırcı, Naci (2005). *Mevlevi Mezar Taşları*. İstanbul.
- Çal, Halit (1999). "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar". *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*. İstanbul. s. 206-225.
- Çal, Halit (2006). "Urfa Şehri Mezar- Mezar Taşları". *15. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül*. (Yayınlanmamış Bildiri). Ankara.
- Çal, Halit ve Özlem Ataoğuz Çal (2008). *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları*. Ankara.
- Çal, Halit ve Gazanfer İltar (2011). *Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları*. Ankara.
- Grammont, B. Laqueur, H. Vatin, N. (1990). "Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler". *Erdem*, 6 (16). Ankara. s.210-214.
- Güler, Gül (2014). "Urfa Dede Avni Haziresindeki Tarihi Mezartaşları", *Sufi Araştırmaları*. 5 (9). s. 63-99.
- İşli, Necdet (2010). *Osmanlı Serpuşları*. İstanbul.
- Kara, Hacer ve Şerife Danişık (2005). *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. Konya,
- Karakaş, Mahmut (2012). *Şanlıurfa Mezar Taşları*. Konya.
- Karamağaralı, Beyhan (1992). *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Laqueur, Hans-Peter (1997). *Huve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. İstanbul.
- Özcan, Ali Rıza (2007). *Fatih Külliyesi II Hazire*. İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Pektaş, Kadir (2001). *Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. Ankara.
- Tunçel, Gül (1997). *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ekler

Çizim ve Resimler

Çizim 1 Mevlid-i Halil Camisi Haziresi Vaziyet Planı

Resim 1 Mevlid-i Halil Camisi Haziresi Genel

Resim 2 Mevlid-i Halil Camisi ve Haziresi

Resim 3 Dikdörtgen gövdeli mezarlar

Resim 4 Dikdörtgen gövdeli mezarlar

Resim 7 (44 nolu mezar)

Resim 5 (50 nolu mezar)

Resim 8 (88 nolu mezar)

Resim 6 (99 ve 100 nolu mezarlar)

Resim 9 (135 nolu mezar)

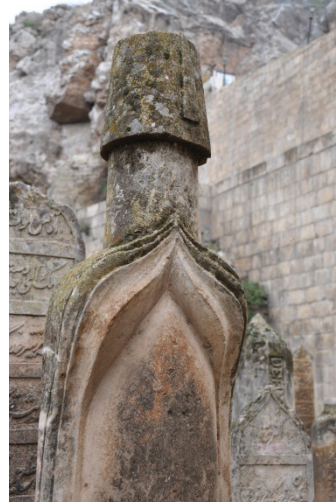
Resim 10 (6 nolu mezar)

Resim 13 (184 nolu mezar)

Resim 11 (9 nolu mezar)

Resim 14 (23 nolu mezar)

Resim 12 (17 nolu mezar)

Resim 15 (134 nolu mezar)

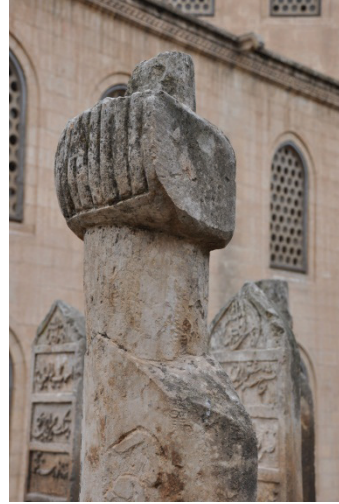
Resim 16 (103 nolu mezar)

Resim 19 (180 nolu mezar)

Resim 17 (100 nolu mezar)

Resim 20 (19 nolu mezar)

Resim 18 (35 nolu mezar)

Resim 21 (181 nolu mezar)

Resim 22 (135 nolu mezar)

Resim 25 (115 nolu mezar)

Resim 23 (69 nolu mezar)

Resim 26 (50 nolu mezar)

Resim 24 (53 nolu mezar)

Resim 27 (87nolu mezar))

Resim 28 (99 nolu mezar)

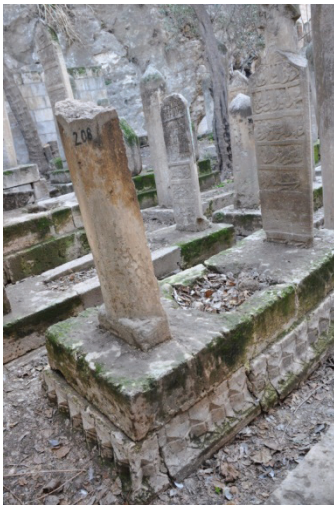
Resim 31 (101 nolu mezar)

Resim 29 (99 nolu mezar)

Resim 32 (87 nolu mezar)

Resim 30 (208 nolu mezar)

Prof. Dr. Albert Gabriel'e Ait Bazı Belgeler

Sadi Bayram*

Öz

Bir dönem Vakıflar Genel Müdürlüğünde çalışmış olan Fransız Sanat Tarihçisi ve Arkeoloğu Albert Gabriel'in hayatı, sanatı ve çalmalarının incelendiği bu makalede, onun Vakıflar Genel Müdürlüğündeki görevine ilişkin bilgi, belge ve resmi yazışmalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Albert Gabriel, Vakıflar Genel Müdürlüğü, arkeoloji, Sanat Tarihi, biyografi

Certain Documents of Prof. Dr. Albert Gabriel

Abstract

In this article; the life, art and works of a French Art Historian and Archeologist Albert Gabriel are investigated by considering the information, documents and official correspondings of a particular period in which he worked for Directorate General of Foundations of Turkey.

Keywords: Albert Gabriel, Directorate General of Foundations of Turkey, history of art, archaeology, biography.

* Araştırmacı; sadi.bayram@gmail.com

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Sanat Tarihi öğretmenim (toprağı bol olsun) Alman Prof. Dr. Katherine Otto-Dorn¹ idi. Prof. Dr. Gönül Öney, Otto-Dorn'un hem asistanı hem de derslerde hocasının Almancasını anında çevri tercümanıydı. Prof. Dr. Oluş Arık, Prof. Dr. Rüçhan Arık, Dr. asistanlardı. Bir sene sonra 1965'de doçent oldular. Otto-Dorn derslerinde Almanca konuşur, Dr. Gönül Öney cümle cümle tercüme eder, Gönül Öney'in anlayamadığı bazı tabirleri de, Otto-Dorn bildiği halde Türkçe değil, Almanca kelimelerle izah eder, ders çıkışlarında da hepimizle özel bir şive ile "canım, canım" diyerek rahatça Türkçe konuşabilirdi. Bir nesil evvel 1930'lu yıllarda, İstanbul Üniversitesi'nde ise Prof. Dr. Albert-Louis Gabriel, 1932'den sonra Alman Prof. Emil² Bosh idi. Rahmetli Prof. Dr. Oktay Aslanapa O'nun öğrencisi, daha sonra da asistanı oldu. Açıkçası; genelde 1930-1960'lı nesillerin sanat tarihi hocaları yabancı idi. Türk sanatını bizler hep yabancılardan öğrendik, Allah'a şükür ki şimdi biz Türk sanatını yabancılara öğretebiliyoruz. Türk Sanat tarihçelerinin makale ve eserleri kaynak olarak kullanılıyor.

Gençlik yıllarımızda fakültede okuduğumuz zaman; Küçük Asya denildiğinde ve Anadolu Selçuklu sanatından bahsedildiğinde aklımıza öncelikle Anadolu'yu karış karış gezip, etüt edip not alan, abidelelimizin plân ve bu döneme göre kaba rölövelerini çizen, yayımlayan, Fransız Anadolu Araştırmaları Müdürü, arkeolog, mimar, ressam, desinatör, rölövenin pîri Albert Gabriel hatırımıza gelir. Serbest elle çizimleri şahane olan rahmetli dostumuz Ar-

1 Prof.Dr.Katherina Otto-Dorn (1908-1999); Viyana Üniversitesi Josef Strzygovski yanında öğrenim gördü. Sasanî gümüş eserleri üzerine doktorası yaptı. 1935'te Alman Arkeoloji Enstitüsü adına İznik seramikleri ile ilgilendi. *Das Islamische Iznik* (İznik İslâm Dönemi Yapıları) kitabını 1941'de yayımladı. Theresa Goel ile Nemrut Dağı kazılarında katıldı. 1944'te Adana-Antakya çevresinde yüzey araştırmalarında bulundu. II. Dünya Savaşı sonunda ülkesine dönerek, Heidelberg Üniversitesi İslâm Sanatı ve Hind İslâm Minyatürleri konusunda dersler verdi. 1954 yılında Ankara Üniversitesi'nin daveti üzerine Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Sanat Tarihi Kürsüsünü kurdu. Geç Osmanlı dönemi Kütahya çinileri hakkında 1957 yılında *Türkische Keramik*, 1964'te *Kunsts der Islam* adlı kitaplarını yayımladı. 1965-66 yıllarında Mehmet Önder, Dr. Oluş Arık-Dr. Rüçhan Arık ile Kubadabad kazılarını yaptı. 1967'de California Üniversitesi'nin daveti üzerine Los Angeles'e gitti.

2 Sonradan-zannederim 1935-37'li yıllarda- Türk vatandaşlığına geçerek Emin oldu, maası yarı yarıya düştü.

keolog Mahmut Akok'un (kendi aramızda Akokvari dediğimiz) kervansaray, han, cami, medrese perspektif çizimlerinin de Gabriel uslubunu daha da geliştirilerek tekamül etmiş şekli olduğu kanaati, bu satırların yazarında hâkimdir. 1964-66'lı yıllarda Gabriel'in Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Niğde, Diyarbakır, Mardin, Dunaysır, Bitlis, Ahlat, Bursa gibi büyük boy ağır ciltli kitaplarını karıştırırdık. Bizden öncekiler de 1934'den beri.

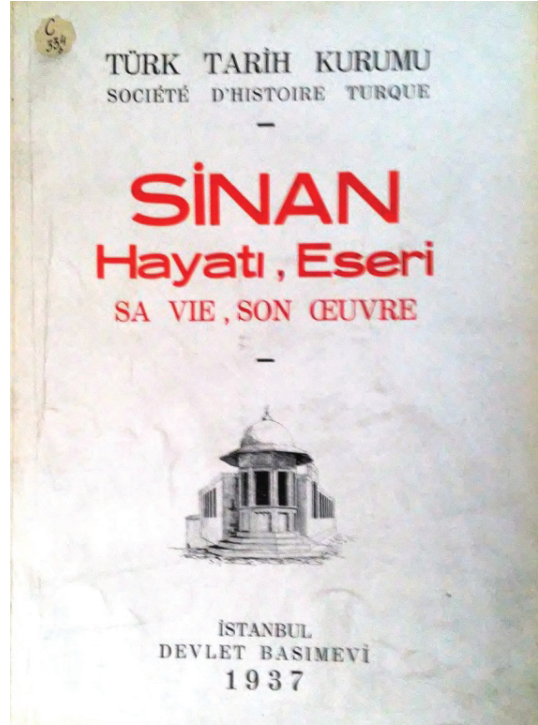
Eski eser tescilli yapılarımız çok azdı. İstanbul'da Zarif Paşa'nın torunu, 1930 Galatasaray mezunu, *Kazı Tarihi* kitabında birlikte çalıştığımız rahmetli M. E. Zarif Orgun, Ankara'da Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde rahmetli Kemal Turfan'ın eski eser tescil fişlerine bakardık. Yıllar sonra, sanat tarihi mezunları çoğaldı, eski eser tescil fişleri daha da geliştirildi. Ancak yine de ilk kaynak olarak, öncelikle Gabriel'in kitaplarına bakardık.

Ocak 1966-1972 yılları arasında Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Önasya Dergisi sahibi olmam sıfatı ile yakın ilişki içindeydim. Rahmetli Vakıflar Genel Müdürü Feramuz Berkol'un sahibi olduğum Önasya Dergisi'nin yanısıra vakıf yayınlarına da bir nevi fahrî basın danışmanlığı da yapıyordum. 1966-1972 seneleri içinde yakın mesai yaptığım dostum, hem de Önasya Mecmuası yazarımız, rahmetli Ali Saim Ülgen'nin emrine mimar olarak 1961 yılında girmiş, 1963 de vefatı üzerine, hocanın koltuğuna oturan Vakıflar Genel Müdürlüğü Mütahassis Müşaviri rahmetli Prof. Dr. Y.Mimar-Müh. M. Yılmaz Önge'den (Bayram, 2015: 94-104) de Albert Gabriel'in Vakıflar'da çalıştığını duymadım. M. Yılmaz Önge'den sonra O'nun koltuğuna oturan Önasya yazarlarından, mimar Prof. Dr. Orhan Cezmi Tunçer'in de bilgisi mevcut değildi. Halen Sanat tarihi duayenimiz Prof. Dr. Semavi Eyice hocamın da, zannederim bu konuda bilgisi yoktu. Olsaydı, 1972'de Belleten ve sonra 1996'da Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde yazdığı "Gabriel" maddesi biyografisinde belirtirdi. Prof. Dr. Semavi Eyice'nin belirttiği, Atatürk'ün arzusu üzerine, iki cilt olarak tasarlanan "Sinan" hakkında Prof. Fuat Köprülü'nün I. ciltte kaynakları, belgeleri kaleme alacağı; Gabriel'inde II. Ciltte Sinan'ın mimarlık ve sanat yönünü tanıtacağı bir eser düşünülmüş,

Türk Tarih Kurumu tarafından 1937’de broşürü yayımlanmış ise de, fiiliyata geçmemiştir. Belki II. Dünya Savaşı’nın çıkması, Atatürk’ün 1938’de ebediyete intikali, konunun su yüzüne çıkmasını önledi.

Prof. Fuad Köprülü, Türk Tarih Kurumu tarafından 1937 yılında basılan *Sinan Hayatı, Eseri* (Bk. Ek.1) adlı büyük boy tanıtım broşüründe “ ... Sinan ve eserleri hakkında büyük bir monografi hazırlamak vazifesini bana (Türk Tarih Kurumu) teklif ettiği zaman, tereddüt etmeden, hattâ büyük bir memnuniyetle kabûl ettim... Benim bu işteki hissem sadece, müşterek mesaiyi tanzimden, hemen bir hiçten ibaret olduğu için açıkça söyleyebilirim ki, uzun ve çok ciddî çalışmaların mahsulü olan bu monografinin meydana gelmesindeki bütün şeref, önce Türk Tarih Kurumu’na, sonra da kurumumuz namına yardımlarını rica ettiğim müteahhas arkadaşlara aittir.... En ağır vazifeyi üstüne alan ve muvaffakiyetle başaran eski talebemden Muallim Rıfki Melûl Meriç ile Edebiyat Fakültesi doçentlerinden Ömer (Lütfi) Barkan’ın ve Antropolojik tetkik için Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu’nun fedakâr çalışmalarını ve Prof. Ahmet Refik, Hasan Fehmi Turgal, Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sedat Çetintaş, Ali Saim³ (Ülgen) ve diğer bazı arkadaşların kıymetli yardımlarını kayıt etmeliyim” (1937: 1-2). Aynı broşürde Albert Gabriel ise “ ... Bütün bu eserlerin hepsinin rölöve ve fotoğraflarını tam olarak vermek iddiasında bulunmuyoruz... hiçbir şeyin karanlıkta kalmamasını istiyoruz. Bunun için Süleymaniye, Şehzade, Edirne Selimiye Camii gibi üstadın en geniş kompozisyonları hakkında kabil olduğu kadar tamam vesaik yanında alâkamızı çeken, hususiyetler gösteren mescit, medrese, kervansaray, köprü ve çeşmeler gibi ikinci derecedeki eserlerin rölöveleri de bulunacaktır. Bilhassa bu eserler için hususî surette yapılan rölöveler çok titiz bir ihtimam ile tertip edilmiştir...” (1937: 5).

3 Prof. Fuad Köprülü’nün yazısından anlaşılıyor ki, daha Güzel Sanatlar Akademisi’nde öğrenci iken Ali Saim Ülgen, meşhur hocalar arasına girebilmiş. Bu da gösteriyor ki, çok başarılı öğrenci ve rölöve knusunda kendini yetiştirmiş.

Resim 1. Türk Tarih Kurumunca *Sinan Hayatı ve Eseri* konulu tanıtım broşürün kapağı

Her halde Maarif Vekâleti’ne bağlı İstanbul Arkeoloji Müzesi mimarlığı, Antikiteker Direktörlüğü Anıtlar Şubesi Müdürlüğü görevlerini de ifâ eden rahmetli Ali Saim Ülgen’in⁴ 1938-1962 yılları arasında çizdirdiği (zannederim Bursa’da Gabriel ile çalışırken, Gabriel mutasavver eserin hazırlığı için Ali Saim Ülgen’i rölöveler için teşvik ettiği ve gö-

4 Ali Saim Ülgen (1913-1963): 1938’de Güzel Sanatlar Akademisinden mezun olur. Albert Gabriel’in daveti üzerine Fransa’da anıtların onarılması üzerinde staj yapar. Yurda döndüğünde İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Tarihi Derslerinde Ceâl Esat Arseven’in asistanlığını yapar. 1943 yılında Maarif Vekâleti Antikite ve Müzeler Müdürlüğü yayınlarından “ *Anıtların Korunması ve Onarılması* ” kitabını yayımlar. Mimarlık Tarihi Dersleri verir. 1944’de Maarif Vekâleti Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Anıtlar Şube Müdürlüğü’ne getirilir. 1954’de Maarif Vekâleti’nden Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Müteahhas Mimarlığına geçmiştir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Kürsüsü kurulduğunda Öğretim Görevlisi olarak Sanat Tarihi dersleri vermiştir. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Kurulu kurucu üyeliği yapmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Ulus, II. Vakıf Han’da 08.02.1963’de ebediyete intikal etmiştir. Tarafından Vakıflar Genel Müdürlüğü adına 1980’li yıllarda T.Vakıflar Bankası Konferans Salonu’nda düzenlenen bir anma programı yapılmış ve birlikte çalıştığı elemanlardan Hüseyin Tayla, Güler Bilecen ve bazı restoratörler konuşma yapmışlardır.

revlendirdiği anlaşılıyor) ve Türk Tarih Kurumu'na sattığı Sinan Rölöveleri bu konunun devamı olduğu kanaatindeyim... Sırası gelmişken bir konuya daha açıklık getirelim.

Maarif Vekâleti Eski Eserler Umum Müdürlüğü Anıtlar Şubesi Müdürlüğü'nden Vakıflar Genel Müdürlüğü müşavir mimarlığına geçerek Kültür ve Tabiat Varlıkları Kanununu çıkarılmasına vesile olan Ali Saim Ülgen, emrindeki desinatörlere mesai saati dışında, ücreti mukabili, Türk Tarih Kurumunun siparişi üzerine, Sinan Rölövelerini çizdirdiğini Vakıflardaki restoratör ve sanat tarihçi arkadaşım rahmetli Erol Yurdakul, 1957-61'li yıllarda kendisinin de çizdiğini bana anlatmıştır. Bu rölöveler 20 senedir Türk Tarih Kurumu'nda duruyor, Prof. Aptullah Kuran Sinan üzerinde çalıştığı için başkalarına gösterilmiyor, faydalanmasına izin verilmeyordu. 12 Eylül 1980 Askerî dönem geldiğinde, genel müdürler asker olduğu için birbirlerini kırmazlar, ancak doğrular üzerine giderlerdi. Bu satırların yazarı da, zamanın Vakıflar Genel Müdür Yardımcısı Em. Tüm.Gnl. Alâettin Gürtuna'ya, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi Başkan Yardımcısı olarak vakıflarda müşavir mimar sıfatı ile görev almış Ali Saim Ülgen tarafından çizilmiş, hepsi vakıf eski eser ve âbidesi olan, Mimar Sinan eserlerini Türk Tarih Kurumu ile müştereken basma teklifini götürdüm. Olumlu karşılandı ve resmî teklif yazısını yazarak bizzat elden zamanın Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yaşar Yücel'e götürdüm. Dr. Yücel, "Yönetim Kurulu müzakere etsin, onların kararına göre hareket ederiz", dedi. Bir ay sonra bana telefon ederek, Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulunca Vakıflar Genel Müdürlüğü teklifi uygun görüldüğüne dair kararın⁵ çıktığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kağıt parasını ödeyebileceğini, matbaa ücretinin de Türk Tarih Kurumu'nun kendi matbaası olduğundan onlar karşılayabileceklerini şifahen görüştük. Aradan bir müddet geçtikten sonra, Prof.Dr.Yaşar Yücel telefon ederek, söz konusu Ali Saim Ülgen'nin şöhler kartona çizdiği Sinan Eserlerini, Türk Tarih Kurumu olarak kendi-

leri tarafından basılacağını belirtti. Eski arkadaşım, rahmetli Dr. Emre Madran⁶ ile o tarihte Hacettepe Üniversitesinde olan yine arkadaşım (Prof) Doç.Dr. Filiz Yenişehirlioğlu önsözünü ile eser 2 cilt halinde 1989 yılında çıktı. Yayınına vesile olduğum için de bir adet bendenize, bir adet Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne hediye olarak geldi.

Resim 2. Ali Saim Ülgen'in bir resmi (Ali Saim Ülgen Arşivi.Bir Kültürel Belgelik'ten)

Prof.Dr. Albert Gabriel Maarif Vekâleti Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü emri ile ve yanına verilen rehber memurlarla, 1927 yılından itibaren Anadolu'yu adım adım dolaşarak özellikle Selçuklu dönemi vakıf abide ve eski eserleri incelemiş, plan ve kesitlerini çıkararak onları yurt dışında Fransızca olarak yayınlayıp, orientalistlere, sanat camiasına ayrıntılı tanıtmıştır. Vakıflara büyük hizmeti dokunan, 1934 yılından beri yayımladığı kitaplarla vakıf abide ve eski eserlerimize, Vakıf camiasında çalışan mimarlara, restoratörlere, teknikerlere yıllarca eserleriyle ışık tutan, yol gösteren mütevaffa Prof. Dr. Albert Gabriel'in vakıflarda çeşitli

5 Vakıflar Genel Müdürlüğü yazısının ve konu ile ilgili kararın bir kopyasını almak için 04.11.2016 tarihinde Türk Tarih Kurumu'na gittiğimde, aradan uzun zaman geçtiği için o tarihteki Karar Defterlerinin nereye kaldırıldığı yeni elemanlarca bilinmediği, araştırılacağı Kütüphane Müdürü tarafından tarafıma iletildi. Arşivlerine sahaflardan intikal eden Gabriel'in İstanbul Üniversitesi ile yaptığı sözleşmenin birer kopyalarını lütfettiler.

6 Emre Madran (1944-23.09.2013), ODTÜ. Restorasyon bölümünden mezun olup askerlik öncesi Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde 1968-1973 yıllarında çalışmış, Askerlik dönüşü Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde görev almış, Doktorasını geç de olsa tamamlamış, daha sonra 1981'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Restorasyon Bölümüne Doçent olarak geçmiş, hem bürokrat hem ilim adamı olarak masanın iki yanında çalışmıştır. Rahmetle anıyoruz eski arkadaşımızı.

kararnemelerle mütehasıs olarak görev yaptığını ne biz, ne 1961 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde görev yapan, sonradan birlikte çalıştığımız elemanlar ne Genel Müdürlük Personel Dairesi tarafından da bilinmiyordu. Sadece çeşitli restorasyonlar için mütalaalar verdiğini tahmin ediyorduk.

Bu yazının asıl amacı, müteveffa Prof. Dr. Gabriel'in Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde müşavir olarak çalıştığını belgelendirmek,⁷ rahmetli Ali Saim Ülgen'in çizdirip, Türk Tarih Kurumu'na sattığı röleölerin, "Sinan Hayatı, Eserleri" konulu Fuad Köprülü ve Albert Gabriel'in mutasavver eserinin devamı olduğunu vurgulamak, vakıflara yaraşır vefâ borcumuzu elden geldiği kadar edâ etmektir.

Türk dostu, müteveffa Dr. Albert Gabriel'i 1927 sonbaharından itibaren zamanın Maarif Vekâleti ve dolayısıyla zamanın 1927-1949 tarihleri arasında Antikiteler ve Müzeler Direktörü (*Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü-Bu günkü Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü*), Türk Tarih Kurumu Kurucu Üyesi, Önasya yazarlarından, aziz dostum filolog Dr. Hâmit Zübeyr Koşay⁸ Anadolu'daki Türk eserlerini araştırması için görevlendirmiş, yanına da eleman vermiştir. Yaptıkları iş münasebetiyle yakın dost olmuşlar, Anadolu Selçuklu eserlerini araştırma ve incelemede, Dr. Koşay'ın mevkîi dolayısıyla daima yardımcı ve destek olduğunu sanıyorum. Müşterek çalışmalarımızda Dr. Koşay, Gabriel ile hatıralarından hiç bahsetmemiştir. "Söz gümüşse sükut altundur" derdi rahmetli...

Yaptığı çalışmalardan dolayı İstanbul Belediyesi'nce A. Gabriel'e zamanın Dışişleri Bakanı Prof. Fuat Köprülü'nün de iştiraki ile 19.01.1955'de İstanbul Fahri *Hemşerilik Ber'atı* takdim edilmiştir. Ankara Üniversitesi tarafından fahri doktora payesi de verilen Gabriel'e, Fransız Region d'honneur nişanının şövalye payesine de layık görülmüştür. Albert Gabriel, ünlü şairimiz Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da şiirlerini fransızcaya çevirerek, ülkemiz kültür ve sanatını yurt dışı Batı âlemine tanıtmaya gayret etmiş, tanıtmıştır.

7 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararnemeler: 164-23-15,147-54-8,135-23-4.

8 Sadi Bayram, İlk Türk Hafiri Phil.Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Belgelerle Biyografisi, Önder Matbaası, Ankara 2014.

Öncelikle kısaca biyografisine göz atalım:

Prof. Dr. Albert-Louis Gabriel, Fransa'da Haute-Marne'ye bağlı Cerisiérés'de 02.08.1883 yılında doğmuştur. Babasının da şöhretli bir mimar olmasının etkisiyle ilköğretimden sonra mimarlığa yönelmiştir. Gabriel; Ecolé Nationale des Beaux-Arts (Güzel Sanatlar Mektebi)'da okumuş, 1903 yılında l'Académie des Beaux-Arts Jean Leclaire ödülünü almış, 1905-1906 yıllarında askerlik görevini yapmış, 1906'da diplomasını alıp, mezun olduktan sonra, 1908 yılında Atina'da bir Fransız okulu inşaatını almıştır. Ayrıca Rodos Adası'nda Auberger de France Oteli inşaatını deruhte eder. Desen ve röleö yapımında Atina Arkeoloji Enstitüsü'nün dikkatini çektiği için 1908-1911'de Yunanistan'ın Délos Adası'ndaki Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına arkeolojik kazıda ele geçen antik parçaların desen ve röleöleri işi kendisine verilir (bu iş ona 1911'de Paris'teki sergide ikincilik madalyası kazandırır). 1911'de bir ara İstanbul'a gelir. 1911-1914 de Rodos Adası Ortaçağ eserlerini, San Jean Şövalyeleri'nin yaptırdığı kale ve şehir içindeki eserleri araştırır. I. Dünya Savaşında deniz kuvvetlerinde tercüman olarak görev yapar. 1919-1920 yıllarında Mısır Hükûmeti'nin daveti üzerine Fustat kazılarına katılır. 1920-1922 arasında Rodos Adası'nda çalışmalarını yürütür.

Resim 3. Albert Gabriel gençlik yıllarında Anadolu'da çiftçilerle birlikte bir eski eserin önündeler. (Yapı ve Kredi Bankası Gabriel yayınından)

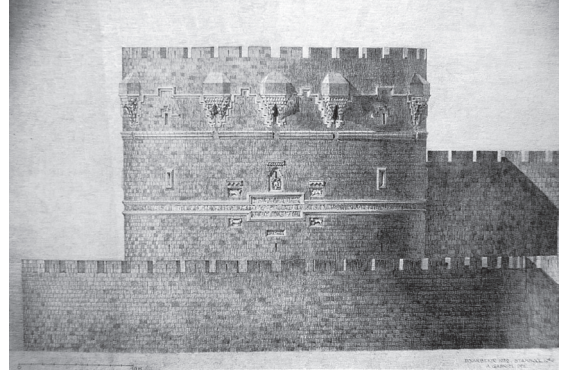
Bu arada 1921'de Paris Edebiyat Fakültesi'nde doktorasını tamamladıktan sonra 1923'de Fransa

Caen Üniversitesi'nde Sanat Tarihi Doçenti unvanını alır.1923'de Fransız sanatçıları sergisinde teşhir edilen Rodos rölöveleri, Gabriel'e birincilik maddiyasından sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nin *Louis Fould* ödülünü de kazandırmıştır. 1925'de Fransız İdaresindeki Suriye'de Palmira kazılarna katılır. 1925'de Doğu Fransız Alsas Strasburg Üniversitesi (Prof. Unvanı ile) ile 1926'da Dârülfünûn'da (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümünde) arkeoloji ve sanat tarihi dersleri verir. 1927 Ekim-Kasım aylarında Kütahya, Afyon, Akşehir, Konya Karaman, Niğde, Adana, Tarsus, Mut, Nevşehir, Aksaray, Kayseri ve Ankara'da; 1928 Nisan-Mayıs aylarında Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya'da incelemelerde bulunur. 1928 Sonbaharı ve 1929 ilkbaharında İstanbul Hisarlarında araştırma ve çizimler yapar. 1930 Ekim- Kasım aylarında Amasya, Tokat, Sivas, Divriği'de Selçuklu eserlerini inceler (Zübeyir ve Koşay vd., 2013: 68-69). 1931 yılında Fransız Elçiliğinde Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nü kurup (Bk. Ek-2), II. Dünya Savaşı başlarına kadar 10 yıl müddetle müdürlüğünü yapar.

Gabriel, 1932 Nisan-Mayıs aylarında araştırma yapmak üzere Diyarbakır'a gider. Bu esnada zamanın valisi, 1910'da Antalya'da olduğu gibi (Zübeyir ve Koşay vd., 2013: 270-271), şehir biraz hava al-sın diye M.Ö. 349 yılında yapılmaya başlanan, Dicle Nehri vadisinden 100 m. yükseklikte, 7-8 km. uzunlukta, 82 burçlu, 4 kapılı (Dağ Kapı, Urfa kapısı, Mardin kapı, Yeni kapı), dünyanın Çin Seddi'nden sonra ikinci büyük suru Diyarbakır surlarının bir kısmını yıktırmak ister. Valiye surun tarihî önemi bir Fransız olan Prof.Dr.Gabriel tarafından izah edilerek surların bir kısmının yıkılması önlenir. Mardin, Nusaybin, Dunaysır, Hasankeyf, Harran, Urfa ve Halap'teki İslâmî eserleri inceler.

Resim 4. Diyarbakır Surları Plâni, 1932 (Gabriel'den)

Resim 5. Karakalem çizimle Diyarbakır Surları (Gabriel'den)

Bu arada, Kütahya, Afyon, Konya, Karaman, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri Nevşehir, Aksaray, Konya, Niğde, Diyarbakır, Urfa, Mardin, Dunaysır, Hasankeyf, Bitlis, Malatya şehirlerini dolaşarak Anadolu Selçuklu eserlerinin plân, kesit ve kitabelerini çıkararak Batı dilinde yayına hazırlar.

1936-1938 yıllarında arkeoloji ile ilgili olarak Phrygie/Frig Yazılıkayası üzerinde çalışır. 1940 yılında da Türk Tarih Kurumu Şeref üyesi payesini almıştır.

II. Dünya savaşı çıktığında 1941 yılında College de France'de İslâmî Doğu Sanatları derslerini profesör unvanıyla verir. Savaş sona erince 1945 yılında tekrar İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü görevine döner ve 1956 yılına kadar bu görevi aralıksız sürdürür. 1952'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde sanat tarihi dersleri okutur ve Ankara Üniversitesi'nden şeref profesörlüğü pâyesi alır. 1960'da Belçika Kraliyet Akademisi şeref üyesi seçilir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarına Kadar Türk Kazı Tarihi adlı eserimizin 2013'te yayınına kadar hiçbir çalışmada yer almamış ve Başbakanlık Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi'nden 2010 yılında elde ettiğimiz bilgilere göre Prof. Dr. Albert Louis Gabriel 1957-1965 yılları içinde Vakıflar Genel Müdürlüğü emrinde müşavir olarak kararname ile çalışmış ve süresi her yıl uzatılmıştır (Bk. Ek-3,4,5). İlerde belki daha başka bazı belgeleri Osmanlı Arşivi'nden çıkabilir.

Müteveffa Albert-Louis Gabriel, ardında Anadolu Selçuklu vakıf kültürüne ait abidevi eserler bırakarak 23.12.1972 tarihinde Fransa'da *Bar-Sur-Aube*'de vefat etmiştir.

Albert-Louis Gabriel'in Eserleri:

- "Les mosquées de constantñnople" Syrie, VIII, Paris 1926, s.353-419.
- "Les étapes d'une campagne dans les deux Irak, d'après un manuscrit turcs du XVI.e siècle" Syrie, IX, 1928, s.328-349.
- "Les antiquités turcs d'Anatolie, Syrie, X, 1929, s.257-270.
- La Çite de Rhodes (Rodos Kenti), 2 cilt,1933.
- *Monumens turcs d'Anatolie* (Anadolu Türk Anıtları), Paris, 1931-1934. III. Cilt.
- *Voyages archeologiques dans la Turquie* (Doğu Türkiye'de Arkeoloji Gezisi), C.II., Paris 1940-41.

- *Châteaux turces de Bosphore* (Türk Sarayları), 1943.
- *Phrygie exploration archeologique* (Frigya Arkeolojisi-Yazılıkaya).
- *La Cite de Midas, Topographie, Les site et les fouilles*, Paris 1952.
- *Türkiye Sanatı ve Tarih Memleketi*, 1955.
- *Une Capitale Turque Brousse* (Türk Başkenti Bursa), Paris 1958.⁹
- *Kayseri Anıtları*, Ahmet Akif Tütenkle, 1964.
- *La Cite de Midas, Architecture*, Paris 1965.

Albert-Louis Gabriel'in Kitap Kapakları

9 Neslihan Er-Ahmet Er-Aykut Kazancıgil tarafından tercüme edilerek Osmangazi Belediyesi tarafından 2010 yılında ayrı bir baskısı da yapılmıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararnameler:164-23-15,147-54-8,135-23-4.

2. İnceleme Eserler

Albert Gabriel,1883-1972, Mimar, Arkeolog, Ressam Gezgin. Yapı ve Kredi Bankası Yayınları. İstanbul. 2006.

Bayram, Sadi (2014). İlk Türk *Hafiri Phil. Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Belgelerle Biyografisi.* Önder Matbaası, Ankara.

Bayramıveli, Mübeccel. *Prof.Albert-Louis Gabriel'in Biyoğrafisi.* TTOK. Belleteni.

Eyice, Semavi. (1973). "Prof. Albert-Louis Gabriel, 2.8.1883-23.12.1972". *Beleten.* (XXXVII/147). s.321-363.

Koşay Hâmit Zübeyr ve Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan (2013). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.*

Semavi Eyice (1996). "Gabriel, Albert- Louis". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi.* (13). s.275-278.

Sinan Hayatı, Eseri. (1937) Türk Tarih Kurumu.

Ekler

Ek 1. Türk Tarih Kurumu tarafından 1937 yılında basılan "Sinan..." Hayatı, Eseri adlı broşür

BAŞLANGIÇ

Türk Tarih Kurumu, Türk mimârîsinin şahıkası olan Sinan ve eserleri hakkında büyük bir monografi hazırlamak vazifesini bana teklif ettiği zaman, tereddüt etmeden hattâ büyük bir memnuniyetle kabul ettim. Bunu yaparken, hazırlanacak işin ehemmiyetini ve ağırlığını anlamamış değildim; Sinan'ın ve eserlerinin büyüklüğüle mütenasip bir monografi vücûde getirmek için hiç bir salâhiyetim olmadığını da tabîî pek iyi biliyordum. O halde, kudretim çok üstünde bir işi nasıl olup da bu kadar memnuniyetle kabul etmişim? Bunu kısaca izah edeyim: Türk Tarih Kurumu'nun kuvvetli muzaheretine ve salâhiyetli meslekdaşlarının samimî yardımlarına güvendiğim için! Büyük işlerin ancak müşterek ve organize bir çalışma sayesinde vücûde getirilebileceğine inandığım için! İşte bir taraftan bu inanış, diğer taraftan, Türk dehâsının mimarî sâhasındaki yüksek tecellisini gösterecek böyle bir eserin meydana gelmesi için bütün arkadaşlarım gibi duyduğum derin tahassür, beni bu vazifeyi kabule sevketti. Benim bu işteki hissem, sadece, müşterek mesaiyi tanzimden yani hemen hemen hiçden ibaret olduğu için, açıkça söyleyebilirim ki, uzun ve çok ciddî çalışmaların mahsulü olan bu monografinin meydana gelmesindeki bütün şeref, önce Türk Tarih Kurumu'na, sonra da, kurumumuz namına yardımlarını rica ettiğim mütahassis arkadaşlara aittir. Bütün bu gayretlere rağmen, eğer eserin birtakım kusurları, eksik cihetleri varsa, mutlaka mesaiyi iyi tanzim ve kontrol edememekten ileri geldiği için, bu mes'uliyetin bana ait olduğunu itiraf etmeliyim.

Bu iki ciltlik monografi, Sinan'ın bütün eserlerini ihtiva eden bir Corpus değildir. İlk cilt daha ziyade XV — XVI inci asırlar Türk kültür tarihine ve Sinan'ın biyografisine aittir: Burada, büyük mimarı yetiştiren siyasî ve medenî muhit, türk mimarîsinin inkişafını mucip olan içtimaî, iktisadî şartlar, işçilik teşkilâtı, tahlilî tetkiklere ve orijinal vesikalara dayanılarak izah olunmuştur. Yine Sinan'ın biyografisi ve eserleri hakkında ise, en geniş ve sağlam malûmat verilmiştir. Burada, Sinan hakkında şimdiye kadar Şarkta ve Garpta yazılmış bütün eserlerden tenkidî bir şekilde istifade olunmuştur; lâkin itiraf etmeliyiz ki, bütün o eski yazılar, tarihî tenkit bakımından çok iptidai ve sathîdirler. Halbuki biz, Sinan'ın biyografisini vücûde getirmek için, şimdiye kadar istifade edilmiş kaynakları sıkı bir tenkide tabi tutarak kullandığımız gibi, ayrı-

AVANT PROPOS

Lorsque la Société Turque d'Histoire m'a confié la mission de préparer une monographie de Sinan, et de ses œuvres, apogée de l'architecture turque, j'ai accueilli cette mission sans aucune hésitation. Ce faisant, je me rendais parfaitement compte de l'importance et de la difficulté du travail que j'avais assumé. J'étais aussi parfaitement conscient de mon incompétence en matière de préparer une monographie, digne de la grandeur de Sinan et de ses œuvres. Comment j'avais osé accepter volontiers un travail très au-dessus de mes forces? Voici en deux mots les raisons qui m'y décidèrent. Je comptais d'abord sur le puissant concours de la Société Turque d'Histoire et sur l'aide sincère de mes collègues compétents; ensuite, je suis toujours d'avis que les grandes œuvres ne peuvent être réalisées que grâce à une collaboration organisée. Ce furent donc cette conviction d'une part et de l'autre le profond désir que j'éprouvais, comme d'ailleurs tous mes collègues, de voir se réaliser une telle œuvre reflétant les grandes manifestations du génie turc dans le domaine de l'architecture, qui m'ont décidé à accepter cette tâche. Ma part dans ce travail se limite à avoir organisé la tâche collective. Je puis donc hautement affirmer que tout l'honneur d'avoir réalisé une telle monographie qui est le résultat d'efforts longs et sérieux, revient, d'abord à la Société Turque d'Histoire et en second lieu, à mes collègues dévoués qui ont bien voulu me prêter leurs concours. Si, malgré tant d'efforts, l'œuvre présente des lacunes je dois avouer que ceci provient de l'insuffisance d'organisation et de contrôle dont la responsabilité m'incombe personnellement.

Cette monographie en deux volumes n'est pas un corpus contenant toutes les œuvres de Sinan. Le premier volume est consacré plutôt à l'histoire de la culture turque de XV et XVI ème siècles et à la biographie de Sinan. L'on y trouve des explications sur le milieu politique et social qui a formé l'éminent architecte, les conditions sociales et économiques qui ont assuré le développement de l'architecture turque, et l'organisation ouvrière, basées sur des études analytiques et des documents originaux. L'on y verra également les plus solides notions sur la biographie de Sinan et sur ses œuvres. Lors de la préparation de cet ouvrage, nous avons consulté, en tant qu'œuvres de critique, toutes les publications faites jusqu'à présent sur Sinan, tant en Orient qu'en Occident.

ca, şimdiye kadar hiç istifade edilmemiş birçok yeni kaynaklara da müracaat ettik : Eski edebî ve tarihî eserlerden başka, birçok resmî vesikalardan (Arşiv, Tapu, Evkaf, Şer'î mahkeme kayıtları, vakıfnameler gibi) da istifade ettik. Ve böylece, Sina'nın hayatı hakkında şimdiye kadar bilinmeyen birçok şeyleri meydana çıkarmağa ve birçok yanlışlıkları düzeltmeğe imkân bulduk.Bu cildin sonuna, metinde istifade edilmiş birtakım resmî vesika metinlerinden ve faksimililerinden başka, Sinan'a ve eserlerine ait üç eserin de muhtelif yazmalara istinad eden tenkitli basmalarını ilâve ettik: 1) Tezkiret-ül - Bünyân; 2) Tezkiret - ül - Ebniye; 3) Selimiye.

Muhtelif sahalarda mutahassis arkadaşların samimî iş birliğile meydana gelen bu ciltde billhassa en ağır vazifeyi üstüne alan ve muvaffakiyetle başaran eski talebenden muallim Rifkî Melûl Meriç ile Edebiyat fakültesi doçentlerinden Ömer Barkan'ın ve Antropolojik tetkik için Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun fedakâr çalışmalarını ve Prof. Ahmet Refik, Hasan Fehmi Turgal, Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sedad Çetintaş, Ali Saim ve diğer bazı arkadaşların kıymetli yardımlarını kayidetmeliyim.

San'at tarihi bakımından Sinanı ve eserlerini tetkike hasredilen ikinci cilt, doğrudan doğruya, İstanbul Üniversitesi eski profesörlerinden İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü direktörü, Enstitü muhabir azasından Prof. Albert Gabriel'in eseridir. Milletimizin hakikî bir dostu olduğunu İstanbul üniversitesinde yıllarca devam eden çok samimî arkadaşlık dolayısıyla yakından bildiğim bu kıymetli meslekdaş, bizimle teşriki mesai etmesi hakkında Kurumumuz tarafından yapılan teklifi her zamanki nezaket ve samimiyetile kabul ederek, bütün ilim âlemince tanınmış yüksek salâhiyetile bu monografinin san'at tarihi kısmının mevzuâ lâyük bir şekilde vücade gelmesinde âmil oldu.

Türk Tarih Kurumu, Millî mimarîmizi ve Büyük Millî mimarîmizi bütün ilim âlemine daha iyi tanıtmak için, bu monografinin türkçesinden başka bir de Fransızca tab'ını hazırlamaktadır.

Bu küçük mukaddemeyi bitirirken, bu monografinin vücade gelmesi için ilk ilham veren ve daimî teşvikleriyle bu tasavvurun tahakkukunu temin eden Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Bayan Prof. Afet'e teşekkürü bir vazife bilirim.

FUAD KÖPRÜLÜ

Nous devons toutefois avouer, que tous ces anciens ouvrages son trtop superficiels au point de vue historique. Or, afin de tracer la biographie de sinan, nous avons consulté outre les sources déjà connues, beaucoup de documents conservés dans les archives de l'Etat, les régistres du Cadastre, de l'Evkaf et des anciens tribunaux religieux. C'est ainsi que nous avons réussi à tirer au clair beaucoup de détails ignorés jusqu'à présent sur la vie de Sinan et à corriger beaucoup d'erreurs. Dans un appendice, nous avons reproduit les textes aussi que les fac-similés d'un certain nombre de documents utilisés dans l'élaboration de l'ouvrage, ainsi que les éditions critiques de trois ouvrages basés sur différents manuscrits traitant Sinan et ses oeuvres: 1) Tezkiret-ül Bünyan. 2) Tezkiret-ül ebniye. 3) Selimiye.

Je dois noter ici, les efforts vraiment dévoués de Ömer Barkan, doçent à la Faculté des lettres, surtout de Rifkî Melûl Meriç qui a assumé la partie biographique, et les concours de prof. A. Refik, H. Fehmi Turgal, Prof. I. Hakkı Uzunçarşılı, Sedad Çetintaş, Ali Saim, et de plusieurs autres qui ont bien voulu m'aider dans les différents domaines, et du Pr. Şevket Aziz Kansu qui se dévoua également dans son travail anthropologique.

Le deuxième volume consacré à une étude sur Sinan et sur son oeuvre au point de vue d'art, est dû uniquement à la plume du Pr. Albert Gabriel, correspondant de l'Institut, ancien professeur à l'Université d'Istanbul, et Directeur de l'Institut Archéologique français d'Istanbul. Ce collègue de grand mérite dont les profonds sentiments d'amitié à l'égard de notre pays me sont connus de près, a accueilli avec la même gentillesse et la même amabilité qui lui sont habituelles, l'offre de collaboration qui lui a été faite par notre Société et a assuré la réalisation, d'une manière digne du sujet, de la partie concernant l'Histoire de l'art de cette monographie, avec sa haute compétence reconnue dans le monde scientifique.

Avant de terminer cette brève introduction, je me fais un devoir de remercier le Professeur Bayan Afet, vice présidente de la Société Turque d'Histoire qui, la première, nous a suggéré l'idée de tracer cette monographie et qui en a assuré la réalisation par ses encouragements continuels.

FUAD KÖPRÜLÜ

SINANIN ESERLERİ

Sinanın adına bağlı abideler, Anadoluya, Suryeye ve Balkan memleketlerine saçılmıştır. Fakat yalnız Edirne ve bilhassa İstanbulda Sinanın temsil ettiği XVI ıncı asır Türk ekolünün bütün parlaklığı ve karakter kudreti görülür. İstanbulda geniş kompozisyonlar teşkil eden sultanların camileri yanında mütevazı mescitler, ufak medreseler, mahalle çeşmeleri, çeşit çeşit telâkkilere cevap veren ve üstadın muhayyele kudretini, amelelerin ciddî ve tam tekniklerini tasdik eden bütün bu eserler yükselir. Vilâyetlerdeki eserleri de ihmal etmeden, etüdümüzde dayandığımız malûmatın ana unsurlarını Osmanlı devletinin merkezi olan İstanbuldan alabiliriz.

Bu etüdün üç hedefi vardır: Her şeyden evvel kabil olduğu kadar çok ve doğru vesikalar toplayacağız. Sonra vakıaların objektif tetkikine dayanarak bu âbidelerin millî an'anelerden neler aldığını ve nasıl Türk varlığının tamamlayıcı bir parçasını teşkil ettiğini göstereceğiz. Nihayet Sinanın eserlerinin karakteristik ve orijinal hatalarını bulup çıkarmağa, onların derin manasını anlatmağa ve umumî san'at tarihindeki yüksek mevkiini göstermeye çalışacağız.

..

Bütün bu eserlerin hepsinin rölöve ve fotoğroflerini tam olarak vermek iddiasında bulunmuyoruz. Fakat bu eserin müteaddit cephelerini göstermeğe yarayacak hiçbir şeyin karanlık kalmamasını istiyoruz. Bunun için, Süleymaniye, Şehzade, Edirne'de Selim camii gibi üstadın en geniş kompozisyonları hakkında kabil olduğu kadar tamam vesaik yanında alâkamızı çeken hususiyetler gösteren mescit, medrese, kervansaray, köprü veya çeşmeler gibi ikinci derecedeki eserlerin rölöveleri de bulunacaktır. Bilhassa bu eser için hususî surette yapılan rölöveler çok titiz bir ihtimam ile tertip edilmiştir. Tezyinat, teknik ve inşaatın muhtelif şekillerinin künhüne varmak için kroki ve fotoğrafler ilâve edilecektir. Hülâsatan bu genel etüdü, muhtelif

L'OUVRE DE SINAN

Les monuments auxquels s'attache le nom de Sinan sont dispersés à travers l'Anatolie, la Syrie, les pays balkaniques. Mais c'est à Edirne et à Stamboul que s'exprime avec le plus d'éclat et de puissance le caractère de l'école turque du XVI e siècle dont Sinan est le représentant le plus illustre. A Stamboul surtout. Là, à côté des vastes Compositions des mosquées impériales, s'élevent de modestes oratoires, des médressés de dimensions exiguës, des fontaines de quartier, répondant aux conceptions les plus variées et attestant à la fois la fertilité d'imagination du maître et la stricte probité technique des ouvriers. Aussi, sans négliger les oeuvres provinciales, nous demanderons à la capitale les éléments essentiels de l'information sur laquelle nous entendons baser notre étude.

Le but de cette étude est triple : nous rassemblerons tout d'abord un ensemble de documents aussi complets et aussi exacts que possible ; puis nous montrerons par un examen objectif des faits ce que les monuments doivent aux traditions nationales, à quel titre ils font partie intégrante du patrimoine turc ; enfin, nous nous efforcerons de dégager les traits caractéristiques et originaux de l'oeuvre de Sinan, d'en faire comprendre la signification profonde et de marquer la place éminente qu'elle occupe dans l'histoire générale de l'art.

..

Nous ne prétendons point à donner, en relevés et photographies, la totalité de cette oeuvre mais nous tenons à ne rien laisser dans l'ombre de ce qui peut aider à en saisir les multiples aspects. Aussi trouvera-t-on, à côté d'une documentation aussi complète que possible sur les plus vastes compositions du maître, Suleymaniye, mosquée de Shahzade, Mosquée de Selim à Edirne, les relevés d'édifices d'importance secondaire, mesdjids, médressés, caravanserais, ponts ou fontaines où s'observent des particularités intéressantes. Les relevés, exécutés spécialement pour le présent ouvrage présenteront toutes les garanties d'une scrupuleuse exactitude ; ils seront accompagnés de corquis et de photographies permettant de se rendre compte des diverses formes de la construction, de la technique et de décor. En bref, nous avons tenu à ce que cette publication puisse être consultée en toute sécurité par

cephelerden ele alarak incelemek isteyenler tarafından tam emniyet ile müracaat edebilecekleri bir eser olmasını istedik. Fikrimizce bu eser, bu abideleri yerinde tetkik edemiyenlere bilvasıta bu imkânı verecek, ve istikbalde okuyucunun dilekleri ne olursa olsun, dokümanter kıymetine halel gelmeyecek bir eser olmalıdır.

**

İkinci nokta: sathî ve ekseriyetle tarafgirane bir tetkikin sebep olduğu yanlışları düzeltmeğe çalışacağız. Araştırmalarımız, bir sabit fikre bağlanmadan, bütün berraklığı ile gösterilecektir. On altıncı asrın muhteşem eserler devrinin, gerek selçuk ve gerek osmanlı İmparatorluğunun eserlerini nazarı itibara almadan, anlaşılması ve hakikî kıymetinin verilmesi kabil değildir. Bazı an'anelerin devamını, muhtelif nüfuzlar altında yeni şekillerin doğuşunu tebarüz ettirecek yani, kısaca, Sinan eserlerindeki esas âmilleri ayırıp göstermeğe çalışacağız. Bundan başka devlet arşivlerinden alınan ve çok ehemmiyetli ve neşredilmemiş vesikalar, bize bazı inşaat mahallerini adım adım takip etmemize ve millî işçiliğin rolünün, işçinin ve türk işçi teşkilâtının yüksek varlığının bütün vüzuhu ile ortaya çıkmasına fırsat verecektir. Binaenaleyh Sinan namına kaydedilen eserler, yalnız dâhî bir mimarın muhteşem meziyetinin ifadesi, mahsulü gibi değil, bundan başka, Türklerin esaslı hasiselerinin ve en yüksek temayüllerinin bir sembolü olarak ta görünecektir.

**

Sıkı kontrol edilmiş vak'alara dayanarak çıkardığımız netice, hiçbir serbest fikir sahibinin şüphesini celbedemeyecek mahiyettedir. İhtisas sahibi olmıyan bazı meraklıların keyfi mütalaalarının, yanlış esaslara dayanan çürük ve karışık nazariyelerin yerine, san'at tarihinin, yalnız hakikati ifade etmek arzusuyla yazılmış, bir faslına ikame ediyoruz. Sinan'ın eserleri bir kül halinde mutalaa edildiği zaman, inşa san'atının büyük muvaffakiyetlerinden biri olarak görünecek, ve bir adamın dehâsıyla beraber, bir milletin zevâl bulmaz hasise ve meziyetlerini de izhar ve te'yit edecektir.

ALBERT GABRIEL

tous ceux qui, à des titres divers, voudraient reprendre et utiliser sur des points de détail cette étude générale. Elle doit, dans notre pensée pouvoir suppléer à une visite sur place, à une étude directe des monuments et, à défaut d'autres mérites, garder intacte pour l'avenir, quelles que soient les exigences du lecteur, sa valeur documentaire.

**

Sur le deuxième point, nous aurons à faire justice de bien des préjugés, conséquence d'un examen superficiel et généralement partial des faits. Ceux-ci seront exposés en toute netteté, sans idée péconcue. Au reste, la floraison monumentale du XVI e siècle ne se peut comprendre, ne peut être appréciée et jugée à sa valeur réelle sans faire entrer en ligne de compte les oeuvres turques des siècles antérieurs, aussi bien dans l'empire ottoman qu'à la période seldjoukide. Nous marquerons la continuité de certaines traditions, la naissance, sous des influences diverses, de formes nouvelles, bref, nous nous efforcerons de décomposer les acteurs essentiels de l'oeuvre de Sinan. D'ailleurs, des textes inédits et d'intérêt capital, puisés aux archives d'Etat nous permettront de suivre pas à pas la marche de certains chantiers et de mettre en pleine lumière le rôle de la main d'oeuvre nationale, la haute valeur de l'ouvrier, du compagnon turc. Ainsi tous ces monuments inscrits à l'actif de Sinan n'apparaîtront pas seulement comme autant d'expressions du talent magnifique d'un architecte de genie, mais encore, comme le symbole des qualités fondamentales des turcs et de leurs aspirations les plus élevées.

**

Appuyée sur un faisceau de faits rigoureusement contrôlés, notre conclusion ne sera suspecte à nul esprit libre. Aux boutades de certains dilettants, aux théories aventureuses basées sur des postulats faux, nous restituons un chapitre de l'histoire de l'art écrit avec le seul désir d'exprimer la vérité. Et l'oeuvre de Sinan, vue dans son ensemble, apparaîtra comme une des grandes réussites de l'art de bâtir, attestant en même temps que le génie d'un homme, les qualités et les vertus impérissables d'un peuple.

ALBERT GABRIEL

Ek 2. İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü kuruluşuna ait Kararname.(Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 626.18.02.902.17.8.5)

A. C.
BASVEKÂLET
KURUMSAL MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı : 14600

KARARNAME

Türk dili ve tarihi hakkında tetkikatta bulunmak üzere tesisi-ne müsaade verilmesi Fransız Büyükt Elçisi tarafından Hariciye Vekâleti vasıtasıyla iltimas olunan enstitünün, sefaret binasının bu müesseseye tahsis olunacak ve Hükümetimize vazihan bildirilecek kısmının müessese halinde kaldıkça her türlü diploması intiyas ve muafiyetlerinden istifade edememesi ve meclâletimizin bütün kanun ve nizamlarına tamamen tabi bulunması, Hükümetimizin müsaadesi alınmadıkça müessesenin tesisi maksadının tevsi ve teptil edilmemesi ve bu meyanda konferans, ders vesair suretlerle müessesenin (Darülfünun serbes dersleri=Cours Libres d'université) haline getirilmemesi kaytolarile açılmasına izin verilmesi, Maarif Vekâletinin 24/1/931 tarih ve ISI numaralı teskeresile yapılan teklifi ve Hariciye Vekâletinin 28/7/930 tarih ve 91592/150 numaralı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 1/2/931 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur.

1/2/931 REİSİCUMHUR

Jayı İ. K. K. K.

Ek 3. Albert Gabriel'in Vakıflar Genel Müdürlüğü emrinde mütehassıs olarak çalıştırılmasına ait 24.10.1957 tarihli Kararname (BCA.030.01.147.54.8. Dosya No.27-267-1136).

T. C.
BASVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı
4

9606

KARARNAME

Fransız tebaasından Prof. Albert Gabriel'in Vakıflar Umum Müdürlüğü emrinde mütehassıs olarak çalıştırılması; Dahiliye ve Maliye Vekâletlerinin muvafık mütalâalarına dayanan Devlet Vekâletinin 23/9/-1957 tarihli ve 17553/56 sayılı yazısı üzerine, 788 sayılı kanunun 5 inci maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 24/10/1957 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

L. Bayram

Ekl

Ek 4. Albert Gabriel'in Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde mütehasıs olarak üç yıl daha çalıştırılmasıyla ilgili Kararname (BCA.030.18.164.23.15- Dosya No.27-267-738).

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi
Karar Sayısı
6

KARARNAME

552

Eki

24/10/1957 tarihli ve 4/9606 sayılı Kararnameye ektir.
Fransız tebaasından Prof. Albert Gabriel'in Vakıflar Genel Müdürlüğü emrinde, 30/12/1961 tarihinden itibaren, üç yıl daha mütehasıs olarak çalıştırılması; İçişleri ve Maliye Bakanlıklarının uygun mütalâalarına dayanan Devlet Bakanlığının 3/5/1962 tarihli ve 101440/29 sayılı yazısı üzerine, 788 sayılı Kanunun 5 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 29 / 5 /1962 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Ek 5. Gabriel'in Vakıflar Genel Müdürlüğü emrinde uzman olarak çalıştırılmasına ait 29.03.1965 tarihli Kararname.(BCA.030.18.01.135.23.4. Dosya No.27-14-489).

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ

KARARNAME

Sayı : 6/ 4592

Eki

29/5/1962 tarihli ve 6/552 sayılı Kararnameye ektir.
Fransız uyruklu Prof.Albert Gabriel'in, Vakıflar Genel Müdürlüğü emrinde, 28/2/1965 tarihinden itibaren bir yıl daha Uzman olarak çalıştırılması; İçişleri ve Maliye Bakanlıklarının uygun mütalâasına dayanan Devlet Bakanlığının 29/3/1965 tarihli ve 1-E/203 sayılı yazısı üzerine, 788 sayılı Kanunun 5 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 14/4 / 1965 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Ek 6. İkinci Dünya Savaşı nedeni ile yarım kalan Yazılıkaya Kazısının *Prof.Dr. Albert Gabriel* idaresinde yeniden başlamasına ait 10.10.1946 tarihli Kararname. (BCA.080.18.01.118.72.14.)

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar Sayısı
3
4827

Karar

İkinci dünya savaşından önce başlanıp bu savaş yüzünden yarıda bırakılan Yazılıkaya (Afyon) kazılarında, İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Collège de France Profesörü Albert Gabriel idaresinde, yeniden başlatılmasına izin verilmesi; İçişleri Bakanlığının uygun görüşüne dayanan Millî Eğitim Bakanlığının 25/9/1946 tarihli ve 4026/1725 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 10/10/1946 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Ek 7. Yazılıkaya Kazısı'nın *Doç.Dr.Halet Çambel-Muallâ Muallâ Eyüboğlu*'dan alınıp, *Prof.Dr. Albert Gabriel*'e verilmesine ait 23.08.1955 tarihli Kararname (BCA.030.19.01.02.140.76.14.)

T. C. X
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı
4

5735

KARARNAME

Afyon Vilâyeti Emirdağı Kazası hudutları dahilinde Yazılıkaya'da evvelce Doç.Dr. Halet Çambel ve Muallâ Eyüboğlu idaresinde başlanmış olan hafriyate, İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına Prof. Albert Gabriel idaresinde devam edilmesine izin verilmesi; Dahiliye ve Millî Müdafaa Vekâletlerinin muvafık mütalâalarına dayanan Maarif Vekâletinin 26/7/1955 tarihli ve 471.201/2501 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 23/ 8 /1955 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

e.

Ek 8. Prof.Dr.Albert Gabriel'in 1946 yılında İstanbul Üniversitesi ile yaptığı sözleşme sayfa 1. (Türk Tarih Kurumu Arşivi İst.Üni. YBO. 4-1)

742

S ö z l e s m e

Adı : A. Gabriel
Soyadı:
Baba adı:
Doğum Tarihi:
Uyruklugu:

Ödev: Edebiyat Fakültesi Türk Sanat Tarihi Profesörü
Süre : 1.VII.1946 dan 1.I.1947
Ücret: 727 Türk Lirası Net 500

Bir taraftan Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer adına İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Sıddık Sami Onar ve öbür taraftan Prof. A.Gabriel arasında aşağıdaki şartlar içinde sözleşme bağlatılmıştır.

1 - Prof. A. Gabriel Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Millî Arkeolojimize ait ders ve seminerlerini idare etmeğe memur edilmiştir. Ana işi olan öğretme, araştırma ve yetiştirme çalışmalarına bütün gücünü vermeği, şubesini ilgilendiren dersleri vermeği, kürsüsüne ait bütün imtihanları tamamen kendisi yapmağı yüklenir.

2 - Bu sözleşmenin süresi altı aydır. 1.VII.1946 da başlar 1.I. 1947 de sona erer.

3 - Prof. A. Gabriel bu sözleşme ile bağlı bulunduğu süre içinde dışarıdan bir iş alamıyacağı gibi her çeşit Siyasal, Ekonomik ve Ticarete ait çalışmalarından çekinir. Ve Yabancı bir Devlet propagandasına yarar çalışmada bulunamaz, Yabancı kurumlarda hiç bir ödev alamaz.

4 - Prof. A. Gabriel Öğrenciye vereceği derslerden başka memleketin uzmanları için açılacak olgunlaştırma kurlarında da parasız ders vermeği yüklenir. Bu kurların konusu ve şekilleri Fakülte Dekanı ile saptanır.

5 - Prof. A. Gabriel Enstitü ile ilgili sosyal kurulları gelişmelerine yardım etmeği, Halkın aydınlatılmasına mahsus Konferanslar vermeği ve gerektiğinde bu yardımlara kendi kürsüsünün Profesör, Doçent ve asistanlarını da katırtırmayı yüklenir.

6 - Memuren yapılan yolculukların yol giderleri ücret bakımından muadili memurlara tatbik edilen kanuna göre verilir.

7 - Prof. A. Gabriel bütün vaktini ve gayretini talebenini öğretimine, Doçent ve asistanların yetiştirilmesine hasretmediği takdirde sözleşmesi üç ay önce haber verilerek Bakanlıkça wozulabileceği gibi, kendisi üç ay önce haber vermek şartıyla sözleşmesini her zaman bozabilir.

8 - İşbu sözleşme Profesörü Yalnız İstanbul Üniversitesine bağlar.

9 - Profesörün aylık ücreti 727 Türk lirasıdır. Bu ücretten halen mevcut ve ileride konulabilecek bütün Devlet vergileri kesilecektir. Ancak Prof. A. Gabriel'in eline geçecek net ücret miktarı hiç bir zaman 500 Türk lirasından aşağı veya yukarı olmayacaktır. Aylık peşinen verilir.

10- Prof. A.Gabriel'e aravarme aylarında bir ay izin verilir.

11--Hastalık halinde aylık üç ay sürekli olarak verilir. Ölüm halinde (İntihar hariç) dul karısına olmadığı takdirde, reşit olmayan çocuklarına üç aylık verilir.

Ek 9. Gabriel'in İstanbul Üniversitesi ile yaptığı 01.04.1951 tarihli sözleşme (Türk Tarih Kurumu Arşivi. İst. Ün. YBO.1-4.)

S ö z l e ş m e

Adı	: Albert	Görevi:	Edebiyat Fakültesi Türk
Soyadı	: Gabriel		san'at tarihi dersi Profe-
Baba adı	: Eugene		sörü.
Doğum yeri	: Cerisière (Haute-Marn)	Süresi:	1.IV.1951 - 1.V.1951
Doğum tarihi	: 1883	Ücreti:	Brüt 3210
Uyruğu	: Fransa		

Bir taraftan Millî Eğitim Bakanlığı Tevfik İleri adına İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Ömer Celal Sarıoğlu taraftan Profesör Gabriel arasında aşağıdaki sözleşme bağlanmıştır.

1. Prof. Gabriel Edebiyat Fakültesinde Türk San'at Tarihi dersini bir ay süre ile okutmağa memur edilmiştir.
2. Bu sözleşmenin süresi bir aydır. 1.IV.1951 de başlar, 1.V.1951 de sona erer.
3. Bu sözleşme bir tane olarak İstanbul'da düzenlenmiş ve iki tarafca imza edilmiştir.

Ek 10. Prof.Dr.Albert Gabriel'in Bursa Osmanlı Bey Sarayı çizimi (internetten)

Ek 11. Urfa'nın 1932'deki şehir plânı. (Gabriel'den)

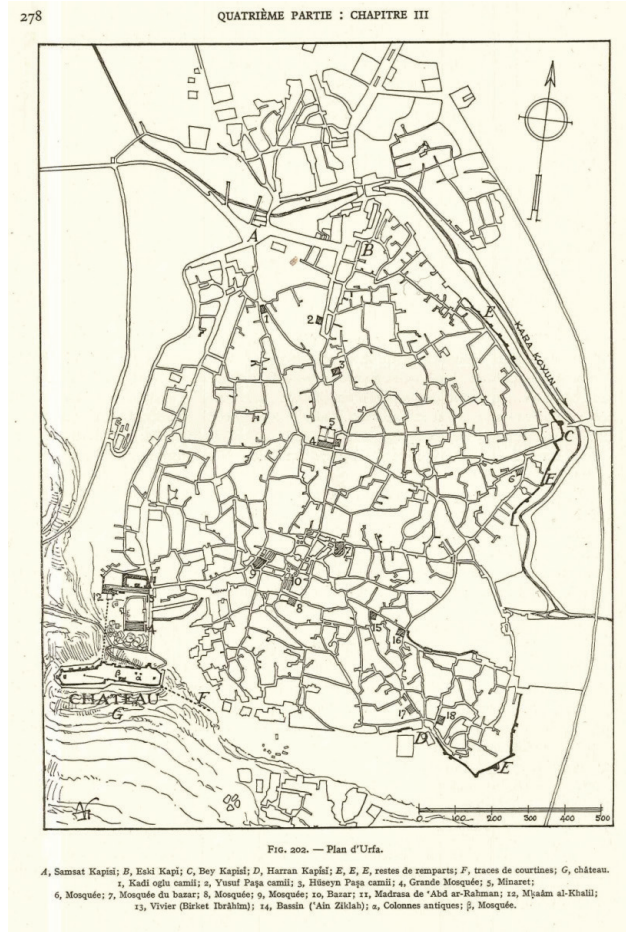

FIG. 202. — Plan d'Urfa.
A, Samsat Kapısı; B, Eski Kapı; C, Bey Kapısı; D, Haran Kapısı; E, E, E, restes de remparts; F, traces de courtoises; G, château.
1, Kadi oğlu camii; 2, Yusuf Paşa camii; 3, Hüseyin Paşa camii; 4, Grande Mosquée; 5, Minaret;
6, Mosquée; 7, Mosquée du bazar; 8, Mosquée; 9, Mosquée; 10, Bazar; 11, Madrasa de 'Abd ar-Rahman; 12, Mçâam al-Khalli;
13, Vivier (Biriet Ibrâhîm); 14, Bassin ('Ain Zikrah); 15, Colomnes antiques; 16, Mosquée.

Bugünün Dünya ve Türkiye Tarihçisinde Fuat Köprülü Ne İfade Ediyor?* **(Fuat Köprülü'nün 50. Vefat Yıldönümü Münasebetiyle)**

Ahmet Yaşar Ocak**

Öz

Çoğu haklı ve yerinde eleştirilere rağmen “Köprülü bugün hala bir değerdir. Onu sadece bugün yapıldığı gibi din ve tasavvuf tarihi alanındaki çalışmaları üzerinden değil, ele aldığı bütün konulara dair yazdıkları üzerinden değerlendirmek daha doğru olacaktır. Köprülü'nün pek çok çalışması hala dünya ve Türkiye Türk tarihçiliği alanında referans olma durumunu korumakta, Türk tarihiyle uğraşan yerli yabancı pek çok araştırmacı onu dikkate almakta ve kitap ve makalelerini kullanmaktadır. Zaten eserlerinin değişik dillere tercüme edilmesi de bunu gösteriyor. Şüphesiz ki o modern Türk tarihçiliğinin kurucusudur ve o yerini hep muhafaza edecektir.

Anahtar Kelimeler: Fuat Köprülü, Türk Tarihçiliği, Tasavvuf Tarihi

What Does Fuat Köprülü Mean for Today's Historiography of World and Turkey? **(On the Occasion of 50th Demise Anniversary of Fuat Köprülü)**

Abstract

Köprülü is still a valuable person in spite of the rightful and felicitous criticism about him. It will be more appropriate to evaluate his works about all kinds of topics, not only the history of religion and mysticism. Most of Köprülü's works keep its place as being reference in field of Turkish historiography of world and Turkey. Thus many native and foreign researchers take him into account and use his books and articles. Indeed, the translation of his works into different languages is an indication of such a claim. Without doubt he is the founder of modern Turkish historiography and will always remain so.

Keywords: Fuat Köprülü, Turkish History, History of Sufism

* Bu yazıda “Post Mortem” Eleştirilerin Odağında “Kült” Bir Tarihçi: Fuat Köprülü” ve “Anadolu’da İslâmiyet, Fuat Köprülü ve Sonrası” isimli makalelerimizden yararlanılmıştır.

** Prof. Dr. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi; aocak@etu.edu.tr

Köprülü'nün Dünya ve Türk Tarihçiliğine Katkıları

Köprülü daha genç yaşta yayınladığı *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* kitabıyla Şarkiyat dünyasının dikkatini çekerek takdir edilmiş bir bilim adamı, bir tarihçidir. O bu erken yaştaki başarılı yayınıyla iki şey yaptı:

1. Batı tarihçilik metodunu Türkiye'ye sokarak modern Türk tarihçiliğinin kurucusu vasfını kazandı.
2. Bahis konusu kitabıyla o zamana kadar Türkoloji alanına pek bakmayan, önemsemeyen şarkiyat dünyasının gözünü dikkatle Türkoloji alanına çevirmesine ve böylece Şarkiyat araştırmalarının bu alana daha fazla yönelmesine yol açtı.

Bu iki husus kanaatimizce Köprülü'nün hem dünya, hem Türk tarihçiliğine yaptığı en büyük katkıdır ve onu daha sonraki orijinal makale ve kitapları takip edecektir. Bunlara bakıldığında, her ne kadar onun Türk edebiyatı ve tarihine, vakıf müessesesine, Türk hukuk ve iktisat tarihine dair makale ve kitapları, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna, Osmanlı müesseselerine dair yayınları olsa da, asıl ilgi ve mesaisinin Türk din tarihine sarf edildiği görülecektir. Bizce onun en önemli katkıları bu alana dair neşriyatı ve uyguladığı metodolojidir. Köprülü'nün kariyerini inşa eden asıl çalışması olan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* kitabı, muhtevassından ziyade kullanılan bilimsel metotla Avrupa şarkiyatçı çevrelerinin dikkatini çekmişti. Şarkiyatçılar Türkler arasından bu derece başarılı Batılı bir araştırma yöntemi kullanabilecek birinin çıkacağını düşünemiyorlardı.

Kitabın temel tezi, ortaçağlar Orta Asya'sında ve müteakiben de ortaçağlar Anadolu'sunda halk Müslümanlığının Yesevilik kanalıyla yayıldığı ve bu Müslümanlığın büyük ölçüde Şamanizm tesirini taşıdığı, hatta "İslamlaşmış Şamanizm" olduğu tezidir. O Yunus Emre'yi bir Ahmed-i Yesevi muakkibi saydığı için kitapta ikinci şahsiyet olarak onu işlemiştir. Yani Köprülü'ye göre Orta Asya ve Anadolu halk Müslümanlığını oluşturup besleyen ana akım işte bu mahiyetteki Yesevilik'tir. Kitaptaki Yesevilik Sünni bir tarikat olarak görünüyordu. Oysa Köprülü daha sonra Yesevilik'in Bektaşiliğe yakın bir

tarikati olduğu görüşünü savunacak, hatta başka bir makalesinde "Türk seciyesine en uygun Müslümanlık anlayışı"nın büyük ölçüde Şamanist etkileri barındıran Bektaşilik olduğunu söyleyecektir (Köprülü'zade, 1341: 131-140).

Köprülü böylece o zamana kadar gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı dönemi tasavvuf çevrelerinde ve literatüründe adı –bir iki tezkire metninin dışında¹- neredeyse hiç geçmeyen Ahmed-i Yesevi'yi ve Yesevilik'i Türkiye ve Türkiye dışındaki bilim çevrelerinin gündemine sokmuş oluyordu. Buna rağmen ilginç olan şu ki birkaç bilimsel çalışmada bahsedilmesinin ve Edebiyat fakültelerinin Türk Edebiyatı bölümlerindeki eski edebiyat derslerinin dışında, ne Türkiye'de ne de Batı'da 1990'lara gelinceye kadar Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik ilgi çeken bir araştırma alanı olmamıştır.

Köprülü'nün adı geçen kitabındaki bu yaklaşım son yıllarda Indiana Üniversitesi'nden Amerikalı tarihçi Devin DeWeese ve onu takiben Ahmet T. Karamustafa tarafından eleştirilmiş, hem Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik'in mahiyeti hakkındaki kanaat ve hükümleri reddedilmiş, hem de Yesevilik'in Orta Asya ve Anadolu'daki nüfuz ve etkisinin Köprülü tarafından abartıldığı haklı olarak ileri sürülmüştür.²

Köprülü'nün Türk din tarihine dair asıl katkılarından biri, *Türkler'in Tarih-i Dinisi* isimli ders notlarından oluşan kitabı veya bu alanla ilgili makalelerinden ziyade, geniş tetkikatının bir hülasesi olduğunu söylediği meşhur "Anadolu'da İslamiyet" adlı makalesidir. Bilindiği üzere Köprülü bu makalesini, Franz Babinger'in *Anadolu'da İslâmiyet: İslâm Tedkikatının Yeni Yolları* isimli Almanca makalesini³ eleştirmek maksadıyla kaleme almıştı. Babinger'in makalesi aslında, mensubu bulunduğu Berlin'deki Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nin 7 Mayıs 1921'deki açılış dersinin makale haline getirilmiş ve *Der Islam*'da yayınlanmış şekliydi ve Ragıp Hulusi tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmûası*'nın 4, 5. Ve 6. Sayı-

- 1 Bu şifahi bilgiyi Sayın Prof. Mustafa İsen'e borçluyuz.
- 2 Bunların referansları yukarıda 1 nolu dipnotta zikredilen makalelerin dipnotlarında gösterildiği için burada tekrarına gerek görülmemiştir.
- 3 Babinger, Franz (1922). "Der Islam in Kleinasien Neue Wege der Islamforschung". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. Leipzig (76). pp. 126-152.

larında (13348-1349 yılı sayıları) yayımlanmıştı.⁴ Ünlü Alman şarkiyatçı adı geçen makalesinde şu tezleri ileri sürüyordu:

- Mâverâünnehr hiçbir zaman ciddî anlamda Sünnîleşmemiştir.
- İran hiçbir devirde Sünnî toprağı olmamıştır.
- Anadolu Selçukluları Sünnî değil Şîî idiler.
- Mevlevî tarîkatı koyu bir Ali-perest tarikatıdır.

Köprülü aynı adı taşıyan makalesinde bütün bu tezlerin hiçbir geçerliliğı olmadığını gösterdiği gibi, Anadolu'nun İslamlaşmasıyla ilgili yeni ve orijinal konuları da ele alıyor ve dipnotlarında bunların ilk defa kendisinin kullandığı kaynaklarını eleştirel bir yaklaşımla tanıttıyordu. Köprülü'ye göre Anadolu'nun dinî tarihinin "müstakil ve mücerred bir küll halinde tedkiki mümkün olmayıp, Suriye, Irak, Âzerbaycan, Horasan sahaları da buna ilhak edilmeli" idi. Yani Anadolu'nun dinî tarihi, bu sayılan mıntakalardaki dinî, mezhebî ve tasavvufî akımlarla, hareket ve çalkalanmalarla bağlantılı bir şekilde incelenmeliydi; oysa Babinger böyle yapmıyordu. Köprülü Babinger'in tezlerine karşılık makalesinde şu tezleri ileri sürüyordu:

Selçuklular'dan evvel İslâm âleminde şiddetle hükümlan olan sufi cereyanlar, halk ve güzîdeler (seçkinler) arasında Sünnîlik unvanı altında bile Şîî ruhunu kuvvetle yaymış ve muhafaza etmiştir.

Bu hususta sufilik cereyanlarının şehirlerdeki tecelliyatı, yabancı harslara (kültürlere) lâkayd olan Türkmen zümreleri arasındaki tecelliyatından farklıdır. İran'da İlhanîler'in devletçe Sünnîliği desteklemesine rağmen koyu ve alttan alta Nizarî İsmailî propagandası işlemiştir.

Makalede ayrıca şu konular ilk defa işleniyordu:

- Anadolu'da Muhyiddin Arabî mektebi (*Vahdet-i Vücut*) ile Horasan mektebi (Melâmetiyye) içindeki tarikat ve sufler ve sistemleri, her iki tasavvuf mektebinin sonraki tesirleri,
- İkinci mektep (Horasan Melâmetiyyesi) çerçevesinde Kalenderiye ve Haydariye tarikatları,
- Selçuklular zamanındaki Anadolu şehirlerinde tasavvuf akımları ve önde gelen, etkili temsilcileri,
- Fütüvvet ve Ahîlik kurumları, Anadolu tarihindeki önem ve rolleri,

- Mevlânâ Celâleddin ve Mevlevî tarikatı,
- Babaîler hareketi ve sonuçları, hareket içinde yer alan Sarı Saltık ve Barak Baba gibi önde gelen şeyhler,
- Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında tarikatların, suflerinin rolü (Rum Abdalları denilen-Türkmen babaları, Ahîler),
- Bektaşîliğin teşekkülü ve Bektaşîlik, Halvetîlik ve Rifâîliğin tarihleri,
- XIV. yüzyılda İsmâîlîliğin tesiri altında İran'da meydana gelen Serbedarlar, Hasan Cevrî ve Fazlullah Hurûfî hareketleri ve Anadolu'daki tesirleri,
- XV. yüzyılda Seyyid Kâsım-ı Envar hareketi ve Hurûfîlik'le ilişkisi, bu çerçevede Nîmetullahîler, Nurbahşîler ve bunların Anadolu'daki faaliyetleri,
- Karakoyunlular ve Akkoyunlular zamanında İran'da Şîîliğin gelişmesi ve Sünnîliğin İran'dan tasfiyesi.

Görüldüğü gibi, Anadolu'nun İslamlaşması tarihinin layığıyla ortaya konulabilmesi Köprülü'ye göre bu konularla yakından ilgiliydi ve bunları aydınlığa çıkarmadan bu tarihi anlamak mümkün değildi.

Köprülü'nün bu konuları işlediği tarihte ne Batı'da ne de Türkiye'de bunlara dair gelişmiş ve işlenmiş bir bilgi birikimi mevcut değildi. Bugün de bu konuların bir kısmı hala el atılmayı, dolayısıyla filolojik ve bilimsel altyapısı sağlam araştırmacıları beklemektedir. Dolayısıyla Anadolu'da İslamiyet makalesi -bugün eleştirilebilecek bazı görüşler müstesna-başlı başına bir monografiler serisinin temellerini atan çok önemli "cirmi küçük cürmü büyük" bir makaledir. Zira İslam'ın Anadolu'daki tarihi başlı başına bir araştırma disiplini olacak nitelikte pek çok meseleyi ihtiva eden geniş ve büyük öneme haiz bir alandır.

Elbette Köprülü'nün Türk din tarihçiliğine katkıları yalnızca sözü edilen iki çalışmasından ibaret değildir. Fakat bu yazının sınırları çerçevesinde bu ikisiyle yetinilmiştir.

Türkiye'deki İlâhiyat fakültelerinde tasavvuf ve tasavvuf tarihi alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri yahut müstakil araştırmaların önemli bir kısmının, zikredilen ve benzeri problemleri konuları aydınlatmaya çalışmak yerine, malzeme bolluğı sebebiyle, daha ziyade Osmanlı dönemi

⁴ Bk. Babinger, Franz (1338). "Anadolu'da İslamiyet: İslâm Teğkikatının Yeni Yolları" Çev. Ragıb Hulusi. *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmûası*. (3). s. 188-221.

tarikât ve tekke monografileri ile şeyh biyografileri veya metin neşirleri alanına yoğunlaştığı görülür. Bu bir bakıma Osmanlı dönemi tasavvuf tarihçiliği adına sevindirici olmuştur. Ne var ki, araştırmacı ve yayın adedinin çoğalmasına karşılık, kalite bakımından Köprülü'nün çalışmalarının ötesine geçildiğini görmek bir yana, onun mesaisiyle sayısal olarak da kıyaslanabilecek çalışmaların yapıldığını söylemek zordur.⁵ Bunun bizce en başta gelen sebebi ise, Köprülü'nün ortaya koyduğu metodolojiden, onu eleştirerek ve geliştirerek yeni katkılarda bulunmak şöyle dursun, belli bir takım sebepler yüzünden bütünüyle inhiraf edilmiş olmasıdır.

Sonuç olarak Anadolu'nun dinî tarihi üzerinde bugün genellikle İlahiyat Fakülteleri mensuplarının yürütülen çoğu çalışmalarda, daha sağlamını ortaya koymadan Köprülü'nün metodolojisinden çok belirgin, hattâ maksatlı bir inhirafın giderek yaygınlaştığı görülüyor. *Üstüne üstlük*, onun ve Gölpinarlı'nın çalışmalarının doğru ve sağlam sonuçlarına bile itibar edilmeyerek bunların neredeyse yok sayıldığını, rahatsız edici bir savunmacılık eşliğinde, *alana çok da ciddî katkı sağlamayan* araştırmalar yayımlandığını görmek üzüntü vericidir.

Günümüzde Köprülü'ye Yöneltilen Eleştiriler

Fuat Köprülü'nün bilim adamlığı, ideolojisi, tarihçiliği ve Türk tarihçiliği içindeki yeri A. Cerrahoğlu'nun,⁶ Halil Bertay'ın,⁷ Orhan Köprülü'nün⁸, Halil İnalçık'ın Hanefi Palabiyik'in⁹ ve son olarak Markus Dressler'in¹⁰ kitaplarında değişik bakış açılarından ele alınmış, bu konuda birçok şey yazılıp söylenmiştir. Köprülü eskiden beri bazen yaklaşımların-

daki tutarsızlıkla eleştirilmiş, bazen methedilip yüceltilmiş, bazen sadece takdirle anılmış, ama daha makul ve tarafsız yaklaşımlarla da değerlendirilmeye çalışılarak tarihçiliği, Türk tarihçiliği içindeki yeri, metodu ve katkıları dile getirilmiştir¹¹.

Son yıllarda, gerek Türkiye'de gerek Batıda, farklı disiplinlere mensup bazı araştırmacılar Köprülü'ye yeni eleştiriler yöneltmeye başladılar. Bu eleştirilerin içinde haklı olanlar olduğu gibi, onu yeterince anlamamaktan veya son zamanların moda bir takım akımlarının tesirinde kalmaktan ileri gelen gereksiz eleştiriler de vardır.

Köprülü "büyük otorite" kabul edilmesinin ötesinde bir "kült"tür. Şu anda bile Türkiye tarihçiliğinin zirvesindeki yerini – bütün eleştirilere ve onu zaman dışı yapma gayretlerine rağmen Köprülü bir "kült"tür. Köprülü Türk edebiyatı tarihinden hukuk tarihine, kurumlar tarihinden iktisat tarihine, din tarihinden folklorlara kadar hemen her alanda –çoğu daha önce hiç dokunulmamış konuları fevkalade bir başarıyla işlemiştir. Bu konuları işlerken vukuf-la uyguladığı modern tarihçilik metodu, kaynakları sorgulayış, eleştiriş, tahlil ediş ve kullanış tarzı gerçekten takdire şayandır. Allah vergisi müthiş bir sezgisi, muhakeme, eleştiri ve terkip kabiliyetine sahiptir. Köprülü bugün ne yazık ki Türk sosyal bilimcilik ve özellikle tarihçilik hayatında ne yazık ki artık benzeri mevcut olmayan mükemmel bir Türkçeye ve okuyanı ikna edici, fevkalade iyi işlenmiş bir dil ve üsluba sahiptir. Bu saydığımız hususiyetleri sayesinde o, yeri geldikçe Avrupa ve Türkiye'deki bazı meslektaşlarına sağlam delillere dayanan, ikna edici, kuvvetli eleştiriler yöneltmiş ve onları tashih edebilmiştir.

Köprülü işte bu vasıflarıyla, kendinden önce ve kendinden sonra - belki kısmen merhum Halil İnalçık ve Kemal Karpat müstesna- hiçbir Türk tarihçisine nasip olmayacak bir şekilde daha yaşarken

5 Bu konuda tarafımızdan yayımlanan iki değerlendirme yazısı için bk. Ocak, Ahmet Yaşar (1995). "Bir Eleştiriyi Cevap Yahut Türkiye'de Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarının Bazı Zaaflarına Dair". *Türkiye Günlüğü*. (37). s. 5-14; aynı yazar (2002). "Türkiye'de 1980 Sonrası Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış". *Toplumsal Tarih*. (108). s. 10-19.

6 Cerrahoğlu, Ahmet Nevzat (Kerim Sadi) (1964). *Tarih Anlayışı Olmayan Tarihçi Fuat Köprülü*. Gün Matbaası. İstanbul.

7 Bertay Halil (1983). *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*. Kaynak Yay. İstanbul.

8 Köprülü, Orhan (1981). "Fuat Köprülü'nün Hayatı ve Eserleri". *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ötüken Yay. 3. Bs. İstanbul. 1981, s. XIII-XXIV; aynı yazar (1987). *Fuat Köprülü*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara.

9 Palabiyik, Hanefi (2005). *Ord. Prof. Dr. M. Fuat Köprülü'nün İlmî Hayatı ve Tariçiliği*. Akçağ Yay. Ankara.

10 *Writing Religion*, Routledge Oxford 2013 (çevirisi: *Türk Aleviliğinin İnşası: Oryantalizm, Tarihçilik, Milliyetçilik ve Din Yazımı*, çev. Defne Orhun. Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul.)

11 İnalçık, Halil (1968). "Türk İlmî ve M. Fuat Köprülü". *Türk Kültürü*. yıl:VI. (65). Ankara s. 289-294; aynı yazar (2002). "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları I: Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları". *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler I*. TTK Yay. Ankara. s. 101-122. Bu makale, Fuat Köprülü'nün çalıştığı bütün alanları detaylı olarak ele alan mühim bir değerlendirme yazısıdır. Ayrıca bk. Ahmet Yaşar Ocak (1997). "Fuat Köprülü, Sosyal Tarih Perspektifi ve Günümüz Türkiye'sinde Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarında Tarihin Saptırılması Problemi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (3). s. 221-230; aynı yazar (2006). "Anadolu'da İslâmiyet, Fuat Köprülü ve Sonrası". *Muhafazakâr Düşünce (Tarih II)*. Yıl 2 / Sayı 8 / Bahar. s. 9-18.

bir kült oldu. O bu konumunu ölümünden sonra da günümüze kadar sürdürebilmiştir. Makale ve kitaplarının ölümünden şu kadar yıl sonra Batıda İngilizce başta, Fransızca ve Almanca'ya, Doğuda Farsça'ya tercüme edilerek yayımlanıyor olması bunun bir göstergesi olduğu gibi¹², yeniden keşfediliyor oluşunun da işaretidir. Onun eriştiği bu mevkie, hepsi de öğrencileri olan, başta tasavvuf tarihçiliğinin büyük ismi Abdülbaki Gölpınarlı, büyük Selçuklu tarihçisi Osman Turan, ünlü folklor ve halk edebiyatçısı Pertev N. Boratav, kültür tarihçisi Bahaeddin Ögel, diğer bir ünlü Selçuklu tarihçisi İbrahim Kafesoğlu, Faruk Sümer ve M. Altay Köymen ulaşamamıştır.

Burada şu soruyu sormanın tam zamanıdır diye düşünürüz: Onun gibi bir başkası daha Türkiye'de o devirde neden ortaya çıkmamış, neden o "tek" kalmıştır? Sanırsanız bu soru dönemin Türkiye'sindeki modern bilimsel araştırmaların seviyesi probleminde de işaret etmektedir. Oysa onunla beraber İstanbul Darülfünunu'nda İlahiyat ve Edebiyat Fakültelerinde görev yapan İsmail Hakkı İzmirli, Şerefeddin Yaltkaya, Mükrimin Halil Yinanç gibi gerçekten çok değerli âlimler bulunmakla beraber, hiç birinin Köprülü ölçüsünde bir karizma oluşturamamış olması dikkat çekicidir ve bir o kadar da düşündürücüdür. O bu göz kamaştırıcı konumuyla bir takım kıskançlıklara ve dolayısıyla bazı komplolara da hedef olmuş, ama bunların hiç biri, onun konumunu sarsamamıştır.

Bugün Köprülü, Türkiye dışında-aslında bazıları bizatihi tarihçi olmayan- yabancı veya Türk bazı bilim adamları tarafından özellikle Türk din tarihi alanındaki metot ve görüşleri, milliyetçi yaklaşımı ve kanaatleri üzerinden kısmen haklı olarak eleştiriliyor.¹³ Bu eleştirilerin bir kısmı, Köprülü'nün otoriteleştirilmesinin ileriye yönelik yeni açılımlara engel olduğu istikametinde, bunun doğurduğu sakıncalara haklı olarak dikkat çekmek isteyen eleştirilerdir.

12 Mesela bk. *First Mystics in Turkish Literature*, trans. Gary Leiser-Robert Dankoff, Routledge 2005. DeWeese bu çeviriye yazdığı 22 sayfalık takdim yazısında Köprülü'ye olan eleştirilerini dile getirir; *Sufiyân-ı Nohostîn der Edebiyat-ı Türk*, fars. trc. Tevfik Sübhanî, Tahran 2005.

13 Mesela bk. Dressler, Markus (2016). *Türk Aleviliğinin İnşası: Oryantalizm, Tarihçilik, Milliyetçilik ve Din Yazımı*, çev. Defne Orhun. Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul. Kitap Türkiye'deki Aleviliğin tarih yazımını konu edinmekle beraber, esas itibarıyla Köprülü'nün din tarihçilik metot ve anlayışını eleştirmek için yazılmıştır.

Diğer bir kısmı ise yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, ya Köprülü'yü iyi anlayamamaktan, ya yeni bir şeyler söyleyerek orijinal olmak iddiasıyla kendine yer açmaya çalışmaktan kaynaklanmaktadır.

Köprülü'nün belki eserlerindeki yaklaşım ve yorumlarından, ileri sürdüğü görüşlerinden ziyade, karakter olarak eleştirilecek da noktaları vardır. Onun kendini beğenmiş biri olduğu, başkalarını -belki haklı belki haksız- küçümsediği, hatta bazen aşağıladığı söylenmiştir. Emsali arasındaki imtiyazlı konumu ona böyle bir karakter kazandırmış olmalıdır. Etrafındaki gençleri dürüst olmayan bir şekilde kandırarak kendine çalıştırması, herhalde tasvip edilecek bir davranış olarak değerlendirilemez.¹⁴

Bilimsel açıdan duruşuna bakıldığında da, kolay savunulamayacak bazı davranışlarının olduğu görülür. Atatürk'ün tarih tezi ve harf inkılabı karşısındaki değişken tavır alış çok dikkat çekicidir. Gördüğü baskı üzerine, harf inkılabından önce yazdığı Latin harfleri aleyhindeki yazılarında ileri sürdüğü fikirlerden dönmesi; Atatürk'ün ideolojik tarih tezine Zeki Velidi Togan gibi Türkiye'yi terk etme pahasına karşı çıkacak cesareti gösteremeyip hiçbir bilimsel dayanağı olmayan bu tezi kabullenmesi hiç de övülecek bir bilim adamı duruşu olmamış, onun gibi birine yakışmamıştır.

Her halü kârda Köprülü ne kadar eleştirilirse eleştirilsin, onun büyük bir tarihçi olduğu gerçeği ve Türk tarihçiliği içindeki yeri bizce açıktır. O kanaatimizce modern Türk tarihçilik tarihinde tıpkı öğrencileri Abdülbaki Gölpınarlı, Osman Turan ve Halil İnalçık gibi müstesna mevkiini koruyacak ve açtığı ufuklar daha yıllarca sonraki nesillere yol göstermeye devam edecektir. Bunu söylemek, öyle bazı genç araştırmacıların sandığı gibi onu eleştirilemez kılmak değil, bir hakkı teslim etmek demektir. Bugün onun mesaisinin onda değil, belki yüzde birini bile ortaya koyamamış, kırıntı kabilinden konularla uğraşarak emek ve zaman tüketen kendini beğenmiş bazı genç araştırmacıların kibirli eleştirilerinin Köprülü'yü modern Türk tarihçiliğinin temelinden çıkartmaya yetmeyeceğini vurgulamak isteriz. Artık bugün ne Batıda, ne de Türkiye'de onun çapında bir "âlim" değil, bir araştırmacının dahi bulunmadığını, bundan sonra da kolay kolay yetişmeyeceğini tahmin

14 1976 yılında merhum Abdülbaki Gölpınarlı ile vaki olan bir görüşmemiz sırasında ondan bu konuda bizzat ilginç bir takım müşahedeler dinlemiştir.

etmek herhalde -şu gidişata bakarak- bir kehanet olmasa gerektir. Geleceğin bizlere neler getireceği şimdiden bilinmez ama en azından genel gidişata bakıldığında, âlim tipi-türünün yaşayan son örneği olan Halil İnalçık ve Kemal Karpat müstesna- artık Batı dünyasında da Türkiye’de de bitmiş görünmektedir.

Bugün onların ve Türk tarihinin başka alanlardaki diğer değerli âlimlerinin kütüphaneleri ve yıllarca göz nuru dökerek kaleme aldıkları çalışmalarının bilgisayar öncesi kâğıt müsveddelerinden oluşan evrakları nerelerdedir, ne acıklı durumlara düşmüştür? Oysa tıpkı Batı üniversitelerinde olduğu gibi, onların evrakları, adlarına kurulan enstitü veya araştırma merkezlerinde muhafaza altına alınmalı ve sonraki kuşaklara örnek oluşturmalı, en azından sarf ettikleri mesainin değerini ve önemini kavratmalıydı. Üniversitelerdeki akademik geleneğin inşası ve devamının bir yolu da budur. Oysa günümüzde artık giderek *âdetâ* birer ticarî işletme durumuna geçen Türk Üniversiteleri, bu kadirşinaslığı göstermekten çok uzak oldukları gibi, bırakınız başkalarını, günümüzde Türkiye’de *çoğu üniversite hocası dahi* akademik geleneğin ne olduğunu, bilimsel gelişmedeki rolünü anlamaktan fersah fersah uzaktır.

Köprülü bugün Türk ve Dünya Türk Tarihçiliğinde Ne İfade Ediyor?

Yukarıda belirtilen ve çoğu haklı ve yerinde eleştirilere rağmen “Köprülü bugün hala bir değer midir?” diye sorulursa, bunun cevabı hiç tereddütsüz “evet” olacaktır. Onu sadece bugün yapıldığı gibi din ve tasavvuf tarihi alanındaki çalışmaları üzerinden değil, kalem oynattığı bütün konulara dair yazdıkları üzerinden değerlendirmek daha doğru olacaktır. Böyle yapıldığı takdirde görülecektir ki Köprülü’nün pek çok çalışması hala dünya ve Türkiye Türk tarihçiliği alanında referans olma durumunu korumakta, Türk tarihiyle uğraşan yerli yabancı pek çok araştırmacı onu dikkate almakta ve kitap ve makalelerini kullanmaktadır. Zaten eserlerinin değişik dillere tercüme edilmesi de bunu gösteriyor. Şüphesiz ki o modern Türk tarihçiliğinin kucusudur ve o yerini hep muhafaza edecektir. Bundan sonraki araştırmalar bir yandan Köprülü’nün görüş, tez, hipotez ve fikirlerini, yorumlarını yeri geldiğinde eleştirirken, bir yandan da onun attığı sağlam temeller üzerinden yoluna devam ederek hem açtığı ufukları genişletecek, hem de yeni ufuklar açacaktır. Bilimsel gelişme dediğimiz şey, hangi alan olursa olsun, daima bu istikamette cereyan eder ve etmektedir.

Kaynaklar

- Babinger, Franz (1922). "Der Islam in Kleinasien Neue Wege der Islamforschung". *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*. Leipzig. (76). pp. 126-152.
- Babinger, Franz (1338). "Anadolu'da İslâmiyet: İslâm Tedkîkatının Yeni Yolları" Çev. Ragıp Hulusi. *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmûası*. (3). s. 188-221.
- Berktaş, Halil (1983). *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*. Kaynak Yay. İstanbul.
- Cerrahoğlu, Ahmet Nevzat (Kerim Sadi) (1964). *Tarih Anlayışı Olmayan Tarihçi Fuat Köprülü*. Gün Matbaası. İstanbul.
- Dressler, Markus (2016), Türk Aleviliğinin İnşası: Oryantalizm, Tarihçilik, Milliyetçilik ve Din Yazımı, çev. Defne Orhun. Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul.
- İnalçık, Halil (1968). "Türk İlmî ve M. Fuad Köprülü". *Türk Kültürü*. yıl: VI. (65). Ankara s. 289-294.
- ___ (2002). "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları I: Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları". *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler I*. TTK Yay. Ankara. s. 101-122.
- Köprülü, Fuad (1966), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diy. İşl. Başk. Yay., Ankara, 3. bs.
- Köprülü, Fuad (2005), *First Mystics in Turkish Literature*, trans. Gary Leiser-Robert Dankoff, Routledge, New York.
- ___ (2005) *Sufiyân-ı Nohostîn der Edebiyat-ı Türk*, fars. trc. Tevfik Sübhanî, Tahran.
- Köprülü, Orhan (1981). "Fuat Köprülü'nün Hayatı ve Eserleri". *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ötüken Yay. 3. bs. İstanbul.
- (1987). *Fuat Köprülü*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara.
- Köprülüzade M. Fuad (1341). "Bektaşiliğın Menşe'leri". *Türk Yurdu*. (8). s. 131-140.
- ___ (1338-1341). "Anadolu'da İslamiyet", *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, (3-5).
- Ocak, Ahmet Yaşar (1995). "Bir Eleştiriye Cevap Yahut Türkiye'de Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarının Bazı Zaafına Dair". *Türkiye Günlüğü*. (37). s. 5-14.
- ___ (1997). "Fuat Köprülü, Sosyal Tarih Perspektifi ve Günümüz Türkiye'sinde Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarında Tarihin Sapıtılması Problemi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (3). s. 221-230.
- ___ (2002). "Türkiye'de 1980 Sonrası Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış". *Toplumsal Tarih*. (108). s. 10-19.
- ___ (2006). "Anadolu'da İslâmiyet, Fuat Köprülü ve Sonrası". *Muhafazakâr Düşünce (Tarih II)*. Yıl 2 / Sayı 8 / Bahar. s. 9-18.
- Palabıyık, Hanefi (2005). *Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün İlmî Hayatı ve Tariçiliği*. Akçağ Yay. Ankara.

Tarihçilerin Kutbu Halil İnalçık'ın Gözüyle Vakıf Kurumu

Yılmaz Kurt*

Öz

Merhum Halil İnalçık, Cumhuriyet Tarihimizin en önde gelen bilim insanlarından birisi olarak Türk Tarihi'nin bütün dünyada tanınmasında yüz yıla ulaşan ömrünün büyük bir kısmını harcamıştır. Osmanlı'nın en önemli kurumlarından biri olan vakıflar hakkındaki araştırmaları da tarihçiler için ufuk açıcudur. Bu çalışmada İnalçık'ın vakıf müessesesi ile ilgili mütalaaları konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halil İnalçık, Türk Tarihçiliği, vakıflar

Waqf Institution With The Perspective of Halil İnalçık; The Authority of Historians

Abstract

Halil İnalçık spent a large part of his hundred years of life on researching Turkish history as one of the leading historians in the Turkish Republican era. He opened horizons for historians with his studies about waqf which is one of the most important institutes in the Ottoman state. In this article, İnalçık's sentiments about waqf institutes have been discussed.

Keywords: Halil İnalçık, Turkish History, waqfs

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Tarihi Emekli Öğretim Üyesi, E.mail: yilmazkurt2002@yahoo.com

Halil İnalçık, 25 Temmuz 2016 tarihinde 100 yaşında hayata gözlerini yumdu. 27 Temmuz 2016 tarihinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yapılan törenin ardından 1994 yılından beri çalışmakta olduğu Bilkent Üniversitesi'ndeki Doğramacıâde Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra ebediyete uğurlandı.

Halil İnalçık, yüz binde bir bulunabilecek çok istisnai bir bilim adamı idi. Ömer Lütfi Barkan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi ünlü tarihçilerimizi de geride bırakarak *Tarihçilerin Kutbu, Şeyhü'l-müverrihîn* unvanı ile Türk Tarihi'ndeki şerefli yerini aldı.

Halil İnalçık, Cumhuriyet Tarihimizin yetiştirdiği en büyük tarihçilerimizden birisi, belki de birincisidir. Onun, 100 yıllık hayatının sonunda bıraktığı 80 kitap, 500 makale Türk Tarihçiliğine yıllarca ışık tutacaktır.

Üç kıtada 623 yıl yaşamış Osmanlı Devleti hakkında genellemelerde bulunmak çok zor ve çok riskli bir iştir. Klasik dönemdeki Osmanlı ile Tanzimat sonrası Osmanlısı arasında dağlar kadar fark vardır. Rumeli toprakları için ortaya konulan bir hüküm Anadolu toprakları için yanlış olabilir. Osmanlıyı tam olarak anlayabilmek için siyasi tarihinin yanında sosyal ve ekonomik tarihini de iyi çözümlenmiş olmak gerekir. İşte Halil İnalçık geniş tarih bilgisi ile bunu en iyi yapabilen ender tarihçilerden birisidir.

"Osmanlılarda Ra'iyet Rüsûmu" makalesini (İnalçık, 1959: 575-610) okumamış bir Osmanlı tarihçisi düşünemiyorum. Tıpkı İnalçık'ın hocası Prof. Fuad Köprülü'nün *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* adlı kitabını (Köprülü, 2009) okumadan Osmanlı tarihçisi olunamayacağı gibi. "Osmanlılarda Ra'iyet Rüsûmu" adlı kapsamlı makalesinde İnalçık, Osmanlı ekonomisine ne derece vâkıf olduğunu hakıyla ortaya koymuştur. Osmanlı ekonomisinin bel kemiğini oluşturan "timar" sistemini çok iyi anlaması sosyal yapısının temelini oluşturan Osmanlı vakıf sistemini de iyi anlamasını sağlamıştır.

Elbette ki Osmanlı, bazılarının iddia ettiği gibi, sadece "vergi toplamak için" kurulmuş bir devlet değildi. Bu ifadeler Osmanlıların vergi toplama konusuna ne kadar çok önem vermiş olduklarını göstermek için yapılmış bir genelleme olabilir. Osmanlı vergi sistemini bütün hayatı boyunca ince-

leyen Ömer Lütfi Barkan 'Osmanlı Tahrir Sistemi' konusunda birçok değerli makaleler yazmıştır. Halil İnalçık'ın Arvanid sancağını konu alan kitabına yazdığı 36 sayfalık giriş kısmı Barkan'ın bu değerli makalelerini taçlandıran önemli bir çalışma olmuştur (İnalçık, 1987). Bu makale sayesinde Osmanlılarda nüfus ve arazi tahrirlerinin ne şekilde gerçekleştirildiği konusunda ilk ve önemli bilgilere ulaşılmış olduk.

Tahrir emini bir sancağın tahririne başladığı zaman mirî (emirî) topraklar yanında mülk ve vakıf varlıkları da deftere geçirmektedir. İşte Osmanlı ekonomisinin tam olarak anlaşılabilmesi için bu ekonomi içerisinde önemli bir yer tutan vakıf kurumunun da araştırılması gerekli olmaktadır. İnalçık, kendisi doğrudan vakıf konusu çalışan bir tarihçi olmamakla birlikte onun çok yönlü araştırmacılığı vakıf konusu ile de ilgilenmesini zorunlu kılmıştır.

Modern çağda doğrudan devletin uhdesine verilmiş olan eğitim, sağlık, kültür, sosyal yardımlaşma ve dayanışma gibi konular Osmanlı Devleti zamanında hemen hemen tamamıyla vakıflar kanalıyla yürütülmekteydi. Başta Osmanlı padişahları ve Osmanlı hanedanı mensupları olmak üzere, saray ağaları, vezirler, ulemâ ve zengin kişiler vakıflar kurarak devletin yapması beklenen yukarıdaki hizmetleri yürütmeye çalışıyorlardı. İnalçık bu konuyu, "vakıf, toplumun bekası ve refahı için en emin sosyal örgüt görevini üstlenmiştir" sözleri ile özetlemektedir (İnalçık, 2013a: 177).

Devlet, kendisi adına cami, medrese, mektep, aşevi, şifaevi açan; yol yapan, köprü yapan vakıflara mirî araziden tahsisler yaparak destek sağlamaktaydı. Fatih Sultan Mehmed gibi devletçi yanı ağır basan padişahlar bu tür vakıfların yayılma alanını mümkün olduğu kadar kısıtlasa da, II. Bayezit zamanında bu vakıflardan çoğu eski zenginliklerine tekrar kavuşacaklardı (İnalçık, 2003: 114). İnalçık, Fatih zamanındaki vakıflar aleyhine bu gelişmeyi büyük ölçüde İstanbul'un harap bir şehir olarak teslim alınmış olmasından doğan ekonomik endişelere bağlar (İnalçık, 2013a: 178). II. Bayezit'in torunu Kanunî de, Adana'nın imarı için ve kültürel gelişimi için Adana sancakbeyi Ramazanoğlu Piri Mehmed Paşa'ya birçok çeltik nehrini, değirmeni, köyleri ve mezraları mülk olarak bağışlamış ve Piri Paşa da bunları hemen vakfa dahil etmişti (Kurt,

2000: XXXVIII). Bugün Adana'yı süsleyen tarihi eserlerden çoğu bu sayede yapılabilmiş ve günümüze kadar gelebilmiştir.

İnalçık, vakıfların gelişiminde Osmanlı padişahlarının yapmış olduğu temliklerin önemini işaret ettikten sonra vakıf kurucularının mütevellilik hakkını almış olmalarının daha sonraki nesillerdeki etkisini yorumlar. Merhum İnalçık, "evladiye vakıflarda mütevellî gelirin yüzde onunu kendisi için alıkoyar, hamam, han ve dükkânların kiralanmasında bir hisse alır"..." "Böylece Osmanlı ileri gelenlerinin ikinci ve üçüncü kuşaktan torunları, vakıf mütevellileri olarak refah içinde bir emeklilik yaşar ve bir tür toprak ağaları sınıfı oluşurdu", demektedir (İnalçık, 2003: 154-155). Merhum bu bilgiler için kaynak göstermez. Biz incelediğimiz vakfiyelerde mütevellî ücretinin vakıf gelirinin %10'u olduğuna ve kiralanen vakıf mallarından mütevellilerin bir hisse aldıkları bilgisine ulaşabilmemiş değiliz. Adana'nın en büyük vakfı olan Ramazanoğulları Vakfı'nda vakfın kurucusu Piri Mehmed Paşa'nın, günde 20 akça olan mütevellilik ücretini önce 100 akçaya, daha sonra düzenlediği bir vakfiye ile günde 500 akçaya çıkardığını biliyoruz. Bu bir anlamda "hayrî" nitelikli bir vakfı, "evladiyelik" vakfa dönüştürme çabası olarak görülebilir. Ancak bu %500 oranındaki mütevellî ücreti artışlarının vakıf gelirlerindeki artışla doğru orantılı olmadığını görebilmekteyiz. Adana'da mütevellî ücreti 100 akçadan 500 akçaya çıkarıldığında mütevellinin vakfın bütçesinden aldığı pay ise % 43,5 oranına ulaşmış olmaktadır (Kurt, 2000: XLIV).

İnalçık, Fatih'in bazı vakıfları "nesh" etmesini ve devlete ait olduğunu düşündüğü bazı gelir kaynaklarına el koymasını Allah yolunda gazayı vakıf kurmaktan daha öncelikli, daha üstün olarak görmesine bağlamaktadır (İnalçık, 2013a: 179). Yukarıda açıkladığımız şekilde, II. Bayezit döneminde birçok vakıf mal varlıklarını tekrar ele geçirmiş olmasına rağmen 1528 yılında ülke topraklarının yaklaşık % 87'si yine de devlete aitti (İnalçık, 2003: 114). III. Murad döneminden sonra (1574- 1595) tımar sistemindeki bozulma, birçok mirî toprağın vakfa dönüşmesine ve tahsisat türünden vakıfların artmasına yol açtı. I. İbrahim zamanında Cinci Hoca gibi fırsatçılara birçok köy ve mezra temlik edildi (Barkan, 1980: 262). IV. Murad'ın danışmanlarından Koçi Bey, 1632 yılında hazırladığı raporlarında

tımar sisteminin ıslahı için, mirî toprakların vakfa dönüştürülmesinin önüne geçilmesini şart olarak görmekteydi (Koçi Bey, 2011: 183).

İnalçık, Orhan Gazî'nin 1324 tarihli Mekece Zâviye Vakfiyesi'ndeki ahi zaviyelerindeki yolcular, misafirler için konulmuş hükümlerle, günümüzde köylerde görülen "konuk odaları" arasında bağ kurarak (İnalçık, 2013b:72). İşte, konuyu XIV. Yüzyıldan alarak günümüze getirebilmek, aradaki bağlantıyı kurabilmek tarihe geniş bir bakış açısından bakabilmenin güzel bir sonucudur.

İslâm medeniyetinin Ortaçağ'da birçok alanda Batı Hıristiyan dünyasına örnek olduğu gerçekliğinden hareket eden İnalçık, İslâm vakıflarının Avrupa'daki şirketlerin kuruluşuna nasıl etki yaptığını Amerikalı araştırmacı Herbert J. Liebesney'e dayandırarak açıklamaktadır: Fransisken Tarikatı gayr-ı şahsî yatırımları bir arada toplama usulünü benimsemiş ve bu uygulama daha sonraları İngilterede ekonomide korporasyon sisteminin ve kapitalist sistemin temel taşı olmuştur (İnalçık, 2013b: 158). Geçtiğimiz günlerde Türkiye'de yapılan bir doktora tezinde ortaya çıkan son veriler de Osmanlı topraklarında yaşayan zimmî reâyânın kişisel vakıf kurmak yerine kilise, manastır, havralar adına vakıflar kurmayı ve şirketleşmeyi tercih ettiklerini ortaya koymuştur (Ceyhan, 2016: 172-173). Ceyhan, bu hükme 99 Gayrimüslim vakıf kaydını değerlendirmek suretiyle ulaşmıştır (Ceyhan, 2016: 178-182). Ancak gayrimüslimlere verilen bu hak kadim kiliseler ve bunların kadim vakıfları ile sınırlı olmuş ve yeni kilise açılmasına sıcak bakılmadığı gibi kiliseler adına yeni vakıfların kurulması da hoş görülmemiştir.

İnalçık, İslam toplumunda sermaye birikiminin nasıl sağlandığı konusunu incelerken vakıfların ve özellikle para vakıflarının İslâm sermayesinin oluşumundaki etkisi üzerinde durmuştur (İnalçık, 1969: 132).

Para vakıfları konusu Kanunî döneminden beri tartışmalı bir konu olarak bu günlere gelmiştir. Halil İnalçık, Osmanlı Devleti'nin para vakıflarına izin vermesini Hanefi Mezhebi'nin ve ünlü Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin hoşgörüsü olarak görür. İnalçık, "İslam'ın kesin kaidelerine göre, para vakfı şer'î değildir" şeklinde kesin bir hüküm verir. Ancak Şeyhülislam, "bir takım hayır işlerini karşıladığı için bu

para vakıflarını tasdik” etmişti (İnalçık, 2005: 390). Aslında Çivizâde'nin Rumeli kazaskerliği dönemine kadar Osmanlı uleması arasında bir problem olarak görülmeyen para vakıfları, Çivizâde'nin koyduğu yasak üzerine tartışma konusu olmuş İbni Kemal ve Ebussuud Efendi gibi alimler yasaklanması halinde halkın bundan zarar göreceği gerekçesi ile para vakıflarının devamına izin vermişlerdi (Özcan, 2003: 28-29). Ancak, “1456- 1546 tarihleri arasında İstanbul'a kurulan vakıfların yüzde 46,12'si”nin para vakfı olduğu bilgisi tahkike muhtaç bir bilgi olarak görünmektedir (Ekinci, 2014: 288).

Sonuç

Merhum Halil İnalçık, Osmanlı tarihine çok yönlü olarak, hem makro hem de mikro düzeyde bakarak önemli sonuçlar çıkarmasını bilmiştir. Onun Osmanlı vakıf teşkilatı ile ilgilenmesi de vakıfların Osmanlı ekonomisinin önemli bir ayağını oluşturması sebebiyle olmuştur. İnalçık, Cumhuriyet Tarihimizin en önde gelen bilim insanlarından birisi olarak Türk Tarihi'nin bütün dünyada tanınmasında 100 yıla ulaşan ömrünün büyük bir kısmını harcamıştır. Onun Türk tarihçiliğine yaptığı hizmetler her zaman övgü ile hatırlanacaktır.

Kaynaklar

- Barkan, Ömer Lutfi (1980). «İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyeti”. *Türkiye’de Toprak Meselesi*. İstanbul.
- Ceyhan, Muhammed (2016). *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. Yüzyıl)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Ekinci, Abdullah (2014). “Geçmişten Günümüze Vakıfların Ekonomi Üzerindeki Etkileri ve Bir Finans Yönetim Modeli Olarak Para Vakıflarının Günümüze Uyarlanması”. *Dünya Vakıflar Konferansı*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara. s. 287-290.
- İnalcık, Halil (1959). “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”. *Bellekten*. XXIII/92 (1959), s.575-610.
- İnalcık, Halil (1969). “Capital Formation in the Ottoman Empire”. *The Journal of Economic History*. XXIX (1969). Cambridge University Press.
- İnalcık, Halil (1954). *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*. Ankara. 2.Bs. Ankara 1987.
- İnalcık, Halil (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300- 1600)*. Çev. Ruşen Sezer, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2005). *Tarihçilerin Kutbu Halil İnalcık Kitabı*. Söyleşi : Emine Çaykara, İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- İnalcık, Halil (2013a) *Söyleşiler ve Konuşmalar*. Hazırlayan: Birsen Çınar. (I). Profil Yayınları. İstanbul.
- İnalcık, Halil (2013b). *Osmanlı ve Modern Türkiye, -Araştırmalar-*. Timaş Yayınları. İstanbul.
- Koçi Bey (2011). *Koçi Bey Risalesi*. Hazırlayan: Yılmaz Kurt. 3. Basım. Akçağ Yayınevi. Ankara.
- Köprülü, M. Fuad (2009). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Yayına Hazırlayan: Dr. Orhan Köprülü, 5. Bs., Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kurt, Yılmaz- M. Akif Erdoğan (2000). *Çukurova Tarihinin Temel Kaynakları IV, Adana Evkâf Defteri*. Ankara.
- Özcan, Tahsin (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.

Kitâbiyât

Öz

Dergimizin bu sayısında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan iki kitabın tanıtımı okuyucunun beğenisine sunulmaktadır. *Mukaddime-i İbn-i Haldun Tercümesi, İndeksli Tıpkıbasım* adlı çalışma, Mehmet Öz tarafından, okuyucuya anlaşılabilir bir üslupla tanıtılmaktadır. Mehmet Kurtoğlu tarafından yayına hazırlanan *Taceddin Dergâhı'nda İstiklâl Şâiri Mehmet Âkif* adlı kitabın tanıtımı ise Mehmet Fatih Müderrisoğlu tarafından yapılmaktadır.

Book Review

Abstract

In this issue of our journal, two books that have been published by Directorate General of Foundations are being introduced; firstly, the book *Mukaddime-i İbn-i Haldun Tercümesi, İndeksli Tıpkıbasım* has been discussed by Mehmet Öz in an understandable manner. Secondly, Mehmet Fatih Müderrisoğlu presents editor Mehmet Kurtoğlu's book *Taceddin Dergâhı'nda İstiklâl Şâiri Mehmet Âkif*.

Mukaddime-i İbn-i Haldun Tercümesi, İndeksli Tıpkıbasım,
Hazırlayan: Yusuf Turan Günaydın, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları,
Ankara 2016

Mehmet Öz*

İslâm düşüncesi tarihinin müstesna şahsiyetlerinden birisi, merhum Cemil Meriç'in ifadesiyle "Kendi Semâsında Tek Yıldız" olan İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı ünlü eserinin Pirîzâde Mehmed Sahib tarafından yapılan ve 1730-31'de I. Mahmud'a sunulan tercümesi Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tıpkıbasım olarak yayınlanmıştır. Kitapta, Yusuf Turan Günaydın tarafından yapılan, eserin Latin harflerine göre karma bir indeksi yer almaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Tire Necip Paşa Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshanın yayını olan bu eserde indeksteki kelimelerin Arap harfli yazılışları da parantez içinde verilmiştir. Eser yazma olduğundan hazırlayan tarafından varak numaraları eklenmiştir. Bilindiği üzere Tire'deki kütüphane, Sadrazamlık da yapan Mahmud Nedim Paşa'nın babası, II. Mahmud dönemi Osmanlı devlet adamlarından Mehmed Necip Paşa tarafından, Baruthane Nazırı olduğu sırada yaptırılmıştır (1827-28).

Pirîzâde'nin tercümesinde yer almayan altıncı bölüm daha sonra İsmail Ferruh Efendi tarafından çevrilmiş ve eser 1857-58'de basılmıştır. Daha sonra Ahmed Cevdet Paşa aynı bölümü tekrar çevirip eserin çevirisini tamamlamıştır (1860-61). *Mukaddime* Cumhuriyet döneminde de bir kaç kez çevrilip basılmıştır.

Basılan yazma bir vakıf eserdir. 372 varaklı yazmanın müstensihi Mehmed bin Ali adlı bir kişidir. Eserin başında mütercimmin talik kırmasıyla yazılmış bir önsözü vardır. Eser ise nesih yazı ile yazılmıştır. Yazmayı vakfeden kişi olarak eserin başındaki vakıf kaydı ve oradaki mühürde ve yine en sondaki mühürde "Muhammed en-Necib" (Mehmed Necip Paşa) olarak yazılıdır. Metindeki ayetler ve Arapça

ibareler bazen kırmızı mürekkepli divitle yazılmış bazen de bunların üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir.

Bu yayın vesilesiyle İbn Haldun ve eseri hakkında kısaca bazı bilgileri vermekte yarar var. Mukaddime yazarı Abdurrahman Ebu Zeyd Veliyüddin İbn Haldun 1332-1406 arasında yaşamıştır. İbn Haldun olarak anılması, atalarından Halid bin Osman'ın Endülüs'e gelince adının Mağrib-Endülüs geleneğine göre Haldun oluşundan ileri gelmektedir. Atalarından Endülüs'e ilk gelen Halid bin Osman'ın adı Endülüs'te saygı ifadesi olarak *Haldun* şeklinde kullanılmış, onun soyundan gelenler de Benî Haldun/Haldunoğulları olarak anıldı. Bugünkü Sevilla (İşbiliye)'da siyasi açıdan da önemli roller oynayan aile Kastilya kralının Müslüman şehirlerini ele geçirdiği dönemde daha güvenli bir yer olarak Hafsîlerin merkezi olan Tunus'a yerleşti. Dedeleri siyasetle uğraştı. Babası Muhammed ise ilim ve eğitimle meşgul oldu. Babası ve başka alimlerden Arapça, edebiyat, hadis, fıkıh gibi alanlarda ilim tahsil etti.

Zamanında Tunus'ta Hafsîler, Fas'ta Merinîler, Endülüs'te Nasrîler (Beni Ahmer), Tilemsen'de Abdülvadiler, Mısır'da Memluklar egemendi. Bu devletler hem kendi aralarında rekabet ediyor hem de iç kavgalarla uğraşıyorlardı.

Hayatı ilim ve siyasetle geçen İbn Haldun, Kuzey Afrika'daki görevleri sırasında kabileler ve yaşantıları hakkında yakından gözlemlerde bulundu. Hizmetinde bulunduğu hükümdarlar ve devletlerin yapılarını inceledi. Kabileler arası çatışmaları yatıştırmakla görevlendirilmesi üzerine *Benî Arif* kabilesinin yanına gider. Kabile ileri gelenlerinin de ricasıyla Sultan'dan orada kalmak üzere izin alır. Benî Tucin bölgesindeki *İbn Selame* kalesine yerleşir. Burada kaldığı dört yılda *el-İber* adlı tarihini yazmaya başlar. Eserin birinci cildi *Mukad-*

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; mehöz@hacettepe.edu.tr

dime'nin ilk müsveddeleri 1377'de biter ve diğer ciltlere geçer. Kaynak eserlere ulaşmak için Sultan Ebu'l-Abbas'dan izin alarak Tunus'a gider ve burada *el-İber*'in Mukaddime, Kuvey Afrika Arap ve Berber hanedanları, İslam öncesi ve sonrası Arap tarihini konu alan kısmını ihtiva eden Tunus nüshasını hazırlar.

1382'de hacca gitmek için Tunus'tan ayrılan İbn Haldun yolda hacdan vazgeçip Kahire'ye, henüz tahta geçen Memluk sultanı Melikü'z-Zahir Berkuk'un yanına gitti. Burada dersler verdi ve hitabeti ve derin bilgisiyile takdir topladı. Maliki kadilkudatlığına ve bilahare Zahiriyeye-Berkukiye müderrisliğine tayin edildi. Daha sonra da müderrislikler, Baybars Hankâhı Başkanlığı, Maliki başkadılığı gibi görevlerde bulundu.

Mısır'da iken *el-İber*'e doğudaki kavimlerin ve hanedanların tarihini ekler, Mukaddimedede bazı düzeltmeler yapar. 1401-1406 arasında dört kez daha kadılık makamına getirilen İbn Haldun 17 Mart 1406'da ölmüştür.

Bu kısa biyografik malumat, Endülüs'ten Mısır'a ve Suriye'ye uzanan İslam coğrafyasında çok değişik siyasî yapılar içerisinde *devlet adamı* ve *âlim* olarak yaşamış, *siyasî hırs* sahibi bir şahsiyeti karşımıza çıkarır. Dönemin karmaşık siyasî yapısını, İbn Haldun'un bu hayatı yakından gözlemiş olmasını dikkate almadan Mukaddime'yi anlayamayız. Ama bu da yeterli değil. Karşımızda çağını aşan bir deha var. Onun düşüncesi klasik İslam düşünce geleneğine olduğu kadar, hayat tecrübesinin sağladığı zengin gözlemlere ve şahsî zekâsına dayanır.

İbn Haldun'un eserleri şunlardır: 1-*Lübabü'l-muhassal fî usulî'd-Din* (Fahreddin Razi'nin el-Muhassal adlı eserinin çok az ilave ile kısaltılmış şekli; 2-*Şifaü's-sail li tehzibi'l-mesail* (Tasavvufun Mahiyeti adıyla türkçeye çevrildi); 3- *Kitabu'l-İber : Kitabu'l-İber ve divanu'l-mübtedei ve'l-haber fî eyyami'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve men âserehum min zevî's-sultani'l-ekber* (7 cilt. 1 Mukaddime, 3 kitap). Buradaki mukaddime Mukaddime'nin girişidir. Bugün *Mukaddime* dediğimiz eser, bir giriş (hutbe), tarihin faziletine dair bir mukaddime ve umrana dair birinci kitaptan oluşur. İkinci ve üçüncü kitaplar 6 cilt halinde neşredilmiş olup tarihe dairdir (Bulak 1868).

İbn Haldun'un esas şöhreti bir bütün olarak *el-İber*'den değil Mukaddime'den, Mukaddime'de ortaya koyduğu *İlm-i Umran*'dan gelir. Tarih metodu ve tarih yazıcılığı hakkındaki düşünce ve tespitleri de çok önemli olmakla birlikte, O, Cemil Meriç'in deyimleriyle tarihe "bir hazine-i evrak faresi" olarak yaklaşmıyordu. Bu dünyada *kalıcı ve geçici olanı tespit ederek kainatın (olup bitenin) esaslarını ortaya çıkarmak*; böylece hem geçmişin hem de geleceğin anlaşılmasını sağlamak için bir ilim arayışı içine giren İbn Haldun bu ilme *İlm-i Umran* adını verir. İbn Haldun'un asıl başarısı, tarih metodolojisinde sebep-sonuç ilişkilerine yaptığı vurgu değil, o güne kadar pek fark edilmeyen tarihî-toplumsal varlık alanını keşfetmesidir.

Mukaddime, tarihçilik mesleğine giriş olarak tasarlanır. Tarihçinin gerçekten bilimsel bir eser üretebilmesini sağlayacak metodolojik ve kültürel bilginin ansiklopedik bir sentezi olarak sunulur. İbn Haldun yeni bir bilim icat ettiğinin şuurundadır. Bu yeni ilmin *siyaset-i medeniye* ile aynı şey olmadığına işaret ederken şöyle der: "Umran yeni çıkarılmış ve kurulmuş bir ilim gibidir. Yemin ederim ki, insanlardan herhangi birinin bu sahada söz söylediğine vakıf olmuş değilim" (Mukaddime I: 260).

İbn Haldun esasen "yalnız bir deha" idi. Arap-İslam düşüncesinin herhangi bir akımına dahil değildi. Düşünüşü radikal bir değişimi simgeler ama ne öncüsü ne de takipçisi vardır. Hiç şüphesiz ondan etkilenenler olmuştur ama yeni yöntem ve kavramlar getirmesi dikkate alındığında kurduğu yeni ilmin başkaları tarafından geliştirilmediği görülür.

İbn Haldun toplum hayatının iki şeklini, bedevilik ve haderliliği, *geçim sağlama tarzı kriterine* göre tespit eder. Birlikte yaşayan insanlar çeşitli ihtiyaçlarını sağlarken coğrafya ve iklimin de etkisi altındadır. Mutedil iklime sahip yerlerde ziraat ve dolayısıyla yerleşik hayat yaygındır.

Bu kısa tanıtma yazısında onun kapsamlı eserinin muhtevasını ortaya koymak tabii ki mümkün değil. Ülkemizde ve dünyada bilim ve düşünce adamları onun fikirlerini yeniden ele alıp değerlendirmeye çalışıyorlar. XVI. Yüzyıldan itibaren Osmanlı-Türk düşüncesi üzerindeki etkileri tespit edilen İbn Haldun'un, dünyanın ve İslam âleminin yeniden sancılı bir doğum sürecinde olduğu günümüze de epeyce

söyleyeceği sözünün olduğu muhakkak. Onun için hakkındaki araştırmalar devam ederken bu tür yayınların ona olan ilgiyi tazeleyerek arttıracığı ümit edilir.

Tıpkıbasım harika bir citle basan Vakıflar Genel Müdürlüğünü, eserin yayınlanmasına katkı verenleri ve Sayın Yusuf Turan Günaydın'ı tebrik ediyorum. Medeniyetimizin şaheserlerinin böyle kaliteli

tıpkıbasımlarının yapılması hakikaten büyük bir hizmettir. Devlet kurumlarının, uhdelelerinde olan bu gibi eserlerin tıpkıbasımlarını, tenkitli neşirlerini yapması veya desteklemesi takdire şayandır.

Kaynaklar

Meriç, Cemil (1977). *Umrandan Uygarlığa*. Ötüken Yayınları. İstanbul.

İbn Haldun (1982). *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. Dergâh Yayınları. İstanbul. 2 cilt.

Kozak, İbrahim Erol (1999). "İbn Haldun". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (20). s. 1-8.

Yıldırım, Ali İhsan (32). "Necip Paşa Kütüphanesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (32). s. 494-495.

Kurtoğlu, Mehmet (2016). *Taceddin Dergâh'ında İstiklâl Şairi Mehmet Âkif*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

M. Fatih Müderrisoğlu*

Çeşitli alanlardaki çalışmalarıyla tanınan Mehmet Kurtoğlu'nun, ünlü bir şairi konu alan eseri, 22x15,5 cm. boyutlarında 178 sayfadan oluşan ofset baskılı bir çalışmadır. Eser, derleme ve yoruma dayalı içeriği, üslubu, hacmi, zengin kaynakçası ve ideal boyutuyla okumaya değer bir yapıttır.

Şüphesiz Kurtoğlu'nun kitabı, ölümünün 80. yılında Mehmet Akif'i tanıtan ilk eser olmadığı gibi son eser de olmayacaktır. Ancak şaire değer veren bir yazarın derlemesi kadar kendi duygu ve düşüncelerine de yer veren bir çalışmadır.

Eserde, tanınmış düşünce adamı ve şairlerin özlü sözlerine, sayfa aralarında tarihî mekânların eski ve yeni görünümüne – İstanbul'dan Fatih Camii, Ankara'dan Hacıbayram Camii, Eski Gar binası, Taceddin Dergâhı ve Camisi ile Mehmet Akif Ersoy Kültür Evi'nin fotoğraf, çizim ve planlarına- yer verildiği gibi şairin çeşitli yıllarına ait kişisel fotoğraflarına, mezarına, eşi ve çocukları ile bazı dostlarının resimlerine de yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda görsellikle çalışma zenginleştirilmiştir.

Yayın, içindekilerle birlikte altı ana başlık ile bu başlıkların altına yerleştirilen yirmi beş alt başlıktan oluşmaktadır. İçindekilerle başlayan ilk bölümde Takdim, Önsöz ile özgününde on kit'adan meydana gelen İstiklal Marşı göze çarpmaktadır. Vakıflar Genel Müdürü Dr. Adnan Ertem'in takdim sayfasında, Akif'in ana hatlarıyla yaşam öyküsü, şairin edebi yönü ile müze evi vurgulanmıştır. Önsözde Kurtoğlu, kitabın amacını belirterek özeleştiriyi yapmakta ve yönteminden bahsetmektedir. Üçüncü alt başlık ise hepimizin ilk iki kit'asını ezbere bildiğimiz ancak bütünü on kit'a ve kırkbir satırdan oluşan İstiklal Marşımıza yer verilmektedir.

* Yard. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi; mfatih@hacettepe.edu.tr

Hayatı ve Şahsiyeti başlıklı ikinci ana başlıkta, yazarın ifadesiyle '*Yıkılan imparatorluğun trajedisini kişiliğinde yaşayan, yeni kurulan Cumhuriyete geçiş sürecini ruhunda hisseden Mehmed Akif'in hayatı, bu trajik ve sancılı devrin özeti gibidir*' cümlesiyle başlamakta ve Akif gibi bir büyük şairi tanımlamanın güçlüğünden söz edilmekte ve kendisine yakıştırılan sıfatlar sıralanmaktadır.

1873 İstanbul doğumlu Akif'in şeceresi baba tarafından Arnavutluk topraklarına, anne tarafından ise Buhara'ya dayanmaktadır. Şair, doğduğu mahalledeki Sultan II. Mehmed'in Selâtin camisi Fatih Camisi'ni bir şiirinde; mesleği müderris olan babasını da anılarla nostalji yaparken anlatır. Ardından Akif'in eğitim hayatından söz edilerek ilk şiir denemelerini on yedi yaşında kaleme aldığını ancak bu şiirlerini önemsemediğinden bahsedilir. Zamanla da Akif'in ruhunda Doğu ile Batı kültürlerini içselleştirildiğine vurgu yapılır. Gençlik yıllarında divan edebiyatını da yakından tanıyan ve gazellere de yer veren Akif'in süreç içinde kendi üslubunu oluşturduğundan bahsedilir.

Akif, ilk ve orta eğitiminin ardından Baytar Mektebi'nden mezun olmasının uzantısıyla tabiatla da iç içe olmuştur. Şiirlerinde realist yaklaşımla ülkeler, şehirler, sokaklar, mahalleler, anıtsal eserler, sosyal yaşam, kadın – erkek – çocuklar ve yaşlılar ağdasız bir ifadeli anlatımla ön plana çıkarılır.

1898'de evlenerek altı çocuk babası olan Akif, 1908-1913 yılları arasında İstanbul Darülfünun'da öğretim üyeliği yapmış akabinde de bir kaç yıl İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmıştır. Bu esnada Medine, bazı Ortadoğu Ülkeleri ile Berlin'e seyahatler yapmıştır.

Akif, Nisan 1920'de Milli Mücadelenin merkezi Ankara'ya gelerek Atatürk ile tanışır ve tavsiyesiyle I.

Dönem T.B.M.M.'ne Burdur Milletvekili seçilir. Akif, Ankara'da zamanın seçkin mahallelerinden Hamamönü'nde yer alan Taceddin Dergahı'nın konutunda ağırlanır. Bu esnada Türk Milleti adına tarihe mal olacak şiirini milli duygularla hiç bir menfaat gözetmeksizin kaldığı evde iki gün gibi oldukça kısa zamanda beynindeki dizeleri yazıya dökerek yazar. Bir süre sonra İstiklal Marşı adıyla tanınacak şiir Kastamonu Nasrullah Camisi'nde halka, Meclis kürsüsünden ise mebuslara ve katılımcılara okunur. Şiir 12 Mart 1921'de resmen kabul edilerek çeşitli yerlerde yayımlanır. Bir bakıma bu şiiri ile Akif şairliğinin zirvesindedir. Bu bağlamda şair, '*Allah bu millete bir daha böyle bir marş yazdırmazın*' temennisiyle duygu yoğunluğu yaşamış İstiklal Marşı ile hem millete hem de kendi kendine seslenmiştir. Aslında İstiklal Marşı vatanın, milletin sesidir. Dolayısıyla dünden bugüne, bugünden yarına kalacak tek sestir Akif için.

1923 – 1925 arasında Mısır'a gidip gelen bu esnada büyük maddi sıkıntılar da yaşayan Akif'in seyahatleri bir çeşit sürgün sayılır. 1936'da son Mısır gezisinde siroz hastası olarak İstanbul'a dönen Akif, Beyoğlu Mısırlı apartmanına yerleşirse de kısa bir süre sonra yaşama veda eder.

Yazar Kurtoğlu'na göre Akif'in şahsiyetine gelince; kişiliğinde hayatı ve sanatı bütünlük gösterir. En tanınmış eseri kabul edilen eseri safahat onun ve Osmanlının son, Cumhuriyetin ilk yıllarının ise aynası sayılır. Yalnızlığını ruhunda yaşayan şairin tutkuları olmadığından zaafı da yok denecek kadar az olduğu belirtilir: *Büyük şiirler büyük aşkların eseridir. Akif'in en büyük aşkı istikbâldir; bu yüzden hayatının aşkından ölümsüz bir marş yaratmıştır. Bu marş bizim milli mutabakat, büyük şair Âkif'in istikbâl, vatan ve millet sevdasının yazılı metnidir. Aydınların yalnızlığı, muhalifliği Akif içinde geçerli olmuş, ideal olanın peşinden gittiği için de hem Osmanlının saltanatına hem de Cumhuriyete muhalif olmuştur. Kendisi için kalabalık içinde yalnız adam tanımı yapılmıştır.*

Sanatı ve Düşüncesi adlı üçüncü bölümde Akif'in şiirlerinin kendine özgü olduğu ve kendi şiir dilini oluşturduğu bilinir. Şairliğe genç yaşta başlayan Akif, *Sanat Cemiyet İçindir* anlayışı ile yola çıkmıştır. Kendi deyimiyle şiirlerini yazmadan önce çok düşündüğünü, kafa yordüğünü, ter döktüğünü, dört

duvar arasında şiirlerini yazdığını bildiğimiz Akif, Türkçeye hakim yazı diliyle, edebi değeri yüksek şiirler yazmış ve kendi toplumunu da acımasızca eleştirmiştir.

Düşünce dünyasını irdelersek düşünce adamıdır diyebiliriz. Hem medrese hem de üniversite eğitimi almasının sonucu olsa gerek düşündüğü gibi yaşayan, yaşadığı gibi düşünen kişiliğe sahipti. Akif'in dünya görüşünde İslamiyet ve millet kavramı birlikte yürümelidir.

Mehmet Akif Ersoy Kültür Evi'nin konu edinildiği altıncı bölümde Taceddin adıyla tanınan, ilk evresi 17. yüzyıla uzanan cami, türbe, dergâh ve misafirhaneden oluşan yapı topluluğundan bahsedilir. Bugünkü halini 1901 Sultan II. Abdülhamid dönemi onarımıyla alan yapı topluluğu, 2008'de son ve kapsamlı restorasyonla yeniden işlevlendirilir. Kültür Evi/Müze Evi olarak tanınan yapı bir zamanlar Kasrı Ebniye adıyla dergâhın misafirhanesi iken Akif'in Ankara günlerine ev sahipliği yapmıştır. Zemin üzerinde tek katlı bahçeli evin alt katı servis mekânlarına üst kat ise yaşam alanlarına ayrılmıştır. Müzeye dönüşüm sırasında balmumu heykel ve dönem eşyalarıyla düzenleme yapılmış bahçesi de ayrıca değerlendirilmiştir. Şair evde kaldığı süreçte yakın dostlarıyla sofrasını paylaşmış, musiki ve sohbet toplantılarına ev sahipliği yaparak konuyla adeta bütünleşmiştir. Günümüzde müze ev yakınındaki Taceddin Camii, türbe ve haziresiyle Hamamönü semtine hareket getirdiği gibi yılların unutulmuşluğunun acısını çıkarır şekilde yoğun ziyaretçi akınıyla şenlenmektedir.

Beşinci bölüm, onca şiire kalem tutan Akif' in on iki şiiri konu edinir. Fatih Camii, Kocakarı ile Ömer, Bülbül, Çanakkale Şehitlerine, Hakkın Sesleri, Süleymaniye Kürsüsünden, Asım, Şark, Gece, Escde, Uyan!, Cenk Şarkısı, Ordunun Duası adını taşıyan on şiirin her biri farklı tema, farklı boyut ve farklı ruh haliyle yazılmış özgün eserlerdir.

Mehmet Akif Ersoy Kronoloji başlıklı ana bölümde, şairin doğumundan ölümüne kadarki süreçte önemli gün ve olaylar kronolojik olarak sıralanmıştır.

Kaynakça da yetmiş yedi esere yer verilmiştir. Kimi yabancı kökenli araştırmacı olmak üzere, çok sayıda yazar, düşünce ve bilim adamı ile arşiv malzemesinde yararlanarak çalışma oluşturulmuştur.

Kurtoğlu, kaynakçasındaki çoğu eseri ya doğrudan alıntı yaparak ya da dipnot yoluyla kullanarak çalışmasının bilimselliğini artırmaktadır. Kitabın son sayfası ise yazarın özgeçmişine ayrılmıştır.

Sonsöz olarak Kurtoğlu, çalışmasında ölümünün 80. Yılında Akif'i rahat okunabilirlik sadelikte ve hacimde yayın hazırlayarak okuyucuya sunmaktadır.

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Haziran sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, Vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, vakıf yolu ile teşekkül etmiş kültür varlıklarını, vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; Vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, vakıf ve vakıf kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve vakıf kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayınlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta (e-mail) adres(ler) i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

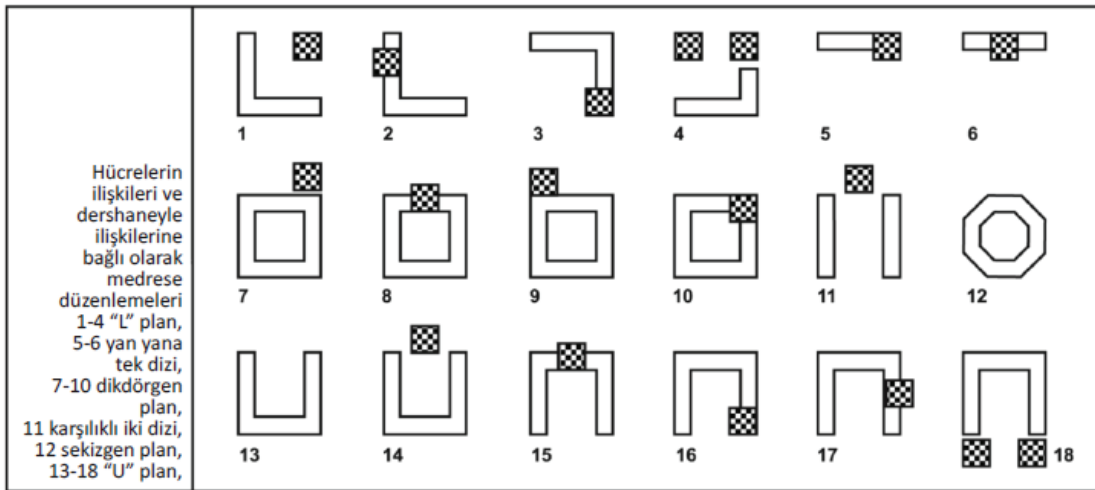
4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \text{ sd}=4 \text{ p} < .01$$

Şekil 1. Yapı yerlerini gösteren çizimler.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından

sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. (Köprülü, 1944), (Köprülü, 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ...,”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926)....” (Çelik, 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmanlı. İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951).“Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri”. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV* (3): 189-213.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak üzere) üç nüsha olarak, yazılabilir diskiyle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Yayın İlkeleri

Yazışma Adresi:

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü
Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta:vakiflaryayin@yahoo.com • yayin@vgm.gov.tr

web: www.vgm.gov.tr

The Foundations Journal

Publication Principles

The Foundations Journal is published bi-annually in June and December. At the end of each year, the annual index of the journal is prepared and published in the issue of June. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Foundations Journal reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Foundations Journal, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Foundations Journal are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published.

In order for the manuscript to be published in the Foundations Journal, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Foundations Journal are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Foundations Journal is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Language

The writing language of the Foundations Journal is Turkey Turkish. However, the articles which are written in English and other Turkish dialects might be included in each issue provided that they do not exceed the one third of the journal. If necessary, the articles in Turkish dialects might be published after they are translated to the Turkey Turkish by the decisions of the Editorial Board.

Writing Rules

Care must be taken to present articles as follows:

- 1. Title:** There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.
- 2. Name(s) and address(es) of author(s):** The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be writ-

ten in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication and e-mail address(es) of author(s) must be specified.

- 3. Abstract:** At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.
- 4. Main text:** It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.
- 5. Section Headings:** In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.
- 6. Tables and Figures:** Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

7. Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated

8. Photographs: The right of designing visuals in the articles to be published in the Foundations Journal belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.

9. Quotation and Citations: Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü, 1944), (Köprülü, 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-

numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text.

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

“Tanpınar (1976:131), on this issue...”

For the works with not specified date, only the author’s name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

“Köprülü (1926)” (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

10. References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author’s last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavaid-i Lisan-ı Türki 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). “Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri”. İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (3): 189-213.

Submission of Manuscripts

Three copies of manuscript; one being an original and two photocopies (photocopies not including any informative knowledge on the author) prepared according to the rules mentioned above in addition to its re-writable CD is submitted to General Directorates of Foundations’ address. The manuscripts that are sent back to their authors for revision or for improvements based on the referee reports are re submitted to the Journal by fixing the required revisions along with the original printed manuscript and its CD at most in a month. The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.

Yazışma Adresi:

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü

Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta:vakiflaryayin@yahoo.com • yayin@vgm.gov.tr

web: www.vgm.gov.tr

